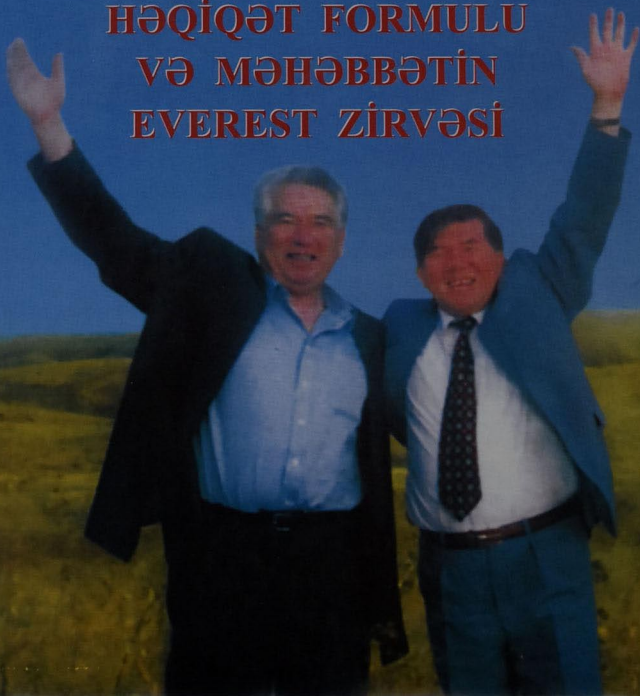

Muxtar Şaxanov

HƏQİQƏT FORMULU
VƏ MƏHƏBBƏTİN
EVEREST ZİRVƏSİ

Dostum-qardaşım Ç. Aytmatov barədə esse

ТҮРК ТИЛДҮҮ МАМЛЕКЕТТЕРДИН САЯСАТТЫН КОЛДОО ФОНДУ, БИШКЕК

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN SİYASƏTİNƏ DƏSTƏK FONDU, BİŞKƏK

ФОНД ПОДДЕРЖКИ ПОЛИТИКИ ТҮРОКЯЗЫЧНЫХ ГОСУДАРСТВ, БИШКЕК

Muxtar Şaxanov

Бул китеп Түрк тилдүү мамлекеттердин саясатын колдоо
Фондунун заказы менен которулуп басылды.
Китеп бекер таркатылат

Bu kitab Türkdilli dövlətlərin siyasetinə dəstək fondunun
sifarişi ilə tərcümə olunub nəşr edilmişdir
Kitab pulsuz yayılır

Эта книга переведена и издана по заказу фонда поддержки
политики тюркоязычных государств.
Книга распространяется бесплатно

HƏQİQƏT FORMULU VƏ MƏNƏBBƏTİN EVEREST ZİRVƏSİ

Dostum-qardaşım Ç. Aytmatov barədə esse

Бишкек-2014
«Улуу Тоолор»

УДК 84 Ки 7-4
ББК 821.51
III 12

Təşəbbüskar: Türkdillli Dövlətlərin Siyasətinə dəstək
Fondunun prezidenti
Nüsrət Məmmədov

Kitabın redaktoru: Vəli Əkbər
Tərcümə edən: Şahin Əliyev

Мухтар Шаханов.

III 12 HƏQİQƏT FORMULU VƏ MƏHƏBBƏTİN EVEREST ZİRVƏSİ.

– B.: «Улуу тоолор», 2014. – 340 б.

ISBN 978–9967–000–00–0

Muxtar Şaxanov (d.2 iyul 1942, Otrar, Qazaxistan) - tanınmış qazax yazıçısı, haqiqətşünası, Qazaxistanın Qırğızıstandakı səfiri, Qazaxistan Parlamentinin üzvü, «Zalyın» jurnalının baş redaktoru.

Qazaxıstanın xalq yazıçısı, türk xalqları arasında "Dünyanın ən yaxşı şairi" mükafatının qalibi Muxtar Şaxanovun "Həqiqət formulu və Məhəbbətin Everest zirvəsi" kitabı Azərbaycan oxucusu ilə böyük həcmdə ilk görüşüdür. Ciddi məqalələrə toxunan bu kitab yazarın Çingiz Aytmatovla birlikdə yazdığı «Uçurum üzərində ovçu fəryadı», "Sokratın xatirə gecəsi" əsərlərindəki esselərdən də faydalanaraq böyük həqiqətləri ortaya qoyur. Kitab-essədə Çingiz Aytmatovun həyatından oxuculara məlum olmayan maraqlı, həmçinin vətəndaş mövqeyi, dövləti və milli maraqları şəxsi mənəfiyindən üstün tutmasını əks etdirən konkret faktlar, müəlliflə dost-qardaş münasibətləri əksini tapıb. Eyni zamanda, Muxtar Şaxanov Çingiz Aytmatovun qaldırduğu məqurlaşma prosesinə toxunur, bu prosesi ən incə detallarına qədər araşdırır və BMT-yə, YUNESKO-yə əsaslı xalqlar adından təkliflərini qaldırır. Kitabda Azərbaycan ictimai-siyasi tarixinin sonuncu mögikani Heydər Əliyevə həsr edilmiş bir bölüm də var. Bütün bunlarla bərabər, kitabda şəxsiyyətə pərəstis problemi, prezidentlər Qorbaçov, Yeltsin, Akayev, Karimov haqqında xatirələr; milyarder Soros, şairlər Yevtuşenko, Voznesneski ilə bağlı düşüncələr əksini tapıb. Kitab-essədə qaldırılan və müasir dövrü əhatə edən bir çox kəskin aktual problemlər bizim adəbi mühit üçün də fundamental əhəmiyyətə malik ola bilər. Kitabın Azərbaycan dilinə tərciməsini Qırğızıstanın başkəndi Bişkəkdə fəaliyyət göstərən Türkdillli Dövlətlərin Siyasətinə Dəstək Fondunun səfərişi ilə həyata keçirilib. Fondun prezidenti Nüsrət Məmmədovun yaxından dəstəyi və maliyyə vasitəli ilə ərsəyə gələn kitab bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da maraqla qarşılanacağına ümidvarıq.

III 4702300100-14

ISBN 978–9967–000–00–0

УДК 84 Ки 7-4
ББК 821.51

© Шаханов М., 2014.

ÖZÜNƏ BAXIŞ ÜÇÜN GÜZGÜ

Muxtar Şaxanov Azərbaycan oxucusu üçün bütün ayrıntıları ilə tanış yazar olmaya bilər. Amma əlinizdə tutduğunuz bu kitab sizə təkcə bu imzanı, onun cəsarətli addımlarını tanıtmayacaq. Sovetlərin mövcudluq tarixinin son kəsimindən və qırımı imperiyasının caynağından xilas olmuş ölkələrin kəşməkeşli ilk müstəqillik illərindən maraqlı söhbətlər edəcək.

Bir redaktor kimi kitabı hazırlayan zaman gözümün önünə ilk gələn anlayış güzgü oldu. Kitabda əks olunan zaman kəsiyi özümün də bütün halları ilə yaşadığım tarixi yenidən canlandırdı. Güzgü effekti təkcə tarixin xronologiyası ilə məhdudlaşmır, insanlığın hansı hissələrlə yaşadığını, dünyanın necə idarə olunduğunu da əks etdirir. "Həqiqət formulu və Məhəbbətin Everest zirvəsi"ni əsəri həm də insani və siyasi bəhrənləri əks etdirən mənəvi-fəlsəfi bir traktatdır.

Kitab bəşəriyyəti hər gün uçuruma aparan həqiqətləri açıq şəkildə öz oxucusuna çatdırmağa çalışır. Hakimiyyət, siyasi münasibətlər problemlərini dəşifrə edir. Qədim Şərq metodologiyasından istifadə edilərək yazılmış əsər ruh etibarı ilə türk danışıq tərzini, ərkyanalığını, cəsarətini özündə bulundurur.

Muxtar Şaxanov vətənpərvər və türkçü bir şairdir. Onu hamı sevdir, xüsusi ilə də türkçülükdən cin bismillahdan qorxan kimi qorxan vəzifə, var-dövlət düşkünləri. O, açıq desəm, beynəlxalq irticanın "ödlüm siyahısı"nda olan türk kişilərinəndir. Bu gün Azərbaycan oxucusu üçün qazaxın bir çox tanınmış imzaları var, tez-tez gördüyümüz Oljas Süleymenov kimi. Amma Muxtar ağa Oljas Süleymenov deyil, yəni təkcə qələmi əlinə götürüb yazmaqla məşğul olmur. Tarixin ən dolambac zamanında üzə çıxır, hadisələrin episenrtində olur. Səzdə yox, əməldə, gözgörəsi sözlünü deyən, vətən, xalq naminə qanını qaşığa qoymağı bacaranlardandır. Hələ sovetlər dönməmində o, SSRİ Ali Sovetinin deputatı olarkən, Moskvada Ali Sovetin sessiyasında tribunaya çıxaraq birbaşa Qorbaçovun üzünə: "siz aşkarlıqdan danışırsız, amma milyonlarla türk xalqının haqsız olaraq deportasiya olunmasına göz yumursuz". Kırım tatarlarını

missal götürək, onların əzəli torpaqlarına qaytarılmasının vaxtı çatdığını bildirib. Cəsarətlə əlavə edib ki, nədənsə bu qadağalar, haqsızlıqlar yalnız SSRİ-də yaşayan türk dilli dövlətlər üçün nəzərdə tutulur. Oxuyacağınız bu kitabda siz SSRİ-nin ilk prezidenti olmuş Qorbaçovla bir neçə suatsiyada yenidən görüşəcəksiniz. Bu dəfə hakimiyyəti illərində türkün qənimi kəsilmiş bir tiran yox, Muxtar ağanın qarşısında məğlub duruma düşmüş, hətta onunla üz-üzə gəlmək cəsarətində olmayan Qorbaçov görüşəcəksiniz.

Kitabda qarşılaşacağınız simalar dövrünün ən böyük şəxsiyyətləri və anti-şəxsiyyətləridir. Muxtar Şaxanov kitabda topladığı esselərində bütün ziddiyyətləri ancaq bir amal üçün ortaya cəmləyib: insanlığın haqq yolundan necə sapdığını göstərmək, keçəri hissələrin əbədiyyət məfkurəsində yeri olmadığını sübutlamaq.

Bütün bunlar Muxtar ağa tərəfindən anlaşıqlı dildə, populyar janrdə qələmə alınıb. Kitabı oxuyan hər kəs, adı insanından aliminə qədər, mövcud halımızı, türk halını anlamaqda heç bir çətinlik çəkməyəcək. Ədəbi sözün bədii rəngləri ilə çalarlanan “Həqiqət formulu və Məhəbbətin Everest zirvəsi” kitabını oxuyarkən adı həqiqətlərlə rastlaşacaqsınız, amma nə zamansa deyə bilmədiyiniz sözləri özünüz demiş kimi görünəcəksiniz. Bu kitab sizin bir insan kimi həm də özünüzə - özünüzdə tutduğunuz güzgü olacaq.

“Həqiqət formulu və Məhəbbətin Everest zirvəsi” cəsarətli yazılarla yanaşı, səmimi münasibətlər, lirik şeirlərlə də zəngindir. Burada siz sevdiyiniz şairlərdən nümunələrlə bərabər Şaxanov poeziyasının da dadına baxacaqsınız. Kitabın işə vahid bir qəhrəmanı var: Dünyaca şöhrətli, möhtəşəm qələm sahibi, qırğız türkü Çingiz Aytmatov. “Həqiqət formulu və Məhəbbətin Everest zirvəsi” Çingiz Aytmatovun özünün də iştirak etdiyi hissələrlə ona ittihafdır. Muxtar Şaxanov Çingiz Aytmatovla dostluğunun tarixəsi üzərində bu əsərin süjet xəttini qurub. Tanışlığın zirvəsindən başlayıb dostluğun zirvəsi ilə hərəkət edib əbədiyyətin zirvəsində - “Ata-Beit”də başa çatır “Həqiqət formulu və Məhəbbətin Everest zirvəsi”.

Dəyərli oxucuda bir sual yarana bilər: yaxşı bəs onda anası-atası türk, arvadı türk, bütün məfkurəsi ilə türk olan bu cəsarətli vətənpərvər şair necə indiyə kimi sağ qalıb, onu kim və necə ölümün caynağından xilas edib? Məndən olsa, deyərdim ki, Allah! Amma siz bu kitabı oxuduqda Allahdan aşağı kimlərin və hansı səbəblərin onu ölümdən xilas etdiyini görə bilərsiniz! Sizə zəhin açıqlığı ilə gözəl oxu saatları arzu edirəm. Özünüzdə güzgü tutun, tutun ki, özünüzdə haqda yanılmayasınız.

Sayqılarla: Kitabın bədii redaktoru Vəli Əkbər

UNİKAL XASİYYƏT

«Mən özüm barədə tərif dolu məqalələri və kitabları oxumuram» - Qabriel Qarsia Markesin bu sözləri gəncliyimdə məni çox təsirləndirmişdi. «Necə oxumamaq olar? Kimsə əziyyət çəkərək sənin haqqında kitab və ya məqalə yazır. Onu oxumamaq, ələlxüsü da əhəmiyyət verməmək - bu ədalətsizlik deyil?» - deyə mən düşünürdüm. Sonradan Çingiz Aytmatovla ünsiyyətdə olarkən anladım ki, o da haqqında yazılmış yüzrlərlə məqalə və kitabın çoxunu oxumur. Əlbəttə, qarşısına çaxanları nəzərdən keçirirdi. Hətta bəzi orijinal fikirlərə xüsusi diqqət də ayırırdı. Amma, qəzet və jurnallardakı öləri məqalələri demək olar ki, oxumurdu.

Aytmatovla tanışlığımızın ilk illərində biz bir dəfə onun evində söhbət edirdik. Məryəmin böyük bacısı Anipa birdən otağa daxil olaraq Şikənə (Şinqiz adının təhrif olunmuş variantı - qırğız-qazaxlarda yaşca böyüklərə birbaşa adı ilə müraciət etmək ayıb hesab edilir) dedi: «Siz bağda gəzəndə xarici işlər nazirliyindən bir nəfər gəlmişdi və o, sizin üç müxtəlif dildə nəşr olunmuş kitablarınızı gətirib». Çingiz dedi: «Mənim masamın üstündə qoyun, sonra baxaram». Və biz söhbətimizə davam elədik. Hər birimiz bu situasiyada insan təbiətinə uyğun olaraq tez gedib bu kitablara baxmaq istərdik. Şanşöhrətə qarşı xüsusi etinasızlıq - bu, heç şübhəsiz ki, hələ heç kim tərəfindən araşdırılmayan Çingiz Aytmatov dünyasının bir zirvəsidir.

Mən ətrafının məddahlığından doymayan bir rəhbər şəxsin həyatını araşdırmışam. O, yaltaqların təriflərini diqqətlə dinləyərkən onları həvəsləndirməyi və vəzifələrini artırmağı da unutmurdu. O, özünü ən yaxşı tərəfdən təqdim etmək fəndlərini ustalıqla öyrənmişdi. Buna baxmayaraq, bir dəfə mən onun səhvini də gördüm. Böyük bir məclisdə yaltaq müğənnilərdən biri onun şəninə təriflər yağdıraraq, az qala göylərə qaldırdı. Hamı hiss edirdi ki, müğənninin bəlağətli danışığı səmimiyyətdən uzaqdır. Amma, mən o rəhbərin üzünə baxanda çox təəccübləndim. Yaltaqcasına tərif onun o qədər xoşuna gəlmişdi ki, gözləri dolmuşdu, yaltaqlığı tərifdən ayıra bilmirdi.

Ola bilər ki, özünü hamıdan yuxarıda görmək arzusu onu belə aciz vəziyyətə salmışdı?.. Yazığım gəldi ona.

Çingiz Aytmatovun xasiyyəti bunun tam əksi idi. Onun əsərləri 177 dilə tərcümə olunub, o, planetimizin kitabı ən çox satılan yazıçılarından. Ruslar, ingilislər, almanlar, fransızlar, çinlilər və yüzrlərlə başqa xalqların layiqli nümayəndələri onu hələ sağlığında böyük yazıçı adlandırıblar. Oysa, hətta təmiz ürəkdən gələn belə səmimi təriflərə reaksiya vermirdi.

O qədər istedadlı şəxsiyyətlər yaltaq təriflərə aldandıqlarına görə zərər çəkiblər ki... Şikən isə möcüzəli xüsusiyyətə malik idi - o, bu cür şirnikləndirici şeylərin cazibəsinə düşmürdü. Toplantılarda və qonaqlıqlarda ona təriflər yağdıranda, onun beynində yalnız bir fikir dolaşdı: bircə bu mədhiyyələr tez qurtaraydı. Dünyanın xeyli məşhur insanları ilə ünsiyyətimin olmasına baxmayaraq, mən belə xasiyyətli adamları çox az görmüşəm.

BREJNEVƏ 73 ALQIŞ.
Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası
Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun
taqətsiz qocaları və Suslovun qəzəbi

Sovet ittifaqında Stalindən sonra ən çox hakimiyyətdə olan şəxs Brejnev idi. Bu, yaltaqlığın ən iyrenc formalarının geniş yayıldığı bir dövr idi. Təşkilatçılar kimi isə əsasən hakimiyyətin nökrələri çıxış edirdilər. Bizim Çingiz Aytmatovla birgə yazdığımız «Uçurum üzərində ovçu fəryad» (Əsrin sonunda etiraf) adlı esselər kitabında belə misal çəkilir:

«Kiyevdə Ukrayna SSR-ə Xalqlar Dostluğu ordeninin təqdimatı ilə bağlı təntənəli mərasimdə iştirakçılar Baş katibin nitqini alqışlarla 35 dəfə kəsiblər. Bundan bir qədər sonra isə Qazaxıstanda Brejnevin iştirakı ilə xam torpağın mənimsənilməsinin 20 illiyinə həsr edilmiş (15 mart 1974-cü il) mərasim olmalı idi. Qazaxıstan bu hadisəyə xüsusi olaraq hazırlaşdı. Respublika Kommunist partiyası Mərkəzi Komitəsinin ideologiya işləri üzrə katibi S. İmaşev xüsusi toplantı keçirdi. Bu toplantıda məsul şəxslərə ciddi tapşırıq verildi ki, Brejnevi ukraynalılardan daha təntənəli surətdə və daha hörmətlə qəbul etsinlər. Vilayət, rayon və şəhərlərin rəhbərləri dərhal iş başladılar. Nəticədə Brejnevin çıxışı zamanı onun nitqi gurultulu alqışlarla düz 73 dəfə kəsildi. Beləliklə yaltaqlıq planı Ukrayna ilə müqayisədə iki dəfədən də çox artıqlaması ilə yerinə yetirildi.

Şahidlər bildirir ki, Brejnev onun «dahiyanə» nitqini böyük hörmət və heyranlıqla dinləyən insanlara çox mütəəssir halda, az qala gözləri yaşararaq baxırdı. Bu hadisə yaltaqlıq üzrə rekord kimi Ginnesin kitabına düşə bilərdi».

Mənim bir inşaatçı dostum var idi - Kalekeş Karaqulov. O, Lenin Sarayında Brejnevin dili dolaşa-dolaşa danışmasını, Kunayevin ona təbrikini, Roza Baqlanovanın qazax və rus sözlərini qarışdıraraq danışma tərzini və mənim şeir oxuyarkən yerli-yersiz əl-qol atmağımı parodiya edərdi. Bunu görünlər isə az qala gülməkdən ölürdülər.

Bir dəfə mən qonağım olan Dinnuxamed Kunayevdən soruşdum:

- Sizin səsini, danışq tərzinizi, jestlərinizi dəqiqliyi ilə təkrarlayan igidlə tanış olmaq istəyirsiniz?

- Özünü kənardan görməyi nə ilə müqayisə etmək olar, tanış olmaq istərdim, - deyə o, razılaşdı. Kalekeşə zəng elədim, o isə sən demə həmin gün Almatı vilayətinə ezamiyyətdə gedibmiş. Qismət deyilmiş.

Kalekeş Çingiz Aytmatova çox hörmət edirdi. O, həmişə deyirdi ki, «bu böyük insan bizim qonağımız olsaydı, Korlan və mən çox xoşbəxt olardıq».

Bir çox poeziya sevnələr mənim Estaya və Korlanın faciəvi sevgisindən bəhs edən «Məhəbbət möcüzələri» adlı kiçik poemamı əzbər bilirlər. Bu hekayəti mən ilk dəfə Kalekeş və Korlandan eşitmişəm...

Aytmatovun Almatıya səfərlərindən birində mən onu Kalekeşin evinə qonaq apardım. Kalekeş obraza girərək Brejnevi və ona yaltaqlanan rəhbər şəxsləri yamsılayanda Şikenin gülməkdən gözləri yaşarırdı. Xüsusən də o, SSRİ xalq artisti Roza Baqlanovanın 1986-cı ilin dekabr üsyanında mətbuatda dərc olunmuş müsahibəsini onun səsi ilə oxuyarkən Aytmatov uşaq kimi gültürdü:

«Baxıram - Mərkəzi Komitənin qarşısında bütöv bir ordu var. Məni görən kimi, general Boris Karikovskiy dedi: «Bu ki bizim Roza Baqlanovadır!» - hamı kənara çəkildi. Ayaqyalın qaçdım, bir zabıt qışqırdı: «Hara gedirsiz?» Onda mən dedim: «Rədd ol». Hönkür-hönkür ağlayırdım. Üç gün ürəyim ağrıyır.

Prezidiumun altından keçib meydana çıxdım, ürək ağrısı ilə dedim: «Mən faşistlərdən qorxmamışam, öz uşaqlarımdan niyə qorxmalıyam?» Cavanlar hay-küy salırdı: «Niyə birinci katib Nazarbayev olmasın?» Mən cavab verdim: «Əzizlərim, tələsməyin. Hər şey siz istəyən kimi olacaq, sakit olun, gedin evinizə, videoya baxın, rəqs eləyin». Suleymenov, Raxmadiyev, Serkebayev də orada idilər. Sonra mən Zakaş Kamalidenova dedim: «Siz haralarda gəzirsiniz? Bizim uşaqları qurşaqdan aşağı dəyənəklə vururlar. Qan tökülür axı!» Mən də o vaxt çox qorxurdum ki, sonra hər şeydə mənim Ağ Çarımı ittiham edərlər».

- Sənin dostun ən istedadlı artistə də dərs deyər, - deyər Aytmatov minnətdarlığını bildirmişdi. O axşam Kalekeş mənim «12-3=?» adlı poemamı da Çingiz Torekuloviç üçün əzbərdən söylədi. Tədricən söhbət SovİKP MK-nın siyasi bürosu, hakimiyyətdəki gizli çəkişmələr və poemanın yazılması tarixindən düşdü.

Brejnevın yaxasında qəhrəman ulduzu üçün daha yer qalmamışdı, amma ətrafına taqəti qalmayan qocaları yığaraq yenə fəninə təriflər eşitmək istəyirdi. Brejnev 1982-ci il noyabrın 10-da 80 yaşında dünyasını dəyişdi. Onun ətrafında olanlar - Siyasi büronun üzvləri və namizədlər, Mərkəzi Komitənin katibləri, hökumət üzvlərinin də bir çoxu (Arvid Peşə, Konstantin Çernenko, Boris Ponomaryov, Mixail Suslov, Viktor Çebrikov, Mixail Solomensev, Aleksey Kosiqin və s.) 70-80 yaşlı qocalar idi. 1979-cu ildə onların orta yaşı 70 idi. Hakimiyyətin aşağı pillələrində də yaşlı nəsil cavanların qarşısını kəsirdi. Bu tendensiya bütöv bir dövlətin faciəsinə gətirib çıxara bilərdi və öz poemamı mən buna etiraz olaraq yazdım. Əhvalat pritça formasında nəql olunur. Qoca hökmdar öz xanlığını yeni mərhələyə qaldırmaq üçün belə qanun imzalayır:

**Heç bir şübhə yoxdur bu həqiqətə:
Əsl müdrikliyi qocalıq verir.
Cavan hər nə varsa yetkin deyildir
deməli, həmçinin təhlükəlidir.
Tələsik qərarlar çox qorxuludur.
Buna görə də,**

**bütün məmurlar və sərkərdələr
Layiqli qocalar olmalıdırlar!
Bəlkə də əməldə bir az ləngidirlər,
Bu - yetkinliyin işarəsidir.
Kim əgər ləngdirsə - o, qüsursuzdur.**

Bir müddət sonra istər hakimiyyətdə, istərsə də gündəlik həyatda qocalar cəmiyyətin diqqət mərkəzinə keçir. Gənclər isə arabanın 5-ci təkəri kimi lazımsız olurlar. Beləliklə ölkədə öz iradəsi, xarakteri olmayan, öz gücünə inamı qalmayan gənclik formalaşır. Bir müddət sonra qonşu dövlətlə müharibəni uduzan qoca xan öz ahıl vəzirləri ilə birlikdə əsir düşür. Qalib ölkənin hökmdarı bir tapmaca söyləyir: «On ikidən üç çıxanda neçə qalar?» - və cavabı tapmasa xanı öldürəcəyini bildirir. Xan cavab verə bilmir. Bu zaman qapının ağzında duran bir cavan deyir: «Bizim xanı əfv edin. Mən cavabı bilirəm. On ikidən üç çıxanda heç nə qalmaz. İldə on iki ay var. Bunun üç ayı yazdır. Əgər yaz olmasa, ağaclar çiçəkləməsə, qalan doqquz ayın da faydası yoxdur. On ikidən üçü çıxmaq istəyən şəxs bizim xan kimi əzab çəkər».

«Bu igid kimdir?» - deyər diqqətlə gənc oğlana baxan xan öz mehtarını tamyır və peşimanlığını belə ifadə edir:

**Hər şey məhv oldu...
Mən ölmüşəm...
Bir də heç vaxt dirilmərəm...
Bir də heç vaxt dirilmərəm...
Sərkərdə qüdrətli kəsləri mən**

**Bilmədən tövlədə saxlamışam.
Sanki kor olmuşam, aciz olmuşam.
Uçan qanadları mən sındırmışam...**

**P.S. Çox gec anladığın bir həqiqətdən
Daha dəhşətli, qəmli
Bir əzab varmı?**

Bu kiçik poemanı rus dilinə çevirən sovet poeziyasının korifeyləri arasında ən populyar şair Yevgeni Yevtuşenko, ona ön sözü yazan isə o dövrün ən tanınmış yazıçısı Çingiz Aytmatov idi. O, Orta Asiya və Qazaxıstanın Muxtar Auezovdan sonra 35 yaşında Lenin mükafatı alan ilk yazıçısı idi. Mən əvvəlcə poemanı çap etməyi az qala milyon tirajla çıxan «Smena» jurnalına təklif etdim. Bu jurnalın redaktoru Albert Lixanovu da mən çox yaxşı tanıyırdım. Vaxtilə onun «Mənim generalım» adlı bir əsəri xoşuma gəlmişdi. Mən «Jazuşı» nəşriyyatının direktoru Kaldarbek Naymanbayevin vasitəsi ilə bu əsərin istedadlı yazıçı Tınımbay Nurmaqambetovun tərcüməsində ayrıca kitab kimi çap olunmasına kömək etmişdim. Bir-neçə aydan sonra Moskvada olanda mən Albert Lixanova zəng etdim. O dedi: «Muxtar, mən çox utanıram. Gəl görüşək». Görüşdük. Lixanov çox pərt vəziyyətdə söhbətə başladı: «Sən məni çox çətin vəziyyətdə qoymusan. Əsər heç şübhəsiz ki, çox güclüdür. Tərcümə və ön söz müasir ədəbiyyatımızın iki nəhənginə məxsusdur. Onu çap etməmək deyərdim ki, günahdır. Amma, əsəri çap eləsəm işdən çıxarılaçağam. Hamı bilir ki, siyasi büro dizləri əsən qocalardan ibarətdir. Poema onların bu günkü bacarıqsızlığına işarədir. Mən bununla bağlı öz fikrimi telefonla Çingiz Torekuloviçə də bildirmişəm. Xahiş edirəm, incimə».

Bir il sonra Daşkənddə, Asiya və Afrika ölkələri yazıçılarının konfransında mən Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ən böyük tirajlı nəşri - «Oqonyok» jurnalının baş redaktoru Anatoliy Sofronovla görüşdüm. O, məndən çap etmək

üçün şəirlərimi istədi. «İstədiyim yar idi, yetirdi pərvərdigar» - mən elə o dəqiqə təsadüfən üstümdə olan «12-3=?» poemasını ona təqdim elədim. Sonradan öyrəndim ki, sıradan bir şair olan Sofronovun Yevtuşenko ilə çoxdan arası dəyibmiş. Yevtuşenkodan qisas almaq üçün o, poemanı Siyasi Büronun üzvü, Sov.İKP MK-nın ideologiya üzrə katibi Mixail Suslova göstərərək: «Görün Yevtuşenko qazax şairinin sizi lağa qoyan poemasını necə ustahlıqla tərcümə edib!» - deyib. Poemanı oxuyan Suslov bərk əsəbiləşib: «Niyə Çingiz Aytmatov Siyasi Büronu lağa qoyan şairə himayədarlıq edir?» Poema haqqında qapalı rəy yazdığı Suslov o vaxt partiyada məsul vəzifələr tutmağa namizədlərdən biri, bir-neçə ildən sonra Mərkəzi Komitədə mədəniyyət şöbəsinin müdiri olacaq Yuriy Voronova tapşırır. 1986-cı ildə Moskvada mənim poeziya axşamım keçirildi. Aparıcı isə Yevgeniy Yevtuşenko idi. Bundan sonra, dekabrın 22-də isə məni Voronov qəbul etdi. «12-3=?» poemasını xeyli təriflədikdən sonra o, vəziyyətdən çıxmağın və hay-küydən qorunmağın yolunu tapdığını dedi. Məsələ ilə bağlı Çingiz Aytmatovla da uzun söhbəti olduğunu bildirdi. Voronov onu da danışdı ki, SovİKP MK-nın qocaların hökmrənliyindən narazı olan gənc üzvləri poemanın çoxlu surətini çıxarıblar və gizli yolla bir-birlərinə ötürürlər.

1996-cı ildə Çin Xalq Respublikasının sədri Szyan Szemin Qırğızistana gəlmişdi. O vaxt mən Qazaxıstanın bu ölkədəki Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfiri idim. Qırğızistan prezidenti Əsgər Akayev məni Szyan Szeminə təqdim edəndə o, təmiz rus dilində dedi: «Mən bu şairi tanıyıram, hətta onun Aytmatovun ön söz yazdığı «12-3=?» adlı poemasını da əlyazmada oxumuşam...»

Bu nə demək idi? Bu o demək idi ki, Çinin xüsusi xidmət orqanları Sov.İKP MK-da gizli yollarla yayılan poema ilə bağlı qalmaqaldan xəbərdar idilər.

Yevtuşenko həmişə həqiqəti söyləyən və açıq-aydın müxalif ruhlu insan olub. Aytmatovun poemaya ön söz yazması isə heç şübhəsiz ki, onun cəsarətinin, igidliyinin sübutu idi.

«...ALLAH SAXLADI, AZ QALA QIRĞIZISTANIN PREZİDENTİ OLACAQDIM»

1991-ci il. Aytmatov Moskvadan zəng edir:

- Allah saxladı, - deyə o ənənəvi salamlaşmadan sonra bildirdi.
- Az qala Qırğızistanın prezidenti olacaqdım. Sənin dostun Kazat sənə deyib?

- Hə, dedim. Bütün parlament saat yarım sizin razılığınızı gözləyib. Razılaşdınız indi Qırğızistan Respublikasının prezidenti idiniz. Öz qərarınızla siz ilk növbədə mənə ziyan vurdunuz, - deyə mən ciddi surətdə, incik səslə bildirdim.

- Niyə? Necə? - deyə o, təəccüblə soruşdu.

- Necə başa düşmürsünüz? Siz məni Qırğızıstanda olarkən qürurla özümü ölkə prezidentinin kiçik qardaşı və dostu kimi təqdim etmək imkanından məhrum etdiniz. İndi nəinki, qırğızlar və qazaxlar arasında, bütün dünyada belə adam tapmaq olmaz ki, prezidentlikdən zəhərli ilandan qaçan kimi qaçsın.

- Ola bilər. Amma hər bir kəs öz milli və beynəlxalq imkanlarını düzgün dəyərləndirməlidir, - mənim zarafatımın cavabı belə oldu.

- Hansı imkanlardan danışırımsınız? Məgər bu gün yalançı rəhbərlər arasında milli mənəvi dəyərləri itirərək öz ciblərinə xidmət edənlər azdır? Ola bilərdi ki, siz iyirminci əsrin ən vicdanlı, öz nəfsini maddi maraqlar ləkələrindən qoruyan bir prezident olardınız. Siz heç olmasa bu cəhətdən nümunə ola bilərdiniz...

- Yox, sən bir şeyi nəzərə almırsan, - deyə o, sakit tərdə bildirdi.
- Müasir dövrümüzün mənəviyyatsızlığı yeni, xüsusi xarakter formalaşdırıb. Açıqgözlüyü, təmahlıqlığı olmayan, milli kökünü itirməyən, yalan danışmağı bacarmayan insan indi prezident ola bilməz...

İstedadlı qırğız yazıçısı, o illərdə Qırğızistan Demokratik Partiyasının sədri Kazat Akmatovun xatirələri:

“Tolomuş Okeyev və Barpa Rıspayevlə birlikdə mən Aytmatovla əlaqə saxladım. O, evdə idi.

- Mən prezident olmağa hazır deyiləm. Heç bunu istəmirəm də. Mənə göstərdiyiniz etimada görə mən dəfə təşəkkür edirəm. Bu çox məsuliyyətli və şərəfli siyasi postdur. Buna görə də bu vəzifəyə iqtisadçı, hüquqşünas yaxud da kənd təsərrüfatı üzrə mütəxəssis daha uyğun gəlir. Yazıçı işimi yüksək vəzifəyə dəyişmək istəmirəm. Mənim hələ çoxlu yaradıcılıq ideyalarım var, Allah özü onları reallaşdırmağa mənə kömək olsun, - deyə Aytmatov məni diqqətlə dinləyəndən sonra bildirdi.

Mən çətin situasiyada idim. Biz Aytmatova dedik ki, o, bircə “hə” desə, prezident olacaq. Doğrudan da, o vaxt Aytmatov “yaxşı, özünüz bilin”, - desəydi, heç şübhəsiz ki, parlament onu prezident seçəcəkdi.

Onu razı sala bilməyəcəyimizi görüb - Bəs siz özünüz kimi təklif edərdiniz? - deyə soruşduq.

- Ay sağ ol, bu başqa məsələ, - yazıçı bildirdi - Mən şəxsən prezidentliyə Əsgər Akayevin namizədliyini irəli sürərdim.

- Bu təklifi sizin adınızdan parlamentə təklif etmək olar?

- Bəli, parlamentə mənim salamlarımı da çatdırın. Əsgəri seçsəniz bu həm xalq üçün, həm də sizin özünüz üçün yaxşı olar.

Bələliklə... Əsgər Akayev Qırğızistan Respublikasının ilk prezidenti seçildi”.

1996-cı il aprelin əvvəlləri. Mən Belçikaya Aytmatova zəng edərək belə bir zarafat eladım:

- Birləşmiş Məmləkətlər Təşkilatının gələcək Baş katibinə atəşin salamları!

- Kim bu şayiəni buraxıb, bilmirsən? - o, öz təəccübünü gizlətmədi.

- Burda inciməli bir şey yoxdu. BMT Baş Katibi yerinə hər ölkə öz görkəmli xadiminin namizadlığını irəli sürür. Qırğızlarda isə sizdən başqa kim bütün dünyada tanınır? Dünən müxtəlif ölkələrin Qırğızistandakı səfirlərinin görüşü olub. Onların çoxu bildirib ki, ölkələri sizin namizadlığınızı dəstəkləməyə hazırdır. Siz bircə “razıyam” desəniz, çox yaqın ki, yer kürrəsinin rəhbəri olacaqsınız.

- Qurtar bu zarafatı, - Aytmatov sözümü kəsdi. - Bu şeylər bütün Qırğızistana, hətta xaricə yayılıb. Bunun qabağını necə almaq olar?

- Prezidentlikdən imtina etdiyiniz kimi. Yer kürrəsinin lideri olmaq istəmirsinizsə, xarici işlər nazirinə, yaxud da Akayevə zəng edin.

- Məsləhətə görə sağ ol, - deyər Şiken təşəkkürünü bildirdi.

İki-üç gündən sonra “Qırğızistanın sözü” qəzetində (11 aprel 1996-cı il) Qırğızistan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin mətbuat katibi U. Botobekovun bəyanatı dərc olundu:

“Son günlər ictimaiyyət arasında belə bir şeyə yayılıb ki, BMT-nin Baş katibi vəzifəsinə Qırğızistan Respublikasının Belçika Krallığındakı səfiri, tanınmış yazıçı Çingiz Aytmatovun namizadlığı irəli sürüləcək. Bəzi deputatlar parlamentin tribunasından bu barədə bəyanatlar səsləndirib, hətta məsələni Xalq Nümayəndələri Şurası - Joqorku Keneşin növbəti toplantısının gündəliyinə də daxil ediblər.

Qırğızistan Respublikası XIN-in mətbuat katibi kimi bəyan edirəm ki, bu deyilənlər həqiqətə uyğun deyil. Bizim məşhur həmvətənimizin BMT-nin Baş katibi vəzifəsinə seçilmək arzusu və niyyəti yoxdur. Ç. Aytmatovun özü bildirib ki, o, heç vaxt və heç yerdə belə niyyəti olmasa barədə danışmayıb və onun həyatı ilə bağlı planlarında belə bir şey yoxdur”.

Budur aytmatovsayağı xarakter, budur əsl insan, yazıçı, vətəndaş olan Aytmatov fenomeninin məğzi.

SAYKAL

Kazat Akmatovla bağlı daha bir hekayət.

Mən Almatıdan təzə qayıtmışdım ki, Aytmatov Belçikadan zəng elədi:

- Sən bilirsən, dostumuz Kazatın uşağı olub?

- Bilirəm. Dünən Almatıdan zəng edib təbriklərimi çatdırmışam.

- Eşitmişəm uşağa nə ad veriblər?

- Yox.

- O, qızının adını Saykal qoyub.

- “Saykal” nədir? Vay-vay... Kazatla Baktıgülə nə olub belə?

- Qazaxlarla qırğızlarda elə sözlər var ki, əks mənalar daşıyır. Bunlardan biri də Saykaldı. Qırğız dilində bunun mənası gözəl, qəməlidir... Sən özün ona izah edərsən... - deyər Şiken mənə tapşırırdı.

Saykalı doğum evindən çıxaran gün mən həyat yoldaşım Kazatın ailəsini təbrik etmək üçün onlara getdim. Evlərində qohum-əqrabaları və dostları yığılmışdı.

Mənə söz verildə dedim:

- Kazat, hansısa qazaxın arvadına “saykal” deyər müraciət etsən yazığın nitqi quruyar. Bundan başqa onun ərinə də həmin qadının pozğun olduğunu və xəyanət etdiyini sübut etməlisən. Əks halda davaya hazır ol. Qızası - qazaxlar abır-həyasını itirmiş qadına “saykal” deyirlər. Əgər sən bizdən başqa heç bir qazaxla ünsiyyətdə olmayacaqsansa başqa məsələ...

- Dəhşət! Biz bunu nəzərə almamışıq. Elə isə bizim qızımız Saykal yox, Manabiyə olacaq, - deyər Kazat bildirdi.

AYAQQABI YALAYANLAR...

Xruşov və Kim İr Sen. Aytmatovun Türkmənbaşıya zəng etməsi, Səddam Hüseynin portretləri. adamyeyən prezidentlər və ya bizdə də Türkmənbaşını Allahla bir edən Jutdiyev kimilər çoxdur

Yaltaq ən pis düşməndir.

Xalq məsəli

**Hakimiyətin necə olmasından asılı olmayaraq,
onu Allah xalqın arzu və niyyətlərinə,
söylərinə uyğun olaraq verir.**

Jozef de Mestr

Sovet İttifaqında Stalinin şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün mily-onlarla insana nələr yaşatdığını tarixdən bilirik. Amma, stalinizmin faciəvi məzmununu ifşa edən Xruşovun özü də bu piroqun şirnikləndirən cazibəsindən yaxasını qurtara bilməmişdi. Vaxtilə küçələr onun da portretləri ilə dolu idi.

Bir dəfə Dinmuxamed Kunayev mənə Xruşovla bağlı gülməli bir hadisə danışdı.

Xruşov Qazaxıstana gəlməli idi. Məlumdur ki, ali qonağı qarşılamaq çox böyük məsuliyyətdir. Aeroportda onu qırmızı qalstuklu pionerlər, əllərində bayraqlar olan gənclər, Sovet İttifaqı qəhrəmanları, əmək veteranları, hakimiyyətin müxtəlif rəngli rəhbər şəxsləri, ictimaiyyət nümayəndələri qarşılayırdı. Hamı SSRİ-nin birinci şəxsinə yaxından görmək, onun nitqini eşitmək istəyirdi.

Xruşov isə sən demə "hazır" gəlibmiş. Təyyarədən düşərkən o, var gücü ilə qışqırırdı:

- Özbək xalqına salamlar!

Arxasında dayanan köməkçisi:

- Nikita Serqeyeviç, bura Qazaxıstandır, Qazaxıstan... - pıçıldayanda Xruşov özüntü sındırmayaraq:

- Bu böyük bir səhv deyil. Onlar qohum xalqlardır - deyərək gülüb.

Təbii ki, bu ilk növbədə səhvə görə üzr istəməyi ağılına belə gətirməyən bir rəhbərin mədəniyyət səviyyəsinin aşağı olmasının və bir millətin digər azsaylı millətlər üzərində hegemonluğunun göstəricisi idi.

Sovet İttifaqı dağılandıqdan sonra isə Orta Asiya rəhbərləri arasında şəxsiyyətə pərəstiş üzrə çempion Türkmənbaşı - Saparmurad Niyazov oldu.

Çingiz Aytmatovla birgə yazdığımız "Uçurum üzərində ovçu fəryadı" (Əsrin sonunda etiraf) kitabında belə bir fikir var:

"ŞAXANOV. Narahatlığa səbəb çox yəqin ki, Saparmurad Niyazov - Türkmənbaşı rejimidir. Şəxsiyyətə pərəstişin xalqa necə baha başa gəldiyini bilə-bilə, Niyazov özü də bu yolla getdi. Məgər hələ yaşayarkən özünə 200-dən çox heykəl qoydurması faktı gülməli deyilmə? Bəs Niyazovun adının saysız-hesabsız təsərrüfatlara, rayona, şəhərə, kanala verilməsi, şəklinin əskinasların üzərində həkk olunmasına gələcək nəsillər, lap elə müasirləri nə deyər?"

AYTMATOV. Rus dilində çıxan bir Koreya jurnalında mən yarım əsr şimalı Koreyaya rəhbərlik etmiş və hələ yaşayarkən faktiki olaraq allahlaşdırılan Km İr Sen barədə yazı oxumuşdum.

Bir dəfə çay məcrasından çıxaraq sahibyanı kəndləri basır. Sel qucağında uşaq olan bir qadını da cənginə alaraq aparır. O isə birdən suda Kim İr Senin portretini görür və dərhal körpəsini ataraq rəhbərin şəklini xilas edir. Jurnal bu hərəkəti vətənpərvərliyin ən yüksək təzahürü adlandırır...

Əlbəttə, bu bütün cəmiyyətin siyasiləşdirilməsi və hədsiz ideologiyalaşdırılması, həmçinin şəxsiyyətə pərəstişdən doğan siyasi manqurdluğun bir növüdür.

Çox təəssüf ki, mütləq hakimiyət bəzən insanların öz şərəf və ləyaqətini itirməsi ilə nəticələnir”.

Kimsə kitabdakı bu sözləri türkmən rəhbərinə göstərir. Bərk əsəbiləşən Türkmənbaşı göstəriş verir: “Aytmatov və Şaxanov Türkmənistanı buraxılmasın!” Bunu eşidən Çingiz Torekuloviç gülürək: “Türkmənistanı buraxmaq üçün ürəyimiz getmirdi” – dedi.

Vaxtı ilə biz oxşar mədəniyyətə, mənəvi dəyərlərə, adət-ənənəyə malik respublikalar: Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan və Tacikistanın ədəbiyyat və incəsənətinin bir-birinə yaxınlaşdırılması üçün mərkəzi Daşkənddə olmaqla “Orta Asiya Xalqları Assosiasiyası” yaratmışdıq. O vaxt Özbəkistan prezidenti İslam Karimov bizə böyük dəstək göstərdi. Çingiz Aytmatov yekdilliklə Assambleyanın prezidenti, Özbəkistan yazıçıları İttifaqı idarə heyətinin birinci katibi Adil Yaqub birinci vitse prezident seçildilər. Mən də vitse-prezidentlərdən biri oldum. Növbəti toplantılardan birinə Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Tacikistandan alimlər, incəsənət xadimləri, şair və yazıçılar təşrif buyurmuşdular. Yalnız Türkmənistandan heç kim gəlməmişdi.

İştirakçılar qərara gəldilər ki, Türkmənbaşıya Aytmatov özü zəng eləsin. Həmkarlarımızdan kimsə dedi ki, bunun xeyri yoxdur. “Bu insan onun mənliliyinə toxunanları heç vaxt bağışlamır”. Buna baxmayaraq, özbək həmkarlarımız prezidentin qəbul otağı ilə telefon əlaqəsi yaratdılar. Uzun fasilədən sonra cavab gəldi: “Türkmənbaşı məşğuldur, onun vaxtı yoxdur”. Məlum oldu ki, o, həqiqətən də köhnə incikliyi unutmayıb.

Növbəti il bizim toplantıda Özbəkistanı şəxsi işləri ilə bağlı gələn türkmən akademik, görkəmli alim də iştirak edirdi. Nahar vaxtı şəxsiyyətə pərəstişin dünya miqyasında nəticələri ilə bağlı maraqlı söhbətimiz oldu.

Mən bununla bağlı bu yaxınlarda Qırğızıstan prezidenti Əsgər Akayevlə söhbətimizin məzmununu danışdım. O, rəsmi səfərlərindən birində Sankt-Peterburqda köhnə dostu, Lenin mükafatı laureatı,

məşhur heykəltaraşla görüşüb. Həmin heykəltaraş səhərdən axşama kimi Türkmənbaşı üçün dua edərək ona uzun ömür arzulayıb.

Yazıçılardan biri soruşdu:

- Türkmənbaşı bu heykəltaraş üçün nə edib ki, o, gecə-gündüz ona dua edir?

- Heykəltaraşın doğma atasının belə onun üçün etmədiklərini.

- Neca?..

- Türkmənbaşı ona özünün 300 heykəlini düzəltməyi sifariş edib və pulunu da ən yüksək qiymətlə əvvəlcədən ödəyib. Növbəti ildə isə daha 300 heykəl sifariş edəcəyini deyib. Beləliklə leninqradlı sənətkarlar indi pul çində üzürlər. İndi onlar Türkmənbaşıya necə dua eləməsinlər?

Masa arxasında oturanlar hamısı güldülər. Yalnız türkmən akademik gülmürdü.

- Siz necə düşünürsünüz? – deyə mən ona müraciət elədim. – Sizdə Türkmənbaşıya sitayişin nəticələri hiss olunurmu?

Alim heç ağzını da açmadı.

- Sizdə Türkmənbaşıya şeir həsr edən şairlər çoxdur? – deyə bir sual da verdim.

Akademik bircə kəlmə də deməyərək bir nöqtəyə baxır və yeməyi çeynəməkdə davam edirdi.

- Aşqabadda Türkmənbaşının qızıl heykəlinin hündürlüyü nə qədərdir?

Alimin pis eşitdiyini fikirləşərək mən uca səsle bir də soruşdum. Amma, ondan yenə də səs çıxmırdı. Sanki, heç nə eşitmirdi.

Söhbətə Adil Yaqubov da qoşuldu.

- Ay Muxtar, qonağa yazığın gəlsin. O, Türkmənbaşı ilə bağlı suallara cavab verməyəcək. Eşitməmişəm “divarların da qulağı var”?

...Kremlə SSRİ Ali Sovetinin ekologiya ilə bağlı toplantılarından birində mən Aralın problemlərindən danışdım və Amudəryanın su ehtiyatlarından israfçılıqla istifadə etdiyinə görə Türkmənistan SSR-ni kəskin tənqid etdim. Türkmənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Saparmurad Niyazov da iclasda iştirak edirdi.

Zaldan çıxandan sonra biz ikimiz bu barədə xeyli söhbət elədik. Mən onda fikir verdim ki, o, tez-tez "mənim xalqım" ifadəsini işlədir. Mən hələ ədəbiyyata yenicə gəldiyim illərdən belə sözlər işlədən insanlara inamsızlıqla yanaşırdım. Əlbəttə, bu sözlərin türkmen Berdi Kerbabayev, özbək Qafur Qulam və ya bizim Muxtar Auezovun dilindən səslənməsi tamam başqa məsələdir. Mən bir misrası belə yaddaşlarda qalmayan "şairciyəzlər", öz zəif səslərini texniki vasitələrlə bəzəyən istedadsız müğənnilər "mənim xalqım" deyəndə əsəbiləşirəm.

Sonradan Türkmənistanda rəhbərə sitayiş kultu formalaşanda (o, Allah tərəfindən göndərilən peyğəmbər adlandırılırdı), mənim türkmen həmkar-dostlarıma yazdığım gəldi. Hərdən onlarla telefonla danışanda, bu yazıqların özlərini itirdiklərini, siyasət və ya Türkmənbaşı barədə söz deməyə qorxduqlarını hiss edirdim. Çoxdan tanıdığım bir yazıçı heç məsələyə aidiyyatı olmadan, birdən-birə Türkmənbaşımı tərifləməyə başlayanda mənim "ətim ürperədi". Ehtimal etmək olardı ki, telefon danışığı dinləniliirdi.

Dünya tarixində öz şəxsi maraqlarını xalqın taleyüklü maraqlarından daha yüksək tutan, özlərini Allah hesab edən "yekəbaşlar" çox olub. «Uçurum üzərində ovçu fəryadı» (Əsrin sonunda etiraf) kitabında belə dəlisov rəhbərlər barədə geniş danışılıb. Onların bəziləri barədə.

"Şaxanov. ...Rusiya imperiyası Anna İoannovnanın hakimiyyəti (1730-1740) illərində tənəzzül dövrünü yaşayıb. Rusiyalı tarixçilər yazırlar ki, imperatrisa Anna müxtəlif şənliklərə, eys-ışrətə meyilli tənəbbəl və axmaq hökmdar olub...

Hakimiyyətinin sonuncu ilində Anna İoannovna knyaz Qolisin və qulluqçusu, kalmık qızı Bujeninovanın toyunu keçirir və bunu bütün Rusiyaya elan edir. Bununla imperatrisa saray qaydalarına əməl etməyən əsilzadə knyazı cəzalandırmaq istəyir. Annanın əmri ilə qışda Neva çayı üzərində buzdan saray tikilir. Toy Mərasimi bu

sarayda olmalı imiş. Bütün divarlar, pəncərələr, mebel, qab-qasıq, hətta evlənlərin yatağı da buzdan düzəldilir.

Rusiyanın hər yerindən gətirilmiş tatarlar, mordoviyahılar, çuvaşlar, nenəslər və başqaları milli paltarlarda oxuyub-oyunayaraq bütün paytaxta səs salırlar. Toydan sonra isə gecə yarısı evlənləri buz yatağa uzadırlar. Xüsusi müşahidəçilər zifah gecəsinin lazımı qaydada keçməsinə nəzarət edirdi. Knyaz və kalmık qızı bu sınaqdan uğurla çıxırlar. Növbəti il onların əkiz oğlanları dünyaya gəlir. Yalnız öz maraqlarını güdürək istədiyini edən dar düşüncəli hökmdarların rəhbərliyi altında xalq xoş güzəran görə bilermi...

Daha bir tarixi məlumat. Məlumdu ki, 1731-ci ildə Rusiya imperiyası ilə qazax xalqının qərb hissəsi arasında diplomatik münasibətlər qurulub və müvafiq sənədlər imzalanıb. Kiçik qazax juzunun başçıları, bəyləri və batırları müxtəlif hədiyyələrlə Sank-Peterburqa gedərək imperatrisaya öz ehtiramlarını bildirmək istəyirlər. Anna İoannovna Qazax səhralarının nümayəndələrini qəbul etmək üçün ilkin razılığını verir.

Nümayəndə heyəti bir tatar-tərcüməçi tutur və hər gün çarın iqamətgahının kəndarına gələrək gözləyir. Amma, günlər, həftələr keçir, lakin çarın qızıl qapıları elçilərin üzünə açılmır. Əyanları növbəti dəfə qızıl-brilyant içində itən Anna İoannovnaya bir-neçə ay yol gələn qazaxların qəbula düşmək istədiklərini deyəndə isə bekarlıqdan üzülmən imperatrisa belə cavab verir: "Fövqəladə bir iş meydana çıxıb. Bu səhər holland kralının mənə bağışladığı meymun doğub. Onun balaları elə şirindi ki. Bu qayğılardan mənim lap başım ağrıyır. Buna görə də onları qəbul edə bilmərəm..."

AYTMATOV. ... 2-ci Yekaterinanın hakimiyyəti dövründə Malorusiya (Ukrayna və Krım) Rusiya

imperiyasının tərkibinə daxil olur. Ora qubernator imperatrisanın çox yaxın dostu, favorit, knyaz Potyomkin tayan olunur.

1787-ci ildə Malorusiyada əhalinin güzəranı və işlərin necə qurulması ilə tanış olmaq istəyən imperatrissa ora gedir. Nəzərdə tutulmuşdu ki, İmperatrissa yemək və dincəlmək üçün Peterburqla Kiyev arasındakı 76 stansiyada və 35 yaşayış məntəqəsində dayanacaq. Öz əyanları ilə birlikdə əvvəlcədən planlaşdırılmış marşrutla səyahət edən 2-ci Yekaterina Malorusiyadakı yeni təbəələrinin necə varlı, yaxşı yaşadıklarını, həyatlarından razı olduqlarını görür və buna çox sevinir. Öz hökmdarlarını böyük xoşbəxtliklə qarşılayan, oxuyub-oyunan kütlə, böyük heyvan sürüləri, məhsulla dolu anbarlar bu diyanın qeydində qalan, gecə-gündüz işləyən qubernatorun əməyinin göstəcisi deyilmi?

Amma, Peterburqa qayıdarkən Potyomkinin fırıldaqının üstü açıılır. Sən demə o, imperatrisanın keçəcəyi kəndlərin sakinlərini hələ bir il əvvəldən geyindirib-keçindirilməyə başlayıb. Bəs saysız-hesabsız sürülər? O, bunun da yolunu tapıb. Bir stansiyada İmperatrissaya göstərilən sürü gecə, 2-ci Yekaterina dincələrkən növbəti stansiyaya aparılmış. Bəs buğda ilə dolu anbarlar necə? Kisələrin heç birində buğda olmayıb. Onların hamısı qumla doldurulmuş. Yəqin tarixdə yalnız öz mənafeələrini güdən “potyomkinlər” tərəfindən aldadılan hökmdarlar çox olub. Bu hadisə isə Rusiya tarixinə “potyomkin kəndləri” adı ilə düşüb.

ŞAXANOV. Tarixdən bizə yaxşı məlumdur ki, bir çox hallarda cəmiyyətdə qəddarlığın geniş yayılması və bunun milli faciə səviyyəsinə kimi yüksəlməsində hakimiyyətin böyük rolu olub. Məsələn, Qədim Romadakı qladiator döyüşlərini götürək. Silahlı döyüşçülərin davası əvvəlcə ölən imperatorların xatirəsinə təşkil olunurdu. Sonradan isə bir növ xalq oyunu kimi bütün İtaliyaya yayıldı.

Bizim eradan əvvəl 3-cü əsrdən başlayaraq isə ölkədə məxsusi olaraq qladiator döyüşləri üçün indiki ifadələrlə desək, ən müasir texnika və avadanlıqla təchiz edilmiş arena və komplekslər inşa olunurdu. Dəniz döyüşlərinin canlandırılması üçün gəmilər tikilir və minlərlə qullara və əsirlərə silah paylanırdı. At, nizələr və qılınclarla döyüşlərin müxtəlif “janrları” meydana çıxaraq inkişaf etməyə başladı.

Bu qanlı döyüşlərin miqyası, qəddarlığı və qurbanlarının sayı ildən ilə artmaqla imperatorlardan tutmuş dilənçilərə qədər hamının aqlını əlindən alır və onları öz pərəstişkarına çevirirdi. Qladiator döyüşlərini teatr tamaşası hesab edən İmperator Kaliqula qadınları, qocaları, hətta şikəstləri də arenaya çıxmağa məcbur edirdisə, Klavdiy quru döyüşləri ilə kifayətlənməyərək suda da qırğınlar təşkil edirdi. İmperator Vitelliy öz doğum günü münasibətilə Romanın 265 məhəlləsinin hamısında qladiatorları bir-birini öldürməyə məcbur etmişdi. Tit isə bu “kefi” 100 günə kimi uzatmışdı. Troyanın hakimiyyəti illərində döyüşlər daha yüksək səviyyəyə qalxdı və 123 gün ərzində 10 min qladiator bir-birinin qarnını cırdı, qollarını və başlarını kəsdi...

Yüz minlərlə tamaşaçıya gəldikdə isə, onlar səhərdən axşama kimi bu tamaşadan həzz alır, şənələnir, qalibləri təbrik edir və həlak olanları qınayaraq onların hörmətə layiq olmadıqlarını deyirdilər. Dinc insanların qan içində boğulmasına baxmaqdan həzz almaq – bundan daha idbar bir şey ola bilərmiz?

Bu qanlı oyunlara aludəlik xəstəliyindən qurtarmaq üçün Roma xalqına ilk əlini uzadan xristian dini oldu. İmperator Böyük Konstantin xaçpərəstliyi qəbul edən kimi ölkə kilsə zənglərinin xoş sədası ilə doldu və insanlar üzvlərini yaxşılıq və mərhəmətə doğru çevirdilər. Və burda

təkə xoş məramın yox, həm də qadağanın sehrli gücünün böyük rolu var idi: öz yaxınına zor tətbiq edilməsi İsa peyğəmbərin dini ilə bir araya sığmırdı və bu qadağanı pozanlar çox sərt cəzalandırılırdı.

404—cü ildə Romada sonuncu qladiator döyüşü zamanı Kiçik Asiyadan gəlmiş Telemax adlı bir rahib dava edənləri ayırmaq üçün ortaya atılır. Amma, gözlərini qan tutmuş və bir-birini öldürməyə and içmiş döyüşçülər heç bir təqsiri olmayan rahibi qılıncdan keçirirlər. Gördüklərindən dəhşətə gələn imperator Qonoriy bu hadisədən sonra qladiator döyüşlərini qəti qadağan edir.

Amma, təbii ki, romalılar bu vəhşi adətin aradan qaldırılmasına görə imperatora deyil, daha çox rahib Telemaxa borcludurlar!

AYTMATOV. ...Tarixdə heyvanın dövlət vəzifəsinə təyin olunması kimi qəribə hal da olub. Bu azmış kimi Kalıqula öz adına mərmərdən burdaq və fil sümüyündən axur düzəltməyi əmr edir.

Ağılsız və qəddar hakimiyyətinin dörd ili ərzində Kalıqula inkişaf etmiş, çiçəkləyən bir dövləti səfalət və acliq girdabında çabalayan bir monarxiyaya çevirir. O, öz ölkəsinin əsas talançısına çevrilir. Ondən nümünə götürən hakimiyyətin digər üzvləri də zəli kimi xalqın qanını sovurmağa başlayıblar. Xəzinədəki iki milyard yeddi yüz milyon sestersiy pul cəmi bir ilə əriyib yoxa çıxır. Roma xalqı yoxsullaşır. İnsanlar dolanışıq dalyca dünyaya səpələnirlər.

...“Bizdən sonra lap dünya batsın” kimi arsız ifadənin müəllifi, Fransa kralı 14-cü Lüdivik 72 il ərzində ölkəsində mütləqi hakim olub.

Kral hesab edirdi ki, öz təbəələri ilə istədiyi kimi rəftar edə bilər. Nə vaxt istəsə güllələyər, asar, boynunu vurar və s...

“Dövlət – mənəm” – 14-cü Lüdivikin bu təkəbbür dolu məşhur ifadəsi bu gün də mənfə mənada istifadə olunur.

Kralın ətrafındakı yaltaqlar isə ona tərif deməkdə bir-biriləri ilə bəhsə girirdilər. Zadəganlar kralın bəzənməsi mərasimində iştirak etmək üçün hər səhər hava işıqlaşan kimi saraya qaçardılar. Onlar kralın qarşısında əzilib-büzülərək ona kimi alt paltarını, kimi pantalon, kimi də kamzol uzadırdı. Bu yaltaqlar krala bu gün ağ, yoxsa mavi köynəyi geyindirmək barədə uzun-uzadı mübahisə edərildilər. Kralın geyindirilməsi mərasimi iki saata qədər uzanardı.

Onun bütün şıltaqlıqlarını təmin etdikləri üçün hakim sinfin nümayəndələrinə kral mükafatlar və fəxri adlar paylayır, onlar üçün müxtəlif titullar fikirləşir və vəzifələrini az qala hər ay artırır.

Əyanların vəzifələri də bəzən insanı heyran edirdi. Məsələn, onlardan bəziləri gecə gözlərini belə qırpmadan kralın alt paltarını, parikini və onun təbii ehtiyaclarını ödədiyi qabı qorumaqlı idilər.

Əgər 14-cü Lüdivikin bir yaşlı qızının 80 xidmətçisi var idisə, onun özünün qulluqçularının sayını müəyyən etmək mümkün deyildi. Kralın sonsuz əsnliklərinə, ov mərasimlərinə və saray əyanlarının saxlanmasına çox böyük vəsaitlər sərf olunurdu. Bu vəsait isə vergilər şəklində binəva kasıblardan yığılırdı. Kim vaxtında vergini ödəyə bilmirdisə, ailəsi ilə birlikdə evindən qovulurdu. Onun əmlakı isə müsadirə olunurdu. Sadə xalqın yoxsulluq içində əzab çəkdiyi, boğulduğu bir vaxtda bekarçılıqdan darıxan kral Versal sarayı tikmək və onu mərmərə “bürümək” əmri verir. Sarayın çölündə və içərisində 1400 hovuz tikilir. Yalnız bu sarayın tikintisinə kral ömrünün 47 ilini sərf edir.

...14-cü Lüdivikin axmaqlığı və qəddarlığını göstərən ən bariz faktlardan biri budur. Kralın şəxsi əspəzi onun

üçün əla krablar bəşirir. Amma, bədbəxtlikdən onların üstünə sous tökməyi unudur. Öz səhvini yemək artıq masaya verildəndən sonra anlayan aşpaz kralın əlindən onsuz da qurtara bilməyəcəyini başa düşərək özünü öldürür.

Amansız zülmələr sayəsində son həddə çatan fransa xalqı kralın ölümündən sonra üsyan edir və onun bütün nəslini qırır”.

Hakimiyyətə mədhiyyələr, təriflər yağdırılmasında saray şəirlərinin böyük rolu hamıya bəllidir. Vaxtilə türkmən oxucuları gözəl şeirləri ilə valeh edən, sonradan isə Türkmənbaşının “ayaqqabılarını bığları ilə parıldatmağa” başlayan Bayram Jutdiyev bu sahədə böyük “nailiyyətlərə” imza atıb. “**Türkmənbaşı – Allahdır. Beləki, böyük yaradan məhz onun gözləri ilə türkmən xalqına baxır, Saparmurad Niyazovun siması ilə bizə tərəf yönəlir**”. Onun bu sözlərini Çingiz Aytmatov mənə göstərdi. Ona da kiçik oğlu Eldar göstərmişdi.

İsveçdə yaşayan tanınmış türkmən şairi Şerəli Nurmuradov və Türkmənistanın keçmiş xarici işlər naziri Abdi Kuliyevin sözlərinə görə, Türkmənbaşı bir dəfə ABŞ-da rəsmi səfərdə olarkən belə bir bəyanatla çıxış edib: “Mən hələ cavan yaşlarımdan Qorbaçov, Yakovlev və Medvedevlə birlikdə kommunist partiyasının sıralarına daxil olmuşam ki, Sovet İttifaqını dağıdım”.

Türkmənbaşının ölümündən sonra onun xələfi nəhəyə ki, Türkmənistan paytaxtının ən uca yerində, 75 metrlik hündürlükdə quraşdırılmış və qızıl çəkilmiş 14 metrlik abidənin firlanmasını saxladı. Bu abidəyə 12 milyon ABŞ dolları xərclənib. Təxminən elə bu məbləği o vaxt Türkmənbaşının sevimli oğlu Murad Niyazov Madrid kazinosunda bir gecəyə udmuşdu. Beləliklə Orta Asiyanın bir ölkəsində ƏA (əldəqayırma allah) siyasəti bir qədər öz formasını dəyişir.

Amma, Orta Asiyanın digər ölkələrində də vəziyyət bir o qədər də fərqli deyildi. Adətən kiçik xalqları aşağılayan Vladimir Jirinovski

bu dəfə Orta Asiyanın bəzi respublikalarında baş verən özbaşnalığa ədalətli şərh vermişdi. Onun dediklərini olduğu kimi verirəm:

“Şimali Afrika – bizim Orta Asiya kimidir. Rəhbərlər öz vəzifələrində 20-30 il otururlar. Qəbilə üsul idarəsi, qohumbazlıq, korrupsiya. Pul var, amma əhali bu pulu görmür. Yalnız hakim ailə, qəbilələr varlanır, buna görə də tez-tez münaqişələr baş verir”.

Bu arada SSRİ vaxtından daha bir güllüş doğuran məlumatı açıqlayaq.

“XXII qurultayda Rəşidov öz çıxışında çox böyük məftunluqla Xruşovun adını 9 dəfə çəkib. Amma, digər çəxişlərinin də böyük əksəriyyəti eynilə bu cür danışıqlar. Məsələn Rəşidovdan əvvəl və ya sonra çıxış edən nətiqlərin nitqini araşdıraraq. Beləliklə Qazaxıstan KP MK-nın birinci katibi Dinmuxamed Kunayev Xruşovun adını 8 dəfə xatırladı, Belorusiya KP MK-nın birinci katibi Kiril Mazurov – 7 dəfə, Ukraynanın rəhbəri Nikolay Podqorniy isə rekordla imza atıb və çıxışında (düzüdü, digərlərindən 2 dəfə uzun çıxışı zamanı) Xruşovu düz 14 dəfə tərifləyib”.

F. Razzakov

(Siyasi Bürodə korrupsiya. “Qırmızı özbəyin” işi. Moskva: alqoritm, EKSMO, 2009-cu il)

Bu kitabda Özbəkistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Şərəf Rəşidovun Nikolay Xruşova ünvanlandığı təriflər çap olunub:

“Nikita Serqeyeviç Özbəkistanda dörd dəfə olub və hər dəfə də onun gəlişi bizim kadrlar üçün böyük məktəb olub. Sovet pambıqçılığında, elə xalq təsərrüfatının digər sahələrində də bütün köklü dəyişikliklər yoldaş

Xruşovun adı ilə bağlıdır. İndi pambıqçılığın möhkəm texniki təkamül üzərində inamla inkişaf etməsinə görə biz məhz Nikita Serqeyeviçin müdrikliyi, cəsarəti və prinsipiallığına, onun pambıqçı əməyini yüngülləşdirmək saylarına borcluyuq. Məhz bu qayğılar sayəsində bizim respublika bu beşillikdə vətənimizə ötən beş il ərzindəkindən 2 milyon 200 min ton çox pambıq verib. Özbəkistan xalqı bütün qəlbi ilə, təmiz ürəklə Nikita Serqeyeviçi özünün ən yaxın dostu, əziz və sevimli müəllimi adlandırır...”

Hələ Şərəf Rəşidov hakimiyyətdə olarkən, onun tabeliyində olan işçilərdən biri – partiyanın Daşkənd vilayət komitəsinin təşkilatı işlər şöbəsinin müdir müavini Ualî Usmanov vilayət partiya konfransında Xruşova həddən artıq tərif yağdırdığı üçün öz rəhbərini kəskin tənqid etmişdi. Rəşidov isə 20 dəqiqə ərzində Usmanova cavab nitqində özünə haqq qazandırmağa çalışmışdı.

Həmin vaxtdan artıq 50 il keçib. Və əgər o zaman Xruşova səslənən tərifləri Qazaxıstanın bu günkü hakimiyyət inhisarçılarına yönələn yaltaqlıqlarla müqayisə etsək, şübhəsiz ki, keçmişdəkilərin bu sahədə çox geridə qaldıqlarını görürük. Qazaxıstanın dövlət başçısının təriflərlə göylərə qaldırılması mexanizmi respublikanın bütün kanallarında saat kimi işləyir. Bəzi qəzet və jurnallar ölkə başçısını tərifləmək tendensiyasını elə əxz ediblər ki, onlarla keçmiş Sovet İttifaqının heç bir nəşri müqayisə edilə bilməz. Məsələn, Xruşovun və ya Brejnevın vaxtında heç bir telekanalda onlara həsr olunmuş poema və ya mahnı translyasiya olunmurdu. Bizdə isə mədhiyyə xarakterli poema, mahnı və şeirlər o qədər geniş yayılıb ki, artıq əhalini bezdirməyə başlayıb.

Ən təcəccüblüsü isə budur:

“İpə-sapa yatmayan parlamentin buraxılması təşəbbüsü ilə çıxış edərsənsə, deputat olarsan. Görkəmli

müxalifətçiləri mühakimə edə bilsən, vilayət məhkəməsinin sədri olarsan. Prezident haqqında poema yazsan, dövlət mükafatı alarsan və ya başqa imtiyazlardan yararlanarsan.

Niyə prezident Administrasiyası bütün məmurlara öz çıxışlarında hökmən prezidentin müstəsna rolunu vurğulamağı (KİV-də bu barədə məqalə dərc olunub) təkidlə məsləhət görür? Televizorda hansı məmur çıxış edərsə, hamısı sanki əzbərlədikləri bir ifadəni işlədirlər: “Bütün bunlar bizim prezidentimiz Nursultan Abişeviç Nazarbayevin şəxsən özünün göstərişi ilə həyata keçirilir”. İstər zavodun təməlqoyma mərasimi, istərsə də yanacaq doldurma məntəqəsinin açılışı olsun...

...Prezident bilir ki, ölkədə bütün adlar dəyişdirilərək əvvəlinə “Nur” əlavə olunur. Partiya adlarından tutmuş bazar və ya qəlyanaltıxanalara kimi. Almatıda bu yaxınlarda yeni bir lövhə gördüm “Nurkredit”...

Amirjan Kosanov

ÜSDP sədrinin birinci müavini

(*«Seçilməyən partiya və ya bir müsahibənin qeydləri».*

«Tasjarqan», 18 mart 2009-cu il.)

Həqiqətən də “nur” sözü ilə başlayan küçə, kafe, restoran və mağaza adları sürətlə dəbə minməyə başlayıb. Çünki, dövlət başçısının adı Nursultandır.

Nur – Nursultanın işığıdır və hamıya işıq saçır,

Hər bir kafe, mağaza Nur sözü ilə başlayır –

Dövrümüzün möcüzəsi!

“Nur-sayran”a və “Nur-bak”a

Sən inamla gəl,

“Nur-Astana” qiymət versə -

“Nur-şattık” görərsən sən.

“Nur-Mubarak” və “Nur-Məscid”

Xeyir-duası alsan,
“Nurbank”-a əgər getsən – “Nur Otan”-da ilham al,
Onun “Nur-Sunkara”-sından
Nüfuz və hörmət qazan,
“Nur-Almatı” və “Nur-Tau”
Göz babəyi kimi qoru,
“Nur-media” və “Nur-nura” üçün
Xoş sözlə bölüş.
Hakimyyəti incidən ağılsızları
Xəbərdar et –
“Nurtank”dan atəş açaraq,
Onları başımızdan rədd et.
Sonra “Nurkredit”-i öz himayədarına çevirib,
“Nur-demals” evində sən dincələ bilərsən!

Əlbəttə, hamıya aydındır ki, heç kim dövlət başçısından belə bir tapşırıq almayıb ki, bütün mədəniyyət evləri, küçələr, restoranlar, kafelər və mağazaların adları onun adının birinci hissəsi ilə başlasın. Amma, hakimiyyətə sadıqlıqlarını nümayiş etdirməyə çalışan iş adamları, sahibkarlar hədsiz yaltaqlıq sahəsində əsl sənətkarlıq nümayiş etdirirlər...

Mənim “Yeddinci hissən təsiri altında” kitabımda belə bir fikir var:

“2007-ci ildə bizim növbəti görüşlərimizdən birində Çingiz Aytmatov dedi: “Muxtar, bu yaxınlarda mən bizim çox illər əvvəl birlikdə yazdığımız kitabı əvvəldən axıra kimi bir də oxudum. Həmişə fikirləşirdim ki, niyə görüşlər zamanı insanlar məhz bu kitab haqqında daha çox soruşurlar? Sən demə bu çoxplanlı essədə təkcə bizim şəxsi tələməyimizdən söhbət getmir. Orda müasir dövrün tələbləri ilə toqquşan cəmiyyətimiz, milli maraqlar, doğma tarix, məhəbbət haqqında düşüncələr yer alıb. Kitabda kişilik

haqqında, milli məfkurə haqqında suallara cavab tapmağa cəhdlər edilib. Bizim birgə axtarıqlarımız və etiraflarımız, dostluğumuza və sağlam məntiqə söykənən mənəvi yaxınlığımız kitabın məzmununa tamamilə başqa, gözlənilməz yeni rəng qatıb. İndi artıq aydındır ki, bu kitabı oxuyan insan bizə dolğun və obyektiv qiymət verə bilməz”.

O görüşümüzdə biz “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” adlı kitabımızın “Hakimiyyət və mənəvi zənginlik və ya bu iki silahın çarların, xanların, kralların və prezidentlərin tələmində rolu” başlıqlı hissəsinə dəyişikliklər və əlavələr etmək barədə razılığa gəldik. Biz artıq bu işə başlamışdıq ki, Aytmatovun təxirəsalınmaz işi çıxdı və o, təcili Brüsselə yola düşdü. O, gedəndən sonra uzun müddət düşündüyümüz işə başlaya bilmədik. Şükənin ölümündən sonra isə bizim planımız reallaşdırılmamış qaldı. Mən isə hələ də bu əlavələri “Uçurum üzərində ovçu fəryadı”-na daxil edə bilməmişəm. Onların bəzilərindən qısa parçalar:

“AYTMATOV. Bəşəriyyət ən qədim və yeni tarixi dövründə ən böyük fəlakətləri əsasən öz tiran başçıları üzündən yaşayıb. Əgər biz, misal üçün, yalnız 20-ci əsrə və hazırkı əsrin əvvəlini götürsək, gözüümüzün qarşısında bayraqlarında şəxsiyyətə pərəstis ideyası həkk olunan onlarla qanıqən diktatorun sıralandığını görürük. Məsələn, əgər Sovet İttifaqına 31 il rəhbərlik etmiş Stalin, az qala 50 milyon insanın repressiyaya uğraması və edam edilməsini təşkil edib, qonşu Çində “Böyük rəhbər” adlandırılan Mao Dzedun “Böyük sıçrayış” və “Mədəni inqilab” ideyaları altında 65 milyon insanı o dünyaya göndərib. Buna baxmayaraq mən Qorbaçovun nümayəndə heyətinin tərkibində Çində olarkən, Maonu tənqid edən, pisləyən bir eyhamla da rastlaşmadım. Əksinə, orada xalqa “böyük rəhbərə” xüsusi ehtiram, məhəbbət aşılır. Mən buna çox təəccübləndim. Məlumdur ki, bütün dövrlərdə ictimai rəy güclü təbliğat vasitəsilə xalqın beyninin yuyulması yolu ilə

formalaşdırılır. Məgər Sovet İttifaqında Stalinin göstərişi ilə ölüm hökmünə məhkum edilənlər güllələnmədən əvvəl “Yaşasın yoldaş Stalin” deyə qışqırmırdılarmı? Acı həqiqət budur ki, insanların böyük əksəriyyəti təbliğatın gücü qarşısında acizdirlər. Şimali Koreyanın “millətin günəşi” adlandırılan “dahi” rəhbəri Kim İr Sen kimi onun yerinə gəlmiş oğlu Kim Çen İr də “21-ci əsrin günəşi” adına layiq görülüb. Hər bir xalqın içində elə bədzatlar var ki, “günəşin hökmdarı” və ya günəşin özü olmaq istəyirlər. Hakimiyyəti illərində dustaqa xanalarla iki milyondan çox insanın həlak olduğu Kim İr Sen də belələrindəndir.

SAXANOV. Əslində yalnız bu “Günəş” 35 min heykəlin ucaldıldığı Şimali Koreyadan danışmaq ədalətsizlikdir. Vaxtilə Səddam Hüseyn şəkillərinin İraqın bütün küçələrində, dövlət idarələrində, mədəniyyət mərkəzlərində, xəstəxanalarda, məscidlərdə, qablarında, qol saatlarında, oyuncaqlarda, breloklarda olması ilə kifayətlənməyərək yeni qərar verir. Onun xüsusi göstərişi ilə ölkədə ucaldılan hündürmərtəbəli binaların bütün kərpicləri üzərinə “Səddam Hüseyn dövründə tikilib” sözləri yazılmalı idi. İraqın Kütləvi informasiya vasitələri yerulmadan Səddamı “millətin atası” kimi təbliğ edirdilər. Əgər haradasa məktəb, xəstəxana inşa olunurdusa, 100 metrlik bir yol çəkildisə və ya mağaza tikildisə aləmə car çəkilirdi ki, bu yalnız Səddamın uzaqgörənliyi sayəsində mümkün olub. Səddam adına universitetlər, stadionlar, aeroportlar, rəhbərin şəxsi iqamətgahları tikilirdi. Səddamın dahiliyini təənnüm edən tərif dolu kitablar, sənədli filmlərin sayı-hesabı yox idi. Tədbirlər zamanı insanlar onunla təkcə görüşmək yox, həm də “qiymətli əlini” öpməyə çalışırdılar. Əvvəlcədən təşkil olunmuş bütün görüşlər xalqın öz rəhbərinə sonsuz məhəbbəti kimi təqdim edilirdi. Çində isə “Mədəni inqilab” dövründə əgər velosipedçi

öz velosipedi üzərindən və ya sinəsindən Mao Dzedunun şəklini asırdısa, yoldan ötənlər onu yerə yıxıb təpikliydilər. Qatarlarda və avtobuslarda hamılıqla Mao Dzedundan sitatları əzbər söyləmək, özü də bir-neçə dəfə ardıcıl olaraq, məcburi idi. Kim ümumi xora qoşulmayaraq Maonun sözlərini ucadan demirdisə, xalq düşməni elan edilirdi, məsuliyyətə cəlb olunurdu və güllələnirdi. Maonun sözlərini şüarlar və plakatlar şəklində nümayiş etdirmək ənənəyə çevrilməmişdi. Eyni zamanda klassik ədəbiyyat nümunələrini və başqa dillərdən tərcümə edilmiş kitabları cıvraraq yandırırıldı. Şike, bir çinli diplomat gizlicə mənə bildirmişdi ki, yandırılanlar arasında sizin də kitablar var idi.

AYTMATOV. Şübhəsiz ki, şəxsiyyətə pərəstis və yaltaqlıq yoluxucu xəstəliyə bənzəyir. Bizim keçmiş Sovet İttifaqından çıxmış bəzi rəhbərlərimiz Stalin, Xruşov və Brejnev dövrünün dərslərindən lazımı nəticə çıxartmayıblar. Məsələn Çerçil, Linkoln və Ruzvelt kimi şəxsiyyətlər, dünyə səviyyəsində tanınan dahilərin yetişdiyi İngiltərə və ya Amerikada hər hansı bir fərdə sitayiş etmək, hakimiyyətin başında duran şəxsi Allaha, günəşə, aya bənzətmək heç kimin ağına da gəlmir. Bir dəfə Trotski Buxarin barədə demişdi: “Onun rəhbər olmaq üçün çox böyük imkanları var. Amma, xarakter cəhətdən zəifdir”. Stalinlə ayaqlaşma bilmək üçün Buxarinin xasiyyətində zalımlıq, söhrət və qələbələr yangısı, sonsuz, qarşılaşılmaz hakimiyyət hərisliyi çatmırdı. Trotski bunu dəqiq müəyyənləşdirə bilməmişdi. Son nəticədə o vaxt çoxlarının başına gələn Buxarinin də başına gəldi və o güllələndi.

Bu yerdə ötən əsrin ikinci yarısında Uqandaya rəhbərlik etmiş diktator İdi Amin barədə də danışmamaq düz olmazdı. O, özünü “ömürlük prezident, yerdə bütün hey-

vanların, dənizdə isə bütün balıqların hökmdarı, Britaniya imperiyasının Afrikada, o cümlədən Uqandadakı fatehi” adlandırır. Amma, tarixə yarım milyon həmvətəninə o dünyaya göndərməsi ilə düşüb. ABŞ prezidenti Cimmi Karter onun haqqında demişdi: “Uqandanın başçısı çox idbar xüsusiyyətlərə malikdir və bu xüsusiyyətlər bütün sivil dünyanın ürəyini bulandırır”. Amin öz rəqibləri – müxalifət nümayəndələrinin ətini yeməyə adət etmişdi. Onun nəhəng soyuducusunda illərlə siyasi rəqiblərinin kollələri saxlanırdı. O, hətta belə bir aforizmin müəllifidir: “Hər bir dövlətdə elə insanlar var ki, qayda-qanun naminə onlar məhv edilməlidir”.

ŞAXANOV. Zənnimcə Afrika diktatorları arasında ən hakimiyyətparəst təlxək Mərkəzi Afrika Respublikasına 14 il rəhbərlik etmiş Jan-Bedel Bokassadır. 18 arvadı və 77 övladı olan bu diktator da özünü “daimi prezident” və “Allahın yerdəki nümayəndəsi” elan etmişdi.

Onun imperator kimi tacqoyma mərasimi ölkəyə 22 milyon ABŞ dollarına başa gəlmişdi: qartal formasında, üzərində 2 min brilyant olan qızıl tac, qızıl və brilyantlarla bəzədilmiş və bahalıqına görə Ginnesin rekordlar kitabına düşmüş ayaqqabı, bahalı daş-qaşla bəzədilmiş “İmperator Napoleon” ordeni və s... Zülmkarın sifarişi ilə hazırlanan və müxtəlif ölkələrdən onun üçün gətirilən orden və medalların sayı SSRİ-nin rəhbəri Brejnevın mükafatlarından da çox idi. Bu yerdə Makiavellinin sözləri yada düşür: “Hökmdar nə qədər fərsizdirsə, onun mükafatları və şan-şövkəti bir o qədər çox olur”.

Bokassanın şəxsi heyvanxanası da var idi. Onun siyasətinə qarşı çaxan insanları o, bu zooparkdakı şirlərə, timsahlara yedizdirirdi. Bu heyvanlara cəsərlə müqavimət göstərənləri isə xüsusi hörmət və ehtiram əlaməti

olaraq doğratdırıb bişirir və özü yeyirdi. Güman edirdi ki, belə etdikdə bu qoçaq insanların gücü ona keçir. Bir dəfə onun siyasi kursu ilə razılaşmayan naziri xəlvətə öldürürlər. Düşməninin ətini yemə mərasiminə Bokassa digər nazirləri də çağırır. Əlbəttə ki, onlar öz həmkarlarının ətini yediklərini bilmirlər. Bokassa rəsmi surətdə bunu elan etdikdə isə, binəvalar nə edəcəklərini bilməyərək çaşqın vəziyyətdə qalıblar. Bu hadisə 20-ci əsrin ən böyük yazıçılardan biri, Nobel mükafatı laureatı Qabriel Qarşiya Markesin “Patriarxın payızı” əsərində öz əksini tapıb.

Sovet İttifaqına səfəri zamanı Bokassa götürür ki, kommunist partiyasının rəhbərləri, xüsusən də Brejnev yüksək vəzifəli qonaqları bərk qucaqlayıb öpürlər. Onu müsbətiyyət edən şəxslərə deyirdi: “Brejnevın əzələlərinin sıxlığına fikir verin”. Vətəninə qayıtdıqdan sonra isə o, tabeliyində olan hər bir naziri möhkəmcə öpərək: “bu hər bir insanın dərisinin dadını bilmək üçün əla üsuldur”. Bunu eşidən nazirlər qorxudan əsirdilər.

Biz əvvəldən demişdik ki, Bokassanın 18 arvadı, 77 oğul və qızı olub. Bu varislərin hər birinin sinəsində üzərində atalarının şəkli olan qızıl nişan olurdu. Bu, onların qanuni varis olmalarının təsdiqi idi. Oğullarının 12 yaşı tamam olduqda isə onlar qarşılarına çıxan istənilən qadına (hətta nazirlərin, generalların və ya səfirlərin arvadlarına da) təcavüz etmək ixtiyarına malik idilər. Müqavimət göstərən qadınlar həbsxanaya salınırdılar.

Uşaqlarının erköynləşdirilməsi cəhətdən Bokasso hamını geridə qoyub. Bir dəfə onun Əhməd adlı 4 yaşlı oğlu tez-tez “Porşe” deməyə başlayıb. Dərhal ona içərişi və çölü qızilla işlənmiş çox bahalı “Porşe” avtomobili gətirirlər. Amma, uşaq sevinmək əvəzinə bərkdən ağlamağa başlayır. Sən demə o, oyunaq maşın istəyirmiş. Uşağın arzusunun nədən ibarət olduğunu anlamayan tərbiyəçi

dərhal cəzalandırılır və işdən qovulur. Uşaqlardan biri isə bir dəfə tüfənglə oynayarkən öz tərbibəçisini güllələyir. Nəticədə “ciddi cəzalandırılır”. Ona düz bir həftə çayını şirin eləməyə icazə vermirlər.

1979- cu ilin yanvarında Bokasso fərman imzalayır. Bu fərmana görə məktəblilər və tələbələr yaxalarında prezidentin şəkli olan xüsusi forma geyinməli idilər. Bu formazı uşaqlar dərsə buraxılmırdılar. Yeni qaydadan narazı qalan gənclər dinc etiraz nümayişinə çıxırlar. İmperatorun qvardiyası cavanlardan 200 nəfəri tutaraq həbsxanaya atır. Saxlanılanların əksəriyyəti həbsxanadakı işgəncələrə və dözülməz şəraitə dözməyərək ölür. Bokasso şəxsən öz əlləri ilə 18 gənci boğub öldürür. İkinci gün isə tutulan uşaqlardan 30 nəfəri yük maşınının kuzovunda Bokassanın sarayına gətirirlər. Ölkə başçısının əmri ilə onları üzü üstə yerə uzanmağa məcbur edirlər. Tam sərxoş vəziyyətdə olan Bokassa sürücüyə əmr edir ki, yük maşını ilə yerə uzanan insanların üstündən keçsin. Sürücü imtina edir. Onda Bokasso özü sükan arxasına keçərək gənclərin bədəni üzərindən bir-neçə dəfə o tərəf bu tərəfə keçir. Sonra isə tələf etdiyi uşaqların ətinə öz nəhəng soyuducusuna yığmaq barədə göstəriş verir. Amma, bu qansızlıq ona baha başa gəlir. Bir qədər sonra Fransanın bir başa müdaxiləsi ilə Bokassa devrilir və xaricə qaçmağa məcbur olur.

Müasir ölkə başçılarının əksəriyyəti öz çatışmazlıqları ilə bir-birilərinə oxşayırlar. Təəssüf ki, onların öz ölkələrində və dünyada “böyük hörmət-izzətə” layiq görülmələri barədə balağətli söhbətləri arxasında belə eybəcərliklər gizlənilir...”

“Uçurum üzərində ovçu fəryadı” kitabı yazılarkən həyat və fəaliyyətləri barədə bizdə kifayət qədər məlumat olan prezidentlər N. Nazarbayev və Ə. Akayev hərəsi öz ölkəsinə 3-4 il idi ki, rəhbərlik

edirdi. Həm də o vaxt onları hələ şöhrət və başqa insani zəif cəhətlər öz cənginə almamışdı. İndi isə Qazaxıstan prezidenti haqqında yeni qanun qəbul olunub. Parlamentin 100 faizlik dəstəyi ilə Nazarbayev “Milli lider” statusu alıb. Təkcə prezidentin yox, onun yaxın qohumlarını da tənqid edənləri həbsxanada düz 18 il ərzində “havayı yemək və istirahət” gözləyir. Bu qanun layihəsinin müəllifləri tək bir insana “yarımaq” arzusu ilə hətta Türkmənbaşının da xidmətçilərini ötüb keçiblər. Bütün bu olaylar artıq Aytmatovun ölümündən sonra baş verib.

Mənim üç hissəli “1986-cı ilin dekabr salnaməsi” sənədli əsərimin “Kunayevin dünyası” fəsilində hər hansı ayrıca bir şəxsə pərəstişlə bağlı belə sətirlər var:

“ŞAXANOV. Qazaxıstanda dekabr hadisələrindən sonra Moskvanın “Xalqlar dostluğu” jurnalının 1987-ci il 9-cu sayında Qazaxıstan SSR Nazirlər Soveti sədrinin “Şəfa” adlı müsahibəsi dərc olunmuşdu.

Bu müsahibədə sizin ətrafınızdakı mühitlə bağlı tənqidi fikirlər yer almışdı:

“...Budur, zaman özü bizim rəhbərlərin əksəriyyətini bərkə-boşa salmaqla yoxladı. Həmçinin Kunayevi. Proteksionizm, hakimiyyətdən nəşənlənmək, öyünmə - var idi. Onun nəhəng portretləri – bütün şəhərlərdə və kəndlərdə, idarələrdə, məktəblərdə, ali təhsil müəssisələrində və hətta bomba sığınacaqlarında! Bu sanki onun adını Qazaxıstanın taleyi ilə bağlayırdı. Və burdan da cəzasızlıq, qanunların pozulması, problemlərin ört-basdır edilməsi, sosial ədalət prinsiplərinin pozulması...”

KUNAYEV. ... Mənim şəxsiyyətimə pərəstiş barədə danışarkən demək lazımdır ki, ölkənin bütün respublikalarında, vilayətlərdə, şəhərlərdə SovİKP MK-nın Siyasi Bürosunun başqa üzvlərinin portretləri ilə yanaşı mənim

də şəklim asılırdı. Qazaxıstanda bəzi adamlar mənin portretimdən yaltaqlıq məqsədilə istifadə edə bilərdilər. Amma, mən bununla bağlı dəfələrlə vilayət rəhbərlərini məzəmmət eləmişəm... Ola bilər ki, bəzə hallarda mən də zəiflik göstərmişəm... Təbii ki, bu da olub.

Güman edirəm, siz düşünürsünüz ki, yaltaqlıq Brejnev dövrü ilə bərabər yoxa çıxıb. İndi bizdə prezident üsuli idarəsidir. Bizim vaxtımızda partiya rəhbərliyində büro var idi, hər sahə üzrə katiblər fəaliyyət göstərirdi. Çox vaxt formal da olsa, müzakirələr aparılırdı, bu və ya digər məsələ ilə bağlı fikirlər səslənirdi. Bu gün isə ölkəyə bir nəfər rəhbərlik edir. Bunun nəticələrini 10-15 il sonra görəcəksiniz... Çalışın mənim xəbərdarlığımı yadda saxlayın. Hətta çox ola bilər ki, siz Brejnev dövrünü böyük nostalji hissələri ilə xatırlayamız”.

Necə də uzaqgörən imiş! Kunayevin dedikləri təsdiqini tapır.

Bizim Aytmatovla son görüşlərimizdən birində söhbət ƏA-dan (ƏA - əldəqayıрма allah) düşdü. Mən ona hələ tamamlanmayan “Yaltaqlıq yarışlarının çempionları” esse toplusundan ayaqqabı yalayana həsr olunmuş bir parçanı oxudum:

“Çimkentdən Almatıya maşınla getdik. Çimkentin özündə də, Sayram və Tülkübaş rayonlarından keçən yol boyunca da birmərtəbəli ev boyda, bəzi yerdə isə həttə ikimərtəbəli ev boyda yalnız bir nəfərin – Elbaşının (ölkə başçısının) yaraşlıq şəkilləri düzülürdü. Jambul vilayətinə daxil olanda isə biz yaltaqlığın daha heyvətəmiz nümunəsini gördük. Etiraf etmək lazımdır ki, bu sahədə şəksiz birincilik vilayətin rəhbəri Boribay Jeksenbinə məxsusdur. Əminliklə demək olar ki, Xruşov, Brejnev, hətta Lenin və Stalin də belə şey görməmişdilər. Təxmini hesablamaq olar ki, rəhbərin güllümsəyən, düşüncələrə

qərq olmuş halda, bəzən Lenin kimi əlini qabağa uzatmış vəziyyətdə, həyat yoldaşı ilə, gənclərlə, fəhlələrlə, kosmonavtlarla şəkilləri əks olunmuş və yol boyu sıralanmış (hər 200, 300, 500, 1000 metrədən bir) bilbordlara neçə yüz min dollar xərclənib. Kommunist partiyasının həttə yuxarıda adları çəkilən rəhbərləri də belə şəxəfə layiq görülməmişdilər. Mən vaxtilə bir ay Almaniyada və Avropanın başqa ölkələrində yaşamışam və bu ölkələrin heç birində hazırkı dövlət başçısının bircə portretinə də rast gəlməmişəm. Əlbəttə ki, hər hansı bir nəfərin, hətta bu adam dahidirsə də belə, bu şəkildə “göylərə qaldırılması” heç bir başqa ölkədə mümkün deyil”.

– Bir şəxsə bu cür qərübə pərəstiş göstərilməsi hallarına nəinki Avropada, heç Rusiyada – vaxtı ilə şəxsiyyətə pərəstişin dayağı hesab olunan bir ölkədə də artıq rast gəlinmir, - deyər Aytmatov uzun sürən sükütədən sonra əlavə etdi. – Putin bu sandan özünü çox tədbirli rəhbər kimi göstərüb.

- Bütün dünyada qəbul olunmuş bir şey var, - deyər mən bildirdim. – Əgər televiziya da hər hansı bir ağ yalan fəsiləsiz olaraq həqiqət kimi təbliğ edilsə, əhalinin əksəriyyəti buna inanmağa başlayacaq. Bəzi rəhbərlər bunu görüb insanların bu xüsusiyyətini tam öyrəniblər. Mən insanları iki qrupa bölürəm. Həqiqəti itirənlər və onu hələ ki, müəyyən qədər də olsa qoruya bilənlər. Bədbəxtlikdən aramızda həqiqəti itirənlər daha çoxdur. Onlar özləri də hiss edirlər ki, kütləvi toplantılarda və televiziya ekranlarından insanlara həyasızcasına yalan söyləyirlər. Amma, bunu onların vəzifələri, ictimai statusları tələb edir və buna görə də soyuqqanlı qala bilirlər. Bu insanların iktizlülükləri mənə ələ pis təsir göstərir ki, artıq onlarla ünsiyyət qurmağa qərar verməmişəm.

- Yadımdadır, iki-üç ay bundan əvvəl sən “AY”, daha doğrusu “Ayaqqabı yalayana” adlı şeirini mənə oxumuşdun. Bu şeir məhz bu problemə həsr olunub. Əgər əzbər bilirsənsə, bir də oxuyarsan? – deyər Aytmatov xahiş etdi.

Mən ritmi bacardığım kimi tutaraq bu iki hissəli şeiri oxudum.
Tərcümədə şeir belə səslənir:

I.

Tərif – dövrümüzdə əsas məharət,
Həqiqət gücsüzdür onun önündə.
Hətta xoşbəxtlik də comərdlərlə yox,
Öz mənliliyini satan insanlardır.
Onlar zamanəyə alqış deyirlər,
Bu acı fikirlərdən gözlər yaşarır.

Onların qəlbində yalan buzu var,
Lazım gələndə o alovlanır.
Rəhbər qarşısında gəlin tək ürəkək
Ayaqqabı altı yalayan erkək.
Cəzasın çəkəcək onlar tezliklə,
Amma, əgər bu gün güzəşt edilsə,
Millətin ruhu da məhbəsə düşər.
Yalançı qayğını göstərmək yetər,
Ayaqqabı yalayan qoca gicbəsər,
O ağ saqqalından utansan barı,
Özünə haqq qazan xalq qarşısında.
Sevimli, istəklilə olmaqla guya,
Ləyaqət hissini itirdin daha,
Düşmənlər də gülür indi arxanca,
Lap elə dostlar da, qoyurlar lağa.
Yoxsa tilsimdəsən, ona görə də...
Dilin bir həvəslə yalayır ki, o
Rəhbərin qap-qara ayaqqabısın?
Gülək ya ağlayaq – AY gör nə qədər...
Bəlkə xalqımızı kimsə qarğıyib, zəfər çələngin yox,
Bu yaltaqları başımız üstündə bazək edərək?
Məğrur ruh cılız bir sinəyə sığmaz,

Bir tikə çörəkçün pisə sarırmaz.
Azadlıq küləyi lazımdır ki, biz
Bu mənfur bələdan qurtulaq, şəksiz!
Simasız yaltaqlar başda olunca,
Haqqın övladları düşmən sayılsa,
Millətin arzusu xəyal qalacaq.

.....
Düzlüyü olmadan, xalq böyük olmaz!

II.

– Qəlbində həqiqət işığı sönən,
Alçalan nə qədər insan var görən?
Yaltaqlıq başlara bələdir ancaq,
Nə qədər yalana bizlər inansaq, -
Dedi qoca türkmən şair müxtəsər,
-Bizə cavab verər qəzavü-qədər.

Həqiqət satanla ətraf doludur,
Karyera naminə ayaq “sürüşür”.
Başa vurduqdan sonra 90 yaşımı,
Tülkü tək gırlayıb ahıl başımı
Tərk etdi dünyanı qoca bir yaltaq.
Hamı bir nəfər tək rəhmət deyirdi:
“Necə də müqəddəs bir insan idi,
İnadçıl deyildi, höcət deyildi.
Qəddar adama da tərif deyirdi,
Heç kimin xətrinə heç vaxt dəyməzdi...”

O zaman Həqiqət səsi ucaldı
Cəsur bir şairin dodaqlarından:
“Bilirdim, insanlar yanılacaq.
Hər kim ki, öz məğrur şəxsiyyətilə
Özün sipər etmir şərə, yalana,

Həyata nə üçün gəldiyin bilməz.
Necə tərgitdirək yaltaqlıqları?
Əgər çox hörmətli qoca da həтта,
Səmimi olmağı bacarmayırsa.
Anadan olandan baş yelləyərək,
Heç kimin könlünə o dəyməyəmək,
Ölkəni pozdular bu boşboğazlar.
Axı Xeyirlə Şərin mübarizəsində, ölərsə

Təzyiqə dözməyib Vəcdan

**Qorxaq tək boynunu bükərək inan,
Vəcdansız olacaq ən qoçaq insan.**

**Yaltaqlıq bələdir, bir xəstəlikdir,
O qanı zəhərlər, ağıl azaldar,**

**Bizim ən müqəddəs qələbəmizə
Milləti azardan qurtarmaq olar.**

- Sağ ol, - Aytmatov fikirli-fikirli dedi. – Bu “Yaltaqlıq yarışlarının çempionları” esse toplusuna sən yaltaqların ölkənizin başçısına ünvanladığıları mədhyyələri daxil edəcəksən, düzdür?

- Tam doğru. Amma, bir problem var. Vaxtilə yazıçılar və alimlər Lenin, Stalin, Xruşov, Brejnevə tərif deməkdə birinci yer tuturdular. Bizdə onlar indi də bu cəhətdən seçilirlər. Əlbəttə, prezident Nazarbayev onlara demir “məni tərifləyin” – bu iki vur iki kimi aydındır. Amma, rəhbərliyin diqqətini cəlb edə bilmək üçün AY-lar bütün varlıqları ilə çalışırlar. Buna görə də gurultulu epitetlərlə zəngin, xüsusilə maraqlı mədhyyələr toplusuna mən çox yəqin ki, hələ iki-üç il də əlavələr etməli olacağam. Sonra isə çap etdirəcəyəm. Gümən edirəm bu, prezidentin özü üçün də faydalı olar.

- Uğurlar! Görünür biz bundan sonra çox ehtiyatlı olmalıyıq ki, sənin “çempionlarımızın” sırasına düşməyək – Aytmatov zarafatla dedi.

O vaxtdan demək olar ki, üç il yarım keçib. Topludan siza təqdim etdiyim bu parçada ayaqqabı yalayanların elə tərifləri yer alıb ki, orada dövlət başçısı Allaha, Məhəmməd peyğəmbərə, Nuh peyğəmbərə, dünyada tayı-bərabəri olmayan dahiyyə bənzədilir. Onun dedikləri “Quran” ayələri ilə müqayisə edilir. Ümid edirəm ki, qalan müəlliflər mənədən inciməzlər. Nə vaxtsa onlara da növbə çatar. Axı insana sitayişin müxtəlif cəhətləri var, elə deyilmi? Bizdə, Qazaxıstanda da “qeyrətdə” heç də türkmən şairi Bayram Jutdiyevdən geri qalmayan istedadların olmasını niyyə gizlədək ki?.. Beləliklə söz xüsusi “istedadlara” verilir:

**“Düşmənin gözünə ox tək in girir,
Xeyir-duasını müdriklər verir.
99 adı varsa Allahın
Onun biri Nur, biri də Sultan.**

**Göy qübbəsində ay görünən kimi,
Mən də ürəyimi açaram ona.
Allahın yerdəki kölgəsi odur,
Fikrimi beləcə çətdirram sona”.**

Rafael Niyazbek

*(«Aybozum» (Dövlət başçısı
barədə mənzum roman).*

Astana, «Kulteqin» nəşriyyatı, 2006)

“Niyə mən – mənim Ağ hökmdarım deyirəm? Mən həтта onu kainatın adamı adlandırırəm. Soruşun, niyyə? Çünki, mənim Ağ Hökmdarım mənə telefonla zəng edəndə, mənzildə möcüzəli işıqlı şüa peyda olur. Mən bunu aydın görürəm. O, dəstəyi asan kimi, işıqlı şüa da yox olur. Əvvəllər mən buna fikir vermirdim. Son vaxtlar isə bunu açıq aydın görməyə başlamışam.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır: Dövlət başçısının düşüncə tərzini barədə! Onun Qazaxıstan xalqına öyüdlərini müdrikliyi barədə! Bütün fikirlərini sərbəst, heç bir kağızsız, əzbərdən, məqsədyönlü şəkildə izah edir, əsas ideyaları bizim beynimizə dəqiqliklə yazır – məgər bu heç kimlə müqayisəyə gəlməyən dahiliyin sübutu deyilmi?”

Roza Baqlanova

*(«Qədirbilən xalqıma minnətdarlıq»
Almatı, «Atamura» nəşriyyatı, 2007)*

«...Mən Nursultanı Müsəlman aləminin şərəfli oğlu, şəxsiyyətlər tarixinin ən dahi insanı Məhəmməd peyğəmbərə bənzədirəm”.

Fariza Onqarsınova

*(«Doğan günəş kimi parlayaraq...»
«Egemen Qazaxıstan»,
6 iyul 2010)*

«Dövlət başçısı Nursultan Nazarbayev bəşəriyyəti xilas edən Nuh peyğəmbər kimi, 90-cı illərdə Müstəqillik uğrunda mübarizədən Qazaxıstanı uğurla çıxardaraq onu dövlətə çevirdi...”

Şerxan Murtaza

*(«İnkişafsız çiçəklənmə olmur».
«Almatı aqşamı», 22 oktyabr 2009)*

«...Dövlət başçısının adı mələklər kitabının başında olmalıdır.

...Mələk susur.

... Bu zaman dövlət başçısı dərin yuxuya gedir. Bir qədər sonra mələk qayıdır və prezidentə müraciət edir:

- Ey Allahın qulu... indicə, sən yatanda mən tez göyə uçdum ki, öz qeydlərimi Yaradana göstərim. Sən demə Allah məşğul imiş. Mən başqalarını itələyərək bir-təhər onunla görüşdüm və kitabı göstərdim. Yaradan siyahıya baxanda sənənin adına diqqət verdi... Oturub bir qədər düşündəndən sonra Uca Tanrı buyurdu: “Belə, mənim bu qulumun adını ən yuxarıdan yaz...”

Dukenbay Dosjan

*(«Ak Orda» romanından.
«Allah yazığının qeydlərində və ya Dukenbay Dosjanın dini bilikləri nə qədərdir»,
Ulaqat Xanzada. «Jas Alaş», 19 mart 2009)*

“Səmanın altında durnam qaqqıldar,
Tariximi isə akın vəsf edər.
Bir çox hökmdarlar şəhərlər tikib,
Paytaxtı isə yalnız bir prezident tikər!”

Kadır Mirza Ali

(«Egemen Kazakstan», 16 iyul 2008)

“Bizə hədiyyəsən, günəşdən doğan:
Qazaxların dağın, çölün bəzədin,
Sübh tezdən dağların üstə nəzərin,
Həmin zirvələr tək işiqhsən sən.”

Tumanbay Moldaqaliyev

(«Egemen Kazakstan», 3 dekabr 2010.)

“Bu şəhər Alatau qovağı kimi
Zümrüd qiyaədə cilvələndirdi.
Abay şeirindəki fikir tək uca,
Nurəkanin şeiri – bizim Astana!

Taleyində yazılan, mütləq olacaq,
Qismətindən heç nə özgəyə getməz.

Doğma Astananın hər küçəsi də -
Nursultan zehninin şeiyyətidir!"

Şomişbay Sariyev,
*şair, Əməkdar incəsənət xadimi,
Frans Kafka adına Avropa qızıl medal kavaleri*

«...Əgər mən danışırımsa, sizin xalqa misilsiz xidmətinizə dəstək verərək danışırım.

...Amma bir çox tanınmış və hörmətli kiçik qardaşlarım mənim bu dediklərimi bəyənmirlər. Əvvəllər mən onlardan inciyirdim və özümə söz verirdim ki, gələndə dəfə görüşərkən susacağam. Amma, sizinlə çoxdan görüşmədiyim üçün nəse deməmiş getməyi özümə ar bildim.

...Sonda əziz Nurəkəyə demək istəyirəm ki, arzum budur siz banisi olduğunuz yeni Qazax dövlətini enerjiniz və gücünüz bitənə kimi idarə edəsiniz. Konrad Adenauer ölkəsini 91 il idarə edib. Uinston Çörçil də hakimiyyətdə çox olub. Hesab edirəm ki, qazax Nazarbayevin idarəetmə müdriyyəti alman Adenauer və ya ingilis Çörçildəkindən zərrə qədər də az deyil...»

Azilxan Nurşaxov
*(«İncəsənət və Ədəbiyyat – xalqın ruhu».
«Egemen Qazaxistan», 5 fevral 2010.)*

«Gecə və gündüz xalqının və bütün bəşəriyyətin yaşayışları ilə yaşaması ilə bütün dünyada məşhurdur, qazaxların ona böyük ehtiramı var, qoca və cavanların hörmətini qazanıb – Nursultan Nazarbayev adlı dövlət başçısı. Bizim lider əsl üç qanadlı qartaldır! Onun üç qanadı öz ölkəsinin və bütün dünyanın keçmiş, bu gün və çıxaklanən sahibidir! O, istənilən mükafata və istənilən tərifə layiqdir. Bu sözlərin dərin mənasına varaq!»

Dünyanın bütün dərindən özünə yük edərək, o qəlbində Prometey odu alovlandırdı: gəncləri oyadı, qocaları aqlını itirməyə qoymur, bəyacan təbili çalır, hissələrə toxunur, düşüncələrə hakim kəsilir, ürəkləri işıqlandırır. İncəsənət ruhu ilə yetişən, fəlsəfənin sonsuz dünyasını fəth edən, bəşəriyyətin qayğılarını çiynləri üzərinə qaldıran, özünü insan övladı naminə qurban verən, zamanəsinə başı qarlı zirvələrdən baxan şəxs – onun sözü bütün dünyanın sərvətidir. Ey mənim himnim-şüarım, mənim mahir müjdəçim, üç qanadlı qartalm mənim!.. Bütün dünya üzərindən uçaraq, onu öz aqlının gözü ilə seyr etdikcə yorulmadan uç! Ucahqlara pərvazlanaraq üç ürəkli nəcib ruhunla şadlan, mənim üç qanadlı qadir Quranım!"

Aubakir Nalibayev,
*Hindistanın "Padma Şri" və Pakistanın İqbal Akademiyasının
"Qızıl abidə" beynəlxalq mükafatlarının laureatı*
*[«Üç qanad» (fəlsəfi poeması).
«Aykın», 1 may 2010]*

«...Sokrat deyirdi ki, insanın dahi kimi qəbul olunması üçün o, əvvəlcə çıxılmaz situasiyaya düşməli, sonra isə bu situasiyadan çıxış tapmalıdır. Və yalnız bundan sonra çağdaşları və sonrakı nəsillər bu şəxsi dahi adlandıra bilərlər.

...Belə çıxır ki, Nazarbayev təkə millətinin lideri deyil, həm də qazaxlara tale tərəfindən hədiyyə edilən dahi oğuldur. Hesab edin ki, bunu mən yox, Sokrat dedi!"

Toregəldi Şarmanov,
*Tibb elmləri doktoru, akademik,
Qazaxistan qida akademiyasının prezidenti*
*(«Müdrikklik yolu».
«Dala men kala», 9 avqust 2010)*

“Sizin idealınız böyük işlərdir,
Sizin həyatınız qaya tək hünər.
Xalqın xoşbəxtliyi sizsiz, Nureke,
Azadlıq memarı, söz xiridarı!”

Sabit Dosanov
(«Egemen Kazakstan», 14 dekabr 2008.)

«Biz Nursultan Nazarbayev adlı öz xalqını sevən, çox dərin bir insan, dahi şəxs barədə danışmağa borcluyuq. O şəxs ki, xalqını fırtına kimi hər an istiqamətini dəyişən bir zaman kəsiyindən qan tökülmədən çıxara bildi. Onun üzərinə bu məsuliyyət on səkkiz min dünyanın yaradıcısı olan qüdrətli Allahın iradəsi ilə qoyulmuşdu”.

Nurlan Orazalin,
*Qazaxıstan yazıçılar İttifaqının sədri,
QR-nın Dövlət mükafatı laureatı*
(«Təyelsizdikke tağzım»,
«Kazax ədəbiyyəti, 16 dekabr 2011)

«...Bizim paytaxt Astana dünyanın humanizm mərkəzinə çevrilməkdədir. Mənim demək istədiklərim “Böhran barədə düşüncələr” şeirində:

...Rahət həyatın bir açarı var –
Yalnız dostluqla dünya heç nə itirməz.
Və çətin ki, Vətəndə indi tapılar,
Nazarbayev kimi müdrik hökmdar.

Bu bizim bu günümüzün reallığıdır...

Nazarbayevin bu ölkəyə mümkün qədər çox rəhbərlik etməsinə nail olmaqla, biz Qazaxıstanın hərtərəfli və sabit gələcəyini təmin edər, hər birimiz üçün inamlı sabahın özülünü qoya bilərik. Hər halda “seçki xatirinə seçki” keçirməkdənsə, qanun çərçivəsində dövlət başçısının səlahiyyət müddətinin artırılması yollarını araşdırmaq pis olmazdı...”

Kakimbek Salıkov
(«Paytaxt – Dövlət başçısının böyük rəşadəti».
«Egemen Kazakstan», 17 iyun 2009)

«İnsan övladı yaradıldığı gündən bu yana onu əzablardan qurtaran hamisini və xilaskarını axtarır...

Bu axtarışın nümunələrindən biri antik ədəbiyyatda allahların ocağından od oğurlayaraq onunla insanın yolunu işıqlandıran Prometey kimi mifoloji obrazın yaradılmasıdır...

Zəmanə sürətlə dəyişir. Tarixdə insanları real çətinliklərdən xilas edən xeyirxahlar, xilaskarlar meydana çıxır. Məsələn, Musa öz xalqını xilas etmək üçün münbit torpaq axtarışına ömrünün 40 ilini sərf edərək İsrail xalqının hamisinə çevrildi. İbrahimilər adlı dinin əsasında duran Tövratda (Tora) belə deyilir. Sonra öz xalqının bütün əzab əziyyətlərini üzərinə götürən İsa (İsus) meydana gəlir...

Bundan sonra isə tarixin arenasına mənəvi qorşalma yolu ilə gedən və olmazın əziyyətlərini çəkan ərəblərin xilaskarı kimi Məhəmməd xalqının dadına çatır...

Mən deyərdim, bəşəriyyət ona görə çox xoşbəxtədir ki, əsrlərin qovşağında tarixin meydanına böyük bir ictimai xadim kimi dahi şəxsiyyət N.A.Nazarbayev də çıxıb... O, təkcə indiyə kimi heç bir dövlət başçısının qol qoymadığı

yaradıcı ideyaların təşəbbüskarı deyil, həm də onları həyata keçirən şəxsdir. Bununla da mifik yox, real Prometeyə çevrilib”.

Saqındık Satıbalın,
*İqtisadiyyat elmləri diktoru,
al-Fərabî adına Qaz.MU-nin professoru*
(«Prometey. Mif və reallıq».
«Dala men kala», 19 iyul 2010)

“Xalqın hər addımı diqqətinizdə,
Bu qayğı cavabsız qalmamalıdır.
Nuh peyğəmbər təkin yaxşı bilirsin
Qazaxları necə xilas edəsiz...”

...Min alqış, Nursultan Nazarbayevə,
Xalq ona ad qoysun, o – Ata qazax!”

Aytuar Utegenov
(«Ata qazax».
«Egemen Kazakstan», 23 iyun 2010)

«Mən babalarından aslan cəsarətini miras alan,
anasından dahi mütəfəkkir kimi doğulan prezidentə heyranam...”

Nursultan Nazarbayev vətən qarşısında xidmətlərinə görə dünya tarixində Rusiyanı sivilizasiyaya qovuşduran I-ci Pyotr, Böyük Britaniyanı yenidən dirçəldən Uinston Çerçil, ABŞ-in əsasını qoyan Corc Vaşinqton, Türkiyəni güclü dövlətə çevirən Atatürklə bir sırada dayanır. İndi hər tərəfdən belə rəy və fikirlər səslənir. Hətta demək olar ki, Nazarbayevin bu gün zamanın tələbi olaraq etdiklərini heç yuxarıda adları çəkilən məşhurlar da edə bilməyiblər...

Hazırda vəziyyət belədir ki, bəşəriyyəti narahat edən problemlərin müzakirəsi, onların həllinin tapılması Nazarbayevsiz mümkün deyil”.

Mırzatay Joldasbekov
(«Xoşbəxtlik, onu qiymətləndirməyi bacaranlarla olacaq».
«Egemen Kazakstan», 18 noyabr 2010)

«Bu gün insanlar deyir: bu adamın içində sanki günəş var, qoy onun Nur-ışığı bizim yolumuzu işıqlandırmaqda davam etsin... Biz partiyamızın liderinin rəhbərliyi altında nəzərdə tutulmuş işləri yerinə yetirəcəyik. Bizim liderimiz isə - Nursultan Abişevičdir – Allahdan və təbiətdən dahilik verilmiş şəxs... Göydə başqa günəş ola bilməz...”

Vladimir Nexoroşev,
QR Parlamentinin deputatı
(“Nur Otan” partiyasının XIII qurultayındakı çıxışından.
Astana, 11 fevral 2011)

«Bu bizə tanrı tərəfindən bəxş edilən xoşbəxtlikdir. Allah bizə Nur-ağa kimi belə dahi rəhbər göndərmiş. ...Allaha min dəfə şükür edək, min dəfə tərif deyək, qardaşlar!

... Əvvəlki yeddi möcüzəni tamamlayan bizim səkkizinci möcüzəmizdən Allah razı olsun!”

Maqzumbek Maşayıkulu,
Ultauş rayonunun «Fəxri vətəndaşı»
(«Səkkizinci dünya möcüzəsindən Allah razı olsun».
«Egemen Kazakstan», 25 noyabr 2009)

Bəli, Allaha şükür edək və əgər qürur duymalı nəyimizsə varsa, qoy bu əsassız qürur olmasın, qardaşlar!

AY ilə bağlı mövzuya qayıdaraq bir daha demək istəyirəm: indi heç kim bizim şairləri, yazıçıları, alimləri, deputatları və xalqın ağsaqqallarını Türkmənbaşını vaxtilə Allah səviyyəsinə qaldıran türkmən “ayaqqabı yalayanlar”ından zəif və ya istedadsız olmaqla ittiham edə bilməz!

P.S. Sizin diqqətinizə təqdim etdiyim “AY – Ayaqqabı yalayanlar” bölməsindən parçalar “Jas Alaş”, “Сәобода сноба”, “DAT” qəzetlərində çap edilib. Oxucuların qəzetlərin bu saylarına marağı xüsusilə böyük olub. Sovet dönəmində Stalinin 25 ildən çox sürən hakimiyyəti illərində əgər şəxsiyyətə pərəstis özünün ən yüksək həddinə çatmışdısa, ondan heç də geri qalmayan Xruşov və Brejneva pərəstisin miqyası da kiçik deyildi. Bu gün isə Qazaxıstan “rəhbərinin” təriflənməsi stalinsayağı şəxsiyyətə pərəstis kultunun yeni formalarının axtarışından başqa bir şey deyil. Amma, məndə olan informasiyaya görə, dövlət başçısı “Ayaqqabı yalayanlar”-ı oxuyandan sonra əvvəlcə hirsələnib, sonra isə onun küçələrdəki portretlərinin sayını azaltmaq barədə göstəriş verib. Bu yaxınlarda maşınla Almatıdan Şimkentə getdik. Yol boyu yalnız üç-dörd yerdə prezidentin portretlərini gördük. Mən Milli liderin bu göstərişindən məmnun qalmışdım.

QOPMUŞ DÜYMƏ

Bir dəfə Hitlerlərdən – 60 milyon insanın vaxtsız ölümünə səbəb olmuş şəxsədən soruşurlar: “Şərqdə istila etdiyimiz xalqlara qarşı siyasətimizi necə quracağıq?” O, belə cavab verir: “Onları səhərdən axşama kimi müxtəlif səslərin içində saxlamaq və kitab oxumalarına imkan verməmək lazımdır. Çünki, küyə düşmüş, mənəviyyatsız adamlar özlərini həmişə xoşbəxt hiss edirlər”. Sonralar alimlər Hitlerin bu dediklərini yoxlamaq üçün belə bir eksperiment keçirdilər. Pelopennes adası sahillərində delfinlər üçün çox yüksək səslə müəssir, coşdurucu musiqi qoşurlar. Nəticədə kakofoniya səslərindən ağıllarını itirmiş, sanki sərxoş olmuş delfinlər özlərini sahilə atırlar.

Bəli, bu gün Hitlerin arzuları reallığa çevrilib. Əgər bu gün müəssir musiqini iki qrupa bölsək – insanı xeyirxahlığa səsləyən və əksinə - Adəm və Həvvanın davamçılarının mənəviyyatını pozan, onu coşdurən musiqi, əminliklə demək olar ki, sonuncu artıq bütün dünyanı fəth edib. Bizim ölkələrimizdə - Qazaxıstan və Qırğızıstanda da kitab oxumağa əvvəlki həvəs qalmayıb. Yəqin ki, heç kim bütün Sovet İttifaqını qorxu içində saxlayan totalitar bir sistemi tərifiylənmək istəməz. Amma, etiraf etmək lazımdır ki, o vaxt mənəviyyata xüsusi qayğı, diqqət yönəldilirdi. O dövrdə Aytmatovun az qala yarım milyonluq tirajlarla çap olunan kitablarına oxucu məhəbbəti də insanı heyrətə gətirirdi.

1981-ci ildə Kremldə SSRİ yazıçıları ittifaqının VII qurultayı keçirilirdi. Fasilə vaxtı biz Çingiz Torekuloviçlə Kreml yaxınlığında gəzə-gəzə, Qızıl Meydandakı QUM-a (Əsas universal mağaza) girdik. Mən demişdim ki, qalstukum yaddan çıxıb evdə qalıb və təzəsini almaq istəyirəm. Aytmatov isə təklif elədi ki, gedək alağ. Biz QUM-a daxil olan kimi ətrafımıza 30-40 nəfər yığılaraq Aytmatovdan avtoqraf istəməyə başladılar. Qısa müddət ərzində bu adamların sayı 200-250 nəfərə çatdı. Çoxları mağazanın birinci mərtəbəsindəki kitab şöbəsinə qaçaraq Aytmatovun kitabını alır və bizim yanımıza qayıdırdı. Çox keçmədən QUM-un direktorunun bizim qarşımızda

peyda olması göstərdi ki, “Aytmatov buradadır” pıçıltılarının sədası ona da çatıb.

- Hansı malla maraqlanırsınız? Ünvanı deyin və biz sizə lazım olan hər şeyi ora çatdırırıq – o dedi.

- Yox-yox, heç nə lazım deyil, biz Qızıl meydanda gəzirdik və fikirləşdik ki, bura da girək, - deyə Şiken cavab verdi.

Bizi əhatəyə alan insanların isə bəziləri Aytmatovun əsərlərinə heyran olduqlarını bildirir, digərləri indi hansı əsərin üzərində çalışdığını soruşurdular. Birtəhər qabağa keçməyə çalışaraq kimi özü üçün, kimi də oğlu, qızı və ya nəvəsi üçün sevimli yazığının imzasını almaq istəyirdi. Nahar fasiləsi sona çatırdı. “Bağışlayın, biz qurtultaya gecikirik”, - deyə mən qışqıraraq, çətinliklə də olsa Şikeni kütlənin içərisindən çaxara bildim. İnsanların böyük bir qrupu düz Kremlin darvazasına kimi bizim arxamızca gəldi. Yalnız burada, darvazanı keçəndən sonra gördük ki, Aytmatovun plasının bir düyməsi qoparılıb...

İKİ PREZİDENTLƏ BİRLİKDƏ VƏ YA JAMBILIN BAYRAMINDA KƏDƏR

Mən Qazaxıstanın Qırğızıstandakı Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfiri olanda Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti Əskər Akayev və Çingiz Aytmatovla mən Jambıl Jabayevin 150 illik yubileyinə dəvət olunmuşduq. Əvvəlcə biz prezidentin Almatıdakı administrasiyasına getdik. Oradan isə Jambıl rayonunun mərkəzi – Uzınaqaş qəsəbəsinə yollandıq. Yol polisi bizi motosikletlərdə müşayiət edirdi. Birinci maşında prezidentlət Nursultan Nazarbayev və Əskər Akayev gedirdilər. Aytmatovla mənim oturmağım avtomobil isə ikinci sırada idi. Uzınaqaşın mərkəzinə yaxınlaşdıqda biz dayandıq, prezidentlərin maşını isə yoluna davam elədi. Onları meydana yığışan minlərlə insan alqışlarla qarşılayırdı. Bir qədər sonra bizə də getməyə icazə verildilər. Biz Aytmatovla maşından çıxanda bütün meydan hamılıqla sürəklilə alqışlarla bizi qarşıladı. Hər tərəfdən üstümüzə alqış və xoş arzular yağışı yağdı. Alqışlar beş dəqiqəyə yaxın, biz meydandan növbəti küçənin tininə, prezidentlər olan yerə çatana kimi davam elədi. Düşünürəm ki, camaatın bizə yönələn alqışları prezidentlərə ünvanlanan alqışlardan daha çox olmuşdu. Çünki, onların ətrafındakılar bizə kinli baxışlarla baxırdılar. Bir qədər sonra Qazaxıstanın dövlət katibi Axmetjan Yesimov bizə yaxınlaşaraq məni kənara çağırdı:

- Muke, yaxşı olar ki, siz Aytmatovla dərhal Jambılın muzeyinə gedəsiniz, sizə bu toplantıda iştirak etmək vacib deyil. Prezidentlər də bir saatdan sonra ora gələcəklər.

Əvvəlcə mən belə qəfil təklifi rədd etmək istədim, amma sonra başa düşdüm ki, bu prezidentin yaxınlarının ideyasıdır. Onların düşüncəsinə görə, xalq ən böyük hörmət və ehtiramı hökmdarlara göstərməlidir, başqasına yox. Hətta, bu başqası Aytmatovun özü olsa belə...

Mən Aytmatova deyəndə ki, biz Jambılın muzeyinə getməliyik, o, uşağ kimi incidiyini gizlətmədi:

- Əgər biz toplantıda iştirak etməyəcəkdikə bura niyə gəldirdik? Biz lazım deyilikə gedək evə.

Yox, Jambılın əziz xatirəsi naminə dözmək lazımdır. Kim sizdən xahiş etməmişdi ki, prezidentlərdən

Çox hörmət qazanasınız? İndi biz sizin xalq arasındakı bu sonsuz populyarlığınızın acısını çəkirik, - deyə mən söhbəti zarafata çevirdim.

Jambıl muzeyinin yanında Aytmatovla mən prezidentləri saat yarımə yaxın gözlədik. Birdən çaxnaşma düşdü. Məlum oldu ki, ölkə başçıları əraziyə yaxınlaşıb. Əlində radiotelefon olan yekəpər bir qazax yol kənarında duranlara “geriyə, geriyə, prezidentlər gəlir” deyə qışqıraraq bir az qabağa çıxmış Aytmatovu var gücü ilə itələdi. Çingiz səndələdi və yalnız arxasındakı insanlara söykəndiyi üçün yığılmadı. Mən də hiddətimdən manqurt-heyvənin sinəsinə iki yumruq vurdum. Uşaqlıq və gənclik dövründəki dalaşmalardan sonra ilk dəfə idi ki, kimə isə yumruq qaldırırdım. Lap azğınlaşmış pəzəvəng öz nəhəng yumruqlarını mənə tərəf yönəltmək istəyirdi ki, kimsə onu arxadan tutdu. Görünür həmkarlarından biri ona - “Axmaq, sən bilirsən kimi itələyirsən, kimin üstünə cumursan? Tez, üzr istə” - dedi.

Yekəpər özünü eşitməzliyə vuraraq, özünü çevirib getdi.

“Budur, Şike, sizin dünya ədəbiyyatına çıxardığınız manqurtlardan törəyənlər. Bu yeni manqurtların salamıdır” - mən acı zarafatla dedim. Elə bu vaxt prezidentlər də gəldilər...

ÇİNGİZ AYTMATOVUN “ÇİNGİZXAN” ROK QRUPU İLƏ SƏHV SALINMASI.

20 dəqiqənin 8 dəqiqə ilə əvəzlənməsi,
YUNESKO- nun forumlarında mənzum hesabatlar
və alman torpağında “azarkeşlər”

“Sivilizasiyanın yanılması” romanını yazmağa mən 1996-cı ilin əvvəlində başlamışdım. Bir neçə aydan sonra Aytmatov Brüsseldən Bişkekə ezamiyyətə gəlir və bizdə çay süfrəsi arxasında ona romandan bir parça oxudum.

- Əgər istiqaməti dəyişməsən bu, poeziyada xüsusi yer tutan bir əsər olacaq - deyə o, razılıqla bildirdi. Sonradan özlü romana ön söz yazaraq onun bir fəslinin qırğız mətbuatında dərc olunmasına kömək elədi.

1997-ci ildə bütün Qırğızıstan Aytmatovun təşəbbüsü ilə YUNESKO-nun himayəsi altında İssıkkul forumunun keçirilməsinə hazırlıq başladı.

Bir dəfə Şiken mənə dedi:

- Bəlkə sən İssıkkul forumunda “Sivilizasiyanın yanılması” poemasında bir hissəni hesabət kimi oxuyasan? Məncə Federiko Mayor da bu ideyanı dəstəkləyər. Poemanın ingiliscəyə tərcüməsindən bir parçanı o çox yüksək qiymətləndirmişdi.

Belə də oldu. Qırğızıstanda YUNESKO-nun himayəsi altında keçirilən İssıkkul forumuna dünya miqyaslı çoxlu şəxsiyyətlər toplaşmışdı. SSRİ-nin keçmiş prezidenti Mixail Qorbaçov və Rusiyalı şair Yevgeni Yevtuşenko, Azərbaycanın mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu və başqaları bu tədbirdə iştirakla yanaşı həm də çıxış etdilər. YUNESKO-nun baş direktoru Federiko Mayor mənim əlimi sıxaraq dedi:

- YUNESKO tarixində elə bir şəxs olmamışdı ki, sizin kimi öz hesabatını seirlə desin.

Mənim əsərim həmçinin YUNESKO-nun baş direktorunun müşaviri, səfir və yazıçı, 1991-1993-cü illərdə Rusiya Federasiyasının

YUNESKO-dakı nümayəndəsi Vladimir Lomeykonun da xoşuna gəlmişdi. Onun və Aytmatovun təklifi ilə “Sivilizasiyanın yanılması”-ndan bir parça 1998-ci il 15-19 may tarixlərində Moldovanın paytaxtı Kişinyovda keçirilən YUNESKO-nun müharibə və zorakılığa həsr olunmuş “Dünya mədəniyyəti və sivilizasiyaların dialoqu” adlı beynəlxalq forumunda da oxunması planlaşdırılırdı. Amma, moldovan qardaşlarımız YUNESKO ilə razılaşdırmadan gündəliyə dəyişikliklər edərək mənim mənzum hesabatımı çıxararaq, onun yerinə Moldova prezidenti Petr Luçinskinin və daha bir moldovan siyasətçinin çıxışını salmışdılar. Lomeyko YUNESKO-nun adından moldavalara etirazını bildirsə də, gündəliyin qeyd olunduğu kağızlar artıq iştirakçılara paylanmışdı və nəyi isə dəyişmək mümkün deyildi. Belə olan halda Çingiz Aytmatov bir daha özünəməxsus xarakterini nümayiş etdirdi. O, öz 20 dəqiqəlik çıxışını 8 dəqiqəyə bitirərək dedi: “İndi isə mənim nitqimi qazax şairi, müasir dünya poeziyasının istedadlı nümayəndəsi Muxtar Şaxanov özünün “Sivilizasiyanın yanılması” poemasından bir parça ilə davam etdirəcək”. Bu sözlərdən sonra o, tribunadan düşdü. Mən sanki yerimdə dondum, çünki, buna qətiyyən hazır deyildim. Tez portfelimdə poemanın rus dilində olan variantını tapıb oxumağa başladım. İştirakçılar öz alqışları ilə mənə tez-tez dəstək verirdilər. Poemanın oxunuşunu bitirdikdən sonra da alqışlar uzun müddət kəsilmədi. Gözümün ucu ilə gördüm ki, forum iştirakçıları Aytmatovun əlini necə minnətdarlıqla sıxırlar.

Fasilə vaxtı Petr Luçinski mənə yaxınlaşaraq öz tabeliyində olanların düşünülməmiş hərəkətlərinə görə üzr istədi. Bildirdi ki, bizim Aytmatovla birgə yazdığımız «Uçurum üzərində ovçu fəryadı» kitabımızı diqqətlə oxuyub. “Özünə ayrılmış vaxtın böyük hissəsini sizə verən Çingiz Torekuloviçin bu hərəkətinə yazıçılar arasında çox az rast gəlinir. Hələ mən siyasətçiləri demirəm. Hiss olunur ki, siz bir-birinizə çox yaxınsınız” – deyə o bildirdi.

O axşam biz Aytmatovla mehmanxanaya piyada qayıtdıq. Başımıza gələn hadisəni mən şeirdə belə təsvir etmişəm:

**Kişinyov – yaşıl şəhər
YUNESKO-nun forumu
Aytmatovla piyada
Otelə qayıdırıq.
Birdən böyük bir evin
Qarşısında Rus qadın
Yaşlı, amma çox gözəl...
Aytmatovu görüb sanki, dondu yerində:**

- Aman Allah, bu sizsiz? –

**Yolumuzu kəsərək
Minnətdarlıq hissi ilə
O, əlini sıxaraq,
Davam etdi:
Siz bizim
İtirilmiş bir nəslin
Kumiri qalacaqsız
Və biz sizə borcluuyq.**

**Sonra o, artırmada
Oturan nəvəsini
Öz yanına səslədi.**

- Petya, tez gəl yanıma,

**Bu əmini tanıyırsan?
Əfsanəvi şəxsiyyət
Çingiz Aytmatovdur!
Petya ağzında saqqız,
Musiqi səsi gələn
Qulaqlığı çıxarıb
Ağzını əyə-əyə:**

- “Çingizxan” rok-qrupun

**Lideridir bu əmi?
Nə yaxşı!..
İndi gedib**

**Dostlarıma deyəcəm,
Paxıllıqdan ölsünlər...**

- Nə gic-gic danışırsan? –
Nənəsi lap hirslandı. –
Yazıçı Aytmatovu
Gör kimlə səhv salırsan?

**Petka üzün çevirib
Sakitcə mızıldadı:**

- Əşi mən nə bilime...
Düşündüm ki, bu əmi
O məşhur rok-uldudur.

- Inciməyin siz Allah, -
Dedi qadın utancaq
Qıp-qırmızı olaraq –
Bağışlayın – söylədi...

Məni fikir götürdü –
Axı bu yazıq uşaq
Elektron merkantil bir əsrin məhsuludur...
Nənəsi istəsə də
Onu dəyişə bilməz.
Ay Allah, Doğrudanmı
qarşısı alınmazdı,
Bu müasir
Musiqi manqurtluğu,
Hay-küyü,
Yoluxucu xəstəlik tək
Hər tərəfə yayılan
Gəncliyimizin aqlını,
Mənəviyyatını alan?!

1999-cu ilin 13-16 may tarixlərində Moskvada “Dünya mədəniyyəti və üçüncü minillik ərəfəsində sivilizasiyaların əlaqəsi” mövzusunda beynəlxalq forum keçirilməli idi. Bundan bir gün əvvəl Rusiyanın Xalqlar Dostluğu Universitetinin böyük zalında forum nümayəndələrinin iştirakı ilə “Sivilizasiyaların yanılması” əsərinin müzakirəsinə həsr olunmuş oxucu konfransı oldu. Növbəti gün Aytmatovun təşəbbüsü ilə mən bir daha yuxarıda adı çəkilən romandan “kompüterbaş yarımadamlara” həsr olunmuş fəslə hesabat formasında oxudum.

Güman edirəm Almaniya, Yaponiya, Pakistan, Türkiyə, Bolqarıstan, Ukrayna, Azərbaycan və Qırğızıstan oxucuları arasında qızğın müzakirələrə səbəb olmuş bu şeirin burda təqdim edilməsi pis olmaz...

KOMPÜTERBAŞ YARIMADAMLAR

(Mənəviyyatsızlıq formulu)

Bir müdrik qocadan

Qonaqları soruşur:

- Neçə uşağınız var?

- Bir yarım, - deyir qoca

Sonra da davam edir –

Siz təəccüblənməyin,

Əslində

Üç oğlum var.

Hamısı da

Ağıllı,

Oxumuş uşaqlardır.

Amma, onlardan biri

Öz ağılı, biliyini

Mənəvi həqiqətlər,

Əcdadların ruhuyla

Birləşdirə bilərək,

Bundan çıxış edərək

Dünya mədəniyyətin

Qavramağa çalışır.

Mənəviyyat baxımdan

Çox-çox geridə qalan

Digər ikisinə isə

Yarımadam deyirəm.

İnsan biliyə doğru

Can atıbdır daima.

Bu gün də bu belədir.

Amma, mənəviyyatın

Südü ilə yoğrulmayan,

İtellekt şər törədir.

Daşürəkli eqoist

İnsanlardansa inan,

Savadsızı yaxşıdır.

Oğru təhsilli olsa

O daha qorxuludur.

Mənəviyyat olmadan

Soyuq,

Sərsəm bir ağıl,

Tərifləsələr belə,

Cəmiyyətə ölümcül

Təhlükə mənbəyidir!

Həmin müdrik qocanın

Fərsiz uşaqlarının

Klon əkizləri tək

Göbələk kimi artıb

Hər yerdə ön plana

Cəsarətlə şığıyan

Ruhsuz yarımadaamlar,

Kökü üzde olanlar,

Mənəviyyat bilməyən

Həm orta, həm aşağı

Səviyyəli rəhbərlər,

Nazirlər,

Prezidentlər.

Sayı hesabı yoxdur vicdanını itirən

Yarımcıq biznesmenlər,

Yarımcıq ləyaqətli yarımcıq kişilərin,

İkrah doğuran qədər asan əldə edilən

Yarımcıq qadınların.

Və bu gün

Hər şey bilən gənc fidanlarımız,

Xüsusən də,

Mənəvi ideallardan
Xəbərsiz cavanlarımız
Öz xeyirlərini güdən istedadları ilə
Sən dərəcə prinsipsiz,
Ağıllı və məqsədlı,
Məharətli olaraq
Çiyinləri üstündə
Sanki baş yox,
Kompüter
Gəzdirərək işlədər.

Budur
Supersimalar,
Mənəviyyatsızlığın
Konyunktura sarıdan
Çox tələbat duyduğu
Tipik yarımadaqlar.
Pərvanə tək
Kör kimi
Parlaq
İşığa uyub
Doğma mədəniyyətin
qiymətin bilməyərək,
Sadələvəh,
Köksüz qalan
Şərqi cavanları da
Qərbə doğru can atır.
Kimsə kədərlə dədi:
“Biz Qərbin bulağından
Su içmək istəyirdik,
Təəssüf ki,
Borunu açanda
Gördük ki, bu
Kanalizasiyadır”.

Çoxları üçün
Mənəvi ataya
Çevrilən şəxs,
Qazax ədəbiyyatının klassiki
Qabit Musrepov
Ömrünün son anında
Əsən səsiylə mənə
Bu sözləri söylədi:

“Hər hansı bir ölkədə
Millətin ürəyini,
Ruhunu duya bilən
Ədəbiyyat və sənət
Mükəmməlliyə çatıb
Xalqı yüksəltməsələr,
Başqaları ona
“Böyükdür!” deməsələr,
Bu millət heç bir zaman
Böyük olmayacaqdır”.

Bəli!
Müasir sivilizasiya sübut edib:
İnsan,
Texnokratik ağılın
Zirvəsinə çıxaraq,
Kosmosu fəth edərək,
Aya uçub çataaraq,
Lap başgicəlləndirən uğurlar qazanaraq,
Eyni zamanda
Ruhu, mənəviyyatı atsa,
Humanizmin itirsə
Özündən razı,
Axmaq “dərəkəyə”

**Çevrilər,
Ürəksiz divə dönər.**

**Nyutonun üçüncü
qanununda deyilir:
“Hər bir təsir
Əks təsir doğurur”.
Birdə ki,..
Maddi sərvətlər haqda
İnsan yalnız düşünsə
Merkantil maraqları,
Əyləncəylə yaşayıb
Qəlbi, ruhu unutsa
Balaca, boz, eyni tip
Hüceyrələrə dönər.
Belə olduqda isə,
Fərdiliyin itirər,
Yanıdakı insana
Nifrət hissi keçirər.
Çünki,
Toxluq naminə
Yemək
Özü şər demək.**

Beləliklə, Çingiz Aytmatovun üçqat dəstəyi ilə mən YUNESKO-nun üç forumunda və onun tarixində ilk dəfə olaraq şairinə hesabatla çıxış etdim və “Sivilizasiyaların yanılması” romanından parçalar oxudum. Bu yerdə deyiblər “yaxşı insandan yaxşılıq, pis adamdan pislik gəlir”.

1999-cu ildə YUNESKO Parisdəki iqamətgahında mənim “Sivilizasiyaların yanılması” mənzum poemamın xüsusi təqdimatını keçirdi. Əlbəttə, bunun səbəbi ilk növbədə əsərdə dövrümüzün bütün mənəvi problemlərinin işıqlandırılması idi.

Amma, digər tərəfdən Aytmatovun roman barədə bu nüfuzlu təşkilata ünvanlandığı məktub və YUNESKO-nun baş direktoru Federiko Mayorun romana xüsusi rəğbətlə yanaşması da bu tədbirin təşkilində az rol oynamamışdı. Sonradan Federiko Mayor “Sivilizasiyaların yanılması” əsərinin bir xarici nəşrinə ön söz də yazmışdı. Təqdimat mərasimi və müzakirələrdə dünyaca məşhur alimlər, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri iştirak etmişdilər. Sonra roman Fridrix Xitserin tərcüməsində alman dilində də çap olunmuşdu. Almaniyanın 12 şəhərində əsərə həsr olunmuş görüşlər və konfranslar keçirilmişdi.

Əsəri alman dilində buraxan “Pendo” nəşriyyatı (tarixində ilk dəfə olaraq) kitab haqqında kitab çap etmişdi. Bu kitabda tanınmış şəxslərin “Sivilizasiyaların yanılması” romanı haqqında fikirləri, ondan parçalar və mənim bioqrafiyam toplanmışdı. Almaniyanın onlarla qəzetində poema haqqında rəylərin yer alması əhalinin poeziyaya marağının yenidən dirçəldiyinin göstəricisi idi.

Səfir kimi özünün vacib işlərini bir kənara qoyan Aytmatov özü bizimlə birlikdə Almaniyanın altı şəhərində oldu. Bu ölkədə Aytmatovu tanımayan və onun əsərlərini oxumayan adam tapmaq çox çətin idi. Hətta demək olar ki, Almaniyada o, mənəvi kult səviyyəsinə yüksələn (şübhəsiz ki, mənəvi kult və tiran-hökmədarların əldəqayıma kultu arasında yerlə göy qədər fərq var) bir yazıçı idi. Əziz şəhərlərdə 1000-1500 nəfərlik zallar insanla dolduğundan, bayırda qalanlar üçün bizim səsimiz radio ilə yayımlanırdı. Almaniyada Aytmatov barədə çoxlu kitab və məqalələr yazılıb. Bu ölkədə mən Qırğız Everestinə ehtiramın tam başqa formasını gördüm.

Fridrix Xitser mənə danışmışdı ki, “Sivilizasiyaların yanılması” çıxdandan sonra Almaniyada roman haqqında 400-ə yaxın məqalə çap olunub.

Çingiz Aytmatovun “Gün var əsrə bərabər”, “Kassandra tavrosu” və başqa əsərlərini tərcümə etmiş görkəmli yazıçı, publisist, şair F. Xitser Almaniyanın əsl vətənpərvərlərindəndir. O, hətta qloballaşmanın müasir mərhələsində belə, öz həmvətənlərinin mənəvi-intellektual səviyyəsini saxlamaq və yüksəltmək barədə

düşünür. Əgər Aytmatov 1998-ci ildə YUNESKO-nun Kişiyov forumunda məni Xitserlə tanış etməsəydi, mən çətin ki, alman torpağında müvəffəqiyyət qazana bilərdim.

O illərdə Aytmatovun Almaniyada yayılan kitablarının ümumi sayı bir milyonu ötmüşdü. Alman oxucusunun müasir dövrdəki ədəbi zövqünün necə yüksək olduğunu nəzərə alsaq deyə bilərəm ki, belə müvəffəqiyyət bir çox tanınmış əcnəbi yazıçıların heç yuxusuna da girmir.

Dahi insan hər şəraitdə öz dahiliyini, cılız insan isə cılızlığını biruzə verir. Böyük dənizlərdə və okeanlarda böyük köpək balıqları və balıqların üzdiyi kimi, mənaviyyət səmasının sonsuz ənginliklərində də öz qanadlarını yalnız çox böyük mənavi zənginliyə malik olanlar açə bilirlər.

Bu nöqtəyi nəzərdən kainat miqyaslı belə bir şəxsiyyət yetişdirən qırğız diyarı hər cür hörmət və ehtirama layıqdır...

Kayzerslautern şəhərində Aytmatovun “Dəniz sahili ilə qaçan ala köpək” povesti əsasında opera səhnələşdirilmişdi. Yüksək humanizmi tərənnüm edən bu əsər alman dilində “Dəniz və uşaq” adı ilə bir neçə dəfə nəşr olunub. Qeyd etmək lazımdır ki, nəsr əsasında opera qoyulması ədəbiyyət tarixində çox nadir hadisədir.

Kayzerslauterndə opera teatrının binası müasir tələblərə cavab verir və memarlıqda ən son nailiyyətləri özündə birləşdirir. 600-700 yerlik böyük zalda “iynə atsan yerə düşməz”. Teatr kollektivi əsl teatrlaşdırılmış tamaşanın yaranması üçün əlindən gələni etmişdi...

Dənizi təsvir edən qara polietilen plyonka üzərində qayıq üzür. Nəhəng dalğalar bir-birinin ardınca qayığın lap qırağına az qalmış yənə geriyyə qayıdır. Maraqlıdır ki, dalğaların və qayığın hərəkətlərini kompüter idarə edir. Rolları artistlər Katya Beer (Kirisk) və Matias Mann (Orqan) ifa edirdilər. Piter Kovaç Kiriskin atasının obrazını yaratmışdı.

Operanın bəstəkarı Marqret Volf adlı gənc bir qadın imiş. Musiqi çox gözəl, incə və qəmli idi.

Bu qadınla məni Aytmatov antrakt zamanı tanış elədi.

Əgər bu əsəri Qazaxıstan və Qırğızıstanın opera teatrları da səhnələşdirsəydilər tamaşaçılar necə də sevinərdilər...

Aytmatov səhnəyə çıxanda onu bütün zal ayaq üstə alqışladı. Tamaşadan sonra da camaat dağılışmaq istəmədi. Təəssüratlarını bölüşür, tamaşa barədə fikirlərini söyləyirdilər. Sonra isə növbəyə düzülüb, növbə ilə Aytmatovdan avtoqraf alırdılar...

Tamaşadan sonra mən Xitserlə birlikdə Berlinə getdik. Orada alman jurnalistləri ilə görüş planlaşdırılırdı. Aytmatov isə həyat yoldaşı Məryəmlə Brüsselə getməli idi. Biz Qırğızıstan Respublikasının Almaniyadakı səfiri, keçmiş baş nazir Apas Jumaqulovla onun xidməti maşınında 1860 km yol qət edərək Berlinə çatdıq. Bu mənim həyatımda maşınla getdiyim ən uzun məsafə idi. Berlinə elə çatan kimi bu şəhərdə yaşayan oxucuların konfransı başladı...

Almaniyanı bir şəhərində xüsusi olaraq almanlar üçün tamaşalara quruluş verən qazax rejissoru Bolat Atabayevlə rastlaşdım. Gördüm ki, alman dilində almanların özündən yaxşı danışan Bolat qardaşa tamaşaçıların xüsusi rəğbəti var. O, bizimlə görüşdə də iştirak edirdi. Çox illər sonra “Jas alaş” qəzetindən Janbolat Mamaya müsahibə verərkən (27 avqust 2009-cu il) Bolat Atabayev bu görüşü belə xatırlayıb:

“...Almaniyanın 12 şəhərində Şaxanovla görüşlər keçirildi. ...Vətən, doğma dil və milli ruh mövzusu Muxtar Şaxanovun yaradıcılığında əsas yer tutur. O vaxta kimi bu problemlərin heç biri Almaniyada aktual deyildi. Daxilən narahat idim ki, alman təfəkkürü qazax şairini necə qəbul edəcək? Nəhayət ki, M. Şaxanov tanınmış tərəcəməçi Fridrix Xitserin müşayiəti ilə içəri daxil oldu. Görüşə xeyli adam gəlmişdi. Şaxanov şeirini oxuyaraq öz fikirləri ilə bölüşməyə başlayanda, almanlar onu böyük heyrətlə dinləyirdilər. Parıldayan gözləri ilə Şaxanovun hər bir sözünü “göydə tutmağa” çalışırdılar. Mən onda Muxtar-ağanın istedadına valeh oldum. Bir alman qadın

yerindən duraraq Şaxanova sual verdi: “Postsovet ölkələri müstəqillik qazandıqdan sonra Qərbdən nə gözləyirdilər?” Muxtar bu suala belə cavab verdi: “Biz gözləyirdik ki, inkişaf etmiş bir sivilizasiyanın saf bulağından su içə biləcəyik, amma bizi qərbin kanalizasiyasına qoşdular” – almanlar şokda idi... Bu insan indi də hakimiyyəti rahat buraxmır. Belə möhkəm xarakterinə görə ona böyük hörmətim var”.

Bir-neçə gündən sonra Aytmatov Berlinə qayıtdı. Şəhərin mərkəzində bizimlə böyük bir görüş təşkil olundu. Məni Almaniyada intelligent insanların necə çox olması heyrətə gətirirdi. Bunu almanların verdikləri sualların səviyyəsindən də sezmək olurdu. Sovet İttifaqında dəbdə olan şəxsiyyətə pərəstiş, Almatıda 1986-cı il Dekabr üsyanının yatırılmasında Qorbaçovun rolu, bu günün problemləri – millət və dillə bağlı məsələlər haqqında da suallar verilirdi. Görüşün sonunda Frank Müllerin qırğız diyarında çəkdiyi sənədli film nümayiş olundu.

Bir yadda qalan hadisə barədə də danışmaq mümkün deyil. Bu ölkədə mənim pəzeziyama xüsusi rəğbəti olan üç alman ailəsi mənimlə birlikdə dörd şəhərdə oldular ki, şeirlərimi əlavə olaraq bir daha eşitmək imkanı qazansınlar. Belə oxuculara həttə Qazaxıstanda da rast gəlmişəm. Axı onlar bilərəkdən öz işlərini ataraq, mənim arımda bir şəhərdən o birinə gədirdilər. Onlara görə mən də bir şəhərdə dediklərimi digər şəhərdə təkrar etməməyə çalışırdım. Bu qrup Berlinə də gəlmişdi. Mən öz “azarkəşlərimi” Aytmatovla tanış etdim. Onlardan biri Xitserin alman dilinə tərcümə etdiyi şeirlərimdən birini əzbər söyləyərək bəyan etdi ki, gələcəkdə oğlu olsa, onun adını Muxtar qoyacaq. Aytmatov isə alman oxucularının mənə bu isti münasibətinə uşağ kimi sevinirdi.

Bir dəfə biz özümüz də bilmədən gülməli və utandırıcı bir situasiyaya düşdük. Nə vaxtsa qırğızlar arasında Etjemes (ətyeməz) Eşimov adlı bir personaj populyar idi. Onun prototipi isə partiyanın rayon komitəsinin birinci katibi Eşimov idi. O, vəzifəyə təyin olunan kimi camaat onu təzə qoyun əti qonaqlığına çağırmağa başlayır. Heyvanları bu qırğından xilas etmək üçün Eşimov şayiə buraxır ki, rayonun yeni rəhbəri ət yemir. Bundan sonra xalq ona Etjemes Eşimov adını qoyur.

Eşimovun ölümündən sonra bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə onun oğlanları respublikada çox varlı isə adamları kimi tanınmağa başlayır. Oğullardan birinin şəhərin kənarında tikdirdiyi çox gözəl bir ev isə onu görən hər bir kəsi valeh edir. Mən özüm də nə Qazaxıstanda, nə də Qırğızıstanda memarlıq xüsusiyyətləri və incə tərtibatına görə ona bənzər başqa bina görməmişəm. Evin arxa hissəsində hərəsi bir-neçə ton olan nəhəng daşlar bir-birinin üstünə qoyulub. Bu daşların üstündən su axır. Son dərəcə gözəl panorama sanki qonaqları qırğızıstanın ən mənzərəli məkanına – Alatauya aparır. Eşimovların bu evini dövlət icarəyə götürüb. Çingiz Aytmatov beynəlxalq İssikkul forumunu keçirəndə Qırğızıstan prezidenti Əsgər Akayev YUNESKO-nun baş direktoru Federiko Mayoru bu evdə yerləşdirmişdi.

Bir dəfə ev sahibləri Çingiz Aytmatovla məni qonaq çağırmışdılar. Mən getmək istəmirdim, çünki, həmin gün qıdadan zəhərlənmişdim. Amma, Aytmatov təkid elədi və mən həyat yoldaşım Kaşaimlə birlikdə ona qoşuldum. Çox yəqin Çingiz-ağanın yadından çıxıb ki, bu, qırğızlar arasında əfsanəyə çevrilmiş Etjemes Eşimovun övladlarıdır.

Böyük masa arxasında Etjemes Eşimovun uşaqları, gəlinləri, nəvələri, yaxınları oturmuşdu. Bizi masanın başında otuzdurmuşdular. Ümumiyyətlə, qırğızlar çox ət yeyəndirlər. Bəzən bütöv qoyunu bir dəfəyə bişirirlər. Bizim də qabağımıza ətlə dolu nəhəng bir qab qoydular. Yeməyin ətri adamı cəlb edirdi, amma mənə ət yemək

olmazdı. Həkim belə demişdi və mən evdən çıxanda bu barədə Aytmatovu xəbərdar eləmişdim. O isə deyəsən bunu unutmuşdu:

- Sən niyə ətdən qorxursan? Yoxsa Etjemes Eşimova oxşamaq istəyirsən? – deyə o, zaraflət elədi. – Biz qırğızlarda Etjemes Eşimov adlı bir qəribə adam var idi. Xalq arasında şayiə buraxılmışdı ki, o, ət yemir. O, isə camaatın içində ətdən imtina etsə də, xəlvətə salıb yeyirdi.

Aytmatovu böyründən çimdikləməyə məcbur oldum:

- Nə olub? – deyə o, başını mənə tərəf əyib qorxa-qorxa soruşdu.

- Vay-vay, Etjemes Eşimov bunların atasıdır, - pıçıldadım.

Eşimovun nəhəng masa arxasında yığışmış, utandıqlarından qıp-qırmızı olmuş övladları və qohumlarının düşdüyi situasiyanın axmaqlığını sözlərlə təsvir etmək mümkün deyil. Kimin xoşuna gələr ki, atasını ələ salsınlar?! Halbuki, onlar bütün varlıqları ilə bizə səmimi xidmət etməyə, qonaqpərvərlik göstərməyə çalışırdılar. Çingiz Torekuloviçin zarafləti onları ildırım kimi vurdu.

Aytmatov özü də çaşqınlıq içində nə deyəcəyini bilmirdi.

- Şike, - mən hamunun eşidəcəyi tərzdə dedim – mən sizin vətəninizdə, Şakar kəndində olanda sizinlə bir yerdə böyüyən dostlarınız da sizin haqqınızda o qədər gülməli şeylər danışblar ki... İndi mən onlardan bir neçəsini danışsam siz də utanarsınız. Adamın tay-tuşları nələr danışmır ki? Eşimov elə qəribə adam olsaydı belə ağıllı və tərbiyəli övladlar böyüdə bilərdimi? Buna görə də düşünürəm ki, indi böyük dövlət xadimi, bizim çox hörmətli Eşimovun şərafinə bədə qaldırmağın tam zamanıdır.

Bu sözlərdən sonra özlərinə gələn, sanki çiyinlərindən böyük bir yük düşən ev sahibləri bədələrini bir-birinə vurmağa başladılar.

Evə qayıdanda Aytmatov dedi:

- Mənim həyatımda belə axmaq situasiyaya düşməyim çox az olub. Amma, mənə bu günkü köməksiz vəziyyətdən yalnız sənin hazırcavablığın xilas elədi.

YEVTUŞENKONUN POEZİYA GECƏSİ

Aytmatovla mən “Yat, sevgilim” və “Hər görkəmsiz olan – mənasiz deyil” şeirləri söylənərkən necə yuxuladıq

Bir neçə il sonra biz yenə də oxşar situasiyaya düşdük.

2003-cü il avqustun 23-də Almatıda Abay adına Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında Yevgeniy Yevtuşenkonun yaradıcılıq gecəsi keçirilməli idi. Təşkilatçı isə mənim rəhbərlik etdiyim “XXI əsr və Mənəviyyat” beynəlxalq elitər klubu idi. Həmin il iyulun 18-də bizim dostumuz, dünya şöhrətli şair Yevtuşenkonun 70 yaşı tamam olmuşdu. Təəssüf ki, Aytmatovla mən ruhən bizə çox yaxın olan şairin Moskvada keçirilən təntənəli yubiley tədbirlərində iştirak edə bilməmişdik. Buna görə də bu axşam bunun əvəzinə çıxmaq istəyirdik.

Yevtuşenko Almatıya səhər saat altıda gəldi. Qarşılanma ilə bağlı yayğılar üzündən mən ancaq səhərə yaxın, saat yarım yata bilməmişdim. Aytmatov da həmin gecə cəmi iki saat yatmışdı. Bişkekdən Almatıya qədər olan uzun yol da onu əməllicə yormuşdu.

Teatr tamaşaçı ilə dolmuşdu. İnsanların əhval-ruhiyyəsi xüsusi ilə yüksək səviyyədə idi. Ayaq üstə də xeyli adam qalmışdı. Səhnəyə mən, Yevtuşenko və Aytmatov üçümüz çıxdıq. Gecəni giriş sözü ilə mən açdım. Aytmatov davam elədi. Sonra Yevtuşenko şeir oxumağa başladı. Aytmatovla mən prezidiumda, onun yanında oturmuşuq. Ya zaldakı sakitlikdən, ya da prezidiumdakı kürsülərin çox rahat olması səbəbindən məhz elə bu vaxt gecə yuxusuz qalmığımız özünü göstərməyə başladı. Bu azmış kimi, Yevgeniy Aleksandroviç də sakit, həzin səslə özünün “Yat, sevgilim...” adlı uzun bir şeirini oxuyurdu:

...

**...Yatmaq əbəddir, bəlkə də sui-qəsdidir, -
Bir bax ki, bu nə səssiz, qəlbindən gələn.**

Gözlərində duman.
İçində izdiham.
Kipriklərini ört, yuxudan al kam.

Sevgilim, yat sən... Yuxunu qaçıran nədir?
Ağacların səsi? Dənizin nəğməsi?
Ürəyinə nə damıb? Unut o nakəsi.
Deyirəm... bəlkə günah məndədir?

Sevgilim, yat sən... Axı gücüm yox,
Günah içindəyəm, mənim suçum yox.
Bağışla, – bir məni dinlə.

–sev məni –eşidirsən?

Yuxunda olsa belə, yuxunda olsa belə!

Sevgilim, yat sən... Yer üzündəyik,
Bir ox ətrafında fırlanan kürrəyik, -
Yıxılmayaq biz, gəl, əl-ələ tutaq,
Yox, əgər yıxılmaq – birgə yıxılaq.

Sevgilim, yat sən... qəlbində qalmasını kin.
Balaca mələklər laylalar desin.
Yatmaq çox çətindir bu Yer üzündə,
Amma yat, sevgilim, sussun gözün də...

Budaqlar – xıslılıyla, Dənizlər - uğultusuyla,
Zəncirdəki it, sanki dua edir ulartılıyla.
Mən sənə - pıçılıyla, lap asta, pəstdən,
Sonda da - səssiz: “Sevgilim, yat sən...”

Təəcəblü deyil ki, bu ritmik nəğmələrin təsiri altında biz ikimiz də mürgüləmişik. Birdən diksinib gözümü açdım. Yevtuşenko şeir oxumağı saxlayıb məzəmmətlə Aytmatovla mənə baxırdı. Əgər bizim

yaradıcılıq gecəmişdə Yevtuşenko yuxulasaydı, biz özümüzü necə hiss edərdik? Dəhşət və xəcalət! Yəqin bizim bu hərəkətimiz xüsusilə bağışlanmazdır. Çünki, biz onun Qırğızıstan və Qazaxıstanda ən yaxın dostları və həmfikirləri sayılırdıq. Nə etməli? Mən Aytmatovu yüngülcə dümsüklədim. O, diksinib oyandı. Tədbir iki telekanalda yayımlanırdı. Həm də zalda çox diqqətli publika toplaşmışdı və onların çoxu əlbəttə ki, bizim yaddığımızı görmüşdü...

Gecədən sonra biz Yevgeniy Aleksandroviçə yatmağımızın səbəbini izah etdikdə və bunda onun “Yat, sevgilim...” şeirinin xüsusi rolu olduğunu danışdıqda o, qəhqəhə çəkib güldü. Şam yeməyi zamanı mən öz diqqətsizliyim ucbatundan Yevtuşenkonun vətəninə başıma gələn daha bir məzəli hadisə barədə danışdım. Hadisə belə olmuşdu.

1982-ci ildə Yevtuşenko kinematografiya ilə maraqlanıb. Öz senarisi və rejissurası əsasında, “Mosfilm”-in dəstəyi ilə o, “Uşaq bağçası” adlı bir bədii film çəkməyi qarşısına məqsəd qoyur. Filmdə ruhən ona yaxın olan dostlarının iştirakı ilə bir neçə səhnə də olmalı idi. Yevgeniy Aleksandroviç bunu telefonla mənə deyəndə mən etiraz edərək aktyorluq istedadımın olmadığını bildirdim. O isə sözümlü kəsərək: “Bilirəm, bilirəm. Filmdə sənin yalnız üzün görünəcək” – dedi. Dostumun xətrinə dəyməmək üçün razılaşdım və bütün vacib işlərimi təxirə saldım. Bir sözlə, bütün çəkiliş qrupu, həmçinin aralarında Nikolay Karaçensevin də olduğu aktyorlar Moskvadan İrkutska – Yevgeniy Aleksandroviçin doğma diyarına gəldi. Ümumi sayımız 20-25 nəfər olardı. Yevtuşenko əvvəlcədən xəbərdar etmişdi ki, “Baykal” mehmanxanasının restoranında nahar edəcəyik. Qonaq evinə daxil olarkən o, əlindəki köhnə, brezent çantanı tələm-tələsik mənə verərək: “Muxtar, bu pul kisəsindən muğayat ol!” – dedi. Mən bir gənc aktyorla nə barədəsə qızğın müzakirə edərək qonaq otağının böyük holuna daxil olduq və elə girişdə, lap qıraqdakı stullarda oturduk. Çantamı mən yanıma qoydum. Birdən bizi ikinci mərtəbədəki restorana çağıran Yevtuşenkonun səsi gəldi. Biz söhbətimizi davam etdirərək durub getdik. Çanta isə orada qaldı.

Yemək zamanı Yevtuşenko aktyorları və çəkiliş qrupunun digər üzvlərini bir-biri ilə tanış etdi. Müxtəlif mövzularda söhbətlər gedir, xoş arzular və zarafatlar səslənirdi. Amma, necə deyərlər hər şeyin bir sonu var. Təxminən iki saat yarım sonra ofisiant qız mənim yanımda oturan Yevtuşenkoya hesabı gətirdi. O, isə üzünü mənə tutaraq - "Muxtar, çanta hanı?" - soruşdu. "Foyedə qaldı" - deyərək donuxub qaldım. "Axı bizim bütün büdcəmiz, filmin pullarının hamısı onun içindədir!" - Yevtuşenko qışqırdı. Mən tez durub aşağı qaçdım. Kimsə arxamca "Hər şey bitdi. Camaat dəli deyil ki, o qədər pulu indiyə kimi orada saxlasın" - dedi. Az qala aqlımı itirəcək halda, təngnəfəs vəziyyətdə foyeyə çatdım və gördüm ki, brezent çanta lap girişdə, az qala girib-çaxanların ayaqları altında qalıb. Hətta, mənim gözümlə qabağında iki nəfər onu tapdalamamaq üçün ayağını qaldırıb üstündən keçdi. Görünür kimsə onu yerindən tərpədir, amma pulla dolu olduğunu bilməyib. Bu axı görünməmiş hadisədir ki, pulla dolu çanta böyük bir mehmanxananın girişində insanların ayaqları altında az qala üç saat ərzində nəzarətsiz qalsın.

Yüyrürək mənim arxamca gələn Yevgeniy Aleksandroviç sinəmə sıxdığım çantanı görüb başını yelləyərək güllümsədi və - "Eh, dostum, indi səni mən nə edim?" - dedi. Sən demə İrkutskaya uçmazdan əvvəl Yevtuşenko "Mosfilm"-ə gedərək filmin çəkilişi üçün ayrılmış bütün pulları bu brezent çantaya dürtüb. Yəni aktyorların və çəkiliş qrupunun xərclərini və əmək haqqını, rekvizitlərin, evlərin, maşınların, tankların və s... düzəldilməsinə ayrılan pulları. Mənim ehtiyatsızlığım bütün bu işlərin üstündən xətt çəkməklə yanaşı bu qədər insanı kədərləndirə bilərdi.

Bu hadisə və Yevtuşenkonun həyatının digər tərəfləri barədə yazdığım şeirin rus dilində olan variantını mən Moskvada keçirilən ikinci yaradıcılıq gecəmdə, sonra isə dostumuzun Almatıdakı poeziya axşamında, Aytmatovla yuxuladığımız tədbirdə oxumuşdum.

YEVTUŞENKONUN BREZENT ÇANTASI

**Bütün varlığımla
Xəsisləri sevmirəm.**

**Elə ilk görüşümdən
Yevgeniy Yevtuşenko
Məni sarsıtdı
Öz parlaq, həqiqi fərqliliyi ilə.
Bu baş veribdir
Düz otuz il bundan əvvəl.
Şair kimi
Mən o zaman
Heç tanış deyildim
Rus oxucuna,
Çox azad fikirli şeirlər üçün
Vətən də başımı sıgallamırdı.**

**Yazıqlar birliyinin restoranında
Səxavətli qonaqlıqdan sonra
Yevtuşenko çox ciddi tərzdə
Tanış ofisianta
Məni tapşırırdı:
"Yadda saxla bu şairi.
İstədiyi vaxt
Ona qulluq edərsən
Mənim hesabıma!"**

**Hərgah ki, bircə dəfə də
Bu imkandan
Yararlanmadım,
Həm də unutmadım
Cəngavərsayağı
Bu hərəkəti.**

Həqiqi ədəbiyyatda,
Xüsusən poeziyada,
Yalnız öz içində,
Ürəyində olanı verə bilərsən.
Məhz böyük ürəyi,
İnsanlı olmayan
Bəzi çox istedadlı
Qafiyəbaz cavanlar,
Ya da söz oynadanlar
Şair adlansalar da
Şair deyillər amma.
“Yevtuşenko –
Bütöv bir epoxadır”, -
Deyirdi cingiltili səsiylə
Bulat Okucava.

O vaxt deyərdilər ki:
“Bu, rəssam və insanın
Ən parlaq nümunəsi,
Bir də xeyirxahlığın
Vəhdətidir tər-təmiz”,
“Onun gücü isə Qaqarıninki qədər,
Fərqi bircə budur ki,
Qaqarın rəsmi qüvvə,
O isə gah Nepalda
Gah da ki, “opaldadır””.
Böyük Çili şairi,
Nobel mükafatçısı
Pablo Neruda deyib:
“Bizə həm Napoleon –
O oyunbaz batalist,
Həm möcüzələr göstərən
Pikasso - kosmik kloun,

Həm də ələ salınan,
Bizi bir vaxt kəşf edən
Kolumb – təlxək gərəkdir”.

Şairə isə bunlar qadağandır deyirlər,
Dombalaq aşmaq olmaz,
Salto-mortale pisdır.
Yeni filisterlərə qarşı çıxaraq
Mənsə onu müdafiə edirəm.
İrəli, Yevtuşenko,
Sirkdə bacarığımızı,
Məyusluğu göstərək,
Həm də əyləncəmizi: odla oynamağımızı
Belə ki, qoy həqiqət
Zülməti işıqlandırsın
Hamı qışqırsın
Ur-r-ra!

Onu qəbul edirdi
BMT baş katibi,
Prezident, kral və şeyx.
Amma, Yevtuşenko,
Milyonların kumiri,
Paxıl intellidentlərin
Təhqiri, hücumu üçün
Hədəfə çevrilirdi.
Ona təkcə təriflər,
Oçerk, məqalələr yox,
Xəbərçi, çuğulların
Məktubu həsr edilirdi.
Həm sıravilərin,
Həm DTK sədrləri
Semiçastniy və Andropovun.

Cavan vaxtlarımızda
Mən Yevtuşenkoni
Vətənimə çağırıdım.
Atda gəzdikdən sonra
Arısın sahilində
Pərəstişkarlar adından
Bu rayonun rəhbəri
Ona at bağışladı.
Yevtuşenko o saat
Bu atın kənddə olan
Çoxuşaqlı ailəyə
Verilməsin istədi.
Burda nə var ki, adi
Haldır söyləmək olar.
Bir neçə il sonra,
Qorbaçov yenidənqurmaya başlayanda
Bu adi hadisəni
Respublika rəhbəri Kolbinə danışrlar.
Təxminən bu şəkildə:
“Şaxanov yerli başçını
Məcbur edirdi ki,
Yevtuşenkoya at bağışlasın
Və beləliklə də
Dövlət malın talasın”.

Gülməli,
Ağlamalı.
Məcbur olduq şahidlər
Axtaraq o vaxtlardan.
Yoxsa ki, doğrudan da
Qonaqpərvərlik bizə
Baha başa gələrdi.

Yadımdadır,
Bir zaman
“Uşaq bağçası” adlı
Filmin çəkilişində
İrkutsk yaxınlığında
Zima stansiyasında
Yevtuşenko çox köhnə,
Brezent bir çantanı
Mənə təqdim edərək
Dedi “muğayat ol bundan,
İçi doludur pulnan”.

Elə həmin gün axşam
Dostlar və aktyorlar
Gözəl kompaniya ilə
Restoranda uzun vaxt
Hay-küylə nahar etdik.
Axırda Yevtuşenko
Hesabı ödəmək üçün
Məndən içi pul dolu
O çantanı istədi.
Onda anladım ki, mən
Huşsuzluğum üzündən
Çantanı unutmuşam
Vestibülün özündə!

Həyacanlı, pərişan,
Qaçdım mən həmin yerə.
Xəşbəxtlikdən o çanta
Harada qoymuşdumsa,
Mehmanxanaya gələn
Yüzlərlə insanların
Ayağı altındaydı.

**Çox köhnə olduğundan
Onun içindəkindən -
Kinostudiya tərəfdən
çəkilişçün ayrılan
Böyük məbləğdə puldan
Heç kim duyuq düşməyib.**

**İndi bazar dövrüdü.
Merkantil düşüncələr
hakimi mütləqdir
Maddi cəhətdən üstün
insanlar öndədilər
Millətin qızıl fondu –
- Mənəviyyat insanı
Tələbat duyulmayan
Lazımsız yük olublar.**

**Mənəviyyat haqqında
Hər dəfə düşünəndə
Yevtuşenkonun nimdəş
Çantası yada düşür
Xarici görünüşə cəlbədic olmayan,
Elə buna görə də ayaqlar altda qalan
İçiyə pulla dolu, köhnə, brezent çanta...**

Heyrətləndiricidir! Amma, səkkiz ədəd maşın almaq üçün bəş edə bilən bu qədər pulun başqasının əlinə keçməməsinini əsas səbəbi bu köhnə, yöndəmsiz brezent çantadır. Bir sözlə, sizin dediyiniz kimi: “Hər görkəmsiz olan – mənasız deyil” – Aytmatov gülürək dedi.

**Moskva biznesmenlərinin
bağışladığı iki mənzil.
Almatı A.Voznesenski, C.Eşberi
və mənim keçirdiyimiz,
amma camaatin gəlmədiyi
poeziya gecəsi**

1997-ci ilin fevralında Moskvada, o vaxt Rusiyanın mənəvi estetik orientasiyalı əsas dərgisi hesab edilən “Literaturnaya qazeta”-nın böyük konfrans zalında Çingiz Aytmatovla mənim “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” (Əsrin sonunda etiraf) kitabımızın təqdimatı oldu. Yeri gəlmişkən, bu hadisəyə çox yaxşı hazırlanmış bizim rusiyalı qələm dostlarımızı zəhmətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Görüşü Rusiya Federasiyasının mədəniyyət naziri, tanınmış və istedadlı tənqidçi Yevgeniy Sidorov açdı. O, Aytmatov nəsrinə və mənim poeziyam barədə fikirlərini söylədi. Qeyd etdi ki, “bu kitab bütün digər əsərlərdən tam fərqlidir və orada toxunulan və analiz edilən müasir ümumbəşəri və mənəvi problemlər baxımından xüsusi diqqətə layiqdir”.

Ondan sonra kitab haqqında müsbət fikirlərini “Literaturnaya qazeta”-nın baş redaktoru Arkadiy Udalsov, şair Andrey Voznesenskiy, məşhur artistlər Mixail Ulyanov və Mahmud Esembəyev, alim-ədəbiyyatşünas Andrey Zolotsev, Qazaxıstan baş nazirinin birinci müavini Niqmatjan İsinqarin və başqaları da bildirdilər. Tədbiri Andrey Voznesenskinin həyat yoldaşı, tanınmış yazıçı Zoya Boquslavskaya aparırdı. Məhz gecədə iştirak etmək üçün Bakıdan gəlmiş Azərbaycanın Mədəniyyət naziri, tanınmış bəstəkar və mütəənni Polad Bülbüloğlu kitabı necə böyük həvəslə oxuduğundan danışdı və bildirdi ki, Azərbaycan Milli Akademik Teatrı bizim Aytmatovla yazdığımız başqa bir əsər – “Sokrat haqqında xatirələr gecəsi”- dramının səhnələşdirilməsi üzərində işə başlayıb. Və Azərbaycan prezidenti adından bizi premyeraya dəvət etdi. Tamaşaçılar

buna çoxqun alqışlarla cavab verdi. Sonda Çingiz Torekulovla mən tribunaya çıxaraq hamıya öz minnətdarlığımızı bildirdik.

“Literaturnaya qazeta”-nın təşkil etdiyi çay süfrəsində məşhur aktyor Mixail Ulyanov bizə yaxınlaşaraq dedi: “Doğrusu çoxdandır mən heç bir kitabı belə həvəslə oxumurdum. Bu kitab əsasında çox maraqlı bir film çəkmək olardı”.

Andrey Voznesenskiy mənim poeziyadakı öz yolum barədə müsbət fikirlər söyləyərək bizim yaradıcılıq gecəmiz – üç şairin (amerikalı, rus və qazax) Almatıda birgə təşkil etdiyi, amma çox uğursuz sonuclanan tədbiri xatırlatdı. Çay içərkən Çingiz Torekuloviç bizim masaya yaxınlaşan Andrey Voznesenskidən bu hadisənin təfərrüatlarını soruşdu. O, gülürək cavab verdi: “Yəqin siz o vaxt Brüsseldə olmuşunuz. Amma, hər şeyi Muxtardan soruşa bilərsiniz”.

Mən indiyə kimi o tədbiri xatırlayanda, az qala beynimə qan sızır. Hər şey belə baş vermişdi.

Bir dəfə Andrey Voznesenskiy mənə zəng edərək soruşdu: “Ayyarımdan sonra Moskvaya məşhur amerikalı şair Con Eşberi qonaq gəlir. Bəlkə biz sənin yanına da gələk və orada poeziya gecəsi keçirək?” Mən o saat razılaşdım. Və bu tədbirin uğurlu keçəcəyinə zərrə qədər də şübhə etmirdim. Çünki, Andrey Voznesenskinin poeziya gecələri hətta Moskvanın 50 minlik stadionlarında keçirilərkən də onlara bilet tapmaq olmurdu. Bütün dünyada adı dillər əzbəri olan Con Eşberidən isə heç danışmağa dəyməz?! Mən özüm də Sovet İttifaqının bütün şairləri içindən yalnız üçünə üstünlük verirdim – Yevgeniy Yevtuşenko, Rəsul Həməzətov və Andrey Voznesenski (onların üçün ilə də mənə ham da dostluq telləri bağlayırdı). Rusiya ədəbiyyatının canlı klassiki Andrey Voznesenskini bir tərəfə qoyaq, mənim Lenin adına üç minlik mədəniyyət sarayında keçirilən yaradıcılıq gecəmə bilet tapa bilmədiyini üçün iki min nəfər gələ bilməmişdi.

Nə isə... Mən mədəniyyət nazirliyi və adıçəkilən sarayın rəhbərliyi ilə danışırdım. Hamı birmənalı şəkildə belə tanınmış simaların ölkəyə gəlməsinin böyük hadisə olduğunu bildirərək təşəbbüsü

dəstəklədi. Biletlərin satışından əldə edilən gəlir isə Arala kömək Fonduna getməli idi. Demək olar ki, dərhal küçələrdə elanların asılmasına başlandı. Mənə evə partiya vilayət komitəsinin katibi zəng vuraraq bildirdi ki, biletlərin satışı və adamların toplanması məsələlərini partiyamız vilayət və şəhər komitələri öz üzərinə götürüb (o vaxt Almatı şəhəri Almatı vilayətinin idarəetməsində idi). Mən də onlara çox minnətdar olduğumu bildirdim. Fikirlişdim ki, yaqin adlı-sanlı şairlərin adını eşidib təşəbbüsü dəstəkləmək qərarına gəliblər. Tədbirə bir həftə qalmış partiya vilayət komitəsinə zəng edib özüm üçün altı yer istədim. “Bəs niyə indiyə kimi deməmişiniz? Bütün biletlər satılıb!” – deyərək mənə cavab verdilər və güclə cəmi iki bilet tapdılar. Nə etmək olar?

Nəhayət ki, çoxdan gözlənilən gün gəlib çatdı. Şəhər təyyarə ilə Con Eşberi və Andrey Voznesenski gəldilər. Aleksandr Tkaçenko da onlarla idi. Onları partiya vilayət komitəsinin ayırdığı mehmanxanada yerləşdirdim. Arada insanların onların yaradıcılığına olan məhəbbətindən danışıraq, hətta mənə, görüşün təşkilatçısına bilet çatmadığını bildirdim. Tədbirin başlamasına iyirmi dəqiqə qalmış biz Lenin adına saraya gəldik. Adətən insanlarla dolu olan meydan nədənsə boş idi. Dalağım sancdı. Sarayın qarşısında cəmi bir-iki nəfər gəzişirdi. Mən axmaqlıq etdiyimi və aldanığımı başa düşdüm. Səbəb isə bu idi. Mən 1986-cı il dekabr üsyanı ilə bağlı məsələləri araşdırırdım. Daha doğrusu bununla məşğul olan komissiyanın həmsədrlərindən biri idim. Bütün ölkə bilirdi ki, mən Dekabr hadisələri zamanı yol verilən dəhşətli ədalətsizlik və SoviKP MK-nın Siyasi bürosunun səhvləri barədə məsələni SSRİ xalq deputatları qurultayında və SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında qaldırmışdım. Xalq onu da eşitmişdi ki, Qorbaçov yumruğunu masaya vuraraq qışqırırmsı ki, mənim ağzımı yummağın yolunu tapacaq. Çox yaqin ki, o dövrün totalitar sisteminin nümayəndələri poeziya gecəsində mənim Dekabr üsyanının gizli məqamları barədə danışacağımdan ehtiyatlanıb. O vaxt 1989-cu il idi.

Gizlədilərək ayyarım ərzində satışa verilməyən biletləri tədbirin başlanmasına iyirmi dəqiqə qalmış kassalara veriblər. Zala yal-

nuz təsadüfən bu vaxt sarayın yanında olan insanlar düşə bilmişdilər. Onların ümumi sayı isə maksimum 350-400 nəfər olardı. 3000 nəfər tutan böyük zal demək olar ki, boş idi. Mən Andrey Andreyeviç və Conun qarşısında utandığımından yerə girməyə hazır idim. Mən onlara hakimiyyətlə aramda olan ixtilaf barədə danışmağa məcbur oldum. Bir qədər sonra biz tamaşaçıların qarşısına çıxaraq şeirlər oxuduq və vəziyyəti izah etdik. Con Eşberi ingilis dilinə tərcümə olunmuş şeirlərimə yüksək qiymət verərək, xalqın maraqlarının müdafiə olunması ilə bağlı ictimai işlərdə mənə uğurlar arzuladı. Andrey Voznesenski isə mənə hərtərəfli dəstəyini bildirərək Almatı və Moskva hakimiyyətini kəskin tənqid etdi. Zalda olanlar onu ayaq üstə alqışlayırdılar. O vaxt videolentə yazılmış həmin nitqi olduğu kimi təqdim edirəm: «Muxtar Şaxanov öz zəmanəsinin vətəndaşlıq vicdanıdır. Biz bilirik ki, o, Almatıda 1986-cı ilin dekabrında baş verən hadisələrlə bağlı ədalətin bərqərar olması üçün səylə çalışır. Bu isə həm Moskvada, həm də burada hakimiyyətin xoşuna gəlmir. Biz, şairin məsləkdəşləri qətiyyətlə bəyan edirik ki, Şaxanovun başından birçə tük də əskik olsa, onu müdafiə etmək üçün bütün dünyada öz səsimizi qaldıracağıq».

Həqiqətən də bizim hər addığımızı güdən hakimiyyəti, Andrey Voznesenskinin bu həmrəylik bəyanatı əməllicə qorxutmuşdu. Bununla belə onlar Alma-atıda birinci böyük beynəlxalq poeziya axşamının lazımı səviyyədə keçirilməsinə mane oldular. Bu da həmin hadisənin tarixçəsi.

Həmin gün gecə, "Uçurum üzərində ovçu fəryadı" kitabının "Literaturnaya qazeta"- da təqdimatından sonra bizi Moskvanın tanınmış bir biznesmeni öz evinə qonaq çağırırdı. "Səndən hərəkət, Allahdan bərəkət" deyiminə əməl edərək o, böyük çoxmənzilli bir binanın üç mərtəbəsini alıbmiş. Bir mərtəbədə hamam, ikincisində yeməkhana, qonaq və istirahət otaqları, üçüncüdə isə yataq otaqları yerləşirdi. Biz suvenir kimi hələ Bişkekdə aldığımız qırğız papağını da özümüzlə götürdük. Aytmatov papağı təntənəli surətdə ev sahibinin başına qoyaraq bildirdi ki, qırğızlar bunu yalnız milli ruha,

adət-ənənəyə hörmətlə yanaşan və ya gələcəkdə bunlara lazımı dəyər verməyə qadir olan insanlara hədiyyə edirlər. Bir qədər sonra ev sahibi bizə öz hamamını göstərdi. Orada sıra ilə qırğız papaqları düzülmüşdü. Bizim bağışladığımızdan daha gözəl olan bu papaqlar hamama girəndə başa qoymaq üçün nəzərdə tutulmuşdu. Sən demə bu iş adamı Qırğızıstanla birbaşa ticarətlə məşğuldur. Bizimlə birlikdə onun evində daha bir çox varlı şəxs qonaq idi. O, bildirdi ki, "Uçurum üzərində ovçu fəryadı" kitabından bir neçə nüsxəni bəzi varlı adamlara da bağışlayıb. Digər iş adamı isə təklif irəli sürdü: "Gəlin Aytmatova Moskvada iki otaqlı, Şaxanova isə birotaqlı mənzil bağışlayaq. Rusiya belə istedadları özünə cəlb etməklə qətiyyəni uduzmasın". Lazım olan pul tezliklə toplandı. Mənzillərin qeydiyyatı ilə əfğan müharibəsi əlili, Berik adlı Moskvada yaşayan bir qazax (o və arvadı iş adamı idilər) məşğul olurdu. Berik elə yerindəcə bizim sənədlərimizi cibinə qoydu ki, guya bağışlanan mənzilləri adımıza keçirəcək. Hamı ayağa qalxıb bizim Moskvadakı mənzillərimizin şərafinə bədə qaldırdı. Moskvadan qayıdanda isə Berik bizim sənədləri qaytardı. Sonradan məlum oldu ki, bu adam fırıldaqçı imiş. O, bizim adımdan mənzilləri sataraq yoxa çıxdı... Beləcə biz korpeşiman geri qayıtdıq.

YALTAQLIĞIN ACISI BARƏDƏ HEYDƏR ƏLİYEVLƏ SÖHBƏT

1997-ci ilin martında Azərbaycanın mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu prezident Heydər Əliyevin tapşırığı ilə mənə və Aytmatova bizim “Sokrat haqqında xatirələr gecəsi”- dramının premyerasına rəsmi dəvətnamə göndərdi. Bu ərsəfdə həm də Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki Səməd Vurğunun 90 illiyi qeyd edilirdi. Aytmatovla mən Polad Bülbüloğluya bu tədbirdə də iştirak edəcəyimiz barədə əvvəlcədən razılıq vermişdik. Hətta təyyarəyə biletlərimiz də hazır idi. Amma, elə bu vaxt Qırğızıstan Respublikasının prezidenti Əsgər Akayevin Çingiz Aytmatova “Xalq qəhrəmanı” adının verilməsi barədə fərmanı dərc olundu. Təltif edilmə mərasiminin tarixi isə məhz bizim Bakıya uçaçağımız günə təyin olundu. Şikən Akayevə zəng vuraraq “Mükafatı Bakıdan qayıtdıqdan sonra almaq olarmı?” – soruşdu. Amma, prezident buna razılıq vermədi. “Başqa yol yoxdur, azərbaycanlı qardaşlarımızın yanına sən tək gedərsən”, - Aytmatov dedi.

Aytmatov “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” kitabının rus dilində olan variantının forzasında hər bir kəlməni götür-qoy edərək Heydər Əliyevə müəllif arzularını yazdı. Mənim də imzama götürərək xahiş elədi ki, kitabı şəxsən prezidentin özüne təqdim edim.

Bakı aeroportunda məni Polad Bülbüloğlu və Qazaxıstanın səfiri Rəşid İbrayev qarşıladılar. O axşam mən “Sokrat haqqında xatirələr gecəsi”- dramının premyerasında oldum. Bu həmin əsrin dördüncü səhnələşdirilməsi idi. Təməşaya musiqini Polad Bülbüloğlu özü yazmışdı. Təməşanın sonunda mən həm də Aytmatovun adından çıxış edərək, teatr artistlərinə yaxşı aktyor oyununa görə təşəkkürümü bildirdim.

İkinci gün mən Səməd Vurğunun 90 illiyinə həsr olunmuş təntənəli gecədə iştirak etdim. Prezidiuma çıxmadan əvvəl Polad Bülbüloğlu məni prezident Heydər Əliyevlə tanış etdi. Bu bizim ilk görüşümüz idi. Bundan əvvəl mən onu yalnız televizordan görmüşdüm. O, çox sakit, ünsiyyətə açıq insan imiş. “SSRİ xalq dep-

utlarının I qurultayında Alma-atadakı Dekabr hadisələri ilə bağlı acı həqiqətləri söyləyəndən sonra sizi daim nəzərimdə saxlamışam. Sizin Yevtuşenko ilə halə sovet dövründə Moskvada keçirdiyiniz və mərkəzi televiziya ilə yayımlanan poeziya axşamına baxmışam. Aytmatovla birgə yazdığınız kitabı da məmnuniyyətlə oxumuşam” – deyərək çox mehribancasına əlimi sıxdı.

Tədbirdə ilk söz verilənlərdən biri də mən oldum. Mən Səməd Vurğun yaradıcılığının əhəmiyyətindən danışdım, onun XX əsrin ən istedadlı, ağıllı mütəfəkkirlərindən biri, öz ürəyinin odunu-alovunu vətənə xidmətə yönəldən bir şəxs olduğunu bildirdim. Qeyd elədim ki, 1986-cı ildə Alma-Atada baş verən dekabr hadisələrinin baş verməsinin səbəbi heç vaxt Qazaxıstanda olmayan, yerli əhalinin mədəni, mənəvi dəyərləri, dili haqqında heç nə bilməyən Genadi Kolbinin partiyanın Ulyanov vilayət komitəsinə birinci katib təyin edilməsi olmuşdu. Və Qorbaçov bu məsələni SoviKP Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunda qaldıranda yalnız bir nəfər bu təyinatın əleyhinə çıxmışdı. Bu Heydər Əliyev idi. Bu barədə Dinmuxamed Kunayev öz kitabında belə yazır:

“Mən öz ölkəsində çox sevilən prezident Heydər Əliyevə xüsusi hörmətlə yanaşıram. 1969-cu ildən Azərbaycanın partiya təşkilatına rəhbərlik edən bu şəxs, 1976-cı ildən SoviKP Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd, 1982-ci ildən isə həqiqi üzv seçilib. O vaxt Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edildiyindən Moskvaya işləməyə getdi. Siyasi bürodə yalnız biz ikimiz müsəlman idik. Mən pensiyaya getdikdən bir müddət sonra o da “səhhəti ilə əlaqədar” işdən çıxdı.

Qorbaçovun “piyadadan” əhəmiyyətli “fiqura” çevrilməsinin necə baş verdiyi artıq elə də böyük sirr deyil... Onu qorxu ilə o tərəf bu tərəfə baxmayan, həqiqəti deyən, inadçı, cəsarəti, işgüzarlığı kəskin fikir söyləyə

bilmək bacarığı ilə birləşdirən insanlar qanə edə bilməzdi. Mənim yerimə Kolbinin təsdiq edilməsi məsələsi müzakirə ediləndə Heydər Əlirza oğlu bunun əleyhinə çıxdı. O, nə desə də, necə əsaslandırılmaz gətirsə də, Qorbaçov eşitmək istəmədi. Və öz “uzaqgörən” planlarına uyğun olaraq heç kimin tanımadığı G. Kolbini bizim respublikanın rəhbəri təyin etdi.

Sağlam məntiqə sığmayan bu qərarın sonda nə ilə nəticələndiyi isə hamıya bəllidir...”

Mən öz nitqimdə bu faktı əsas gətirərək SovİKP MK-nın Siyasi Bürosunda göstərdiyi prinsiplərə görə Heydər Əliyevə Dekabr hadisələrinin fəalları adından minnətdarlığımı bildirdim.

Həmin axşam prezident Səməd Vurğun haqqında böyük ruh yüksəkliyi ilə danışıq, qloballaşma şəraitində mədəniyyətə diqqətin azalmasını təəssüflə vurğulayırdı. Sonda isə o, Azərbaycan dilində çox təsirli şəkildə Səməd Vurğunun böyük və mürəkkəb şeirlərindən birini əzbərdən dedi. Bütün zal ayaq üstə alqışladı. Onun bu eruditsiyası məndə də xoş təəccüb hissi oyatmışdı. İlk dəfə idi ki, bəzi kosmopolit dövlət başçılarından fərqli olaraq, milli poeziya incilərini belə gözəl şəkildə əzbərdən deyən prezident görürdü. Fasilə zamanı Heydər Əlirza oğlu dedi:

- Muxtar bəy, Rəsul Həməzətovla birlikdə bizdə qonaq olmaq, öz azərbaycanlı dostlarınız Anar, Elçin, Bülbüloğlunun yanında olmaq xoşunuza gəlirmi?

- Çox sağ olun, qonaq quzu kimi sakit olar, - deyər mən zarafatla cavab verdim.

Rəsul Həməzətov görüşə öz həyat yoldaşı Patimatla gəlmişdi. Ərinin qolundan tutaraq o, mənə kənara çəkdi və Rəsulun səhhətinin pisləşdiyini dedi. Mənim ailəm, Çingiz Aytmatovun səhhəti ilə maraqlandı. Rəsul isə elə zarafat edirdi: “Muxtar, KZI gətirmisən?” O, adətən kazıya (at atından delikates) “KZI” deyirdi. Biz uzun illər idi ki, bir-birimizi görmürdük. Ona görə də prezidiumun yanında dayanaraq xeyli müddət xatirələrimizlə bölüşdük.

Bir müddət sonra prezidentin iqamətgahına getdik. Heydər Əliyev hamını çox mehribanlıqla qarşıladı. Mənim yanımda olan dostlarım: Anar – sağ ikən Azərbaycan ədəbiyyatının klassikinə çevrilmiş şəxs, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri; Polad Bülbüloğlu – tanınmış bəstəkar, sovet dövrünün ən populyar müğənnilərindən biri və Azərbaycanın mədəniyyət naziri; Elçin – görkəmli yazıçı, Azərbaycanın baş nazirinin müavini - onlar hamısı Heydər Əliyevlə ən yaxın dost kimi danışırdılar. Şam yeməyi zamanı zarafat dolu söhbətdən sonra mən Heydər Əliyevə təəssüflə bildirdim ki, yeni müstəqillik qazanan ölkələrin prezidentləri arasında şəxsiyyətə pərəstiş azarı yenidən vüsət almağa başlayıb. Və ona belə bir sual verdim:

Bir çox şəhərlərdə bəzi prezidentlərin az qala iki mərtəbəli bina boyda şəkillərini görmək olar. İki gündü diqqətlə Bakının küçələrinə diqqət yetirirəm. Amma, heç yerdə, hətta mədəniyyət obyektlərinin ətrafında da sizin bircə portretinizə də rast gəlmədim. Bu müvəqqəti haldır, yoxsa sizin istəyiniz belədir?

Muxtar bəy, səhv etmirəmsə Bernard Levin belə deyib: “Düştüncəsiz adam kimsə zıyan yetirmək istəyirsə, onu Allaha çevirir”. Zənnimcə “şəxsiyyətə pərəstiş” prosesinə açıq baxmağın vaxtı çatıb. Mənim ətrafında sözgəzdirlənlər, tərif deyən yaltaqlar çoxdur.

Mən çox ciddi xəbərdarlıq eləmişəm ki, mənim portretlərimi küçələrdə və ya mədəniyyət mərkəzlərinin yanında asmasınlar. Amma, rəhbər vəzifədə olan bir qadın öz kabinetində mənim böyüdülmüş şəklimi asmışdı. Hətta, mənim xəbərdarlığımı onun yadına salsalar da bunun xeyri olmayıb. Bir gün mən onu söhbət üçün yanıma çağırdım.

- Mənim sizə böyük hörmətim var, ona görə də şəklinizi asdırmışam. Bu mənim hüququmdur. Və heç kim bunu mənə qadağan edə bilməz, - deyər o, tərslik etdi.

- Elə isə sizdən bir xahişim var – mənim portretimi iş kabinetinizdə yox, öz yataq otağınızda asın. Mən də siz gecələr yatmağa uzananda portretim vasitəsilə sizin gözəl fiquranızı seyr etməkdən zövq alım, - deyə zarafat etdim.

- Bütün prezidentlərin arasında yalnız siz belə prinsiplərlə işləyirsiniz, - mən məmnunluqla dedim. – Və sizin bu prinsiplərinizlə bağlı düşüncələrimi ifadə etmək üçün “Teymurun son vəsiyyəti” şeirini oxuyacağam:

**Əmir Teymur ordusu
Çox uzaq bir yürüsdən
Səmərqəndə qayıtdı.
Axşamsa
Kök-Sarayın
Parlaq günbəzi altıda
Zəfərdə rolü olan
insanların hamısını
Teymur bir yerə yığdı.**

**İnsanın sevincinə
Musiqi də qoşulub
Səmada bir qu kimi
Süzürdü incə-incə.
Bu yerdə
Hafiz durub
Oxudu qəzəllərdən.**

**Həmişə ciddi Teymur
Yaman təsirlənmişdi:
-Necə böyük gözəllik!
Necə səxavətli hiss!**

**Birdən
Kimsə qabağa**

**Çıxıb baş ayıb dedi:
-Ey dahilər dahisi,
Müdrilər birincisi,
Cəsarətdə ən cəsur!
Məlum oldu ki, həm də
Poeziya sevənsiz,
Necə də incə qəlbli,
Söz qədri bilənsiniz!
Necə xoşbəxtik, Allah
Ki, var başımız üstədə
Bizim belə bir padşah!**

**-Kəs!
Qışqırdı əmir. –
Gözünün içindək
Sən yalan söyləyirsən.
Düz sözə dəyər vermək,
Gözəlliyi bəyənmək –
Hər insanın işidir!
Buna tərif söyləmək –
Nadanlıqdır, cılızdır!**

**Sonra qəzəblə baxıb,
Soruşdu ki:
-Sən Kimsən?
-Xorasan hakimiyəm,
Gəldim, təbrik eyləyim
Böyük qələbəni!**

**-Daha hakim deyilsən,
Bu gündən vəzifədən
Səni rədd eyləyirəm!**

-Ey böyük əmir,
Axı təqsirim nəydi? –
Soruşdu hakim.

-Sən tülkü kimi
Çox hiyləgərsən,
Yaxşı bilirsən -
Tərif qarşısında
Dözmür hər insan.
Həqiqət hissini öldürür tərif
Axmaq hökmdarların qəlbində.
Bu da onun öz xalqına
Acı yaşadar.
İndi ölkədə
Hər yaltaq
Layiqli cəza alacaq
Tərifi sözlərlə
Mədh etsə məni.
Və yalnız onda
Məmləkətdə qanun-qayda olacaq.
İndisə rədd ol! –
Söyləyib Teymur
Qaş-qabaqlı halda
Çıxdı otaqdan...

Bəli,
Tarix üçün yüz il
Bir andır.
Bax biz –
Zəhmli əmirin
Öz vətəninə,
Yubuleyində
Danışırıq onun

Yaxşı və pis
Əməllərindən.
Zalda yanımızda
Oturubdur yeni,
Cavan bir hakim.
Elə istəyirəm,
O da düşünsün
Teymurun dediyi
Sözlər haqqında.
Lap gec olsa da,
Həmin o tarixdən
Altı əsr yarımliq
Bir vaxt keçsə də...

- Gözəl şeirdi – prezident dedi. – Anlayan insan üçün burda zamanımızın çox vacib və təhlükəli probleminə toxunulub. Bütün yaltaqlar ikiüzlü kələkbazdırlar. Mən buna tam əmin olmuşam və onlardan ehtiyat edirəm. Çünki, bu mənim hakimiyyətə ikinci gəlişimdir. Birinci rəhbərlik dövrümdə mən yüzlərlə, hətta minlərlə insana yüksək vəzifələrə qalxmağa kömək etmişdim. Onlar hamısı vaxtilə mənə elə tərif deyirdilər ki, mən az qala göydə uçurdum. Mənə qarşı həmlələr başlayanda və mən vəzifədən çıxandan sonra isə onların çoxu məndən üz döndərdi. Çoxları üçün gözlənilmədən mən yenidən hakimiyyətə gəldikdə isə həmin adamlar yenidən arı bala yapışan kimi, mənim ətrafıma yığışdılar. Amma, indi mən bilirəm, kimi kimdir. Çox şeyə gözüm açıldı.

- Güman edirəm, ağılıma gələnləri deməmək mənim şair təbiətimə uyğun deyil, ona görə də deyirəm. – Xahiş edirəm, inciməyin. Amma, axı vaxtilə siz də, bizim ağsaqqal Kunayev də Brejnevi az tərifləməmişiniz.

- Bəli, bəzən Brejnevin diqqətini öz respublikana, iqtisadi, mədəni problemlərə yönəltmək üçün xoşagəlməz şeylər etmək lazım gəlirdi, - o dedi. – Amma, bu mənim birinci hakimiyyətim dövrünə

aiddir. İndi isə mən tamam başqa adamam. Bu axşam mən Səməd Vurğunun şeirini əzbər deyəndə, camaat ayağa durub mənə əl çalırdı. Kənardan belə görünə bilər ki, bu insan hakimiyyətdə olmasına baxmayaraq mənəvi dəyərlərdən kənar düşməyib, buna görə də insanlar ona belə ehtiramlarını bildirirlər. Amma, baş verənlərə mənəm bu günkü mövqeyimdən yanaşsaq, tamam başqa mənzərə yaranır. Düşünürəm ki, əgər orada olanların 20 faizi həqiqətən mənəvi dəyərlərə biganə olmadığuma görə alqışlayırdısa, qalan 80 faiz mənəm prezident statusuma əl çalırdı. Bütün 100 faizi yalnız öz xidmətinin nəticəsi hesab edən kəs isə Türkmənbaşının bu günkü vəziyyətinə düşər.

Söhbət gecə saat üçə kimi davam etdi. Mən bu yazıda yalnız yaltaqlıq mövzusu ilə bağlı olan məsələləri xatırlatdım. Bizim gecənin ortasına kimi ayıq qalmağımızın səbəbi isə Heydər Əliyevin məni öz oğlu İlhamla tanış etmək istəməsi idi. O, Azərbaycanın əyalətlərindən birinə ezamiyyətə getmişdi və bu saatlarda geri qayıtmalı idi. Amma, aeroport ərazisində duman olduğundan onun təyyarəsi gecikirdi. Səhər isə mən Almatıya qayıtdım. Hazırda Azərbaycana rəhbərlik edən İlham Heydər oğlu ilə görüşmək o vaxt mənə qismət olmadı. Ölümündən bir il əvvəl Aytmatov mənə zəng edərək “Gəl bir yerdə Azərbaycana gedək” – dedi. Amma, mən həmin vaxt xəstəxanada yatırdım. Çingiz Torekuloviç mənsiz getdi və yüksək əhval-ruhiyyə ilə qayıtdı. Azərbaycan prezidenti ilə görüşdən o, çox rəzi qalmışdı. Keçmiş Sovət İttifaqının müstəqillik qazanmış respublikalarının rəhbərləri arasında yalnız bir neçəsi siyasətdə kosmopolit təsirlərə məruz qalmayıb. Məncə İlham Heydər oğlu da belələrindəndir.

“BACARSAN, BAĞIŞLA...”

Biz Çingiz Torekuloviçlə birlikdə maşınla Daşkənddən, Orta Asiya xalqları Assambleyasının növbəti toplantısından Bişkekə qayıdırdıq. Çimkentdən sonra o, birdən dedi: “Muxtar, mümkündürsə, gecəni Jambılə keçirək. Bişkekə isə səhər təzədən çıxaraq. Nədənsə mən yaman yorulmuşam”. Biz hələ vilayətin rəhbəri Omirbek Baygeldin olarkən bir neçə dəfə Jambıl yaxınlığındakı iqamətgahda olmuşduq. Amma, indi başçı dəyişmişdi. Yeni rəhbərin gəlişi ilə səhər xüsusi giriş qapıları qoyulmuş, küçələrdə ağacları səliqəyə salmışdılar. Bundan başqa vilayətdə hər il Şamşı Kəldəyakov adına festivalın keçirilməsi planlaşdırılırdı. Başqa xoşagəlmən dəyişikliklər də var idi. Yolda akimə zəng etdim və planlarımızı açıqladım. “Gəlin, mən də indi elə bu iqamətgahda bilyard oynayıram”, - o cavab verdi. Saat yarımdan sonra biz artıq orada idik. Aytmatovu akimlə tanış etdim və o, az sonra oyununu davam etdirməyə getdi. Axşam ofisiant qız bizi çay süfrəsinə dəvət etdi. Aytmatovla mən qara quru çərəklə bir neçə piyalə qara çay içdik. Gündəlik qonaqlıqlardan yorulduğumuz üçün və yolda nahar etdiyimizdən biz heç şam etmək də istəmədik. Söhbət edə-ədə mey və bağında bir qədər gəzib sonra getdik yatmağa. Səhər tezdən isə Bişkekə yollandıq. Vəssalam.

Amma, ən maraqlısı sonra baş verdi. Bir həftədən sonar Astanadan xarici işlər nazirinin köməkçisi zəng edir: “Sabah səhər Kasım-Jomart Tokayev Almatıya gəlir. Sizin də gəlməyinizi xahiş edir”. Təyin olunan vaxt mən xarici işlər nazirliyində idim. Kasım-Jomart həddən artıq ağıllı və sağlam düşüncəli insandır və mənim yaradıcılığuma çox hörmətlə yanaşır. Amma, bu dəfə mənimlə bir qədər soyuq görüşdü.

- Dünən Prezidentlə görüşmüşəm – deyə bildirdi. – O, sizdən bir qədər inciyib. Jambıl vilayətinin akimi ona şikayət edib. Şikayətin məzisi budur: “Şaxanov Aytmatovla birlikdə bir neçə dəfə Jambıla gəlirlər. Hər dəfə çapan geyindiririk, hər cür hörmət və ehtiramımızı bildiririk. Niyə qardaş dövətdə səfir olan Şaxanov elə daim gəzir, tez-tez Jambıl vilayətinə gedir?”

Vilayətin rəhbərinin başdan ayağa yalan və böhtan üzərində qurulan bu sözləri mənə elə pis təsir elədi ki, elə bil başıma qaynar su tökdülər. Anı olaraq sanki, nitqim qurudu, sonra isə dedim:

- Özbəkistana bu səfər üçün icazəni mən səndən almışam. Yolda Aytmatov çox yorulduğundan biz həqiqətən bu iqamətgahda gecələmişik. Bu şər atan vilayətin akimi olandan sonra biz birinci dəfə idi ki, görüşürdük. Heç kim bizi qarşılamayıb, yola salmayıb və heç bir çapan da geyindirməyib. Düzdür, quru çörəklə bir neçə piyalə çay içmişik. Yox, əgər demək istəyirsə, biz mehmanxananın və çayın pulunu verməmişik – başqa məsələ.

Kasım-Jomart akimin bu hərəkətindən dəhşətə gəlmişdi.

Bişkekə qayıtmazdan əvvəl, mən səfirliklə bağlı bir işi xatırlayıb Qazaxıstan Respublikasının dövlət katibi Axtmetjan Yesimova dəydim. O, hələ Astanaya köçməyə fürsət tapmamışdı. Onun qəbul otağında Jambıl vilayətinin akimi ilə rastlaşdım. O, heç nə olmamış kimi qollarını açıb mənim üstümə atıldı. Mən onu sinəsindən yüngülcə itələyib, keçib lap qıraqdakı stulda oturdum. O, mənə yaxınlaşib özünə haqq qazandıрмаğa başladı: “Keçən dəfə sən Aytmatovla gələndə mən sizi heç əməlli başlı çaya da qonaq edə bilmədim, hələ başqa şeylərdən danışmıram. Mən qorxurdum ki, sən bunu Prezidentə deyərsən və mənim reputasiyam korlanar. Buna görə də mən qabaqdangəlməmişlik edib belə yalan danışmağa məcbur oldum. Biz səninlə həmyaşdıq. Bacarsan, bağışla!”

Mən bizim ikimizə də aid olan bu hadisəni Aytmatova danışanda o, dedi: “Sənin bu situasiyaya düşməyində təqsirkar mənəm, ona görə də üzr istəyirəm. Akimin ağla sığmayan bu “fərasəti” isə onu göstərir ki, hakimiyyət qətiyyəni kişiliyə, düzlüyə, insaniyyətə dəyər vermirlər və bunlarla hesablaşmırlar”.

Bəli, bu gün ən əsas amil – sənin pulunun, işbazlıq damarının olması, ali hakimiyyətə yarımağındır – belə olsa, akim ola bilərsən. Əsl insani xüsusiyyətləri isə ən axırda soruşun və peşman olmazsınız.

SÜLEYMAN DƏMİRƏLLƏ AÇIQ SÖHBƏT VƏ AYTMATOVUN LAYİQ GÖRÜLMƏDİYİ NOBEL MÜKAFATI

Bir dəfə nahar vaxtı, deyəsən 1997-ci ildə Aytmatov mənə Türkiyə Respublikasının Qırğızıstana rəsmi səfərə gəlmiş prezidenti Süleyman Dəmirəlin yanına apardı. Bizim aramızda zarafatlarla, rəvayətlərlə dolu səmimi söhbət başladı.

- Biz ikimiz də kənddən çıxmışıq. Mən ixtisasca baytaram, Muxtar isə traktorçudur – deyə Çingiz arada bildirdi.

- Ümumi baytarlıqla yanaşı, o həm də eşşək elminə də yiyələnib, - deyə mən Aytmatovu göstərdim.

Tərcüməçinin köməyi ilə mən Türkiyə prezidentinə zarafatyana Aytmatovun gənclik dövründən bir hadisə danışdım.

- Çoxdan belə ürəkdən gülməmişdim. Çox maraqlı hadisədir, - deyərək o, gözlərini sildi.

Yeri gəlmişkən bu hadisəni Aytmatov özü «Uçurum üzərində ovçu fəryadı» kitabında danışib. Aydın olmaq üçün ondan bir parçanı təqdim edirəm:

“Aytmatov... Mən Jambıl baytarlıq texnikumuna daxil olan vaxtlar orada gündəlik mühazirələrlə yanaşı praktiki məşğələlər də aparılırdı. “Atçılıq” və “qoyunçuluq” bərədə mühazirələrdən sonra bizə yeni mövzu elan olundu – “ulaqçılıq”. Biz hamımız əvvəlcə buna güldürdük, istehza edirdik: “bilməmişdik, eşşəyin də elmi olarmış!” Və sən demə həqiqətən olarmış... Sonradan biz öyrəndik ki, bu uzunqulaq və anqıran heyvanların kökü çox qədimlərə gedib çıxır. Müxtəlif cinslərə və növlərə bölünür. Başqa sözlə - eşşək eşşəkdən fərqlidir. Bizim müəllimimiz blokadada olan Leninqraddan Qazaxıstana evakuasiya olunmuş,

öz elmini – atçılığı gözəl bilən ahıl bir rus idi. Praktiki məşğələlərin keçirilməsi üçün texnikumun öz köməkçi təsərrüfatı yox idi. Bu məqsədlə professor adətən tələbələri Jambilin “Atşabar” mal-qara bazarına aparırdı. Bu dəfə də belə oldu. Bazar günləri burada lap qələbəlik olurdu: yaxın aullardan, Qırğızıstanın Talas vilayətindən insanlar heyvan alıb-satmaq üçün bura axışdırdılar. Dəllallar böyük canfəşanlıqla alver edir və kütlənin içində vurnuxurdular. Biz özümüzə uyğun bir uzunqulaq seçdik.

-Tələbə Aytmatov, - deyə ötən gün bizə “Ulaqların sivilizasiyanın inkişafında rolu” mövzusunda mühazirə oxuyan professor eynəyinin arxasından mənə baxdı. – Deyin görək siz bu nəcib heyvan haqqında nə bilirsiniz?

- Bu heyvan əvvəllər yalnız Afrika və Asiya qitələrində yayılmışdı, - mən həvəslə başladım. – Hazırda isə Suriya, Kəşmir, Tibet, Türkmənistan, Özbəkistan, Qazaxıstan və Qırğızıstanda, həmçinin Monqolustanda rast gəlinir. Ulaqlardan əsasən yükdaşıyan ev heyvanı kimi istifadə olunur. Siz özünüz də görürsünüz ki, ulaq başqa mal-qaradan qulaqlarının uzunluğu ilə fərqlənir, onların həm də uzun, nazik quyruğu var. Hamiləlik dövrü on iki aydır... – və elə bu yerdə mən eşşəyin sahibini tanıdım və dəhşətdən donub qaldım. Bu, mənim xalam Qaraqız və yəznəmiş Dosalın qonşusu idi. O, gözlərini bərəldib mənə baxırdı. Yəqin təəccüblənirdi ki, niyə mən onun eşşəyinə yaxınlaşıb ağıllı-ağıllı heyvanın şəcərəsi barədə danışsım. Utandığımdan yerə girməyə hazır idim. Hətta səsim də batdı.

Amma professoru bunu necə başa salm?

– Aytmatov, niyə susdunuz? Davam edin! Deyin görüm boz ulaq digərlərindən nə ilə fərqlənir?

Gərginlikdən məni tər basmışdı.

Nə isə... Şəhərə qayıdandan sonra bu hörmətli ağsaqqal

bütün aula danışmışdı ki, mən şəhərdə nəyi öyrənməyə getmişəm.

Qırxıncı illərin sonunda isə bizim aulda hakim, prokuror, milis peşələrinə yiyələnələr ən hörmətli adamlar sayılırdı. Hətta belə bir çastuşka da var idi:

Görüm ərin milisioner olsun sənin,
İçdiyinsə Hind çayı olsun sənin!

Mənim qohumlarım – xalam, əmim fəxr edirdilər ki, mən şəhərdə oxuyuram. Hesab edirdilər ki, mən hörmətli bir peşəyə yiyələnəcəyəm və Allah qoysa qayıdandan sonra böyük adamlarla oturub-duracağam. Kəndə gələndə məndən heç nəyi əsirgəməz, doğunca yedizdirməyə çalışar, cibimə pul basardılar. Qonşunun bu danışdıqlarını eşidəndən sonra isə bilmirdilər ki, gülsünlər, yoxsa ağlasınlar.

Tətildə kəndə qayıdandan sonra Qaraqız-apa qəmli-qəmli mənə baxaraq köks ötdüdü:

- Camaat danışır ki, sən şəhərdə “eşşək elmi” öyrənirsən. Bunu necə başa düşək, ay bala? Başqa bir elm tapa bilmədin? Əgər eşşəklər barədə nəşə öyrənmək istəyirdinsə, daha uzağa niyə gedirdin, bizim kənddə doludu ki...

İndiyə kimi yadımdadır ki, utandığımdan qıp-qırmızı oldum. Elə istəyirdim ki, mənə parlaq gələcək arzulayan bu çox mehriban qohumlarımın qarşısında özümə haqq qazandırım”.

Qısa pauzadan sonra prezident soruşdu:

- Çingiz bəy, neçə ildir sizi Nobel mükafatına namizəd irəli sürürlər?

- Yəqin iyirmi-iyirmi beş il olar, - Aytmatov cavab verdi.

- Mənə elə gəlir, bu mükafatı heç sizin əlinizə su tökməyə layiq olmayan bəzi yazıçılar da alıblar. Səbəb nədir görəsən?..

- İndiyə kimi bu mükafatı müsəlman aləmində yalnız bir nəfər - ərəb yazıçısı Naqip Mahfuz alıb. O da yalnız ona görə ki, onun arvadı yəhüdidir – deyə mən söhbətə müdaxilə elədim. – Çingiz bəyin çox yaxşı həyat yoldaşı var – Məryəm. Bir dəfə üçümüz oturub çay içirdik. Mən zarafatla təklif elədim ki, “Gəlin Nobel mükafatı alması üçün Aytmatovu 2-3 illiyə yəhudi qızı ilə evləndirək.” Məryəm çox sakit tərzdə dedi ki: “Mən etiraz etmirəm”. Amma, Çingiz bəy razı olmadı.

- Belə çıxır ki, təqsirkar Nobel mükafatı komitəsi yox, Çingiz bəyin özüdür? – prezident qəhqəhə çəkib güldü.

Sonradan Türkiyədə mənimlə Çingiz Aytmatovun da iştirak etdiyi sanballı beynəlxalq bir toplantıda Süleyman Dəmirəl bütün türk xalqları adından Çingiz Torekuloviçin Nobel mükafatına namizəd irəli sürülməsini təklif etdi. Şikən əvvəlcə bunun əleyhinə çıxmamaq istəsə də, sonra Dəmirəlin xətrinə dəyməmək üçün razılaşdı. Mən də çıxış edərək təklifi dəstəklədim. Beləliklə Aytmatov dövlətlərarası razılaşma səviyyəsində Nobel mükafatına namizəd verildi.

Türkiyə prezidentinin köməkçisi yeddi dövlət başçısının Nobel komitəsinə müraciətinin rus dilində olan variantını Aytmatova uzatdı. O, isə ona gözücu baxıb mənə verdi. Dəmirəlin və Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin təşəbbüsləri ilə tərtib olunan məktubun mətni belə idi:

Stokholm,
Ədəbiyyat üzrə
Nobel Komitəsinin
Rəyasət heyətinə

Biz planetimizin intellektual qüdrətinin artması və dünyanın sabit inkişafının təmin edilməsində Nobel Komitəsinin rolunu yüksək qiymətləndirir və komitəyə insanların rifahı və sülh naminə məhsuldar işlərində yeni böyük uğurlar arzulayıyıq.

Amma, bizi Nobel mükafatı laureatları arasında türkdilli xalqların nümayəndəsinin olmaması faktı narahat etməyə bilməz. Baxmayaraq ki, dövrümüzün görkəmli yazıçısı Ç. Aytmatovun namizədliyi artıq dəfələrlə nəzərdən keçirilib.

1998-ci ilin sonunda onun 70 yaşının tamam olacağını nəzərə alaraq biz bir daha Nobel mükafatı laureatı adına layiq görülməsi üçün Çingiz Aytmatovun namizədliyini nəzərdən keçirməyinizi xahiş edirik.

XX yüzilliyin ədəbi korifeyləri arasında Çingiz Aytmatovu ən dərin zəka sahiblərindən biri hesab etmək olar. O, Avrasiya xalqlarının mənəvi zənginliyi və mədəni nailiyyətlərini, dünya mədəniyyətinin tükənməz zənginliklərini öz əsərlərinə transformasiya edə bilmişdir. Onun ədəbi sözü dünya xalqları üçün çox böyük mənəvi əqidə, əxlaqi və fəlsəfi əsas yaradır.

Bu gün türkdilli xalqların arasında ona bərabər və oxşar ola bilən başqa bir yazıçı yoxdur. Ümidvarıq ki, möhtərəm Rəyasət heyəti nəhayət bizim təklifimizi qəbul edərək Çingiz Aytmatovun ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülməsinə qərar verəcək.

Hörmətli,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti	H. Əliyev
Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti	N. Nazarbayev
Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti	Ə. Akayev
Türkiyə Respublikasının Prezidenti	S. Dəmirəl
Tacikistan Respublikasının Prezidenti	E. Rəhmonov
Türkmənistan Respublikasının Prezidenti	S. Niyazov
Özbəkistan Respublikasının Prezidenti	İ. Kərimov

Bir neçə il sonra bu mükafatı türk xalqının oğlu, amma yazıçılığın asan yolunu seçmiş cənab Orxan Pamuk aldı. Türkiyə mətbuatı ona bu mükafatın verilməsini belə izah edirdi: “o, öz xalqını sataraq Qərbin uzun illər ərzində türklərə sırımağa çalışdığı erməni genosidini etiraf edib”. Beləliklə, ədəbiyyat sahəsində bütün müsəlman aləmindən yalnız iki nəfərə bu xoşbəxtlik nəsib olub.

Bəli, hərənin öz qisməti...

ALMATIDA YARADICILIQ AXŞAMI...

BAURJAN MOMIŞULI
BARƏDƏ XATİRƏLƏR
VƏ AŞIQ QADINLARIN MƏKTUBLARI

1997-ci il mayın 16-da Almatının üç min nəfərlik Respublika Sarayında Aytmatovla mənim “Əsrlərin qovuşuğunda görüş” adlı birgə yaradıcılıq gecəməz olmalı idi. Aytmatovun Almatıya dəfələrlə gəlməsinə baxmayaraq o vaxta qədər belə səviyyəli bir axşam keçirməmişdik. Dəvət olunanlar qardaş qırğız və qazax xalqlarının nümayəndələri, həmçinin görkəmli teatr xadimləri və müğənnilərdən ibarət idi.

Bir gün əvvəldən “Qazaxıstan” mehmanxanasının böyük zalında mətbuat işçiləri, radio və televiziya nümayəndələrinin iştirakı ilə mətbuat konfransı keçirildi. Jurnalistlərdən biri “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” kitabını iki dəfə oxuduğunu deyirdi. Kitabda Baurjan Momişil barədə yazılanlar isə onun çox xoşuna gəlmişdi. Xüsusilə də Baurjan Kubada olarkən ona aşiq olmuş qadını necə həvəsdən salması və məşqini almaq istəyənlər alverçiləri tapança ilə qorxudaraq 40 dəfə “jim” etməyə məcbur etməsi jurnalistin diqqətini cəlb etmişdi.

“Həmin adam barədə başqa xatirələr də varmı ki, bu və ya digər səbəbdən kitabə daxil edilməyib?” – deyər o, soruşdu.

Aydın olsun deyər jurnalistin xoşuna gələn həmin hekayətlərin qısa məzmununu təqdim edək:

“AYTMATOV. Jambıl baytarlıq texnikumunda oxuyarkən A.Bekin “Volokolamsk şossesi” kitabını oxumuşdum. Artıq o vaxt məndə bu kitabın qəhrəmanı Baurjana qarşı böyük simpatiya yaranmışdı. Öz qəhrəmanlığı, möhkəm iradəsi və inadçılığı ilə o, artıq neçə illərdir ki, ümumxalq məhəbbəti qazanıb. Mən həmişə ona təəcüb eləmişəm ki, bu cür məşhur qəhrəman bizim aramızda yaşayıb. Özü

də əminəm ki, məhz elə ötən əsrlərin əfsanəvi bəhədliləri, qəhrəmanları kimi yaşayıb.

O vaxt mən haradan biləydim ki, bir müddət sonra, Lenin mükafatına layiq görüldükdə Baurjandan səmimi təbriklərlə dolu çox təsirli bir teleqram alacağam və hələ dəfələrlə gah Moskvada, gah da Alma-Atada maraqlı söhbətlər edəcəyik?

Yadımdadır ki, bir dəfə mən onunla Arbatda üz-üzə gəldim və o mənə dedi:

- Çingiz, xalq arasında mənim barəmdə 120 vaqon sayıya gəzir. Bunun bir vaqonu həqiqətdir, qalanları isə yalan. Sənə bu həqiqət olan hadisələrdən birini danışım. Mən Fidel Kastronun şəxsi dəvəti ilə Kubada olanda bir qaraşın qız qaça-qaça mənə yaxınlaşdı:

-Polkovnik! Mən sizin haqqınızda o qədər oxumuşam ki, lap uşaqlıqdan sizə vurulmuşam. Əgər istəsəniz mən arvadınız olub sizinlə birlikdə vətəninizə getməyə hazırım! – O, qətiyyətlə utanmayaraq bu sözləri deyib qarşımda durmuşdu.

-Ay qız – deyə mən düz onun gözlərinin içinə baxdım – qazaxlarda bir deyim var “Qızların hamısı yaxşıdırsa, pis arvadlar haradan gəlir?”. Sən mənim xasiyyətimi heç bilmirsən. Bilsəydin belə danışmazdın...

Mənə bu təklifi edən o qızla evlənsəydim və onu vətənə gətirsəydim haqqımda gəzən şayiələrin sayı indi bəlkə də 200 vaqonu ötmüşdü...

Biz ikimiz də ürəkdən güldük.

ŞAXANOV. Məlumdur ki, o vaxtlar yazıçılar başqalarından daha yaxşı yaşayırdılar. Hətta ortabab yazıçı da bir il ərzində bir kitab çap elədirib, qonorarla məşin ala bilərdi.

Yazıçılar ittifaqında isə hər il başqa respublikalardan gələn məşin alverçiləri vurnuxurdular. Onlar ümid edird-

ilər ki, yazıçılar bu sahədə təcrübəsiz adam olduqları üçün onları aldadıb məşinlərini ucuz qiymətə almaq, sonradan isə həmin məşini rəngləyib baha qiymətə satmaq olar.

Birdəfəyada yenə də bu tip dələduzlar bizim ətrafımızda fırlanmağa başladılar. Bu zaman bizim yazıçılardan biri bu işbazlarla məzələnmək üçün üzündə sirli bir ifadə ilə onlara pıçıldadı ki, “Baurjan deyəsən məşinin satmaq istəyir. Gedin onun yanına, çalışın razılaşın. Dilini tapa bilsəniz o məşini sizə lap havayı da verər. Məmişlə çox səxavətli adamdır”. Göydəndüşmə müvəffəqiyyətim təsirindən az qala uçmağa hazır olan tamahkarlar bu sözləri eşidib tez batırım evinə yollandılar.

Bu vaxt Baurjan səhər çayını içib, çiyində çapan qəzet oxuyurdu. Birdən qapı döyülür. O, qapını açıb tanımadığı iki nəfəri içəri buraxır. Onları birinci dəfə görməsinə baxmayaraq qazax milli adətlərinə görə qonaqları içəri dəvət edir.

-Ay arvad, qazanı od üstünə qoy! – deyə mətbəxə sarı qışqırır. Qonaqlar isə utana-utana, yaltaqcasına gülümsəyərək, qırıq-qırıq danışa-danışa gəlişlərinin məqsədini söyləməyə başlayırlar. Amma, Baurjan onların sözünü kəsir.

-Dayanın! – o əlini yelləyir. – Qazax adət-ənənəsinə görə qonaq əvvəlcə onun üçün hazırlanan yeməkdən yeməlidir, sonra iş barədə danışmalıdır.

Hamı oturur, bir yerdə çay içirlər. Çaydan sonra süfrəyə bəşbarmaq xörəyi gəlir. Yeyəndən sonra isə hamı durub əllərini yuyur və söhbət üçün yenidən oturur.

-Hə, indi isə deyin görüm mənimlə nə işiniz var? – Bunu deyib Baurjan tələsmədən siqareti ağzına qoyur.

Belə təntənə ilə qarşılanan qonaqlardan biri ayağa durub çəkinə-çəkinə deyir:

-Biz eşitməmişik ki, siz maşınıınızı satmaq istəyirsiniz...
Deyirlər siz heç onu sürmürsünüz... Biz onu almaq istəyirik...

Həqiqətən çox səxavətli adam olan Momişulanın nə isə satmaq, qiymət razılaşdırmaq qabiliyyəti yox idi. O, heç vaxt belə şeylərlə məşğul olmamışdı, həm də bu işi özünə layiq hesab etmirdi. Söhbətin nədən getdiyini anlayanda elə bil beyninə qan sızır. Tez yerindən atılıb masanın siyirməsindən tapançanı götürüb qışqırır:

-Durun ayağa! - kələkbazlar tez yerlərinədən sıçrayıb əsməyə başlayır və cıqırlarını da çıxarmırlar. – Uzanın yerə! – növbəti qorxunc əmr belə olur.

Tapançanın onlara tuşlanan lüləsi yaxşı heç nə vəd etmir və qorxudan az qala ağıllarını itirən “biznesmenlər” müti şəkildə qəzəbli ev sahibinin bütün əmrlərinə tabe olurlar: 40 dəfə durub yenidən yerə uzanırlar. Tezliklə onlar lap əldən düşürlər, tər bədənlərindən sel kimi axır.

-Geriyə dön! – nəhayət ki, ürəyi soyuyan ev yiyəsi sonuncu əmrini verir. – Marş! Mən maşını yandıraram, amma sizə satmamam!”

Bəli, Baurjan Momişula barədə iki xatirə etik məsələlərə görə kitaba daxil edilməyib, - deyə mən jurnalistə bildirdim.

İndi isə bu suala cavab olaraq onlardan birini danışım.

Bir dəfə Bauke mənə zəng etdi. Bundan iki gün əvvəl, Lermontov adına Rus dram teatrında toplantılardan birində mən öz ev telefonumun nömrəsini ona vermişdim. O, nədənsə söhbətə rus dilində başladı. Mən Baukenin sözünü kəsinib soruşdum:

-Siz kimə zəng eləmişiniz?

-Mən Muxtar Şaxanova zəng eləmişəm, - o, səsini qaldırdı.

-Muxtar Şaxanov nədir bəyəm – rusdur? – deyə mən özüm-dən çıxdım. – Neçə ildir ki, siz milli özünüdərk, adət-ənənə, doğma dilimizin qorunmasından danışırsınız! Amma, buna baxmayaraq

dilimizə hörmətsizlik edərək qazaxa rus dilində müraciət edirsiniz. İndi siz göstərdiniz ki, sözlərinizlə əməlləriniz bir-birindən ən azı iki kilometr yarım uzaqdadır. Sağ olun!

Bunu deyib mən dəstəyi asdım.

Bir-neçə dəqiqədən sonra Bauke yenə zəng etdi.

- Muxtar, əzizim, bağışla, - o günahkarcasına dedi. Hərbiçi tərbiyəsi, ordu psixologiyası və rus dilinin qüdrəti bütün beynimi doldürüb. Hərdən qazax dilində danışarkən birdən-birə rus dilinə keçirdim. Ruslaşdırma siyasəti böyük uğurlar qazanıb. Milli maraqlarımıza başdansovdu yanaşmaqla az qala itə dönmüşük. Sənin tənqidin tam yerinə düşdü. Söz verirəm ki, bundan sonra qazaxlarla ancaq qazax dilində danışıcağam!

O vaxt yaşlı nəslin qazax şairləri və yazıçılarından çox az bir qismi öz səhvini bax belə etiraf edə bilirdi. Baurjan Momişulanın mənəvi saflığı və totalitar sistemin formalaşdırdığı bir səhvi cəsarətlə etiraf etməsi mənim ona olan rəğbətimi birə beş artırdı.

Yenidən qayıdaq Respublika sarayında keçiriləcək axşama. O vaxt qazax şairləri və yazıçıların sayı az deyildi. Amma onların heç də hamısı Respublika Sarayında öz ətrafına üç min pərəstişkar yığa bilməzdi. Bu sarayda öz yaradıcılıq gecələrimizi yalnız Oljas Suleymenov və mən keçirə bilirdik. Aytmatovu təbliğ etməyə isə qətiyyəən ehtiyac yox idi. Yetərdi ki, insanların bu barədə məlumatı olsun. Buna görə də zaldə anlaşıq idi. Bəziləri isə hətta üç saat ayaq üstə qalmalı oldu. Tədbirin əvvəlində Qırğızıstan Respublikasının prezidenti Əsgər Akayevin bizim ünvanımıza məktubu oxundu. Sonradan mətbuatda də çap olunan məktubda belə sözlər var idi:

“Sizin həyat prinsipləriniz və məramınız, təkrarolunmaz yaradıcılığınız sizi Qazaxıstan və Qırğızıstan xalqları arasında ən şəərəfli yüksəkliklərə qaldırıb. Məlumdur ki, bütün Orta Asiya ərazisində sizdən başqa eyni zamanda iki dövlətin “Xalq yazıçısı” adına layiq görülmüş başqa qələm sahibi yoxdur.

Siz, Çingiz Torekuloviç, XX əsrin dahi şəxsiyyətlərindənsiniz. Sizin dünyanın mədəni və mənəvi inkişafı prosesinə töhfəniz misilsizdir. Dünya oxucularının bir neçə nəslə sizin əsərlərinizdən nümunə götürərək tərbiyə alıblar. Siz Qırğız xalqının əsl qəhrəmanına, milli qürur obyektinə çevrilmişiniz...

Siz, Muxtar Şaxanoviç, Asiya materikinə öz əsərlərinə Şərq və Qərbi müdrikliyini birləşdirən bənzəri olmayan bir şairsiniz. Siz bütün Sovet İttifaqı ərazisində demokratik dəyişikliklərin ilk müjdəçilərindənsiniz. Qazaxıstanda 1986-cı il hadisələrindən sonra siz totalitar sistemin mənəşəsində sıxılan kəslərin müdafiəsinə qalxdınız. Vətəndaşlıq borcunuzu yerinə yetirərək və öz şairlik istedadınızdan yararlanaraq, qazax xalqının sədiq bir övladı kimi siz qəhrəmanlığa bərabər bir hərəkət etdiniz...

Sizə yaradıcılıq səmasında daim pərvəzlanmağı arzu edirik!”

Qazax, qırğız və rus dillərində keçən yaradıcılıq gecəsində ilk söz Aytmatova verildi. O, tamaşaçıların diqqətini qırğız və qazax xalqlarının çoxəsrlik dostluğuna yönəldərək “Manas” dastanı və Muxtar Auevovun yaradıcılığını xüsusi vurğuladı, bizim birlikdə “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” və “Sokrat haqqında xatirələr gecəsi” kitablarını necə yazdığımız barədə ətraflı danışdı. Bizim can atdığımız birgə məqsədlərin nədən ibarət olduğunu dedi. Tanınmış rejissor Almas Sarlıkbayevın quruluş verdiyi və Qırğızıstan akademik teatrında səhnələşdirilən “Sokrat haqqında xatirələr gecəsi” dramı da diqqətdən kənar qalmadı. Sonra isə qırğız artistlərin ifasında bu dramdan parçalar göstərildi. Mənə söz verildikdə isə son illər yazdığım şeirlərdən oxudum, sonra isə elan etdim ki, Aytmatovla mənim xahişimlə tanınmış qırğız heykəltar, Lenin mükafatı laureatı Turqunbay Sıdıkov Muxtar Auevovun daşdan heykəlini yonur. “Bu Muxtar Auevovun qırğız torpağında ilk abidəsi olacaq”, - dedim.

Sonra mən və Aytmatov oxucuların suallarını cavablandırdıq. 1997-ci il mayın 20-də çıxan “Egemen Kazakstan” qəzetində tanınmış jurnalist Erkin Kızır bu hadisəni belə təsvir edib:

“Sual: Çingiz Torekuloviç, sizə dünya şöhrəti qazandıran ilk əsəriniz - “Cəmilə” povesti Qazaxıstanın “Leninşil jas” (indiki “Jas Alaş”) qəzetində dərc olunmuşdu. Sonra isə sizin “Üz-üza”, “Əlvida, Gülsarı”, “Ağ gəmi”, “Gün var əsrə bərabər” kimi əsərləriniz işıq üzü gördü. Keçmiş əsərlərinizlə müqayisədə sizin sonuncu işiniz - “Kassandranın Tavrosu” tamamilə başqa stildədir. Hətta belə bir hissə yaranır ki, əsəri başqa müəllif yazıb. Biz sanki, başqa Aytmatovu gördük. Mənim kimi sadə oxucu üçün sizin keçmiş əsərləriniz bir həyat məktəbi kimi örnəkverici, maarifləndiricidir. Müasir reallıqları nəzərə alaraq siz əvvəlki əsərlərinizə də yenidən baxmağı düşünürsünüz?”

Cavab: Sual yerinə düşdü. “Kassandranın Tavrosu” barədə xaricdə də müxtəlif fikirlər səslənir... Həqiqətən bu əsərin baş qəhrəmanının vətəni yoxdur. O, mənə ruhan yaxın olan qırğız və ya qazax əulunda yaşayır. Kosmosda, stansiyada yaşayır, çünki, alim-kosmonavtdır. Uzun illər süni insan yaradılması ilə məşğul olan alim yerə qayıtmaqdan birdəfəlik imtina edib. Buna görə də öz günahını yumaq üçün sözün həqiqi mənasında tərki dünyaya olub. Onu əulun, ölkənin problemləri yox, bütün bəşəriyyətin taleyi narahat edir. Buna baxmayaraq mən bu əsərə doğru “Cəmilə”-nin, “Ağ gəmi”-nin pillələri ilə çıxmışam. O əsərlər olmasaydı “Kassandranın Tavrosu” da yazılmazdı...

... “Jas Alaş” qəzetindən olan gənc jurnalistlər müəllifi öz kəskin sualları ilə incidirdilər. Hətta yersiz suallara cavab verərəkən də Aytmatov gözünü də qırpmadı”.

Qırğızıstan Respublikasında çıxan “Erkin Too” qəzetində isə 21 may 1997-ci ildə dərc olunan məqalədə Kuşubak Omiraliev qeyd

edir ki, birgə əsərin yazılması həm də mənəvi-əqidə yaxınlığın olmasını tələb edir. Buna görə də birgə əsərlər çox nadir hallarda meydana gəlir. Bununla belə o, bildirir: “Ç. Aytmatov və “M. Şaxanov tandemi zaman keçdikcə K. Marks və F. Engels elmi duetinin ədəbiyyatdakı analoquna çevrilə bilərlər”.

Ən maraqlı hadisə isə axşamın sonunda, avtoqraf paylamaq vaxtı çatanda baş verdi. Mən nəfərə yaxın adam birdən səhnəyə, bizim üstümüzdə cümdu. Arxasında oturdugumuz masa gurultu ilə aşdı. Mən kütlənin təzyiqinə tab gətirməyib stuldan yıxıldım. Ətrafımdakılara yalnız bunu deyə bildim ki, “Aytmatovu aparın buradan, onu xilas edin!” Bir neçə cüssəli oğlan Aytmatovu əhatəyə alaraq çətinliklə də olsa kütlənin qarşısını aldı. Sonra bizi növbə ilə səhnənin yanındakı otağa salıb qapını bağladılar. Bəli, qərb ölkələrindən fərqli olaraq bizdə indiyədək avtoqraf almaq mədəniyyəti formalaşmayıb...

Növbəti gün biz özümüzə ünvanlanan məktublarda görüşdə səsləndirilməsi mümkün olmayan sual, təklif və fikirlərinlə tanış olduq. Asel adlı bir qadın bildirdirdi ki, gəncliyində qiyabi olaraq Aytmatova vurulmuşdu. Çox utansa da iki dəfə Qırğızıstana gedib, amma öz kumiri ilə görüşə bilməyib. Əri isə onun bu hissələrinə uzun illər boyu qısqançlıqla yanaşdı. Bu gün də əllidən çox yaşı olmasına baxmayaraq Aytmatov mənəviyyatının gücünə olan sevgisi keçməyib və öz ilk nəvəsinə Çingiz adı verib.

- Mənim bu məktubu Makeyə (Məryəm – Aytmatovun arvadı) göstərməyimə necə baxırsınız? – deyə mən zarafat etdim.

- Sənin jenqən (jenqə - böyük qardaşın arvadı) belə məktublardan daha qorxmur.

- Əgər mən onu qısqandıra bilsəm necə?

- Məni təxribata sürükləmə, yaxşısı budur gəl məktublara baxaq – deyə o, güllümsədi.

İşə bir bax... elə bu vaxt o qədər məktubun içində bizim gözülmüzə mənə ünvanlanan “məxfi məktub” sataşdı. Bu məktubda 24 yaşlı qız yazırdı ki, kitabdakı “Bizim taleyimizdəki qadınlar” bölməsinə necə böyük ruh yüksəkliyi ilə oxuyub. Bildirdirdi ki, mənim

əksər şeirlərimi əzbər bilir və məndən uşağının olmasını arzulayır. Ən əsası isə əgər mən razı olsam bunu əbədi sırr kimi saxlayacağam.

- Bax bunu, səni mənəvi aşılana sürükləyən bu məktubu mən bu gün Kanşaimə oxuyacağam – deyə Aytmatov məktubu cibinə qoydu.

- Məryəm kimi Kanşaim də artıq çoxdan belə məktublara reaksiya vermirdi.

- Bəs mən onda qısqançlıq hissi oyada bilsəm? – deyə o, hiyləgər rəcəsinə güldü. - Mənə məktub göndərən qadın nəndir – 60-a yaxın yaşı var. Sənə isə ərdə olmayan 24 yaşlı qız yazıb – bu böyük təhlükə deyil, bəs nədir? Əgər 2:3 hesabı ilə məğlub olduğunu etiraf etsən məktubu sənə qaytararam.

- Məğlubiyyəti etiraf edirəm. Amma, xəbərdar edirəm ki, bəzən məğlubiyyətdən məğrurluq da doğur – deyə yenə zarafatla bildirdim.

Aytmatova ünvanlanan növbəti məktub Qazaxıstan milli universitetinin tarix fakültəsinin aspiranturasını bitirmiş Qafura Baynazarova adlı erudisiyalı bir qızdan idi. O yazırdı ki, Şərqi Qazaxıstandan gəlib. Onun üçün doğma olan Altayda islamdan əvvəl Tenqriçilik yayılıb və o, tenqriçilik üzrə dissertasiya müdafiə etməyə hazırlaşır. Bildirdirdi ki, qazax xalqının tenqriçiliyə qayıdışı barədə onun fikirlərinə əksər insanlar anlayışla yanaşmışdır.

- Son illər bizim qırğızlar arasında da belə bir cərəyan meydana gəlib, - Çingiz Torekuloviç dedi, - bəs sənin fikrin nədir?

- Birincisi etiraf etmək lazımdır ki, Tenqriçilik barədə dünya görüşü din səviyyəsinə qalxa bilməyib, - mən dedim. - Əlbəttə, bu gün Qazaxıstana müxtəlif dini cərəyanlar doluşub ki, millətin də nəzərəçarpan bir hissəsi onlara qoşulur. Bizim ölkəmizdə qazax millətindən olub islamdan imtina edərək xristianlığa və ya başqa dinə keçənləri məxfi surətdə ABŞ maliyyələşdirir. Tenqriçiliyə keçmək istəyənlər də Amerika xüsusi xidmət orqanlarının himayəsi altına düşür. İkincisi isə mənim atam, babam, ulu babam islam

dininə etiqad ediblər. Şəxsən mənim üçün bu dindən dönmək uzun illərin tarixinə hörmətsizlikdir. Buna görə də mən qəlbimdə bu dinlə doğulmuşam, onunla da öləcəyəm.

-Düzdür, mən də bu fikirdəyəm. Dinimizi dəyişməkdən nə qazana bilərik? – Aytmatov dedi.

O gün əl-Farabi adına Qazaxıstan milli universitetində bizimlə görüş oldu. Rektor, Qazaxıstan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Kopjasar Naribayev Çingiz Aytmatova “Fəxri professor” adının verilməsi qərarını açıqlayaraq bu barədə diplomu ona təqdim etdi. Görüşdə akademik Zeynolla Kabdolov və Aytmatovun yaradıcılığı barədə çox elmi işlər yazan qırğız akademik Rustan Raxmanaliyev nitq söylədilər. İstedadlı şair-improvizator Muxamedjan Tazabekov bizə həsr etdiyi mahnıları oxudu. Bizim Qazaxıstan torpağındakı bu görüşümüz beləcə başa çatdı.

ÇİMKENTDƏ AYTMATOV ADINA MƏKTƏB. NİYƏ AT İNSANDAN DAHA MƏRDDİR?

1998-ci il aprelin 17-də Aytmatovla mən Daşkənddən, beynəlxalq simpoziumdan qayıdanda Cənubi Qazaxıstan vilayətinin mərkəzi – Çimkentə baş çəkmək istədik. Neçə il idi ki, vilayətin rəhbərliyi Çingiz Torekuloviçi region sakinləri ilə görüşə çağırırdı. Sakinlərlə görüşmək imkanı yalnız indi ələ keçmişdi. Tanınmış iş adamı Serikjan Seytjanov bizim üçün “Fosfornik” mehmanxanasında yer sifarişi vermişdi. Orada yerbəyər olduq və şərtləşdik ki, Janabay Salimbayevin evində nahar edəcəyik. Vilayətin akimi Kalık Abdullayevlə bir yerdə getdik.

Mən doqquz yaşında atamı itirdikdən sonra dəfələrlə Janabayın atası – Tasbau ağanın qohumluq tellərinə necə dəyər verməsinin və onun vətəndaşlıq məsuliyyətinin şahidi oldum. O, öz uşaqları kimi Şamşı Kaldayakovla mənim də nazımızı çəkirdi. Bir il əvvəl yenə Daşkənddən qayıdarkən onun kiçik qızı Şəkər və kürəkəni Nurkozanın evində gözəl bir axşam keçirmişdik.

Nahardan sonra Çimkentin 46 saylı məktəbinə Çingiz Aytmatovun adının verilməsi mərasimi olmalı idi. Mən vilayət rəhbərliyinin planlarını əvvəlcədən bilsəm də Aytmatova heç nə deməmişdim. Bunun sürpriz olmasını istəyirdim. O vaxt nəinki Qazaxıstanda, heç Qırğızıstanda da Aytmatovun adını daşıyan bircə məktəb də yox idi. Qazaxıstanda isə canlı klassikləri demirəm, ortabab şairlərin, yazıçıların, alimlərin, çobanların (100 qoyundan 150 bala alan) və məktəbləri, bağçaları, ictimai binaları da ələ keçirən ağcöz biznesmenlərin valideynlərinin adını daşıyan xeyli məktəb var. Sən demə, 1992-ci ildə, 50 yaşım tamam olanda doğduğum Otrar rayonunun Şilik sovxozunun orta məktəbinə mənim adının verilməsi barədə qərar imzalanıb. Respublika qəzetlərində də çap olunan xüsusi bəyanatla mən hələ sağlığımda belə şərfə layiq görülməyimə qəti etirazımı bildirdim. Amma, bunu heç kim nəzərə almadı. Əfsanəvi qəhrəman, Kasım Kaysenov qəzetdə bəyanatımı oxuyub

məni öz evinə dəvət etdi və dedi: “Həyatda hər şeyi pulun həll etdiyi bir zamanədə sənin hörmətli adamların adlarının məktəblərə verilməsi ilə razı olmamağın qəbul edilməyəcək və nəzərə alınmayacaq. Öz adını doğma diyardakı məktəbdən almaq – bu qələbədir, yoxsa məğlubiyyət? Çox mümkündür ki, hansısa pullu bir adam pulunun köməyi ilə sənin adının götürüldüyü məktəbə öz anasının və ya atasının, yaxud da başqa bir qohumunun adını verir. Heç kim şübhə etmir ki, Allah eləməmiş, öləndən sonra vətəninə hansısa bir məktəbə onsuz da sənin adını verəcəklər. Axı sən daim dilimizin, milliliyimizin qorunması barədə çağırışlar edirsən, bunu xalqın əsas vəzifəsi sayırsan, mənəvi dəyərlər uğrunda mübarizə aparırsan. Deməli sənin adının məktəbin girişində lövhəyə yazılması təsadüfi deyil və bundan millət uduzmaz. Ona görə də öz bəyanatını geri götür”. Mən bu barədə çox fikirləşdim. Amma demək olar ki, öz fikrimdə qaldım.

Amma, məktəbə dünya ədəbiyyatının canlı klassiki Çingiz Aytmatovun adının verilməsinə isə heç kim etiraz etməz.

Bu məktəbdə keçirilən görüş çox həyəcanlandırıcı idi. Sonra isə biz Çimkentdə mərkəzi meydanına Abu Nəsr əl-Fərabinin adının verilməsinə həsr olunmuş təntənəli mərasimə qatıldım.

Axşam Jumat Şanin adına vilayət teatrında “Axmağın dərisi üzərində məhkəmə” dramına (“Sokrat haqqında xatirələr gecəsi”) baxdıq. Tamaşanın rejissoru – Əckər Kuldənov, məsləhətçi isə Qazaxıstanın xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı Rayimbek Seymetov idi. Son illər Seymetov Turkestan teatrına rəhbərlik edirdi. Mən bu insana çox borclu idim. İlk dəfə Alma-Ataya gələndə qış çox sərt keçdi. O vaxt mən maddi çətinlik çəkdiyim üçün qalın üst paltarım yox idi və paltolara pəpəyi ilə papağı olmuş qəti olaraq gözəl insan Zakir Asabayevdən almağa məcbur olmuşdum. Raimbek-ağa Muxtar Auevov adına akademik teatrın səhnəsində mənim şeirlərim əsasında “Məhəbbətin qanunu” adlı poetik tamaşa qoymuşdu. O vaxtlar oxucuların mənim şeirlərimə marağı yenidən artmağa başlayırdı. Tamaşalar hər həftə olurdu, bəzən isə həftədə iki dəfə anlaşıq qeydə

alınırdı. Belə günlərdən birində biletsiz qalan gənclər üç metal qapını sındıraraq tamaşaçı zalına dolmuşdu. Azərbaycan teatrının baş rejissoru Mambetovun bununla bağlı dediyi sözlər hələ də yadımdadır: “Qoy qapıları sındırınsınlar. Cavanların teatra və Şaxanov poeziyasına can atmasına görə onlara hər şeyi bağışlamaq olar”.

Antrakt zamanı mən Aytmatovu Rayım-bek Seymetovla tanış etdim.

- Bilmirəm yadırdıdır, yoxsa yox, amma mən çox illər əvvəl sizə bu oğlan haqqında danışmışdım – mən Çingiz Torekuloviçə dedim. - 70-ci illərin ikinci yarısında Rayimbek mənim ikinci dramatik poemam olan “İnam səltənəti”ni səhnələşdirib. O, bu drama Siyasi Büronun əldən düşmüş qocalarını ələ salan və Mərkəzi komitənin ideologiya üzrə katibi Suslovo bərk qəzəbləndirən “12-3=?” poemasını da daxil etmişdi. Bu poemaya ön sözü siz yazmışdınız.

- O vaxtlar bu qəhrəmanlıq idi, - Aytmatov dedi.

-Ona görə də tamaşa cəmi bir dəfə oynanıldı. Səhəri gün bizi Qazaxıstan Kommunist Partiyası Mərkəzi komitəsinə çağıraraq ciddi şəkildə xəbərdarlıq etdilər və tamaşadan poemanın mətnini çıxarmağı tapşırıdılar, - deyər Rayimbek gülümsədi.

“Axmağın dərisi üzərində məhkəmə” (“Sokrat haqqında xatirələr gecəsi”) tamaşası Çingiz Torekuloviçin 70 iliyi ilə bağlı təntənəli mərasimə keçdi. Daha doğrusu Aytmatovun 70 yaş dekabrın 12-də tamam olurdu. Bu tarixə hələ yarım ildən çox var idi. Amma, dekabrda bu cür görüşün keçirilməsinin mümkün olmayacağını nəzərə alaraq vilayətin sakinləri qazax-qırğız məkanında Çingiz Aytmatovun yubileyini ilk olaraq özləri keçirməyə qərar verdilər. Vilayətin akimi K. Abdullayev və şəhərin akimi K. İzbaskanov Aytmatovun çiyinə naxışlı qazax çapanı qoydular və qiymətli hədiyyələr təqdim etdilər. Teatr artistləri, vilayətin mədəniyyət və ədəbiyyat xadimləri bir-birlərinin ardınca Aytmatova xoş arzularını bildirir və onu çiçəklərə qərq edirdilər.

Növbəti gün Arıs şəhərinə getdik. Bizi vilayətin akiminin müavini, ədəbiyyatın və incəsənətin dərin bilicisi Darxan Mınbay

müşayiət edirdi. Aytmatovun əsərlərini araşdıran alim, Belçika Kral Akademiyasının professoru Jan Blankoff həyat yoldaşı ilə birgə və adlı-sanlı özbək yazıçısı, uzun illər Özbəkistan Yazıçılar İttifaqına rəhbərlik etmiş Adil Yaqubov da bizimlə idilər.

Rayonun sərhədində bizi öz əməkdaşları, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri ilə birgə Arıs rayonunun akimi Alimjan Kurtayev qarşıladı. Arısdakı qəbul xüsusilə yaddaqalan oldu. Müxtəlif vaxtlarda bu şəhərdə doğulan və Aytmatovun şəərəfinə Çingiz adlandırılan oğlanlar bir-bir yaxınlaşaraq yazıçı ilə görüşürdülər. Rayon mərkəzində keçirilən böyük toplantıda bizə Arıs rayonunun "Fəxri vətəndaşı" adı verildi. Sonra bizi öz cilovlarını gəmirən qaçağan atlara mindirdilər. Aytmatova bağışlanan at mənimkindən daha dəlisov imiş. O, dal ayaqları üzərində şahə qalxdı, şıllaq atmağa başladı. Bir az zəif atlı olsaydı çox yəqin ki, yıxılardı və artıq toz içində olardı. Aytmatov isə uşaqlıqdan gözəl at çapan olduğundan heç tükü də tərpənmədi.

Nahar vaxtı bu höcət at barədə, heyvanların davranışı, ümumiyyətlə xeyir və şər haqqında söhbət etdik. Tədricən söhbət gəlib çıxdı onun üstünə ki, son vaxtlar sürətli qloballaşma prosesi ilə əlaqədar mənəvi dəyərlər də itirilir və cəmiyyətdə insanın deqradasiyası ilə nəticələnən dərin dəyişikliklər heyvani instinktləri daha üstün tutur.

Vilayətin akiminin müavini Darxan Mınbay söhbətə müdaxilə elədi:

"Uçurum üzərində ovçu fəryadı" əsərində siz bu problemləri qabardırırsınız və bəzi situasiyalarda heyvanların hərəkətlərinin insanlarınkından daha yüksəkdə durduğunu göstərirsiniz, - dedi və konkret misal gətirdi: - Cütləşmə zamanı marallar arasında amansız döyüşlər, balinaların və canavarların sadıqlığı, insanın təbiətinin çoxdankı bəlası – sadizm barədə hekayətlər və s...

Həmin kitabda Darxan Mınbayın vurğuladığı məqamları diqqətinizə təqdim edirəm:

"ŞAXANOV. ...Bir dəfə mən vəhşi maralların həyatı haqqında çox maraqlı bir filmə baxdım. Adətən sürü halın-

da birlikdə gəzən, özlərinə otlaq yeri axtaran, otlayan, su içən, yırtıcılardan bir yerdə müdafiə olunan bu çox dinc, ürəkək heyvanların hərdən açıq talalarda toplaşaraq bir-birilərinə güclərini göstərməsini müşahidə etmək maraqlı idi.

Cütləşmə vaxtı diş marallar bir-birinə qısılaraq, əsə-əə bir topada cəmləşir, erkəklər isə ağaclara bənzəyən buynuzlarını qabağa verərək bir-birinə cumur. Hər zərbədən sonra onlar geriyyə çəkilib və yenidən hücumə keçib kəllə-kəlləyə gəlirlər. Bu an adama elə gəlir ki, onların buynuzları belə zərbələrə davam gətirməyərək qırıq-qırıq olacaq. Bu erkəklərin arasında hündür boylu və güclü bir maral var idi. O, ötən il belə döyüşdə bütün rəqiblərinə qalib gələrək iyirmidən çox diş maralə sahib olmuşdu. Bu dəfə də o, asanlıqlə səkkiz erkəyin öhdəsindən gəldi. Nəhəng maral buynuzlarının bir-birinə zərbəsindən sanki ətrafa qılgıncım səpələnirdi. Məğlub erkəklər başlarını aşağı salıb kənara çəkilibdilər. Lap axırda meydanda keçən ilki çempionla inadçı bir cavan erkək qaldı. Onların döyüşü başqalarından uzun çəkdi. Döyüşçülərdən heç biri özünü məğlub hesab edərək təslim olmaq istəmirdi. Öz üstünlüyünü rəşadətə sübüt etməyə çalışın cavan maral tam gücünü toplayaraq rəqibinə sarsıdıcı bir zərbə vurdu, bunun ardınca onun qabırğaları nahiyəsinə də bir kəllə ataraq ötən ilin qalibini taladan qovdu. Bütün bu baş verənləri sakitcə izləyən dişilər o dəqiqə mütəcəsinə yeni qalibin ətrafına toplaşdılar...

Bu da yaşamaq uğrunda mübarizə!

AYTMATOV. Heyvanlarda nəsilartırma instinkti çox güclü inkişaf edib. Məgər cütləşmə dövründə bu erkək maralların döyüşündə elə həyatın özünün dəyişilməz qanunauyğunluğunu görmək olmurmu? Yaşamaq uğrunda mübarizənin sərt qanunları heyvanlardan nəsil artırmaq

üçün ən sağlamların, güclülərin və cəsarətlilərin seçilməsi ni tələb edir. Və maralların bu döyüşü də onların gələcək nəsillərin taleyinə necə məsuliyyətlə yanaşdığına göstəricisindən başqa bir şey deyil. Nahaq demirlər ki, "Allah ataya verdiyini, oğula da verir". Biz görürük ki, təbiətdə heç bir güzəşt olmadan aparılan mübarizədə təbii seçmə prosesi necə gedir və nəsil artırma hüququ necə qazanılır. Əlbəttə, xəstə, zəif marallardan elə özləri kimi natamam məxluqlar əmələ gələr ki, onlar da sərt həyat şəraitində məhvə məhkum olurlar.

...Himalayda yaşayan bəzi qəbilələr yeni evlənən gənclərə belə sözlərlə arzu və istəklərini bildirirlər:

- Sizə balina kimi sevməyi, it kimi sədaqətli olmağı arzu edirik.

Deyirlər bu xalqlarda bundan yüksək səviyyəli xeyir-dua yoxdur. Hər bir it saxlayan adama onların sədaqətli olmağı bəllidir. Amma, balinaların məhəbbəti haqqında mən heç nə eşitməmişdim və bu mənə qaranlıq qalmışdı. Lap bu yaxınlarda bir qəzetdə Kaliforniya körfəzində baş verən hadisə barədə oxuyanda isə hər şeyi başa düşdüm.

"Attorante" adlı balina ovlayan gəmi körfəz sularında bir cüt kaşalota rast gəlir. Dişi kiti ölümcül yaralayan ovçular onu kəndirlə bağlayıb gəminin arxasınca sürüyürlər. Dişisinin əsir düşdüyünü güman edən erkək onun ardınca düşərək kömək etmək istəyir. Kaşalot gəminin dalınca çox gəlir, ətrafda xeyli fırlanır və nəhayət başa düşür ki, dişisi sağ deyil. Qəzəbindən və ümitsizlikdən ağrılaşan kit hücumu keçir. O, öz nəhəng bədənini gəmiyə çirparaq "Attorante"-ni aşırır. Heyət üzvləri uğurlu ova sevindikləri bir vaxt özləri bəlaya düşürlər. Xoşbəxtlikdən bütün komandanı xilas etmək mümkün olur.

İnsanların ən böyük səhvi zənnimcə budur ki, canlı təbiətin digər üzvlərinin hissləri və mənafeələrinə etinasızlıq göstərilir.

SAXANOV. Televiziya kanallarından birində körpə vaxtı canavarlar tərəfindən oğurlanan və elə onların arasında da böyüyən Juma Jumayev adlı bir nəfərlə söhbət gəldi. Uzun illər o, ana canavar və onun baalalarının yanında yaşayıb və ovçular onu tapanda artıq tam vəhşiləşmiş. Vəhşi adamı tutmaq üçün ovçular onun dahıca xeyli qəcməli olublar. Tutandan sonra isə dəmir qəfəsə salıblar.

-Adamlar mənə qəfəsə salandan sonra mənə anam (o, dişi canavarı anası hesab edirmiş) həyatını riskə ataraq mənə xilas etməyə çalışırdı. O, dəmir barmaqlıqları gəmirir, ətrafda vurnuxaraq yanına keçməyə çalışırdı. Sonra ovçular onu öldürdülər. Canavarlarla yaşayanda mən onlardan pislik görmədim. Onlar çox ədalətli idilər. İnsanların arasında isə mən belə xoş münasibət və köməyi çox az görürəm. – deyən Juma danışdı.

AYTMATOV. Əkbər və Taşçaynar barədə yazmazdan əvvəl mən canavarların davranışı, xarakteri, həyatını xeyli araşdırdım, bu barədə çoxlu kitab oxudum. Canavarların həyatı sərt qanunlarla həddimlənir və çox maraqlıdır.

Məsələn əgər qış hiddindən artıq sərt keçmişə və canavarların acından qırılmaq təhlükəsi yoxdursa onlar heç vaxt öz ərazilərindəki mal-qaraya hücum etmir. Əksinə, onlar öz ərazilərini qoruyaraq sürüyə başqa canavarların yaxınlaşmasına imkan vermirlər. Sürüdəki canavarlar hər gecə öz ərazilərinə nəzarət edir və onun sərhədlərini öz ifrazatları ilə işarələyirlər. Ana canavarın balaları olanda isə bu "növbətçilik" daha ciddi şəkildə həyata keçirilir. Ərazidə "özge" canavar peyda olan kimi onu qovurlar. Anlayırlar ki, əgər bu "özgesi" ərazidəki mal-qaranı tələf eləsə heyvanların sahibi yerli canavarları günahkar biləcək və bunun əvəzini çıxmaq istəyəcək. Bu zaman isə heç bir təqsiri olmayan bala canavarlar məhv edilə bilər. Sən heyvandakı məntiqə bax!

SAXANOV. Hələ lap balaca uşaq ikən eşitdiyim bir hekayət indiyə kimi yadımdadır. Çobanın yaşadığı evdən bir qədər aralı bir canavar küçükləyir. Çoban öz işi ilə məşğul olur və canavarlara dəymir. Canavarlar da özləri üçün yaşayır və çobana ziyan vermirlər. Bu minvalla onlar xeyli vaxt qonşu olurlar.

Dəfələrlə aulun cigitləri canavarın balalarını aparmaq istəyirlər, amma çoban onlara imkan vermir. Dünyada balaları əlindən alınmış ana canavardan kinli yirtici yoxdur. Belə olarsa o, sürüdəki bütün qoyunların boğazını gəmirib onları tələf edər. Ata canavar da dişli ilə bərabər qonşusunun qoyunlarını qoruyurdu və öz həmcinslərini yaxına buraxmırdı. Amma, bir gün gözlənilməz hadisə olur. Yuvalarından çıxmış canavar balaları günün altında oynayarkən təsadüfən bir quzunu öldürürlər. Bunu çoban da görür. Növbəti gün isə o, baş verənlərdən sonra canavarların özlərini necə aparacağına baxmaq istəyir. Və çox təəccüblənir. Onun qoyun sürüsündə boynundan kəndir sallanan başqa bir quzu var idi.

Maraqlıdır ki, canavarlar öz balalarının hərəkətindən “utanaraq” gecə gedib başqasının sürüsündən bir quzu oğurlayıb və çobana gətiriblər.

AYTMATOV. Düşünürəm ki, hər bir savadlı insan Tsikalovskinin sözləri üzərində fikirləşməlidir. O, deyib ki, “insan təbiətə qarşı güc tətbiq edib və indi də təbiətin ona qarşı güc tətbiq etməsini gözləməlidir”.

Alimlərin gözlənilməz (və çox qorxulu) bir ehtimalı da bu deyilənləri təsdiqləyir. Onlar belə bir fərziyyə irəli sürüblər ki, bizə qədər yer kürresində dörd dəfə həyat olub.

Bu hipotezaya inansaq əvvəlcə dəhşətli zəlzələ yer üzündə həyatı məv edib, ikinci dəfə bütün dünyanı əhatə edən qanlı müharibə, sonra yeni kəşf olunmuş çox güclü silah, sonuncu dəfə isə planetimizi sən basması üzündən in-

sanlar yer üzündən silinib. Bütün bu kataklizmlərin səbəbi isə insanın ruhan kasadlaşması, acgözlük və allahsızlıqdır. Bu amillər insanları təbiəti talan etməyə, dağıtmağa vadar edir. Budur həqiqət!

SAXANOV. Yəqin ki, biz min illərin tarixi boyu zərər-zərrə toplanan zəngin insan mədəniyyətinin hansı səbəbdən dəyərini itirdiyini düşünən yeganə şəxslər deyilik. Necə olur ki, getdikcə ürəklər daha dönmür, sərtləşir, xeyirxahlıq və mərhəmət hisslərinə isə indi çox az rast gəlinir?

Alaq otları məhv edilməyincə, düyü rahat böyüyə bilməz. Və əgər biz vaxtlı vaxtında cərgələrin arasında alaq təmizləmə işləri aparıb, insan təhtəşüüründəki ibtidai instinktləri, sadist meylləri məhv etməsək, insanlığa qarşı cinayətlər potensial təhlükədən gündəlik reallığa çevrilə bilər.

Televiziya, kinoteatr, videosalonların ekranları əzəzilliyi təbliğ edən “dəhşət filmləri” tərəfindən zəbt olunub. Bu filmlər gecə-gündüz zoru, təhqiri, işgəncələri təbliğ edir. Kitab rəfləri heç bir yüksək bədii dəyəri olmayan, amma amansızlıq atavizminə qida verən kəskin-süjetli döyüş əsərləri, trillerlərlə doludur. Bu mənada deyə bilərik ki, “kütləvi silah” növlərinin ən geniş çeşidləri bizim şəhərlərin küçələrində açıq satışdadır...

AYTMATOV. ... İndi fikrimizi problem üzərində tam cəmləşdirmək vaxtıdır: sadizmə zəmin yaradan, onun hərəkətverici motivləri nədən ibarətdir – sadizm haradan və niyə yaranır, onun cəmiyyətin mədəniyyətinə təsiri nə səviyyədədir və bizi hansı aqibət gözləyir?..

Bəlkə də “sadizm” sözünün mənasını hamı bilmir. Lügətə müraciət edək. Fransız yazıçısı Markiz de Sadın (1740-1814) adını daşıyan bu termin cinsi pozğunluq mənası verir. Bu pozğunluq zamanı insan tərəfdaşına fiziki

ağrı verməkdən həzz alır və əzazilliyə, başqasına işgəncə verməyə meylli olur.

Əlavə etmək lazımdır ki, alimlər sadizmi nəsililiklə keçən, psixi xəstəlik, narkomanlıq və alkoqolizm, sosial həyatdakı kəskin sarsıntılar nəticəsində yarana bilən növlərə bölürlər.

ŞAXANOV ... Məhəbbət yatağında zülmkar tiran olmağın dadına baxdıqdan sonra, markiz de Sad həzz almaq və izzirab arasında fərqi itirir. O, bordellərdə əlinə qamçı alaraq tərəfdaşlarını ölümcül hala düşənə qədər döyür, sonra isə özünü də qamçılıyır. “Mən tam əmin olmuşam ki, bu prosedur sonsuz bir həzz verir”, - deyər o, öz təəssüratını bildirir.

“Jüstina” romanının qəddarlıqla dolu olan bir səhnəsində Jerkand adlı personaj öz arvadına xəsarətlər yetirir və bu yaralara baxmaqdan ekstaz halına düşür. Və bu hər həftənin eyni günündə təkrarlanır. Müəllif özü də bu işgəncələr səhnəsini təsvir etməkdən necə böyük həzz aldığı gizlədə bilmir.

Amma, heç bir psixik cəzasız qalmır, gec və ya tez elədiklərinə görə cavab vermək zamanı çatır. Elə markiz de Sadın həyatı da keşməkeşlərlə dolu olub. Onu dəfələrlə dustaqxanaya salır, təqib edirlər. Bütün ölkəni bir-birinə vurran manyak sonda İtaliyaya qaçmağa məcbur olur. Müasirləri bu barədə yazırdılar: “1778-ci il sentyabrın 7-də italiyalılar markiz de Sadı vəhşi heyvan kimi dəmir qəfəse salır, sonra isə gətirib Vensənə atırlar”.

De Sadın əsərlərindəki insan qəlbini viran qoyan sonsuz vəhşilik səhnələri lənətdən başqa heç nəyə layiq deyil: öz anasını zorlayan insan, qızının bədənini yalayan və onu özünə məşuqə edən manyak-ata... Bunu həтта oxumaq da işgəncədir. Bununla belə, bu kitabları həvəslə oxuyanlar da var”.

Yəqin bu gün məni beləndən yerə atmaq istəyən atda xüsusi bir inad var, - Çingiz Törekulovüç fikirli-fikirli bildirdi və gültümsədi. – Muxtar, iki il əvvəl sən mənə tulpar haqqında şeir oxumuşdun. O, insanın mənfur bir hərəkətinə çox gözəl davranışla cavab vermişdi. Nə gizlədim, bu şeir mənə çox təsir eləmişdi. Brüsseldə və Moskvada tanışlarıma həmin şeirin məzmununu danışmışam. O şeiri bir də oxu. Qoy bu cavanlar qulaq assın.

- Bu şeir hələ bitirmədiyim böyük poemaya daxil ediləcəkdir. Buna görə də hələ çap olunmayıb. – dedim. – Həm də bu uydurma deyil, olmuş şeydi. Şeiri əzbər bilmədiyim üçün qısa məzmununu danışacağam: “Bir qoca kişinin yaxşı qaçan madyanı var imiş ki, cıdırda əsas mükafatı həmişə o almış. Onu bir qaçağan aygırla cütləşdirirlər və madyanın iki daycası doğulur. Onlar böyüyür və şən-şöhərləri bütün ətrafa yayılır, yarışda həтта küləyi də geridə qoyan arqamaka çevrilirlər. Atlardan birini çox baha qiymətə varlı bir nəfərə satırlar. İki-üç ildən sonra bu qaçağan atların atası olan aygır ölür. Qoca kişi öz madyanı ilə cütləşdirmək üçün başqa bir aygır axtarır, amma yaxınlıqda tapa bilmir. Ona görə də qərara gəlir ki, onu özünün doğduğu aygırla cütləşdirsin. Amma, əsl cins aygırlar heç vax öz anaları və ya bacıları ilə cütləşmirlər. Bunu bilən qoca hiylə işlətmək istəyir. Madyanın bütün bədənini başqa atın təri ilə sürtür ki, onun iyini dəyişsin. İnadıncı olsun deyər atın üstünə çul da atıb cavan aygırı buraxır. Bu hiyləyə aldanan at madyanla cütləşir. Amma, bir an sonra anlayır ki, bu onun anasıdır. Qəzəblənən at dəhşətli kişnərti ilə qocaya cumub təpiklə onun ayaqlarını sındırır və dağlara qaçıb özünü uçuruma atır... Bax belə bir hadisə olub.

- Bunda böyük mənə var. Bu şeiri mənə verərsən. Mən onu Abdulla Arıpovala göstərəcəyəm ki, bunu özbək dilinə tərcümə etsin – Adil-əkə dedi.

- Bu yaxınlarda Rusiyanın televiziya kanalında bir tükürpədicisi şey göstərdilər ki, danışmağa adamın dili gəlmir, - oğlanlardan biri dedi. – Bir rus kişinin öz doğma qızından iki uşağı var. Özü də ata-bala bir-birlərinə olan qarşılıqlı hisslərdən elə həvəslə danışdırlar ki...

Sizin danışdığınız hadisə bunu göstərir ki, bəzən heyvanlar insanlardan daha mərd olurlar.

Sonra biz Arıs şəhərindən Otrar rayonuna getdik. Yolda da söhbət yalnız Otrar barədə gəldi.

- Keçən il Brüsseldə mən bir ərəb alimlə xeyli söhbət elədim, - Aytmatov dedi, - məlum oldu ki, o, qazaxların dahi əcdadlarından biri Əbu Nəsr əl-Fərabinin yazdıqlarını araşdırmaqla məşğuldur. Onun iddiasına görə "Əbu Nəsr elminin dərinliyinə görə okeanu ötüb və bütün yer üzündə ona tay ikinci alim yoxdur". Qəribədir ki, Otrardan Əbu Nəsr əl-Fərabidən savayı otuza yaxın başqa əl-Fərabilər də çıxıb. Onların arasında riyaziyyat, astronomiya, fizika və başqa elmlərdə dünya səviyyəli kəşflər edən alimlər də olub. Amma, Qazaxıstan, həmçinin sən də bu əcdadlarınızın heç adlarını da bilmirsiniz. Düzdür?

- Düzdür, - mən təəssüflə dedim. - Çox illər əvvəl Şəmsi Kəldayakov tez-tez deyərdi ki: "Otrarın şanlı oğulları arasında biz birinci yerdəyik, əgər axırdan saysaq". Onun bu fikri ilə tam razıyam. Birincisi biz bədbəxtlər heç alim deyilik, ikincisi isə ərəb dilini və ya başqa dilləri bilmirik. Dilləri bilənlər isə bu problemə biganədirlər. Onlar gözəl bilir ki, ali rəhbərlik əcdadlarımızın tarixinin araşdırılmasında maraqlı deyillər, çünki yalnız özləri tarixə düşmək istəyirlər. Yalnız ərəb dilində dərs keçmiş alim - Absattar Derbisəli hərdən Otrarla bağlı bir məqalə yazır. Vəssalam. Hələ Sovet İttifaqı dövründə tək-tük alimlər, məsələn Alkey Marqulan, Akjan Maşani Əbu Nəsr əl-Fərabinin əsərlərini yığır, tərcümə edir və kitab halında çap edərtilər. İndi onların çoxu əbədiyyətə qovuşub, qalanları isə hakimiyyətin bu məsələyə münasibətini bilərək fəaliyyət sahələrini dəyişiblər. Sovet hakimiyyəti illərində Qazaxıstan Yazıçılar İttifaqının birinci katibi Anuar Alimjanovun şəxsi təşəbbüsü ilə Alma-Atada əcnəbi alimlərin iştirakı ilə Əbu Nəsr əl-Fərabinin 1100 illiyinə həsr edilmiş böyük təntənəli tədbir keçirildi. Müstəqil Qazaxıstanda isə bizim əcdadımız Əbu Nəsr əl-Fərabinin 1125 illiyi və ya 1130 illiyinin respublika səviyyəsində keçirilməsi təklifi cavabsız qaldı...

- Ərəb alimin dediklərinə görə o vaxt Otrarda 1100-dən artıq zamanəsinin tanınmış elm adamı - bütöv bir alimlər pleyadası olub, - Aytmatov dedi. - Əbəs deyil ki, o vaxt böyüklüyünə görə İskəndəriyyə kitabxanasından sonra ikinci kitabxana Otrarda olub. Zənnimcə Otrarın tarixinin öyrənilməsi təkcə Qazaxıstan və Orta Asiya ölkələri üçün deyil, tarixə, dünyə sivilizasiyasının mənəvi cəhətdən zəngin və humanist inkişafına hörmətlə yanaşan hər bir kəs üçün vacibdir. Buna görə də mən Otrarın unikal mənəviyyət tarixinə laqeyd yanaşan siyasətçiləri başa düşə bilmirəm.

- Otrarda İsgəndəriyyədən sonra ikinci ən böyük kitabxananın olması barədə informasiyanı sizdən bir daha eşitdim. Əgər Otrarda həqiqətən belə böyük kitabxana var idisə, onda 1100 alimdən başqa daha minlərlə oxucu da olmalı idi axı? İndi isə bu günümüz barədə. Məsələn üçün yalnız Otrarın əhalisini götürək. Onlardan çoxu universitet bitirib, bəd ayaqda orta məktəbdə oxuyub. Hər halda oxuyub-yazmağı bacarmayanlar yoxdur. Buna baxmayaraq oxucuların sayına görə qədim Otrarla bu günkü şəhəri müqayisə etmək belə olmaz. İndi çox yəqin ki, Otrardan uzağı on-on beş alim olar. Amma biz otrarlılar onların adlarını bilsək də mahiyyətlərindən xəbərimiz yoxdur. Mən artıq sizə demişəm ki, Otrardan olan bir alim bir jurnalın 17 sayında ardıcıl olaraq 1986-cı il Dekabr təşyanı barədə ifşaedici məqalələr dərc etdirib. Bu dərin mənalı məqalələr faktiki olaraq dilimizin və milli maraqlarımızın müdafiəsinə yönəlmişdi. Bu alimlərdən bəziləri isə otrar sivilizasiyasını yerlə yeksan edən Çingizxanın və onun satraplarının istilasına haqq qazandırmaq üçün əllərindən gələni ediblər.

- Mən belələrini başa düşə bilmirəm - deyərək Aytmatov qaşlarını çatdı.

- Təssüfki, bu belədir - mən davam elədim. - Savadlılığa gəlincə isə Çingizxanın istilasına kimi mövcud olan şanlı oxucu ruhu bizim dövrümüzdə tam məğlubiyyətə uğrayıb. Bəlkə də yenə o qədim dövrlərdəki kimi kitabları diqqətlə oxuyan insanlar var. Amma, onların sayı azdır. Bu gün "qarının" maraqları ön plana

keçib. Kitab oxumaq, intellekti inkişaf etdirmək isə artıq kimlər üçünsə vaxtı boş yerə itirməkdir. Totalitar Sovet İttifaqı sistemində sovet insanların mənəvi qidaya olan böyük tələbatı nəticəsində sizin kitablar yüzminlərlə, yarım milyon tirajla çap olunurdu. O dövrdə mənim qazax dilində yazdığım şeirlər toplusu kitabı 200 min tirajla çıxmışdı. İndi isə kitablarımız 1000, 2000 və ya 3000 tirajla çıxanda bunu böyük nailiyyət hesab edirik. Bu gün kitab yayımı sistemi də məhv edilib. Yazıçılar kitablarını evdə saxlayır və qohumlarına, dostlarına, tanışlarına paylayır. Özü də bu kitablar çox vaxt böyük əziyyətlə, yalnız sponsorların köməyi ilə nəşr olunur. Qazaxıstanın bütün kitab mağazalarında kitabların 90-95 faizi, bəzən isə lap 100 faizi pusiya nəşriyyatlarının məhsuludur. Bu da əsasən heç bir bədii dəyəri olmayan, zorakılığı, mənəviyyatsızlığı, seksi təbliğ edən bulvar ədəbiyyatıdır. Bəs hanı bizim müstəqillik? Biz suveren Qazaxıstanda yaşayırdıq, yoxsa yenidən Rusiyanın tərkibinə girmişik? Bu suallar tez-tez adamın ağına gəlir. Əlbəttə biz qətiyyət bunun əleyhinə deyilik ki, Qazaxıstanda Rusiya alimləri, yazıçıları və başqa yüksək intellektli müəlliflərin nümunəvi əsərləri yayılsın. Biz bunu heç ağılmıza da gətirmərik. Biz sadəcə olaraq Rusiya nəşriyyatlarının məzmunca zəif, ucuz məhsullarının köməyi ilə qazax dilində kitabları sıxışdırıb dövriyyədən çıxaran, bununla da qazaxlar üçün qazax ədəbiyyatını əlçatmaz edən öz hakimiyyətimizin kosmopolitizminə hiddətlənirik. Son illər Qazaxıstanda təkcə aullarda 10 min kitabxana məhv edilib ki, onlarda da əsasən qazax yazıçıları, alimlərinin əsərləri saxlanılırdı. Kim bunu fikirləşib? Vaxtilə Hitler 10 min kitabı yandırdığına görə bütün dünya ictimaiyyətinin qınaq obyektinə çevrilmişdi. Qazaxıstanda isə buna tam biganəlik görmək olar. Hətta daim dilimizlə bağlı problemləri qabardan deputatlar – Murtuza və Onqarsınova da sanki ağızlarına su alıbmuş kimi bu dəhşətli faciəyə reaksiya vermədilər. Qorxurlar ki, hakimiyyətin qəzəbinə gələrlər. On min kitabxananın məhv edilməsi miqyasına görə heç də Çingizxanın istilasından geri qalmayan bir faciədir və millətə qarşı, xalqımızın mənəvi zənginliyinə qarşı yönəlib.

Otrarın girişində bizi rayonun akimi Zaurbek Salıkbay qarşıladı. Əvvəlcə Muxtar Kojanın rəhbərlik etdiyi Otrar tarix-memarlıq muzeyinə baxdıq. Almas Akılbek və Asxan Maylıbəyevaya müsahibəsində (“Ontüstük Qazaxıstan” qəzeti, 22 aprel 1998-ci il) Çingiz Torekuloviç deyirdi:

“Dostum Muxtarın sayəsində mən Otrarın tarixini çox yaxşı bilirəm. Buna görə Otrarı mən də özümə qəlbən yaxın hesab edirəm. Amma, necə deyərlər, yüz dəfə eşitməkdənsə bir dəfə görmək yaxşıdır. Mən çoxdan heç olmasa bir dəfə bu yerlərə gəlməyi arzulayırdım. Bu gün nəhayət ki, bəxtim gətirdi. Çox sadam. Mən vaxtilə Otrarı necə yüksək mədəniyyət səviyyəsinə ucaldığına heyranam. Heyfşilənirəm ki, hər şey Çingizxanın ordusu tərəfindən məhv edilib...”

Bundan sonra Əbu Nəsr əl-Fərabî adına mədəniyyət sarayında görüş oldu. Aytmatov Otrar rayonunun “Fəxri vətəndaşı” seçildi, şair-improvizator Aselxan Kalıbekova isə ona bir şeir həsr elədi. Sonra isə mənim həmyerlilərim Çingiz Torekuloviçi nəhəng bir nər-dəvənin üstünə otuzdurdular. Böyük insan kütləsi isə dəvəni əhatəyə alaraq və əllərini Çingiz Torekuloviçə uzadaraq avtoqraf istəyirdi. Aytmatov Darxan Mınbay və Serikjan Seytjanova üzünü tutaraq dedi: “Lap mənim “Gün var əsrə bərabər” romanımdakı kimi, nəhəng dəvənin belində oturmuşam və avtoqraf paylayıram. Mən həyatımda ilk dəfədir ki, belə situasiyadayam. Mənə belə təkrarolunmaz və unudulmaz anları bəxş edən otrarlı qardaşlarıma çox böyük təşəkkürlər!”

Müsəlman aləmində bəzən ikinci Məkkə də adlandırılan Türkcüstan şəhərinin girişində bizi akim Ualixan Kaynazarov qarşıladı və Hoça Əhmet Yasəvinin məqbərəsinə apardı. Sonra Qazaxıstan-Türkiyə universitetinin rektoru, tanınmış akademik, sonradan Qazaxıstan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti olmuş

Murat Jurinov bizə universitetin “Fəxri professoru” adını təqdim etdi.

Növbəti il Mərkəzi Asiya Xalqları Assambleyasının növbəti toplantısında iştirak etmək üçün Daşkəndə gedərkən, vilayətin yeni akiminin dəvəti ilə Şımkəndə də dəydik. Şəhərin mərkəzində böyük mitinqdə çıxış elədik. Düz gecə yarısına kimi Berdibeklə ədəbiyyat və incəsənət barədə maraqlı söhbət etdik. Aytmatov onun ədəbi zövqü, geniş dünyagörüşü və erudisiyasına heyran olmuşdu. Biz təkliddə qalanda isə Şıken razılıqla dedi: “Bu oğlanın yaxşı karyera qurması üçün gözəl imkanları var. Sənin doğma diyarın, onun çox qabiliyyətli sakinləri mənim də dünyagörüşümə böyük təsir göstərdilər”.

İSLAM KƏRİMOV VƏ QOHUM QAN GENOFONDU

1998-ci ilin yazında Özbəkistanın “Şərq” nəşriyyatının sayəsində «Uçurum üzərində ovçu fəryadı» (Əsrin sonunda etiraf) kitabı Nabijan Baki və Yakubjan Kojaberдинin tərcüməsində özbək dilində 10 min tirajla çap olundu. Aytmatovla mən kitabın çox yüksək səviyyədə keçirilən xüsusi təqdimat mərasiminə dəvət olunmuşduq. Tədbirə toplaşan yazıçılar, alimlər, incəsənət xadimləri, intelligensiya və gəncliyin nümayəndələri kitab haqqında xoş sözlər dedilər. Özbəkistanın əsas telekanalında bizim iştirakımızla birbaşa efir təşkil edilmişdi. Kitabdən parçalar isə respublikanın bir neçə qəzetində dərc olunmuşdu.

Kitabın özbək dilində çap olunması və onun əhali arasında populyarlaşdırılmasının təşəbbüskarı Özbəkistan prezidenti İslam Kərimov idi. Bu kitabı rus dilində diqqətlə oxuyan prezident Qırğızıstan Respublikasına rəsmi səfərlərindən birində Aytmatov və mənimlə görüşüb xeyli söhbət etdi. “Dörd ana və ya doğma torpağa dayağ” fəslində biz qeyd edirdik ki, bəzi xalqlarda qan qohumluğu olan şəxslərin nigaha girməsi (məsələn, böyük qardaşın qızını kiçik qardaşın oğlu ala bilər) normal hesab edilir və bu millətin genofonduna mənfə təsir göstərir. Problem kitabda belə işıqlandırılır:

“ŞAXANOV. 8-9 il bundan əvvəl məni Jambıl vilayətindən bir oğlan axtarıb tapıb. Onun kiçik qardaşı Almatı universitetlərindən birində birinci kursda oxuyurmuş.

-Bizim qohumlardan bir qız var. Onlar bir-birilərini seviblər. Qardaşım bizə bəyan edib: “Onunla evlənirəm! İcazə vermədəniz, özümü öldürəcəyəm”. Vəssalam! Başqa heç nə eşitmək istəmir. Biz hamılıqla onu fikrindən daşdıрмаğa çalışmışıq. Yaxşılıqla da yola gətirməyə cəhd göstərmişik, danlamışıq da – heyri yoxdur. Nəhayət,

məsləhət belə oldu ki, sizə müraciət edək. Ancaq bəlkə sizə qulaq asar. Çünki, sizin seirlərinizi, poemalarınızı əzbər bilir və çox sevir. Çox xahiş edirik, ona ağıl verin, ya da heç olmasa bir-iki kəlmə yazın – deyə cavan oğlan mənə yalvararaq əlavə etdi: Bizim başqa çıxış yolumuz yoxdur.

Mən çaşqınlıq içindəyəm. Həqiqətən, yuxarı tükürürsən biğ, aşağı tükürürsən saqqal! Şübhə yoxdur ki, cavanların bir-birinə qarşı hissləri güclüdür. Amma, bəs əcdadların qoyduğu qanun-qaydalar necə olsun? Bu qaydalara görə 7-ci pilləyə kimi qohumla evlənmək olmaz. Onları ayırmaqla isə gəncləri böyük məhəbbət hissindən birdəfəlik məhrum etmək olar. Və bəlkə də qalan bütün ömürləri boyu onlar buna görə peşmançılıq hissi çəkəcəklər... Bəzən əsl məhəbbət insana həyatda yalnız bir dəfə qismət olur. Heç cür ağıla gətirə bilmirdim ki, gözlənilməz qonağa nə cavab verim, nə məsləhət görüm.

...Şike, 1969-cu ildə Moskvada gənc yazıçıların üçüncü Ümumittifaq toplantısı yadınızdadır? ...Mən sizi gənc yazıçı, yukaqirli Semyon Kurilovla tanış eləmişdim. Onun "Xanido və Xalərxa" pomanı barədə öz hesabatında SSRİ yazıçıları ittifaqının sədri Konstantin Fedin də danışıbmışdı. Elə toplantının digər iştirakçıları da Kurilovun yaradıcılığına yüksək qiymət vermişdilər. Sonradan "Jalın" nəşriyyatının direktoru Kaldarbek Naymanbayevin vasitəsilə mən bu romanın tanınmış jurnalist Mınbay İlesovun tərcüməsində qazax dilində çap olunmasına kömək etmişdim. Təəssüf ki, təmiz ürəkli və çox istedadlı adam olan Semyon həyatdan təc getdi...

Kurilovun bu romanı o vaxt cəmi 608 nəfərdən ibarət olan yukaqirlərin bir növ salnaməsi idi. Yeri gəlmişkən, yukaqirlərin, elə şimalda yaşayan digər azsaylı xalqların da belə bir adəti var idi – öz arvadını qonağa təklif etmək...

AYTMATOV. Bizim üçün bu dəhşətdir. Tundrada, tayqada isə bu boş əyləncə deyildi, əxlaqsızlıq deyildi. Kiçik, barmaqla sayıla biləcək qədər nümayəndələri olan, sağ qalmaqla uğrunda mübarizə aparan bir xalq üçün bu bəlkə də genofondu yenilməyin yeganə yolu idi. Məlumdur ki, yaxın qohumlar arasında nigah, incest qüsurlu nəslin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bu isə xalqın məhv olmasına gətirib çıxarır. Bizim ulu babalarımızın böyüklüyünü sübut edən bir amil də bizə vəsiyyət edilən ənənəvi "jeti ata" (yeddi ata, yeddi arxa) məsələsidir. Yəni yeddinci pilləyə kimi əcdadları tanımaq. Bu ənənə ana südü ilə birlikdə hər növbəti nəslin təfəkkürünə həkk olur. Mənəvi və həyati baxımdan çox vacib olan bu aksiomaları bizə öyrədən bu müdrik, qayğıkeş ağısaqqalları səhra akademikləri hesab etmək olar".

Sonradan "Cəzalandıran yaddaşın kosmoformulu" (Çingizxanın özü ilə apardığı sirr) əsərimdə mən bu problemin üzərində ətraflı dayanmışam. Nə vaxtsa Avropada sibir xorası xəstəliyi yayılmışdı və bəlli olub ki, səbəb budur. Əgər heyvanın sümüklərini üydərək un halına salıb mal-qaraya yedizdirəndə onun çəkisi həmişəkindən iki dəfə sürətlə artır. Amma, alimlər belə nəticəyə gəliblər ki, heyvan öz atasının və ya anasının sümüklərinin tozu qatılan yemi yeyərsə sibir xorası epidemiyası baş qaldırır. Qvineya-Bisauda isə övladların öz ölmüş ata-anasının beynini çiy halda yeməsi adətdir. Çünki, onlarda belə hesab edilir ki, bu yolla uşaqlar valideynlərinin müdrikiyini qazanır. Bu ölkədə də sibir xorası xəstəliyi geniş yayılıb.

- Məsələn, qazaxlarda və qırğızlarda yeddi pillə bu tərəfə qohumların uşaqları ilə evlənmək olmaz. Bizdə, özbəklərdə isə doğma qardaşların uşaqları bir-biri ilə ailə qurur. Görünür, bunun qarşısını almaq üçün xüsusi qanun qəbul etmək lazım gələcək. Sizin kitabı oxuyandan sonra mən bu qərarımda bir qədər də qatılmışam, - İslam Kərimov dedi.

Sonralar Türkiyədə keçirilən bir elmi konfransda olarkən, Özbəkistandan gəlmiş bir alimdən eşitdim ki, belə qanun artıq qəbul edilib.

Tanınmış qırğız alim Batıralı Sıdıkov Alma-Atada (1971-ci il) Qazaxıstan respublikası Elmlər akademiyasının Biologiya institutunda “Qoyunların artırılmasının əsasları” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək sübut edib ki, dörd arxa bu tərəfə qan qohumluğu olan heyvanları da bir-biri ilə cütləşdirmək olmaz. İnsanlar barədə isə heç danışmağa dəyməz...

Açığı bizim ölkəmizdə boş vaxtlarda İslam Kərimov haqqında çox danışırlar. Amma, mənim zənnimcə o, bizim bəzi Mərkəzi Asiya respublikalarının ruhu olmayan, milli köklərdən ayrılan və iliyinə kimi ruslaşmaya məruz qalan rəhbərlərimdən fərqli olaraq öz dilini, milli maraqlarını qoruduğuna görə böyük hörmətə layiqdir.

STOKHOLMDAN GƏTİRİLMİŞ İLAN ƏTİ

2001-ci ildə mən hələ Qazaxıstanın Qırğızıstandakı səfiri olarkən, ürəyim məni tez-tez narahat etdiyi üçün xəstəxanada müalicə olunurdum. Qırğız həkimləri təəssüflə bildirdilər ki, mən ayaqlarımda miokarda infarkt keçirmişəm. Aytmatov xəstəxanada mənə bəş çəkib, sonra Brüsselə getdi. Bir aydan sonra o, Bişkekə qayıtdı. Axşam isə bizə gəldi. Çay içdiyimiz vaxt o, əlindəki bir bağlamamı açaraq dedi:

- Muke, sən amma, qorxm. Brüsseldə öz işini çox yaxşı bilən bir ara həkimi ilə məsləhətləşdim. İnfarktdan müalicəsi üçün ən təsirli vasitələrdən biri ilan ətidir. Mən nə vaxtsa sənənin boyunda böyük bir ilanla şəklini də görmüşəm. Yəqin bir o qədər də qorxmazsan. Bu hissə verilmiş ilan ətini mən Stokholma adam göndərib gətizdirmişəm. Yaxşı olar ki, sən müalicəyə elə bu dəqiqə başlayasan.

O, polietilen plyonkaya bükülmüş qabı mənim qabağıma qoydu.

Mən uşaqlıqdan “ilan” adı gələndə titrəyirdim, ona görə də donub qaldım. Əlbəttə, aulda məktəbə gedərkən və ya mal-qaranı otararkən çöllükdə, tuqayların arasında, dağların döşündə cürbəcür ilanlar görmüşdüm. Buna baxmayaraq bu məxluqlara qarşı olan qorxum indiyə kimi canımdan çıxmamışdı. Bir dəfə Kanşayım, Jomart, Aşşorek və mən Taylanda getmişdik. Orada küçələrdə adamlar qol yoğunluğunda zəhərsiz və dinc ilanları boyunlarına sarıyıb gəzirdilər. Bəzi cəsarətli adamlar da sahibinə pul verərək boyunlarında bu ilanlarla şəkil çəkdirirdilər. Birtəhər özümə ələ alıb mən də şəkil çəkdirmişdim. Aytmatov da həmin şəkil görmüşdü. Baxmayaraq ki, onda demişdi: “Ola bilməz, yəqin oyuncaq ilandır”.

Uşaqlığımdan bir hadisə yadıma düşdü. 6-cı sinfi bitirəndən sonra mən dayım gildə kolxozda (“Juldız” kolxozu, badam şöbəsi), Şumkent şəhəri yaxınlığında yaşamışam. Tətil günlərində böyüklərlə birlikdə kolxoz sahələrində işləyirdim. Səhər sübhədən axşama kimi biz arxları təmizləyirdik. Amma, nə qədər yorulsaq da, bizim briqadیر Oksikbay - çox ürəyi geniş, amma kolxozun işinə fanatikcəsinə

sadiq olan bir insan bizi evə tez buraxmazdı. Aramızda Zulpan adlı gənc bir qadın var idi ki, istənilən ilanı quyruğundan tutub briqadiri qorxudurdu. Yəqin ki, ilandan qorxmayan adam yoxdur. Amma Oksikbay ağanın ilanlardan qorxmağı tam başqa bir tamaşa idi. İlanı gördəndə o, az qala huşunu itirirdi. Gözləri bərəlirdi, əl-ayağı əsirdi, bir sözlə – acınacaqlı hala düşürdü. Onun bu qeyri-adi panikası bizi həmişə güldürürdü. Bəzən evə tez getmək istəyəndə biz hamımız ilan axtarmağa başlayırıq. Tapanda isə Zulpan-jengenin yanına qaçıb pıçiltı ilə ilanın harada olduğunu deyirdik. Bu qadın isə o daqiqə ilanı quyruğundan tutub briqadirin üstünə gedərək: “Camaat çox yorulub. Evə getməyə icazə verirsiniz, ya yox?” – deyirdi. Oksikbay-ağanın rəngi ağarırdı, əllərini yellədə-yellədə qaçaraq: “Oy-oy, tez, tez gedin evə, icazə verirəm, icazə verirəm!” – qışqırırdı.

İndi isə tale belə gətirib ki, mən Aytmatovun xətrinə dəyməmək üçün ilanını ətini yeməliyəm. Amma, nə qədər toparlansam da özümü buna məcbur edə bilmirdim və vaxtı uzadırdım. Bunu görə bacım Qaliyə, Çingiz Terekuloviç, Ayşorek – üçü də məni ürəkləndirmək üçün ilan ətinin dadına baxdılar. Mən də nəhayət ki, əlimi paketə uzatdım və sonra bir-neçə gün ərzində ətin hamısını yeyib qurtardım. Bax bu cür insanları qorxudan əsməyə vadar edən ilan mənim dadıma çatdı. Və indi kitablarda və ya televizorda ilanın təsvirini görə kimi gözümün öndündə Aytmatovun əziz xatirəsi ilə bağlı olan həmin axşam canlanır.

CORC SOROSLA GÖRÜŞ

**Tükənməz var-dövlətin problemi
28 milyardın sahibi piyada gəzir
və ya həqiqi xoşbəxtlik zirvəsinə aparan
yeganə yol**

2003-cü ilin baharı. Axşam Qırğızıstan Respublikasının köməkçisi səfirliyə zəng edərək mənə Əcgər Akayevlə cəlaşdırdı.

-Muxtarjan, - deyə Əcgər Akayev salamdan sonra mətləbə keçdi, - sizin “Sivilizasiyanın yanılması” mənzum romanınızın rus və ingilis dillərində olan nəşrləri mənim qarşımdadır. Bu kitabda belə misralar var:

**...Corc Soros
Bir dəfə etiraf etdi:
“Mən öz sərvətimi
Maliyyə bazarlarından
Qazansam belə,
Bir şeyə görə çox narahatam.
Kapitalizmin sonsuz inkişafı,
Hüdsuzluğu,
Həyatın bütün sahələrində
Bazar münasibətlərinin tətbiqi
Bir gün böyük təhlükəyə çevrilə bilər
Açıq, demokratik cəmiyyət üçün.
Düşünürəm ki,
İndi də bizim əsas düşmənimiz
Kommunizm yox,
Kapitalizmdir...
Vaxtı çatıb ki,
Biz öz səhvlərimizə bir nəzər salıb
Tədbir görmək üçün
Bir sxem quraq”.**

Güman edirəm,

Soros –

-bu dünya şöhrətli maliyyəçinin

Sözləri barədə düşünmək olar.

Bu sətirləri ona görə oxuyuram ki, sizin bu “Əsrin yanlılığı” əsərinizdə haqqında yazdığınız dünyanın ən varlı adamlarından biri – Corc Sorosla nahar süfrəsi arxasında kiçik görüşümüz olmalıdır. Bəlkə siz də özünüzü narahat edən bəzi məsələlər və ya var-dövlətə bağlı suallarımıza cavab ala bilərsiniz. Yaxşı olardı ki, siz də Çingiz Torekuloviçlə birlikdə gələsiniz. Mənim köməkçim Məryəm Urmatovna ilə danışıb, o deyib ki Aytmatov sizin səfirlikdədir.

-Elə indi evə getdi. Mən sizin təklifinizi ona çatdıraram. Qırğızistan kimi bir-neçə ölkəni təkbəşinə dolandırmağa qadir olan zəngin bir adamla söhbət əlbəttə bizim üçün çox maraqlıdır, - mən dedim.

Bir qədər sonra mən Aytmatova zəng etdim və Əsgər Akayevin təklifini çatdırdım. Çingiz Torekuloviç razılaşıb və bildirdi ki, səhər səfirliyə gələcək ki, bir yerdə Sorosla görüşə gedək. Amma, sonra bir xahiş elədi: “Mən Sorosu dünyanın ən varlı adamlarından biri kimi tanısam da, onun keçmişi, taleyindəki keşməkeşlər, yüksəlişləri və enişləri barədə heç nə bilmirəm. Gəl, elə edək ki, aydan düşmüş adam təsiri bağışlamayaq. Uşaqlara tapşır, qəzet-jurnallardan, internetdən Sorosla bağlı informasiya toplusınlar”.

Mən öz həmkarım, səfirliyin müşaviri Nusip Saqadiyevi yanıma çağırıb Aytmatovun xahişini ona bildirdim.

Səhər Çingiz Torekuloviç təyin olunmuş vaxtdan xeyli tez gəldi.

- Şike, 51 dəqiqə tez gəlmisiniz, - deyər mən zarafat elədim. – İndi isə biz nəinki, Sorosun neçə arvadı və uşağının olduğunu, həm də tükənməz sərvətin sirtini öyrənəcəyik.

Mən otağa çay gətirməyi tapşırıdım və Nusip Saqadiyevi çağırıdım.

- Hə, Soros haqqında bizə nə məlumat verə bilərsiniz? – Nusipdən soruşdum. O, əlindəki kağızlara baxaraq başladı:

- Corc Soros 1930-cu ildə Budapeştdə yəhudi ailəsində doğulub. Onun atası- hüquq sahəsində işləyən Tivadar Şvars yəhudi cəmiyyətinin görkəmli nümayəndələrindən olub, həm də yazıçı kimi fəaliyyət göstərib. 1914-cü ildə könüllü olaraq müharibəyə gedib və ruslara əsir düşüb. Sibirə sürgündən qaçaraq, Budapeştdə kimi gəlib çıxıb. Corc Soros dünya miqyaslı maliyyəçi və filantropdur. Gələcəlinin böyük bir hissəsini yaradın fonduna yönəltdi. Soros iki dəfə boşanıb. Birinci kəbindən iki oğlu və bir qızı var. O, “Maliyyə kimyagərliyi”, “Sovet sisteminin kəşfi”, “Demokratiyaya dəstək” kitablarının müəllifidir...

- Hər şey düzdür, - Aytmatov dedi. – İndiki dövrdə varlanmaq – xüsusi istedadla sahib olmaq deməkdir. Dünyanın ən zənginlərindən biri Baffetin sözlərini haradasa oxumuşdum: “Əgər siz hamınız belə ağıllınsunuzsa, onda mən niyə belə varlıyam?” Amma, var-dövlətdən təkcə özü üçün yox, həm də başqalarına kömək etmək üçün istifadə etmək – varlıqların arasında çox nadir bir haldır.

- Bəziləri varlandıqca xəsisləşirlər. Səbəb nədir? – mən Aytmatovun sözünü kəsdim. – Keçən il çox varlı, on-on beş min nəfəri bir neçə il dolandırmaq imkanına malik çox varlı bir adam məni restorana dəvət etmişdi. Yeməkdən sonra ofisiant hesabı gətirdi. Həmin zəngin adam pulu ödədi. Amma, 500 tengə qalığı qaytarmaq üçün ofisiantin xırda pulu olmadı. Və biz düz 10 dəqiqə oturub həmin xırda pulun qaytarılmasını gözlədik. Amma, biz öz kiçik qazancımızla dolansaq da, ofisianta yaxşı “çay pulu” saxlaya bilərik. Məncə bu oğlan heç kasıb olanda belə xəsis deyildi.

- Əvvəllər yaqın üzə çıxmayıb, - Aytmatov dedi, - yoxsa Balzakın təsvir etdiyi Qobsek, Qoqolun Pyuşkini və başqa onlar kimilərin uşaqlıqdan xəsislik cəmlərində olur. Ola bilər ki, varlandıqca xəsisliyi artır. Bu da acgözlüklərinə görə Allahın onlara göndərdiyi cəzadır.

Mən bir kitabda dünyadakı ən varlı adamların əksəriyyətinin xəsis olduğunu oxuyanda heyrətə gəldim. Yeri gəlmişkən, beş qəpi-

yə görə canından da keçməyə hazır olan bir milyarder qadın xəsisliyinin badına gedib. Onun 11 yaşlı oğlu ayağını sındırır. O isə uşağın ayağına baxıb sağaltmağı boynuna götürən həkimə pul vermək istəməyib. Əvvəlcə ayağın öz-özünə bitişəcəyini düşündüyündən, sonra isə ucuz xəstəxana axtardığından xeyli vaxt itirib. Nəticədə yara qanqrenaya məruz qalır və həkimlər uşağın ayağını dizdən yuxarı kəsməyə məcbur olurlar. Ömründə heç vaxt bahalı paltar geyinməyən və xəsisliyə görə Ginnesin Rekordlar Kitabına düşən bu qadın 81 yaşında ürək çatışmazlığından ölüb və özündən sonra 2 milyard dollardan çox sərvət qoyub.

- Müqayisə üçün deyək ki, indi Qırğızıstan Respublikasının illik büdcəsi 450-500 milyon dollar civarındadır, - mən dedim. – Öz doğma övladının müalicəsi üçün pulu əsirgəyən bu qadın bütün Qırğızıstanı 4 il dolandıra bilərdi.

Nusip söhbətə müdaxilə elədi:

- İnternetdə oxumuşam ki, - dedi, - isveçli zəngin adam, 28 milyard dolları olan İnvər Kampard pula qənaət etmək üçün avtobusda gəzirmiş. Arvadının evdə olan köhnə, kirli, 32 il əvvəl alınmış kürsünü yenisi ilə əvəzləmək təklifinə isə çox hiddətlənib. Həmin Kampard kağıza sərf olunan xərci azaltmaq üçün öz əməkdaşlarına vərəqin hər iki tərəfində yazmağı tapşırıb.

- Amma, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri arasında da xəsislər olur, - mən dedim. – Məsələn onlardan biri, dünya şöhrətli heykəltarş Mikelancelo, öz zəmanəsinin çox böyük gəliri (bu günün qiyməti ilə on milyonlarla dollar) olan adamı olmasına baxmayaraq, xəsislikdən özünə nə kitab, nə də məişətdə gərək olan gündəlik tələbat əşyaları almırmış. Onun otağında ancaq ağzı kilidli böyük bir sandıq olub. Ölümündən sonra sandığı açılıb görüblər ki, içi üst-üstə yığılmış pulla doludur.

- Alimlərin araşdırmasına görə isə xəsislik, hər qəpiyin üstündə əsmək sağlamlıq üçün də zərərlidir, - Aytmatov dedi. – Daha vaxtdır. Gedək Sorosun yanına.

Bir neçə dəqiqədən sonra biz artıq çatmışdıq. Qırğız milli xörəkləri ilə dolu olan nəhəng masa arxasında Corc Soros oturanlarla söhbət edirdi. Əsgər Akayev qonağı bizimlə tanış etdi.

- Ağılli, sağlam düşüncəli insanlarla tanış olmaq və mümkün olsa onlarla yaxın ünsiyyət qura bilmək – mənim əsas məqsədlərimdən biridir, - gülümsəyərək Soros dedi.

Mənim düşüncə tərzim sovet sisteminin tərbiyəsi əsasında formalaşdırılıb, buna görə də təmiz zəhmət və ya istadad vasitəsilə qazanılan pullardan savayı bütün başqa yollarla əldə edilən var-dövləti mən əyri yola düşməyin və fırıldaqın nəticəsi hesab etmişəm. Amma, indi də deyə bilmərəm ki, bu dünyagörüşümdə köklü dəyişikliklər baş verib.

Xaricdə var-dövlətin yaranmasında bir ardıcılıq var. Babanın və ya atanın, nənin və ya ananın qazandıqları nəsildən nəslə keçir. Onların varisləri də bu işi davam etdirir, ağıl, fərsət və işgüzarlıqları sayəsində (təbii ki, hiylə və məkr də olur) inkişaf etdirirlər. Bizim pulluların varlanması isə tam başqa müstəvidə baş verir. Sovet İttifaqı dövründə Qazaxıstanda böyük sərvətə sahib insan ola bilməzdi. Bu mümkün deyildi. Suverenlik elan olunduqdan sonra isə ilk növbədə hakimiyyətin yüksək əşelonunda olanların oğurları, qızları, kürəkənləri, qardaşları, qudaları və başqa qohumları dövlət əmlakının üzərinə sıxdılar. Zavodlar, fabriklər, univermaqlar, bazarlar, mağazalar, qəsdən müflisləşmə səviyyəsinə gətirilən müəssisələr, mədəniyyət sarayları, uşaq baxçaları, hətta xəstəxanalar tez bir zamanda onların mülkiyyətinə çevrildi. Hakimiyyətin orta və aşağı pillələrindəki şəxslər də onlardan geri qalmamağa çalışırdı.

Bu gün deyiləndə ki, milyon, yüz milyon yox, milyardlarla dollar dəyərində dövlət əmlakı talan edilir, oğurlanır, heç kimin vecinə də olmayacaq. Çünki, hamı buna öyrəşib. Mətbuatda külli miqdarda sərvətin bu və ya digər şəxsin əlinə necə keçməsi, hərəsi bir ölkəni saxlamaq imkanına malik bəzi dövlətli qaxaxların necə əndazədən çıxmaları barədə dəfələrlə ətrafı yazılır çap olunub. Onlardan bəziləri özünün və ya arvadının ad gününü şənliyinə uzaq və ya yaxın

xaricdən məşhur müğənniləri çağıraraq onların hərəsinə 500 mindən 2 milyon dollara kimi qonorər verir. Hesab edilir ki, “azadlıqdır”, “kim nə istəyir, onu da edir” və pulu hara xərcləmək onun öz işidir. Mən isə hər dəfə bir faktı xatırlayanda əsəbimdən coşuram. Uzun illər boyu, qazax dilinin dövlət dili kimi inkişaf etdirilməsi hüququunu qazanan gündən, hər il bizim dövlətimiz bu məqsədlər üçün 60 milyon tengə ayırırdı. Əgər bu pulu dollara çevirsək 500 min dollar alınar. Bizim varlılar isə öz ad günlərinə, bütün axşam boyu cəmi bir-iki mahni oxuyan xarici müğənnilərə elə bu qədər pul verirlər. Bu faktı nəzərə alanda görürük ki, bizim ölkəmizdə qazax millətinin, onun dilinin, milli maraqlarının qorunması ilə bağlı vəziyyət necə gülməlidir...

Qayıdaq Sorosla görüşə.

Masa ləziz yeməklərlə dolu idi. Amma, Soros əlini də süfrəyə uzatmadı. Yalnız hərdən kiçik qurtumlarla mineral su içirdi. Burda mənim ağılıma bir fikir gəldi: “İnsan təbiəti necə də maraqlıdır. Sən adı adamlardan min dəfə, milyon dəfə, lap elə milyard dəfə varlı ola bilərsən. Amma, qidaya olan tələbatlar demək olar ki, eynidir. Sən nə qədər qarınqulu olsan da, gündə bir-iki kiloqramdan çox ət, bir-iki kömbədən çox çörək, iki-üç kiloqramdan artıq meyvə-tərəvəz yeyə bilməzsən. Alimlər bunu hesablayıb belə qənaətə gəliblər ki, insan ömrü boyu 50 ton qida qəbul edir və 42 min ton su və ya başqa içki içir. Soros isə bu dəqiqə qarşısındakı qidanın onda birinə, heç iyirmidə birinə də ehtiyac duymur. Təbiətin varlıya da, kasıba da verdiyi mədə böyüklüyünə və tutumuna görə eynidir. Amma, bəzən qarın doysa da, gözlər doymur – bu insan təbiətinin əsas zəifliyidir. Belə bir əfsanə var ki, dünyanın yarısını zəbt etmiş Makedoniyalı İskəndər həyatın fanliyini başa düşərək, öləndən sonra onu çiyinlərinə aparacaq silahdaşlarına tapşırır ki, basdırmağa apararkən onun əllərini açıq qoysunlar. Bununla o, hamıya göstərmək istəyirdi ki, dünyanın yarısını tutsa da, misilsiz var-dövlətə sahib olsa da, özü ilə qəbirə heç nə apara bilmir: ac gözləri yalnız soyuq qara torpaq doydura bilər.

Alimlərin dediyinə görə qızıl, gümüş, mis, qurğuşun, qalay, dəmir və civə - yəni sərvət dəryasının əsas elementləri bəşəriyyətə bizim eradan əvvəl birinci əsrdə bəlli olub. O vaxtdan bu sərvətlər uğrunda mübarizə gedir. Nahaq deyilməyib ki, “Alver olan yerdə düzlük olmaz”. Bütün varlı adamların demək olar ki, hamısı tamahın və acgözlüyün qurbanı olur. Sorosun topladığı var-dövlət onun bütün nəslinin korluq çəkmədən yaşaması üçün əsrlər boyu bəs edərdi. Amma, yenə də onlar bununla qane olmur.

Təbiətdə göz oxşayan güllər çoxdur. Çox qəribədir ki, bu güllərin 90 faizinin heç bir ətri yoxdur. İnsan təbiətində də çatışmazlıqlar az deyil. Bunlardan biri aza qane ola bilməməkdir. Və bəşəriyyətin ən böyük bəlası da budur. Qazaxların bir atalar misalı insanın bu qüsurluğunu çox gözəl xarakterizə edir: “Kasıb varlı olaq istəyir, varlı - Allah”. Çox az adam cahillər həyatının bu burulğanından kənardə qala bilər...

Soros ilk sualı Aytmatov verdi:

- Yadımda deyil neçənci ildə, Gürcüstan alimləri insan qanının tərkibində qızıl tapmışdılar. Əgər bu qızılı əldə etmək üçün vasitə tapılsa, yəqin insanların həyatı üçün bərbəsa təhlükə yaranmış olar. Bunu ona görə deyirəm ki, bu gün bəzi adamlar qazanc naminə heç nəyin qarşısında durmur. Sadə insandan milyard dəfə varlı olmaq, qarşında heç bir səddin olmaması – bu mənəviyyətsizlik deyilmi?

- Nə deyirlər, desinlər, bəşəriyyət hələki bu sonsuz rəqabətin qarşısını almaq gücündə deyil, - Soros qısa cavab verdi.

Mən 94 il yaşamış ingilis şair Uolter Meyin ingilis dilinə tərcümə etdiyi “Sivilizasiyanın yanlışlığı” və “Cəzalandıran yaddaşın kosmofornuluğu” (Çingizxanın özü ilə apardığı sirr) romanlarını Sorosla hədiyyə olaraq təqdim edəndə soruşdum:

- Mənim sualım da Çingiz Torekuloviçin sualı ilə üst-üstə düşür. Çarlz Dikkens deyirdi ki, “Çox yemək mədəyə ziyan vurduğu kimi, çox rahat, şirin həyat da insanın mənəviyyətini dağıdır”. Necə bilirsiniz, yaxın illərdə acgözlük, hərisliklə bağlı insanların dünyagörüşündə dəyişiklik olacaqmı?

- Bu mümkündür, əgər siz, Aytmatov kimi şairlər, yazıçılar, mədəniyyətlə bağlı sahənin nümayəndələri dünyada insanların düşüncəsini dəyişə bilsəniz, - deyə o, hiyləgərcəsinə gülümsəyərək cavab verdi.

Heç şübhəsiz ki, Soros çox ağıllı zənginlərdəndir. Dünyada mədəniyyət çoxdan arxa plana keçib. Baxmayaraq ki, bunun belə olmadığı barədə əsassız iddialar da tez-tez səslənir. Bu gün bütün dünyada elə bizdəki kimi mətbuat və televiziya tam olaraq varlıqların inhisarına keçib və onların əlində həqiqəti yalanla qarışdırıb insanlara sırayın oynucağa çevrilib. Hər yerdə əsas meyar bizim bir atalar misalımızda olduğu kimidir. "Ağzi əyri olsa da, qoy varlığın oğlu danışsın". Həqiqətin yolunda çoxlu maneələr qoyulur ki, onu əhəlinin əksəriyyəti eşitməsin. Soros özü də bunu gözəl bildiyindən, özü də müəyyən qədər bu prosesin səbəkarlarından biri olduğundan bizə yüngül-istehzalı cavablar verirdi.

Mənim hələ bitməyən "Atlantidən məhv edilən alma" mənzum romanımın "Tükənməz zənginliyin faciəsi" fəslində belə fikirlər var:

"Əgər nəzə alsaq ki, insanların yalnız 3 faizi öz başı ilə düşünür, yaşayır, qalan 97 faizi isə yalnız başqalarını təqlid edir, onda deyə bilərik ki, hakimiyyət müxtəlif çağırışlar və hiylələrlə əhəlinin böyük əksəriyyətini lazımı səmtə yönləndirə bilər. Demokratianın əsas qanununa görə isə azlıq çoxluğa tabedir. Amma, çoxluq həmişə haqlıdır mı? Vaxtla çoxluq müxtəlif tiranlar, hətta bəşəriyyətə dəhşətli əzablar və kədər yaşadan Hitlerin dahiyə dinnməz-söylənəyə getməyibmi? Bunun nə ilə nəticələndiyi bütün dünyaya məlumdur. Qoca tarix dəfələrlə göstərmiş ki, müstəqil düşünməyi bacaran azlığın fikirlərinə, rəyinə əhəmiyyət verməmək necə böyük bəlalara gətirib çıxara bilər.

Tarixin bu səhifələrini öyrənsək görürük ki, bu günə kimi bütün dünyada əsl demokratiya zirvəsinə yüksələ bilən ölkə olmayıb. Həqiqi demokratiya səmasında pər-

vazlanmaq imkanı heç vaxt olmayıb. Öz "qarınının" maraqlarını ön plana çəkən XXI əsr üçün də bu, əlçatmaz arzu olaraq qala bilər. Başqa sözlə, acgözlükləri sərhəd bilməyən varlıqlar, öz maraqlarından başqa heç nəyi görməyən, mədəni dəyərləri nəzərə almayan kompüter qəlblili rəhbərlərin dövründə demokratiyaya nail olmaq mümkün deyil. Əsl demokratiya qurmaq üçün insan və cəmiyyət təmənənəsizlik, ruhi təmizlik, humanizm zirvəsinə yüksəlməlidir. Mədəniyyətdən məhrum olanlar, qarınıqluluğu özlərinə bayraq edənləri isə döyə-döyə də olsa demokratiyaya tərəf yönləndirsələr, onlar bu ədalət məbədinə həmişə oğrun-oğrun, gözdən yayınaraq girməyə çalışacaqlar ki, nəşə çirpədirsənlər".

Sorosla görüş mənə də, Aytmatovda da xoş təəssürat buraxmadı. Ola bilər ki, Əsgər akayev bizi elə ona görə dəvət etmişdi ki, biz sonsuz var-dövlətin bəzi gizli tərəflərini görə bilək. Dahi əcdadımız Əbu Nəsr əl-Fərabî bildirdirdi ki, dövlət başçısı on iki əsas keyfiyyətə malik olmalıdır. Bunlardan biri – var-dövlətin qulu olmaq və öz ruhunu sərvətə satmamaq. Bədbəxtlikdən bizim ölkəmizin yüksək rəhbərliyində bu keyfiyyətə malik olan insan yoxdur. Əksəriyyəti nəinki mədəniyyət uğrunda döyüşmüş, hətta var-dövlətə naminə çoxdan şərafət və ləyaqətini də satıb.

Sərvətin köləsinə çevrilməmək, ona təslim olmamaq üçün mənim öz prinsiplərim var. Mən Qazaxıstan suverenlik qazanmamışdan demokratiya uğrunda mübarizə aparın çox az adamdan biri kimi, və ya hakimiyyət qarşısındakı nüfuzumdan istifadə edərək hansısa bir zavod və ya fabriki mənə verməyi xahiş etməmişdim, kim buna mane olardı? Əksinə, sevini-sevinə verərdilər ki, "ağzımı yumsunlar". Şükür Allaha ki, mənim əlim heç nəyə bulaşmayıb, öz şərafətimi və təmiz niyyətimi qoruya bilmişəm. İndi mənim heç velosipedim də yoxdur. Ən böyük sevinc – şəxsi mənafeyə tam etinasız yanaşmaqdan doğur.

Mən bu mövzuda şeir də yazmışam:

SƏRVƏT VƏ TAMAHKARLIĞA ELEGİYA

Zautbek Karabekova

“Bu sizin xətrinizə dəyə bilər, amma mən deyəcəyəm. Şimkentdə sizin 60 iliyinizə həsr olunmuş böyük mərasimdə iştirak etmişəm. Sizə müxtəlif qiymətli hədiyyələr və 30-dan çox çapan bağışlandı. Siz isə “Mən hamıya çox böyük təşəkkürümü bildirirəm. İnciməyin, mənim həyat prinsiplərim belədir”, deyərək sizə verilən hədiyyələri aulun, şəhərin ağsaqqallarına, vaxtilə sizə kömək etmiş insanlara, gənc yazıçı və şairlərə payladınız. Əgər nəzərə alsaq ki, sizin çiyinizə atılan hər çapanın qiyməti azı 100-150 dollardır, deməli bu sanballı puldur. Hətta sizə bağışlanan qobeleni də siz başqasına verdiniz. Qəzətdən oxumuşdum ki, Qırğızıstanda keçirilən yubley mərasimində də siz belə eləmişiniz. Mən başa düşmürəm, bu nədir – israfçılıq yoxsa tacir ədəbzlığı? “Jas Alaş” qəzeti isə yazırdı ki, siz ürəyinizin xaricdə müalicəsi üçün pul tapa bilmirsiniz. Əgər nəyiniz varsa paylayırımsınızsa pulunuz hardan olsun? Yoxsa siz bu cür bədxərclikdən həzz alırsınız?”

Sizin həmyerliniz D...”

*(Cənubu Qazaxıstan vilayətinin
Otrar rayonu sakininin
müəllifə məktubundan bir hissə)*

**Düz adam heç vaxt varlana bilməz.
Menand**

**Yalnız öz tamahını cilovlaya bilən kəs
həqiqətən zəngindir.
F. Volter**

**Varlılar görüşür,
Uşaq vaxtından
Yığımcıl, tamahkar olan insanlar,
Onlar bütöv ölkələri saxlayar
Amma, onlardan kimsə
Ya səhər,
Ya da ki, şam yeməyində
Başqa birisi ilə yemək yeyərsə,
Hesabı verərkən hər qəpik üstə
Əsdiyin görərik bu bunəvanın...**

**Yəqin var-dövlət adlı ağacın
Kökü xəsislikdən qidalanır.
Qamışlar içində
taxıl cüərməz
Varlılar heç biri
səxavət bilməz.**

**Yoxsa ki, sərvətin böyüməsiylə
Xəsislik də artır bu insanlarda?
Amma, gör nə qədər bu sərt həyatda
Sonsuz səxavətli kasıblar vardır?
Nə qədər çətinlik çəksə də özü,
Xeyirxah işlərin əsirgəməzlər.
Onlar həyatların belə qururlar
Və bundan misilsiz ləzzət alırlar.**

**Bir şair kimi mən
Səhvimi edərəm
Kasıbım bu böyük səxavətindən
Öz həyatım üçün ibrət götürsəm?**

**Hərdən həyat - soyuq qaya,
İstisi yox.**

**Pulsuzluqdan əzilərik,
Hətta müalicəyə belə
Bəzən pul tapa bilmərik.
Buna baxmayaraq yenə
Xeyir yolundan dönmərik.**

**Gəlin şükr edək biz Yaradana!
Ki, bizi ayırıb
Pul üstə əsən,
Xəsis varlılardan,
Tamahkarlardan.
Onlar bizim kimi ola bilməzlər –
Azad, səxavətli, kasıb və xoşbəxt!**

Sorosun yanından qayıdandan sonra Aytmatovla mən belə bir söhbət etdik:

- Şike, biz dünyanın ən varlı adamlarından biri ilə ünsiyyətdə olduq. Siz hansı adamı əsl xoşbəxtlik zirvəsinə qalxmış kəs hesab edirsiniz?

- Yalnız o adamı ki, öz maraqları naminə yox, heç bir təmənnasız və inadla başqalarının həyatını daha yaxşı eləmək naminə cəmiyyətdə xidmət edir. Ancaq belə insan mükəmməllik zirvəsinə qalxaraq əsl xoşbəxtlik hissini yaşaya bilər.

- Başqa sözlə, ağlagəlməz dərəcədə varlı və məşhur olsan da, əgər səmimi minnətdarlıq və məhəbbət işığında üzümürsənsə, deməli xoşbəxtlik zirvəsinə görməyəcəksən? Hətta özünü xoşbəxt sayırsansa da bu aldanışdır?

- Məhz belə! Adam var ki, onun üçün xoşbəxtlik doyunca yemək yeməkdir. Əlbəttə bu çox bədbəxt insanlardır. Heç kim başqalarının xoşbəxtliyi üçün çalışmadan həqiqi xoşbəxtlik zirvəsinə yüksələ bilməz. Bu zirvəyə aparan başqa yol yoxdur!

KRAL VƏ ONUN XANIMI
Səksənbayların və Doxsənbayların doğulması halları
Dekabr üsyanını yatırmaq üçün
yetimlərdən təşkil olunan
hərbi dəstə

2007-ci ilin mayında mən Malayziyaya uçmağa hazırlaşanda, Belçikadan Aytmatov zəng elədi. Yola çıxmağa hazırlaşdığımı biləndə dedi: "İmkan tapsan bu ölkənin hazırda pensiyada olan keçmiş baş naziri ilə görüş. Çox müdrik adamdır. Öyrən gör o, sənin tez-tez qaldırdığın dil və millət problemini necə həll edib".

Bundan iki gün əvvəl parlamentdə mənim qəbuluma 83 yaşlı bir qoca gəlmişdi. O, şəhəratrafı təsərrüfatlardan birində yaşayır. Ağsaqqalın xahişi ilə parlamentin çox ciddi mühafizəçilərinə zəng etdim ki, onların içəri keçirməyə qoymadıkları və qocanın mənə pay gətirdiyi bir tuluq kumusu gətirsinlər. Qoca çox qıvrıq, həm də vətənpərvər adam imiş. "Birinci arvadım yeddi il əvvəl ölüb, - deyə söhbətə başladı. – Siz Çingiz Aytmatovla öz kitabınızda yazırsınız ki, az qala 100 yaşlı olan şair Jambıl evlənmək istəyirmiş. Vilayət və respublika rəhbərliyi isə buna mane olub və onu evlənməyə qoymayıb. Sonra isə Jambıl xəstələnəndə həmin adamlar ona dəyməyə gəlib və tutduqları işə görə utanıb, peşman olublar. Mənim də gəlinlərim var ki, mənə daim qulluq göstərməyə, sağlamlığımı qeydinə qalmağa çalışırlar. Amma, hər bir qocanın xəstələnəndə elə problemləri olur ki, bunu yalnız öz həyat yoldaşına deyə bilər. Mən də belə situasiyaya düşdüm. Nə etməli, əri həlak olmuş bir cavan qadınla ailə qurdum. Heç bir il keçmədi ki, o mənə bir oğlan uşağı doğdu, adını Çingiz qoyduq. Belətklif də var idi ki, siz bu uşağı səksən yaşında görmüsünüz, ona görə də adını "Səksənbay" qoyun. Mən buna uymadım. Yoldaşım məndən 46 yaş cavandır. Amma, şükür Allaha ki, o, mənimlə çox xoşbəxtdir. Əvvəlcə fikirləşirdim ki, arvadım əkiz doğsa, uşağın birinin adını Çingiz, o birini Muxtar qoyaram. Madam ki, əkiz olmadı, növbəti uşağı hökmən Muxtar adlandıracağam – bunu sizə və Çingiz Aytmatova dərin hörmətim kimi

qəbul edin. Kumısı isə uzaqdan bura ona görə gətirmişəm ki, onun xüsusi, indiyə kimi layiqincə qiymətini almayan özəl dadını siz də hiss edə bilərsiniz. Çünki, mən hesab edirəm ki, milləti, dili uğrunda kosmopolitlərlə döyüşə girən insan həm də sağlamliq baxımından rəqiblərindən çox-çox üstün olmalıdır”.

Əkilərə bizim adımızın verilməsi halları artıq bir-neçə dəfə həm Qırğızıstanda, həm də Qazaxıstanda olmuşdu. Məsələn, Astanadan olan tanınmış qazax şairi Baxıtjan Tobayakov “Uçurum üzərində ovcu fəryadı” kitabını oxuyandan sonra bir nəvəsinə Çingiz, ikincisinə isə Muxtar adı verib. Qəzetlər də bir-biri ilə bəhsə girərək bununla bağlı məqalələr çap edirdilər. Bir qırğız şairinin şeiri qırğızlar arasında dillər əzbəridir:

*Xalqlar qoy dost olsunlar
Qazaxla qırğız kimi.
İnsanlarsa dost olsun
Muxtarla Çingiz kimi.*

Əlbəttə, burda ilk növbədə Aytmatovun dünya şöhrəti və mənim həm qazaxların, həm də qırğızların diqqətini dövləti, milli maraqlara yönəltməklə bağlı söylərim, ikincisi isə bizim Çingizlə hamıya bəlli olan səmimi, təmiz dostluğumuz pol oynayıb.

Malayziyaya getməzdən əvvəl mənimlə birlikdə uçmalı olan Qazaxıstanın “Xalal” komitəsinin sədri Marat Sarsanbayevə 83 yaşında Çingiz adlı bir oğul atası olmuş qoca haqqında danışdım və onun kumısı özünün gündəlik içkisinə çevirdiyini dedim. Əcdadlarımızın adətlərinə dərin hörmətlə yanaşan Marat Malayziyadakı Qazaxıstan səfiri Muxtar Tleuberdinə 10 litr kumis apardı. Təəssüf ki, biz Malayziyada olarkən Aytmatovun haqqında danışdığı keçmiş baş nazir zərəcə idi. Malayziyanın kralı və onun xanımı ilə görüşdə isə Jətpisbaylar və Səksənbaylar doğurmağa qadir olan kumisin gücü barədə atmacalarla dolu söhbət etdik. Malayziyadan qayıdan kimi həmin görüşün əsasında qocalığa təslim olmamağa çağıran zarafatyana bir şeir yazdım. Həmin şeiri oxucuların diqqətinə təqdim edirəm.

KUMIS VƏ QOCALIQ

**Malayziya kralı və onun xanımı
və ya
Aytmatov nədən incidi?**

Malayziya kralı Tuanku Sayed Siracuddin ibn al-Marxum Tuanku Sayed Putra XII Camalulayla aşağıda şeir formasında olan zarafatyana hekayəti danışmaqla yanaşı, həm də onu dedim ki, mən XX əsrin böyük şairləri Rəsul Həmzətov və Davud Kuqultinovun qardaşlığı və dostu olmuşam. Biz hamımız SSRİ Ali Sovetinin deputatları olmuşuq. Mən onlara danışmışdım ki, qazaxlarda kişinin gücünü müəyyən etməyə imkan verən və “K” hərfi ilə başlayan üç amil var. Bunlar “kumız” – kumis, “kazi” – kazi və “kız” – qızdır. Xalq bunlardan uzaq gəzənləri “cigit” hesab etmir.

Bir dəfə Almatıdan Moskvağa qayıdıb gördüm ki, “Moskva” mehmanxanasında mənim deputat otağımdakı soyuducudan kazi yoxa çıxıb. Kumusin boş şüşələri də yerə atılmışdı. Bir müddət sonra Rəsul və Davud gəldilər və gülə-gülə dedilər: “Mehmanxananın növbətçisindən xahiş elədik ki, sənin otağının qapısını açsın. İstəyirdik kumusin və kazının dadına baxmaq görəək doğrudanmı sən deyən kimidir. İndi deyə bilərik ki, biz də Altmışbay və ya Yetmişbaylar doğurmağa qadirik”.

Biz şəhərdə yaşayırıq və nadir hallarda kumis içirik. Amma mən əminəm ki, o nəsilətimizə funksiyalarının qorunmasına yardım edir və dünyaya Yetmişbay, Səksənbay və hətta Doxsənbayların gəlməsinə səbəb olur. Keçən il Cənubi Qazaxıstan vilayətində kumısı gündəlik içkiyə çevirən bir qadının 57 yaşında sağlam bir uşaq doğduğunu eşidəndə çox müttəəssir oldum. Onun evində qonaq olaraq kumis də içdim. Heç vaxt eşitməmişdim ki, qazax torpağında bu yaşlı qadın dünyaya uşaq gətirsin...

Malayziya kralı – enerjili, işgüzar,
Bizi qarşıladı mehribancasına.
Çox füsunkar görsənir
Yanında kraliça.

Hər millətin özünün qürurla göstərdiyi
Yeməkləri içkisi var.
Qazaxıstan səfiri onlara ehtiramla
Kumıs süzdü, köpüklü.
Nəzakət xatirinə onlar bir qurtum içib,
Kənara qoydular piyalələri.

Zarafatla dedim mən:
-Əlahəzrət sağ olsun,
Bizim qazaxlarda belə adlar var
Yetmişbay, Səksənбай, Doxsanбай.
Bu adların mənası bir işarə
Ahıl vaxtlarında övlad sevinci
Keçirən ataların yaşına.
Bu uğurun sadə bir izahı var –
Cavanlıqla vidalaşmayıb onlar.
Buna görə bu ağsaqqal qocalar
Gözlənilməz xoşbəxtlik qazanıblar.
Bəs sizin dövlətdə deyin bir, varmı,
Səksən, doxsan yaşda ata olanlar?
Cavab əvəzinə onlar utanıb,
İkisi də başlarını yellədilər.

-Bax belə, - mən dedim, -
Bəyənmədiz, gördüm bizim kumısı.
Amma, o düz altmış dərdin dərmanı,
Həm də kişilərin gücün artırır
Hətta ən tənbel qocaların da...

Bundan sonra gördüm kral arvadı,
Mənə baxıb gülümsədi inamla,
Sonra ərin dümsükləyib yüngülcə
Pıçıldadı ona: “Bir yerdə içək”.
Bir an sonra
Kumıs dolu badələr
Boş idilər.

Bu kral ailəsiylə
Görüşümüz barədə
Mən bir dəfə danışdım
Aytmatov Çingizə.
Gözləri yaşarınca gülüb o mənə dedi:
-Kumısın bu qeyri-adi
Gücünü niyə mənim
Yadıma salmamısan
Arvad cavan olanda?
İndi daha bu işi
Özün davam etdir sən.
Qocalığı yaxına buraxmamaq özü də,
Kişilik, güc rəmzidir.

Bir neçə il əvvəlsə,
Çingiz Aytmatovun
Yetmiş yaşı olanda,
Mən zarafatla ona qoca kişisən dedim.
O, məndən bərk incidi
Düz üç gün ərzində
Heç salam da vermədi.
İndi özüm qorxuram
Ki, kimsə birdən mənə
Qoca kişisən deyər.

Bir vaxt mən də Çingizin

Xətrinə dəydiyimçün.

Bəli, qoy “Qocalmadan, qocalaq!”

Sözləri hər bir kişinin şüarına çevrilsin.

Bir dəfə Almatıda, mən qonaqlarla birlikdə kumis içərək bu şeiri oxuyanda, Aytmatov zarafatına dedi:

- Sən məndən 14 il balaca olsan da, qoy qocalığa təslim olmaq ideyası bizim ümumi məqsədimiz olsun. Qoy sənin şeirlərin insanların kumisa rəğbətini artırsın və dünyaya gələn Yetmişbayların, Səksənbayların sayı lap çox olsun. Şeirdəki bir fikri təkrarlayıram. Heyf, mənim artıq bir faydam yoxdur. Amma, qoy gəlinlərin xeyir-duası ilə qocalığa boyun əyməyən cəsarətli kişilərin yolu açıq olsun!

Sonra isə o, Bişkekdə bəzi kumissevər imkanlı iş adamları arasında ikiarvadlılığın dəb olduğunu danışdı.

- Mən Baybosın Zulpıxarov adlı bir oğlan tanıyıram, o, Otrar-dandır, amma indi Şimkentdə yaşayır, - Aytmatova dedim. - Bir dəfə Şimkentdə sizi onunla tanış etmək istədim, amma alınmadı. Onun iki arvadı var: Jansulu və Nelya. İkisi də Baybosını dəli kimi sevirlər. Ən maraqlısı isə budur ki, qadınlar bir-birilərinə səmimi hörmətlə yanaşırlar. Hər ikisi ayrı evdə yaşayır, amma Baybosan evin birinə özü ilə qonaq gətirəndə digəri tez özünü yetirib biş-düşə kömək edir. Ayrı-ayrı analardan olan uşaqların da aralarında gözəl mehriban münasibətləri var. Mən dəfələrlə hər iki arvadın öz ərinin üzərində əsdiyinin şahidi olmuşam. Biz nə danışsaq da, iki qadının bir kişinin məhəbbətini qazanmaq üçün sanki yarışması və kişinin də qarşılıqlı hissələri ilə bərabər bunların bir damın altında toplanması halı çox az araşdırılıb.

- Təəssüf ki, mənə bu oğlanla tanış etməmişəm, - mənə təəccüblə dinləyən Aytmatov dedi. - Bu hadisədə arvadlar arasında dostluq münasibətləri və qonaqlıq zamanı ümumi maraqlar o qədər də təəc-

cüblü deyil. Vacib olan budur ki, istər ailədə harmoniya və birliyin, istərsə də evdə rifahın, firavanlığın təmin olunmasında kişinin öz məsuliyyətini dərk etməsi bu alyansı daha möhkəm edir. Yoxsa qadınların təbiətində belə dinc birlik çox nadir hadisədir.

- Sizə mənə çox təəccübləndirən bir hadisə barədə də danışaçağam, - Aytmatova dedim. - Qızılırdada bir bir kişinin üç arvadı var ki, hamısı bir damın altında çox mehriban yaşayırlar.

- Bu faktın özü möcüzəli nağıla bənzəyir - Şiken güllümsəyərək dedi.

- Elə bu fakt ona görə qiymətlidir ki, o, həqiqətən nağıla bənzəyir, mən dedim. - Əlbəttə, indiki zamanədə üç arvad saxlamaq, onların bir evdə mehriban yaşamasını və firavanlığı təmin etmək çox çətindir. Amma, bu oğlan qadınlarda eqoizm və xüsusiyyəçilik hissələrini cilovlamaq üçün kobud üsuldan istifadə edirdi. Elə ilk günlərdən arvadlardan biri o birilərindən şikayət edir. Əri ona dinməzəcə qulaq asır. Sonra üçünü də yanbayan otuzdurub şikayətin məğzi-ni onların nəzərinə çatdırır. Və dombranı götürüb Kurmanqazının “Kisen aşkan” (Qandallardan qurtulma) küyünü ifa etməyə başlayır. “Kim birliyə daş atırsa, o, satqınlıq eləyir” sözlərini oxuduqdan sonra isə hər üçünü qamçılamağa başlayır. Növbəti dəfə başqa bir arvad rəqiblərindən şikayət edəndə, kişi yenə də bu metoddan istifadə edir. Lap təqsirkar elə şikayətinin özü olsa da, “Qandallardan qurtulma” küyünün musiqisi altında “Kim birliyə daş atırsa, o, satqınlıq eləyir” sözlərini deyib üçünü də qamçılıyır. Burada əsas məqsəd odur ki, qadınlar nə olursa olsun bir-birilərini satmasınlar və şikayət etməsinlər. Nəticədə hər üçü təcridcən paxıllıq və qısqançlıq hissindən qurtuldu-lar və bir-birilərinin yaxşı cəhətlərinə daha çox diqqət yetirərək qarşılıqlı hörmət mühitində yaşamağa başladılar. Buna nə deyinirsiniz?

- Mənim “hərdən qara qüvvə də birliyə, firavanlığa və hətta məhəbbətə xidmət edə bilərmis” deməkdən başqa yolum qalmır, - dalgın şəkildə güllümsəyərək Çingiz Torekuloviç dedi. - Biz axı ər-arvad həyatının keşməkeşləri barədə öz kitabımızda, “Bizim taleyimizin qadınları” fəslində də danışmışıq. Bəlkə də həyat belə təkrarsız anları ilə daha məzmunlu və maraqlıdır...

Aytmatovun haqqında danışdığı fəsildən bir parçanı təqdim edirəm:

“AYTMATOV. ...Əgər sadiqliyi məhəbbətin əsas ölçü meyarı kimi qəbul eləsək, onda demək lazımdır ki, qədim dövrlərdə hər xalq, millət onu bir cür başa düşür, öz dini dünyagörüşlərindən çıxış edərək qəbul edir. Qədim təqvimlərdə, qayaüstü şəkillərdə, papirus üzərindəki qravürallarda, torpaq altından çıxarılan daş sarkofaqların üstündə çoxlu şəkillər var ki, bu şəkillərdə qadınlar ölmüş ərləri ilə birlikdə o biri dünyaya getmək üçün özlərini könüllü şəkildə yandırırılar.

Bu dəhşətli adət dünyanın müxtəlif guşələrində mövcud idi. Məsələn, Çində Xaynan adasının sakinləri ölən kişinin cəsədini ipək parça və ya heyvan dəriləri ilə örtür, onun yanında əli-qolu bağlanmış arvadını diri-diri uzadır və ikisini də yandırırılar. İnsanlar inanırdılar ki, bir yerdə o biri dünyaya gedən ər-arvad orada da birlikdə xəşbəxtcəsinə yaşamaqda davam edəcəklər.

Herodotun və antik dövrün başqa tarixçilərinin əlyazmalarında da buna bənzər faktlara çox rast gəlinir. Əsilzadə bir adam öldürsə, çoxsaylı arvadlarından ən sevimlisi də onunla birlikdə o dünyaya getməli idi. Bu dul qadınlar arasında dalaşmalarla, skandalla nəticələnirdi. Ona görə də dostları hələ sağ ikən yoldaşlarının ən sevimli arvadının kim olduğunu öyrənməyə çalışırdılar. Dostları bu qadının adını elan edəndə, o sevincindən sanki göyün yeddinci qatında olurdu. Yaxın qohumlarından bir nəfər onu öldürür və ərinin yanında basdırırdı. Qalan arvadlar isə ağlayır, əzab çəkirdilər. Çünki, onların anlayışlarına görə əri öldəndən sonra sağ qalmadan rüsvayçı heç nə ola bilməzdi.

Qədimdə Yeni Zelandiyada qəbilə başçısı öldürsə, camaat onun birinci arvadının əlinə bir kəndir verirdi. O, isə meşəyə gedərək bu kəndirlə özünü asmalı idi. Bu cür “sadiqliyin sübutu” təfəkkürü qədim skiflər, yunanlar və baltik xalqları arasında da yayılmışdı.

Süleyman adasında qəbilə başçısının ölümü zamanı dəfnə toplaşan insanlar onun arvadını boğur, sonra isə ən yaxın qohumları və nökrələri zəhərli bitkinin şirəsini içərək özlərini ekstaz halına gətirir və başçının qəbrə ətrafında özlərini asırdılar. Onların düşüncəsinə görə, əsilzadə, hörmətli adamı o dünyaya tək göndərmək olmazdı.

Bəzi qəbilələrdə yetkinlik yaşına çatmış qızlar nişanlıları öldükdə boğazlarına kəndir bağlayaraq, ərə getməyəcəklərinə and içirdilər. Onlar bütün ömürləri boyu bu kəndirlə də yaşayırdılar. Fici adasında somo-somo qəbiləsinin məşhur başçısı Ra Mbiti okeanda boğulanda onun on yeddi arvadının hamısı öldürülmüşdü.

ŞAXANOV. ... Bu məhəbbət yox, daha çox mistik konservatizm və korafəhmlikdir. Bu dəhşətli alın yazısıdır. Yaxın keçmişdə Afrikanın bəzi qəbilələrində belə bir adət yayılmışdı ki, qəbilə başçısı və ya onun arvadı öldəndə onlarla birlikdə qullarını da basdırırdılar. Qurban verilən qullar isə bunu müqəddəs borcları hesab edirdilər. Bir dəfə bu vəhşi ritual icra edilərkən avropahılar da orada olub. Onlar qulları müdafiə etməyə çalışıblar, amma qurban gətirilənlərin özləri buna kəskin etirazlarını bildiriblər: “Bəs o dünyada bizim aғamıza kim qulluq edəcək?!”

Hindistanda çox qədim nayar adlı bir qəbilənin nümayəndələri qərribə ailə həyatı yaşayırmışlar. Cavanlar toy edərək nigaha girsələr də bir evdə yaşamırdılar. Ər

öz atasının evində, arvad da öz valideynlərinin yanında yaşamaqda davam edirmiş. Arvadın ildə yalnız bir neçə gün ərinin evində qalmağa ixtiyarı var imiş. Hətta uşaqlar olandan sonra da bu qayda qüvvədə qalırmiş. Tez-tez görüşmək qadağan imiş, bu abırsızlıq sayılırmiş. Bütün ömürləri boyu ər-arvad maddi cəhətdən də bir-birindən asılı deyilmiş. Hərə öz bacardığı kimi dolanırmış. Ən maraqlısı isə budur ki, bu qəbilədə boşanma halları demək olar ki, yox imiş. Bəlkə ona görə ki, çox az-az olan görüşlər bayram kimi qəbul edilirmiş?

Dayakların evlənmə və boşanma adətləri isə başqalarından tam fərqlənirdi. Bu xalqın məişəti və adətlərini araşdıran etnoqraf Pyer Pfeffer yazırdı: “Kişilər kimi qadınlar da boşanmanın təşəbbüskarı ola bilərlər. Dayaklar bunda faciəvi heç nə görmürlər”.

İnsanların məhəbbət və nigah məsələlərinə belə müxtəlif yanaşmalarının arxasında milyonlarla insan taleləri və uğursuz məhəbbətin qırdığı qəlblər var”.

- Mövqeyimizin aydın olması üçün daha bir problemə yanaşmamızı dəqiqləşdirməliyik, - Aytmatov davam etdi. – Bəzən çoxarvadlıqla bağlı mənfəi fikirlər söylənir, amma axı bu ailələrdə uşaqlar valideyn nəvazişi və mehribanlıq görür. Onların taleləri körpə vaxtlarından atılan, valideyn məhəbbəti, qayğısı görməyən uşaqlardan yerlə göy qədər fərlidir. Biz bunu heç düşünmürük. Bir misal gətirim. Mən Jambıl baytarlıq texnikumunda oxuyanda bir dəfə “atçılıq”-dan dərş deyən qoca müəllimimiz (Leninqraddan evakuasiya olunun) bizi şəhər kənarına aparmışdı. O, ağacların arasındakı çəmənlikdə otlayan zəncirli madyan və dayça barədə sual-cavab dərş keçirirdi. Sonra isə istirahət etmək üçün fasilə elan olundu. Elə bu vaxt tükürpədici bir pişik çığırtısının səsi gəldi. Sən demə birm uşaqlardan biri sahibsiz bir pişiyi tutaraq ağacdan asıb. Mənim yanımda olan oğlan tez cibindən biçəq çıxarıdı - “heyvana

belə zülm verərlər?” – deyərək pişiyin asıldığı kəndiri kəsdi. Sadist oğlan isə onun üstünə cumaraq boğazından tutdu və dedi: “Bu sənin atanın pişiyi deyil ki, başqasının işinə niyə qarışsın? Bilmək istəyirsənsə, mən hər bir canliya zülm verməkdən həzz alıram”. Mən onları ayırmasaydım yaqın ki, dava olacaqdı. Sonralar o oğlanın “mən hər bir canliya zülm verməkdən həzz alıram” sözləri bizi düşünməyə vadar edirdi. Məlum oldu ki, bu oğlan qətiyyəyən valideyn nəvazişi görməyib. Anası onu bic doğub. Uşaq yetkinlik yaşına çatana kimi uşaq evində böyüyüb və tərbiyə alıb. Bu misaldan yaxşı görünür ki, valideyn himayəsi, qayğısı olmadan alınan tərbiyə hansı acılarla və necə dəhşətli bəla ilə nəticələnə bilər.

- Sovet İttifaqında bir vaxtlar əzəzil və kökü olmayanlardan dövlət siyasətində istifadə olunurdu, - mən dedim. – Novosibirskdə uşaq evlərinin yetimləri, əsasən də valideynləri bəlli olmayan atılmış uşaqlardan ibarət ordu hissəsi formalaşdırılmışdı. Bu cəza dəstələrinin yaradılması çox məxfi saxlanılırdı. 1986-cı ildə Alma-Atada Dekabr üsyanının yatırılması çərçivəsində “Çovğun” adlı cəza əməliyyatında məhz bu daş qəblbli insanlardan istifadə olunmuşdu. Əsgərlər meydana yığıılmış silahsız gəncləri amansızcasına döyərək, onlardan bir neçəsini öldürmüşdürlər. Cavan oğlan və qızları 20 dərəcəlik səxtada saatlarla meydanın ətrafındakı ərazidə buz bağlamış yerdə üzü aşağı vəziyyətdə uzanmağa vadar etmişdilər. Sonra isə kimini ayağından, kimini saçından tutaraq odun parçası kimi yük maşınının kuzasına atıblar. Şübhəsiz ki, ailədə, səmimi və isti valideyn sevgisi görərək böyüyən əsgərlər, necə əmr verilməsindən asılı olmayaraq belə vəhşiliklər edə bilməzdilər. Bu zalımlar isə əksinə, işgəncə verməkdən həzz alırdılar: 30-dan artıq maşını ağzına kimi cavan uşaqlarla dolduraraq şəhərdən 30-40 km uzağa apararaq amansızcasına döyməyə başlayıb, bəzilərini isə döyərək öldürüblər. Huşunu itirdikdən sonra özünə gələnləri ayaqqabılarını və paltarını çıxarmağa məcbur edir və belə vəziyyətdə buraxırdılar. 20 dərəcəlik səxtada isə bu elə ölümlə demək idi. Qızların hamısını zorladıqdan sonra alt paltarını olmadan yerdə qarın üstündə uzanmağa məcbur

edərək “daha doğa bilməyəcəksiniz” deyirmişlər. Bu vəhşilikləri heç Hitlerin faşistləri də etməyiblər. Çünki, onlarda bu cür valideyn sevgisi olmadan, nəvəziş görmədən böyüyən əsgərlərdən ibarət hərbi hissələr yox idi. Kimin ağına gələrdi ki, valideyn qayğısı, himayəsinin olmaması necə böyük təhlükə yaradır. Uzun əsrlər boyu bu problemə kifayət qədər əhəmiyyət verilməmiş, bu hər kəsin şəxsi işi hesab olunmuşdu. Bəs bu tip cəza dəstələri yaradan hakimiyyətin mənevəviyyətsiz siyasətinə nə ad vermək olar?

- Bax bu nöqteyi-nəzərdən cəmiyyət üçün təhlükəli, daşürəkli yetimlərin sayının artmasındansa, hamının qınaq hədəfi olmaq, amma uşaqları çoxarvadlı ailədə böyütmək daha yaxşıdır. Humanizm yolu ilə getmək üçün bu ideya daha progressiv təsir bağışlayır, - gülürək Torekul oğlu dedi.

2008-ci ilin dekabrında, Aytmatovun ölümündən sonra mən Urumçı şəhərinin sakinlərinin dəvətilə Çin Xalq Respublikasının Sinszyan-Uyğur muxtar rayonunda oldum və üç min nəfərlik böyük bir zalda poeziya axşamı keçirdim. Deyilənə görə, elə bir o qədər də adam bilet tapa bilmədiyi üçün tədbirə qatıla bilməmişdi. Çin polisi həyat yoldaşımınla mənə çox çətinliklə, böyük insan kütləsini yararaq bizi mehmanxanaya aparacaq maşına çatdırdı. Urumçı qaxzalarının mənim poeziyama vurğunluğu heyrətamiz idi. Onların arasında elələri var idi ki, mənim poemalarımı saatlarla əzbərdən deyirdi. Sanki, hətta poeziya aləmindən uzaq olan adamların da arasında mənim şeirlərimdən heç olmasa bir kupleti bilməyən şəxsi tapmaq çox çətin məsələ idi. Növbəti gün, saat yeddi radələrində qapı döyüldü. Açıram – kandarda bir dəstə pərəstişkar dayanıb. “Muxtar-ağa, biz Çinin uzaq bölgələrindən gəlmişik, 200 nəfərdən çoxuq, sizin poeziya axşamınızda iştirak edə bilmədik. Heç olmasa avtoqraf almaq ümidi ilə bütün gecəni yatmamışıq, sizin yuxudan durmağınızı gözləyirdik”, - onlardan biri dedi.

Açığı belə ehtiramı mən heç yerdə görməmişdim, hətta öz doğma auluma da. Məni müşayiət edənlər bu pərəstişkarlarını bir-bir otağa buraxmağa məcbur oldular. Onların əksəriyyətinin əlində mənim Urumçıda bir neçə dəfə təkrar nəşr olunmuş şeirlər toplu-

ların “Yeni qaxzalar”, “Zəmanənin poemaları” və Çingiz Aytmatov-la birgə yazdığımız “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” (Əsrin sonunda etiraf) kitabı var idi. Sən demə bu sonuncu adını çəkdiyim kitab orda altı dəfə təkrar nəşr olunub. Bəzi nəşrlər yüz min tirajla çab edilib. Pərəstişkarların arasında qardaş uyğurlardan da bir neçə nəfər var idi. Uyğur dilinə tərcümə edilmiş “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” kitabımı mən ilk dəfə onların əlində gördüm.

Aytmatovun ölümündən altı ay keçmişdi. Çoxları mənə “Aytmatov axı sizin dostunuz, qardaşımız idi, qoy torpağı nurla dolsun. Bi itki bizim üçün də böyük dərdirdir” – deyərək başsağlığı verirdilər. Aytmatovun bütün əsərləri dəfələrlə çin dilində və bir neçə dəfə bu ölkədə yaşayan başqa xalqların dilində nəşr olunmuşdu. Çində Aytmatovu tanımayan insan tapmaq çox çətin məsələdir. Bir dəfə ali məktəblərdən birində görüş zamanı bir neçə çinli alim fəxrli mənə dedilər ki, onlar Aytmatovun əsərlərində işıqlandırılmış mövzular əsasında dissertasiya müdafiə ediblər. Öz gözlərinlə gördüm ki, Çində mənim dostum-qardaşımın yaradıcılığına maraq onun vətəninə olandan daha böyükdür.

Əhalisi 21 milyon nəfərdən çox olan Sinszyan-Uyğur muxtar-iyatının dairə siyası surasının sədri Asxat Kerimbayulı və Xalq hökumətinin sədr müavini Tilepaldı Abdireşitulu tərəfindən keçirilən qəbuldan sonra xüsusi bir ziyafət təşkil olunmuşdu. Bi ziyafətdə ÇXR-nın xarici işlər nazirinin müavini əlində kumıs dolu piyalə ilə mənə yaxınlaşıb dedi: “Cənab Muxtar, mən işlə bağlı bizim qaxaz həmkarlarımızla ünsiyyətdə olmuşam, amma onlar mənə kumısın bu möcüzəli xüsusiyyətlərindən danışmamışdılar. Sizin şeiriniz mənə kumısa qarşı tamamilə başqa münasibət yaradıb”.

Mənim işlədiyim “Jalın” jurnalının redaksiyasına bir ahıl adam gəlmişdi.

“Jas Alaş” qəzetində sizin şeirinizi oxudum. Mən də kumısın böyük pərəstişkarıyam, özü də sizin dostunuz Çingiz Aytmatov kimi məni də qoca adlandıranda xətrimə dəyir, - deyərək o hiyləgərcəsinə

güldü. – Yaşım səksəni ötsə də bu yaxınlarda yenidən ata olmuşam. Gəldim ki, bir az sizin yanınızda lovgalanım.

Tanınmış yazıçı Kudiyar Bilal və bizim əməkdaş, güclü milli məfkurəyə malik Şakizadə Suleymenovanın köməyi ilə biz elə redaksiyaya ağsaqqal üçün süfrə açdıq və yeni doğulan körpəyə ən xoş arzularımızı bildirdik.

- Ağsaqqal, - mən dedim, - son dövrlər qocaların dünyaya Səksənbaylar, Doxsanbaylar gətirmək ənənəsi tədricən itirilir. İki-üç il əvvəl yaşda sizdən bir az kiçik həmvətəniniz, tanınmış aktyor Asanali Aşımov bu dünyaya bir Jətpisbay (Yetmişbay) bəxş edib. Hamı bunu az qala böyük nailiyyət kimi qəbul elədi. Amma, biz onun qarşısında bir məsələ qaldırmışıq ki, Səksənbay atası da olmalısan. Sizin üçün də tapşırıq var.

- İmkanım daxilində olan hər şeyə hazırım – qoca inamla dedi.

- İmkanın var – mən dedim. – Dünyay Səksənbay gətirmisiniz. Biz qaxaxlar da Yüzbaylar da olub. Siz gözəl bilirsiniz niyə uşaqlara belə adlar verilir. İndi isə sizin məqsədiniz Səksənbayla kifayətlənməyərək dünyay bir Doxsanbay da gətirməkdir. Bunun təntənə ilə qeyd edilməsinin bütün xərclərini isə mən öz üzərimə götürürəm.

Mənim birinci arvadım öləndən sonra evləndiyim qadın, Səksənbayın anasının indiyə 36 yaşı var. On ildən sonra onun 46 yaşı olacaq, - deyər qoca fikirli-fikirli başını qaşıyaraq dedi. – Bəlkə də alındı. Danışdıq!

Biz bir-birimizin əlini sıxdıq.

Heyif ki, Çingiz Torekuloviç aramızda yoxdur. O, ürəkdən, gözələri yaşarana kimi bu söhbətə gülərdi.

ÇİNGİZ AYTMATOV ÇİNGİZXANLA BAĞLI MÜBAHİSƏLƏRDƏ

İndi isə Çingizxan şəxsiyyəti ilə bağlı mənə və Çingiz Aytmatov-a qarşı bilərəkdən təşkil edilən və nəticələri bir neçə dövlət bir-birinə vuran genişmiqyaslı hücumların təfərrüatları barədə danışaq.

1999-cu ildə Parisdə, YUNESKO-nun iqamətgahında ön sözümlü Çingiz Aytmatovun yazdığı, ingilis dilinə çevirəni isə İngiltərəli şair Uolter Mey olan “Sivilizasiyanın yanlışlığı” mənzum romanının xüsusi təqdimat mərasimi oldu. Alimlər, Nobel mükafatı laureatları, tənqidçilər və dünya səviyyəli ictimai xadimlər mərasimdə iştirak edərək roman haqqında xoş sözlər söylədilər. YUNESKO-nun baş direktoru Federiko Mayorun sözlərinə görə, “son otuz ildə YUNESKO miqyasında heç bir şair sağlığında belə diqqətə layiq görülməyib”.

2002-ci ildə YUNESKO “İpək yolu üzərində elm və mədəniyyət” beynəlxalq konfransı çərçivəsində xüsusi qərarla “Peşmanlıq problemi və tarixi-mədəniyyət yaddaşının itirilməsi təhlükəsi” mövzusunda dəyirmi masa keçirməyə qərar verir. Bu dəyirmi masa mənim “Cəzalandıran yaddaşın kosmoformulu” (Çingizxanın özü ilə apardığı sirr) mənzum romanının müzakirəsinə həsr olunmuşdu. Bu əsərə də ön sözü Çingiz Aytmatov yazmışdı və orda belə misralar var:

“...O, yeni təfəkkürün daşıyıcısıdır. Mənə elə gəlir, ona qədər bizim asiya ədəbiyyatında belə dəyərli bir şair olmayıb.

Buna əmin olmaq üçün onun möhtəşəm “Cəzalandıran yaddaşın kosmoformulu” (Çingizxanın özü ilə apardığı sirr) mənzum romanını oxuyun. Belə miqyaslı şair XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində peyda olmalıydı. Şübhəsiz ki, bu şair Muxtar Şaxanovdur”.

Qoy oxucular məni qeyri təvazökarlıqda ittiham etməsinlər, amma burda bir şey də aydınlıq gətirmək lazımdır. Söhbəti

dünya səviyyəli şəxsiyyətlərin mənə dəstək ifadə edən sözlərindən başlamağının səbəbi budur ki, Qazaxıstanda bəzi adamlar hakimiyyətdə olan bir nəfərin göstərişi ilə heç bir səbəbsiz və əsassız olaraq mənim məhz bu əsərlərimi kəskin tənqid atəşinə tutmuşdular. Buna görə mən müxtəlif şəxslərin fikirlərindən fraqmentlər vermişəm. Tezliklə sizə hər şey aydın olacaq. Dünya üzrə tanınmış bir alim, Nobel mükafatı laureatı Hans-Peter Dyurun rəyini təqdim edirəm:

“Şaxanovun poemasına YUNESKO tərəfindən belə böyük əhəmiyyət verilməsi təkcə hazırda Orta Asiyada ictimai-fəlsəfi fikrin yeni zirvələr fəth etməsinin etirafı deyil, həm də onunla bağlıdır ki, bu poema dünya poeziyasında yeni nailiyyətdir. Bu poemada müəllif şair idraki və intuisiyası ilə insanları sivilizasiyanın XX əsrdən doğan neqativ nəticələri ilə qəti mübarizəyə çağırır.”

ABŞ-ın Kaliforniya beynəlxalq elm, sənaye, təhsil və incəsənət akademiyasının prezidenti Maykl Baxmutski isə mətbuatda belə fikir söyləyib:

“Şaxanov – müasir dünya sivilizasiyasının qavranılmasına öz təkrarolunmaz dəst-xəttini qatan çoxtərəfli istedadla malik bir şair-filosofdur. Buna görə də biz onu öz akademiyamıza üzv seçmişik.

Diqqətə layiqdir ki, “Əsrin Yanlışlığı”-nda olduğu kimi “Cəzalandıran yaddaşın kosmoformulu” da insan varlığının bir çox mənəvi prinsiplərini tamam başqa müstəvidə - poetik elmi-fəlsəfi traktovkada təqdim edir. Böyük romanların süjetini iki-üç səhifəlik şeir misralarında verməyə qadir olan müəllifin bu qeyri-adi üsulu bizim kompüter əsrində poetik fikrin yeni imkanlarına böyük ümidlər yaradır”.

O dövrdə müsəlman aləminin ədəbiyyat sahəsində Nobel mükafatı laureatı olmuş yeganə nümayəndəsi, ərəb yazıçısı Naqip Maxfuz isə belə deyib:

“Muxtar Şaxanovun yaradıcılığında ümumdünya poeziyasının əsl mənası əslənir. Mənəviyyatsızlıq və dünyanın güclülərinin əxlaqsızlığı – budur M. Şaxanovun hədəfləri”.

Bütün hay-küy isə bundan başladı. Bir ölkə “Sivilizasiyanın yanlışlığı” və “Cəzalandıran yaddaşın kosmoformulu” əsərlərini Nobel mükafatına təqdim elədi. Mən özüm bu barədə bir qədər sonra xəbər tutdum. “Şaxanov Nobel mükafatı əlverişli nümayəndəsi kimi bizim başımızda qoz sındıra bilər” – düşüncəsi ilə bizim hakimiyyətin qulaqları daim səsdə olan nümayəndələri gizli toplantı keçirirlər. Dövlət büdcəsindən maliyyələşən 80-dən çox qəzetə və jurnala “Cəzalandıran yaddaşın kosmoformulu” (Çingizxanın özü ilə apardığı sirt) əsəri ətrafında hay-küy yaratmaq tapşırığı verilir. Fəallar qollarını çirməliyə işə girişirlər. Gah bu, gah da digər qəzetdə mənim əleyhimə yazılar çıxmağa başladı. Hamısının da əlində “bayraq” elədiyi bu fikir idi ki, “Şaxanov Çingizxana qara yaxır, çünki, o dağıdıcı yox, xilaskardır”. Bu cızma-qaraçılar həmçinin iddia edirdilər ki, “Çingizxan əslində monqol yox, qazax olub”.

Obyektiv mülahizə yürütsək bir neçə yüzillik boyunca dünya ədəbiyyatı Çingizxanı “təcavüzkar”, “istilaçı”, “qanıçən” kimi təsvir edib. Qazax ədəbiyyatının başqa görkəmli nümayəndələrini bir tərəfə qoyaq, Abiş Kekilbayev də “Daranın mülkəsi haqda povest”-də Çingizxanı qəsbkar və zalım obrazında təsvir edib. Qəribədir ki, bu povestə heç kim əhəmiyyət verməyib, guya Çingizxana “qəsbkar”, “istilaçı” damğasını ancaq mən vurmuşam. Beləliklə əsrlər boyu Çingizxana qarşı hörmətsizlik edənlərin hamısının təqsirini mənim üstümə yıxmağa çalışırdılar.

Belə şeylə gəzirdi ki, mənə qarşı mübarizədə “xüsusi canfəşanlıq” göstərdiyi üçün rəqiblərimdən birinə hakimiyyət bəşotaqlı, daha ikisinə isə üçotaqlı mənzil verib.

Bunu “ağla sığmayan bir iş” adlandıran Çingiz Aytmatov belə nəticəyə gəlirdi:

“...mənə öz xırdaçı, şübhədoğuran təmənnaları, qəbilə-tayfa maraqları naminə müasir sivilizasiyanın humanist mülahizələrini şübhə altına alan və onları dəyərdən salmaq istəyən ayrı-ayrı Qazaxıstan şairləri və alimlərinin mövqeləri aydın deyil. Onlar başa düşməzlər ki, keçmişdəki tiranların cinayətlərini Almaniyaya kimi etiraf etmək cəmiyyətin daha tez bir zamanda sağalmasına, hər bir insanın mənəviyyatının, vicdanının təmizlənməsinə yardım edə bilər. Buna görə də tiranlara və zalım dahilərə xeyirxahlıq maskası geyindirərək cəmiyyəti yanlışlığa sürükləmək tam absurddur və yaxud bəşəriyyətin mövcud dəyərlərini kökündən dəyişmək lazımdır”.

(Ç. Aytmatov. “Uçub gedən quş qatarına rekvizim”. *Məqalə, müsahibə və dialoqlar. Moskva, «Progress», 2003*).

Çingiz Torekuloviç Çingizxanla bağlı mübahisələrdə mənim müdafiəmə qalxıb yardım əlini mənə uzadar-uzatmaz Qazaxıstanın bəzi mətbu orqanları onun da üstünə şığıdılar. Onların fikrincə, Aytmatov yazıçı yox, özünü hədsiz reklam etmək vasitəsilə ad-san qazanan, elə də istedadı olmayan bir adamdır. Bundan başqa o, sən demə öz əsərləri üçün qazax yazıçılarının fikirlərini oğurlayan fırıldaqçıdır... Belə əsassız və həyasız ittihamları Aytmatov yaqin başqa heç bir ölkədə eşitməyib.

2002-ci ildə “Altın Orda” qəzetinin bir neçə nömrəsində Muxtar Maqaunin Aytmatovla məni ləkələyən böhtan xarakterli “Keçi aparan iki nəfər” adlı böyük məqaləsi çıxdı. Bu məqalə sonra Maqaunin

özünün rəhbərlik etdiyi “Jұлдыз” jurnalında (2003 il №1) işıq üzü gördü və ayrıca kitab kimi “İldan” nəşriyyatında çap olundu.

Bu keçi məsələsinin yaranması üzərində ətraflı dayanmaq istəyirəm.

Qırğızıstanda səfir işləyərkən mənim qızım oldu. Mən o vaxt Qazaxıstan xarici işlər nazirliyinin dəvəti ilə Astanada müşavirədə idim. Çingiz Torekuloviç isə əvvəlcədən mənəvi yaxınlığımızın rəmzi olaraq uşağın adını özü qoymaq istədiyini bildirmişdi. Mən isə buna çox sevinmişdim. Elə o gün Çingiz ağa və Məryəm-jenge doğum evinə gələrək “Manas” dastanı qəhrəmanının şərəfinə uşağa Aşşorek adı qoymuşdular.

İlk vaxtlar Kanşayımın südü kəsildi. Dostlarla məsləhətləşdikdən sonra Bişkek yaxınlığındakı Korday rayonunun rəhbəri Kurmanqalı Ualiyevlə telefon əlaqəsi yaratdıq və mənim qızım üçün bir keçi tapdıq. Aytmatovla birlikdə hərəmiz bu keçinin bir buynuzundan tutaraq evimizin yanında şəkil də çəkdirdik. Kimin ağlına gələrdi ki, bu foto bizim üçün əməllicə başağrısına çevriləcək?! Sonralar J.Nuskabayevin rəhbəri olduğu “Rauan” nəşriyyatı bu şəkli Aytmatovla mənim «Uçurum üzərində ovçu fəryadı» kitabımızın üz qabığında yerləşdirmişdi. Onlar hardan biləydilər ki, keçi ilə bu şəkil ucbatından bizim başımıza nələr gələcək və nə qədər dedi-qodu yaranacaq? M.Maqaunin “Keçi aparan iki nəfər” adlı məqaləsində bu şəkillə bağlı belə istehzal sözlər yazır:

“...İki nəfər keçi aparır. Üzlər tanış gəlir. Biri Zor (qazax dilində nəhəng), digəri Şon (qırğız dilində nəhəng). Ortada isə... əsl keçiciyəz. Onda... bəs bu nə işdir? Axı qazax da, qırğız da adətən at üstündə olurlar. Ya belində otururlar, ya da yüyənindən tutub aparırlar. Lap eşşək də olsa eybi yoxdur. Amma, bu axı keçidir. Özüdə keçi təkdir. Bu iki nəfər onunla nə etmək istəyir?!”

...Axır ki biz səbəbini tapdıq. Keçi südü Avropada çox yüksək qiymətləndirilir. Bizim qərbyönlü tələddiçi

qardaşlarımız da keçİ südüna keçİblər. Deməli onların zövqləri oradan formalaşır. Bi isə reklamdır. Buna görə şəkli öz müştərəkl kitablarının üz qabığında yerləşdirİblər. Kitabın adı – “Fəryad...” – eee... itirilmiş nəyin isə üstündə ağlaşmadır. Kitabın müəllifləri isə bax bu Zor və Şon – M.Şaxanov və Ç.Aytmatovdur.

...İlkin versiyaya qayıdaq. Keçini aparanlar iki nəfər idi. Tələm-tələsik vurnuxma zamanı biz bir az səhv eləmişik. Aydınır ki, onlar iki nəfərdir, amma onların apardıqları bir daha üzr istəyirik dişi keçİ yox, təkə imiş! İndi nə edək? Əgər məqaləni təzədən yazsam, ikinci cildə keçəcəyəm. Qoy olsun. Kimin səhvi olmur ki? Tanımamışıq. Dişi keçİ yox, Təkə...

...Kim Təkənin heç nəyə yaramayan ətini yeyir? Və yaxud Öküzün, Ayğırın? Uzaqbaşı canavarlara atmaq olar. Bəs süd... Təkədən nə süd? Deyəsən əvvəlkindən də çıxılmaz vəziyyətə düşdük. Nəticədə buna belə interpretasiya verdik: “Anlamaq üçün bizim ağılmız kifayət deyil”. Biri Şon, digəri Zor təkəni boş yerə buynuzlarından tutub aparmazdılar. Ola bilər ki, bir dərədə bir sürü qısır keçİ otlayır...”

Maqaunun məqaləsindəki bu sətirlərə xüsusi diqqət yetirək:

“... Keçİ – ikiayaqlı, insan – dördayaqlıdır. Bunu təkzib etmək üçün məsələnin sağlam məntiqə nə dərəcədə uyğun gəlməsi barədə qucaq-qucaq məqalə yazmaq lazımdır? Bən demə uyğun gəlir. Çünki, dördayaqlı keçİ dörd ayağın boyunduruğunda gedir. Yəni belə başa düşmək lazımdır ki, bu dörd ayaq iki adama məxsusdur”.

Bir hüquqşünas mənə belə məsləhət verdi: “Əgər siz Maqaunı məhkəməyə versəniz, yalnız bu sətirlərin vurduğu mənəvi zərbəyə

görə ondan bir neçə milyon tengə ala bilərsiniz. Belə ki, Maqaun açıq-aydın sizi keçiyə, yəni heyvana bənzədir. “Dördayaqlı keçİ dörd ayağın boyunduruğunda gedir. Yəni, bu dörd ayaq iki adama məxsusdur – Aytmatova və Şaxanova” – ifadəsi sizin heyvandan fərqləniz olmadığını nəzərdə tutur. Qanuna görə bu sizin şərəf və layəqətinizin alçaldılmasıdır”.

Aytmatov da məhkəməyə müraciət etməyi təklif edirdi. Mən M. Auezovun müdrik sözlərini misal gətirərək bundan imtina etdim: “Məni it dişləyib, mən də onu dişləyim. Mənim dişlərim necə iyrənc bir şeyə dəymiş olar?” Amma, tezliklə mən əmin oldum ki, səhv eləmişəm. Məlum oldu ki, onlar bununla kifayətlənmək fikrində deyillər. “Juldız” jurnalında Aytmatovun yaramazlığı barədə silsilə məqalələr dərc olunmağa başladı.

Maqaunun rəhbərlik etdiyi “Juldız” jurnalının şöbə müdirinin bizi ələ salması hər ikimizə pis təsir elədi. Onun poeziyasında şeyriyyətdən əsər-ələmət yoxdur, amma böhtan və iftira yazmaqda hamın geridə qoyar. Bu, Ç. Aytmatovun dünya ədəbiyyatçıları tərəfindən qəbul edilən, yarım əsr bundan əvvəl böyük fransız yazıçısı Lui Araqonun “dünyanın məhəbbət haqqında ən gözəl əfsanəsi” adlandırıldığı “Cəmilə” əsərini məsxərəyə qoyan Bekdilda Aldamjarovdur.

Hakimiyyətdə elə bir adam tapılmadı onlara desin ki, “bu lap ağ oldu”. Aytmatova görə dərin inciklik içəridən sanki mənə zəhərləyirdi. Çünki, o, mənə kömək etmək üçün dəstək ifadə edərək belə bir işə düşmüşdü. Çarəsiz qalıb, çox fikirləşdikdən sonra mən Qazaxıstan Respublikasının Parlamentində belə bir bəyanatla çıxış elədim. Bəyanatdan bir hissəni təqdim edirəm:

“...Bu yaxınlarda mənə Brüsseldən Çingiz Aytmatov zəng edərək öz hiddət və qəzəbini Qazaxıstan Respublikası Mədəniyyət, İnformasiya və İdman Nazirliyinin nəzarinə çatdırmağı xahiş edib. Çingiz Torekuloviçin incikliyi ondanıdır ki, “Juldız” jurnalının baş redaktoru, yazıçı

M.Maqaun bir neçə ildir ki, mətbuatda Çingiz Aytmatova qarşı çıxışlar edir. M.Maqaunin fikrincə Ç. Aytmatov orta səviyyəli bir yazıçıdır, avara və fırıldaqçının biridir. Şöhrəti və ad-sanı isə yalnız öz işbazlığı hesabına qazanıb. Deyə bilərsiniz ki: “Müasir demokratikləşmə dövründə daha nələri yazırlar ki...” Amma, söhbət elə admandan gedir ki, o, qırğız xalqının şərəfi, namusu hesab edilir. Kim Maqaunə ixtiyar verib ki, “çənəm yorulmaz, dilim ətdəndir” prinsipi ilə bu insanı idbar bir formada ləkələsin? Dövlət hesabına maliyyələşən “Juldız” jurnalı planlı şəkildə hərsəzi bir roman və ya povest boyda olan məqalələr dərc edərək qazax xalqını çox sevən dahi bir qələm sahibinin ünvanına yersiz ittihamlar irəli sürür, qara yaxır. Maqaunin bu hərəkətləri (beynəlxalq diplomatiya mövqeyindən yanaşsaq) iki ölkə arasında nifaq və ittilaf yaradır, münasibətlərə kölgə salır.

Qazaxıstanın “Xalq kaharmanı” (Xalq qəhrəmanı) adını daşıyan Kasım Kaysenovdan sitat götürürəm: “Maqaun yazıçılar arasında narazılıq salmaqdan əl çəkmir. Dövlət jurnalını öz rəqiblərinə qarşı silah kimi istifadə etməkdən yorulmur. Ona görə də onu vəzifədən nə qədər tez ayırsanız, bir o qədər ölkəyə yaxşılıq etmiş olarsınız”. Amma, bu fikri dövlətimiz diqqətdən kənarında qoydu. Ali hakimiyyətin bəzi nümayəndələri öz fəaliyyətsizliyini belə izah etdi ki, “biz belə etsək, Maqaun müxalifətə keçər”. Əslində isə onlar sözdə müxalifətə dəstək ifadə edən, amma heç bir ictimai kütləvi tədbirdə iştirak etməyən Maqaunin şəər-böhtanından ehtiyatlanırlar. O, həmişə ölkənin, millətin ciddi problemləri qaldırılarda kolluqda gizlənin...”

Qazaxıstanın yaradıcı ziyalılarından ibarət qrup sevimli yazıçı Çingiz Aytmatovun ünvanına heç bir əsası olmayan təhqir dolu alçaldıcı məqalələrin çap olunmasına qarşı çıxaraq buna etirazını bildirdi. Siyahıya Xalq kaharmanı Kasım Kaysenov və QR Milli

Elmlər Akademiyasının prezidenti, Dövlət mükafatı laureatı Murat Jurinov başçılıq etdirilər. 15 nəfərin imzası olan bu material respublikamızın bir neçə mətbu orqanında dərc olundu. “Əqidə xuliqanlıqın üçün sədd varmı? (Prezidentin nəzarinə)” adlı bu açıq məktubdan bir parça:

“ “Juldız” jurnalının baş redaktoru, yazıçı M. Maqaun rəhbərlik etdiyi jurnalı öz şəxsi məqsədləri üçün istifadə edərək, əsərləri dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunmuş Ç. Aytmatova əsassız olaraq qara yaxıb. Qardaş qırğız xalqının bu əfsanəvi, bənzərsiz yazıçısı adları ilə indi millətimizin fəxr etdiyi qazax şair və yazıçılarının bütöv bir dəstəsini yetiştirib. Bununla belə M. Maqaun qələm əhli arasında nifaq və qarışıqlıq salmaq istəyir. Qazaxıstan Respublikası Parlamentinin deputatı, xalq yazıçısı Muxtar Şaxanov bu barədə ölkə parlamentinin tribunasından çıxış edərək narahatlığını bildirib və Maqaunin hərəkətlərini paxıllıq və qudurğanlıq kimi xarakterizə edib.

Bu bəyanatda düzgün olaraq vurğulanır ki, Maqaun B.Aldamjarovla birlikdə “Juldız” jurnalı vasitəsilə Maxambet Ütemisov, S. Seyfullin, M. Auezov, S. Mukanov, A. Nurpeisov, K. Muxamedjanov, M. Makataev, Ş. Murtazi, K. Marza-Ali, O. Bokeya, K. Seqizbayev, M. Joldasbekova, K. Şanqıtbayev, S. Jienbayev, N. Orazalin, Koşım-Noqay, T. Şapay, K. Salqaraulı, A. Seydim-bek, M. Kulkenov, J. Kaorqasbek, U. Esdaulet, S. Daumov, İ. Saparbay və başqalarının ünvanına yağdırdığı təhqiramiz, əsassız tənqid və rişxəndləri ilə yazıçılar arasında ikitirəlik salmağa çalışır.

Amma, Şaxanovun bəyanatı “Ana tili” qəzetində (30 iyun 2005-ci il) dərc olunduqdan sonra Maqaun öz səhvini etiraf etmək əvəzinə, tərəfdarlarının imzasını toplamaqla yenə öz tutduğundan əl çəkmək istəmir. M.Maqaunin

müdafiə edən imza sahibləri "Açıq məktubda" Ç. Aytmatovun böyük yazıçı olduğunu etiraf etsələr də, öz əsassız iddialarından da əl çəkmirlər. Bununla belə onlar müdafiə etdikləri "Juldız" jurnalının "bu və ya digər dərəcədə subyektiv, birtərəfli məqamlara yol verdiyini" inkar etməyiblər. Necə deyirlər, buna da şükür. (Ədalət naminə demək lazımdır ki, M. Şaxanov "Jalın" jurnalına rəhbərlik edərkən Maqauinə qarşı birçə tənqidi məqalə də çap olunmamışdı.) Maqauin isə Aytmatov və Şaxanovun əleyhinə olan tənqidi məqalələri gah öz adından, gah da Şaxanovun adından bir-birinin ardınca çap elətdirir. Ötən məqalələrdə böhtan xarakterli ittihamlar az imiş kimi o, "Juldız" jurnalının beşinci nömrəsində özünün "A.A" məqaləsində Ç. Aytmatovu yenə də təhqir edir. 6-cı sayında B. Aldamjarovun "Uçuruma yuvarlanan iki bədbəxt, və ya Ç. Aytmatov niyə ağlaşır, M. Şaxanov niyə ciyildir?" adlı məqaləsi. Hər iki məqalə hərəsi bir kiçik povest boydadır və bir-birinin ardınca dərc olunub. Ön sözü Maqauinin özünün yazdığı sonuncu məqalədə onlar Ç. Aytmatovun ədəbiyyatdakı rolunu heçə endirməyə və onun istedadını şübhə altına almağa çalışıblar. Bu məqalədə B. Aldamjarov Aytmatova dünya şöhrəti qazandıran "Cəmila", "Ağ gəmi", "Gün var əsrə bərabər" əsərlərini "analiz" edir. O, bu kitabların qəhrəmanlarına qazax xalqını alqaldan keyfiyyətlər "yapışdırır". Əsərlərdən birini o, "amansızcasına ələ salan kitabça" adlandırır. "Gün var əsrə bərabər" haqqında da narazılığını bildirir: "Ş.Murtuzanın bu əsəri tərcümə etməyə necə cürəti çətib, mən mat qalıram".

Məgər M.Maquain və B.Aldajarova kimi respublikada heç kim Aytmatovun kitablarını oxumayıb və qiymət verməyib? İndiyə kimi qazax xalqının elə bir nümayəndəsini görməmişəm ki, bu əsərlərdən narazılığını bildirsin.

Qazax düzlərinin sonsuz genişliklərinin mərd sakinlərinin obrazlarını çox düzgün, sevgi ilə təsvir edən Aytmatov bizim xalqı bütün dünyaya tanıdıb və onun ünvanına axın-axın minnətdar oxucu məktubları gəlirdi. Eyni zamanda Maqauinin Çingizxan dövrü ilə bağlı nostalji hissələri keçirməsi gülüş doğurur. Vaxtilə o, "Juldız" jurnalında yazırdı: Çingizxan daim bizim fəxrimiz olacaq... Biz deyə bilərik ki, Çingizxanın və onun davamçılarının atının dırnaqları dəyən torpaqlarda heç bir xalq it-bat olmayıb".

Əgər Maqauinə inansaq, Çingizxanın noyundan bizim şəhərlərimizi yerlə yeksan etməyib, babalarımızı qırmayıb, torpaqlarımızı qanla suvarmayıb. Onun fikrincə gözləri yaşlı qalan dul qadınlar, fəryadı göylərə çıxan yetimlər, övladlarını itirdikləri üçün kədərdən yuxuları ərşə çəkilən qocalar olmayıb.

O, hesab edir ki, bütün bunların baş verməsi ədalətlidir, buna görə monqol hökmdarını ittiham etmək günahdır. Əksinə, biz ona minnətdar olmalıyıq. Onda belə çıxır ki, Çingizxan müqəddəsdir və bizim ucsuz-bucaqsız çöllərimizə ədalət qurmağa, xeyir əməllər etməyə gəlib? O, bəlkə başqa ölkələrə də xoş niyyətli gedib?

Savadlı bir xalqda bu cür bəsavəd ideyalarla inam hissi yaratmağın mümkün olduğunu düşünənlər yanılırlar. Bu yolla Maqauin həqiqəti təhrif etməklə "öz tarixini" yaratmaq istəyir, əsassız-sübutsuz (sanki öz gözləri ilə görüb və əli ilə yoxlayıb) bəyan edir: "Müharibədə Otrardakı konıratlar (konırat – çənbü Qazaxıstan vilayətində maskunlaşan qazax qəbiləsi) hamısı qaladan kənarında döyüşüblər, içəridə heç yarım dənə də konırat olmayıb". Elə bu cür məntiqsiz şəkildə Maquain Otrarı qəhrəmancasına müdafiə etmiş Kairxanla bağlı faktları var-güclü ilə təhrif etməyə çalışırdı. Otrarda karvanın məhv edilməsi barədə dəqiq məlumat bu günə kimi də

yoxdur. Tarixin bu qaranlıq səhifəsi çox sirrləri gizlədir. Qırğızıstanlı alim, akademik, tarix və fəlsəfə elmləri doktoru Rustan Raxmanaliyevin rəyi belədir: “Çingizxanın xorəzmşah Muhammedə hədiyyə kimi göndərdiyi 450 nəfər insan, 500 dəvədən ibarət karvanın guya Otrarın əmiri Kairxan tərəfindən məhv edilməsi barədə vaxtilə yayılmış tarixi informasiya bu gün artıq köhnəlib. Ağıl başında olan bir hökmdarın bunun necə dəhşətli nəticələrə səbəb ola biləcəyini anlamaması ağılabatan deyil. Məlumdur ki, Çingizxan bir çox mürəkkəb problemləri özünün gizli kəşfiyyatçılar şəbəkəsi vasitəsilə həll edir və ölkələrlə münasibətlərdə casusların xidmətindən yararlanırdı. Otrar hadisələrində də Çingizxan kəşfiyyatçılarının əli ilə öz karvanını məhv etdirib, bunun günahını isə Kairxanın üzərinə atıb. Bunu hiyləgər Xaqan ona görə belə edib ki, bu cinayətdə təqsirkarın cəzalandırılması bəhanəsi ilə Orta Asiyaya daxil olsun. “İslam ensiklopediyası”nda naməlum müəllif yazır ki, 1240-cı ildəki bu qırğın Kairxanın iştirakı olmadan baş verib. V.V.Bartold isə “Türklər” əsərində yazır: “Xorəzmşah hakimiyyətinin müharibə vaxtı və müharibəyə kimi olan bütün fəaliyyəti, o cümlədən Otrarda tacirlərin öldürülməsini monqol mənbələri Muhammed şahın oğlu və varisi Cəlal əd-Dinin ayağına yazırlar”. Vaxtilə Orta Asiyanın hər bə sənətini dəridən öyrənən Rusiya kəşfiyyat sisteminin generalı, alim M.İ.İvanin də qeyd edirdi ki, karvana hücum Çingizxanın casusları tərəfindən təşkil olunub, Kairxan isə təxribatın qurbanına çevrilib. Məlum hadisələrdən 100 il sonra Otrara gəlmiş ərəb səyahətçi İbn Battuta da yerli sakinlərdən karvanın məhv olmasının məhz bu versiyasını eşidib. Beləliklə, hiyləgərlik dərəcəsi heç ölçüyə gəlməyən Çingizxan, sonrakı səkkiz əsr üçün də Otrarın faciəvi tarixini əvvəlcədən yazıb...”

Otrarlı “KT”-lərin (Maqaun konırat qəbiləsinin nümayəndələrini belə adlandırır) Çingizxanı necə qəbul etməsi məsələsinə gəlincə, bununla bağlı otrarlıların “Ontüstik Kazakstan” qəzetində (6 iyun 2002-ci il) yayılmış fikirlərinə diqqət yetirək:

“Qazax torpağında 26 şəhəri qan içində boğan, otrar sivilizasiyasını məhv edən Çingizxanı “azadlıq daşıyıcısı” elan etmək vəhşiləkdir. Bizim müstəqil bir millət kimi hələ tam möhkəmlənmədiyimiz bir dövrdə tarixi belə yazmaq ağılsızlıq və həтта bir qədər də sət olmaq – savadsızlıqdır. Bu, “Son damla qanımıza kimi Kairxanla!” deyərək öz vətənlərini müdafiə edən və qəhrəman kimi həlak olan minlərlə ulu baba və nəvələrimizin ruhuna təhqirdir. Buna yalnız Çingizxan istilasından sonra vəhşilərin ulu Otrara ikinci hücumu adı vermək olar”.

Bir sözlə, dövlət hesabına maliyyələşən “Juldız” jurnalından zamanəmizin böyük yazıçısı, qazax xalqının sədiq dostu Ç. Aytmatova və millətimizin tanınmış yazıçılarına qarşı dəyənək kimi istifadə etmək mənaəviyyatsızlıqdır. Bunu əcdadlarımızın tarixinin doləşrılmasında “böyük xidmətləri” olan müəllif edib. İndi M.Maqaunun əqidə xuliqanlığının qarşısını almağın vaxtı çatıb”.

Kasım Kaysenov, Xalq Kaharmanı (Xalq Qəhrəmanı), yazıçı; Murat Jurinov, QR Mili Elmlər Akademiyasının prezidenti, Dövlət mükafatı laureatı, akademik; Muxtar Aliiev, Xalq Kaharmanı (Xalq Qəhrəmanı), Dövlət mükafatı laureatı, akademik; Askarbek Kusainov, Qazaxıstan pədaqoji elmlər Akademiyasının prezidenti, Dövlət mükafatı laureatı, akademik; Kaydar Aldajumanov, Ş. Ualixanov adına tarix və etnoqrafiya institutunun direktor müavini, tarix elmləri namizədi; Zeynolla Alışımbayev,

QR Parlament məclisinin deputatı; **Saylau Batırşaulı**, QR diplomatik xidmətinin Əməkdar xadimi, iqtisad elmləri doktoru, professor. “Dövlət dili” ictimai hərəkatının Astana şəhəri üzrə sədri; **Kutım Ordabayev**, Cənubi Qazaxıstan vilayəti Otrar rayonu veteranlar şurasının sədri, SSRİ təhsil əlaçısı; **Kasım Jakıbayev**, Qazaxıstanın xalq artisti; **Abdılxamit Narımbetov**, filologiya elmləri doktoru, professor; **Murtuza Bulutay**, fəlsəfə elmləri namizədi, kulturoloq, dinşünas; Mınbay İles, Qazaxıstan jurnalistlər itifaqının A.Bokeyxanov adına mükafatının laureatı, veteran jurnalist; **Kusain Rısalı**, Abılay xan adına Qazaxıstan beynəlxalq əlaqələr və dünya dilləri universitetinin professoru; **Kaldıbek Kurmanalı**, “Jas kazak” jurnalının baş redaktoru; **Darmen Smail**, “Aykap” ictimai-siyasi həftəliyinin baş redaktoru.

Təbii ki, Aytmatovun təhqir və ittihamlara məruz qaldığı bütün məqalələrdə məni də hökmən ona qatırdılar.

İdi isə “Jüldız” jurnalındakı yazı barədə. Təxminən bir povest böyüklüyündə, 24 səhifəlik “Uçuruma yuvarlanan iki bədbəxt, və ya Ç. Aytmatov niyə ağlaşır, M. Şaxanov niyə ciyildəyir?” adlı məqaləyə ön sözü M. Maqanın özü yazıb. Müəllif Bekdilda Aldamjarov isə yazıda Aytmatovla mənim «Uçurum üzərində ovçu fəryadı» (Əsrin sonunda etiraf) kitabımızı var gücü ilə qaralamağa çalışıb.

Ön sözün sonuncu cümləsi:

“...Budur, Bakdıldı Aldamjarovun (indiyə kimi “Bəşəriyyətin Aytmatovu” və “Bütün şərqin Şaxanovu”-nu yerinə otuzduran) bir cüt şahinlə bərabər süzən növbəti məqaləsi! Həvəskar şair M.Ş. səhnəyə çıxmadan öncə konferansyenin dediyi kimi – buyurun, qəbul edin!”

Beləliklə Maqanın sayəsində mən “həvəskar şair” adlandırıldım. Amma, şükür allaha ki, o, Çingiz Aytmatovu “həvəskar yazıçı” adlandırmadı.

Aldamjarov isə “şahin kimi” belə süzür:

“...Ç. Aytmatov ağzı dolusu M.Şaxanovu tərifləyir! Onun fikrincə: “Muxtar Şaxanov Asiyanın ən görkəmli(?) şairlərindəndir”, “...o, özündə Şərq müdrikliyini, Qərbin dünyaya həssas münasibətini ehtiva edən, daim axtarılda olan və öyrənmək həvəsini itirməyən bir mütəfəkkirdir (?)”, “Muxtar Şaxanovun Qazaxıstandakı populyarlığı belə demək mümkündürsə, milli qəhrəman(?) imicinə bərabərdir” və s... Əlbəttə, bu ona görə yazılıb ki, Ç. Aytmatovun niyə birdən-birə M.Şaxanovla həmmüəllif olmasına haqq qazandırsın. Amma, bu deyilənlərin heç biri həqiqətə uyğun deyil. Məsələn, əgər düşüncə tərzini barədə danışsaq, fəlsəfə yönümlü mülahizə yürütmək qabiliyyəti nəinki Şaxanovda, heç Aytmatovun özündə də yoxdur. Onların ikisinə də hadisəni publisist və ya xronoloq kimi tez qamarlayaraq oxucuya çatdırmaq istəyində xasdır, problemin dərin məği və məzmununu açmaq, onun daxili impulslarını müəyyənləşdirmək isə onlar üçün deyil.

...M.Şaxanovun qazax xalqının cəsəətli qəhrəmanı kimi göylərə qaldırılması da yersizdir. O, 1986-cı il dekabr hadisələrində iştirak etməyib, həmin günlər o, Moskvada sonu banketlə bitən konsert verirdi. Dekabr hadisələri vaxtı bir sətir də yazmayıb, heç yerdə çıxış etməyib...

...Qazaxıstan hökuməti Dekabr hadisələrinin araşdırılması üçün xüsusi komissiya yaradıb. O vaxt onun sədri şair K.Mırzaliyev təyin edilmişdi. Bir qədər sonra ehtiyatlı K.Mırzaliyev geri çəkildi və M.Şaxanov onun yerini titdu...

...Nəticədə, bununla özünə xal qazanaraq, diplomatiya sahəsində heç bir təcrübəsi olmamasına baxmayaraq bir gün... Qırğızistana səfir getdi. Sonra isə məşhur Ç. Aytmatovla birlikdə kitab yazdı. Bunu “düynün hesabına əlaqə otu da su içir” adlandırmaq olar. İndi Ç. Aytmatov da daxilən bu uğunsuzluğu hiss edərək M. Şaxanovu tərifləyir ki, onun adını bizim beynlərimizə həkk eləsin. Amma, bu boş yerə əziyyət çəkməkdir...”

Məqalənin ardını oxumaq mənim üçün çox çətin oldu. Onun dediklərinə görə, mənim şəirlərimdə bircə dənə də olsa dəyərlə misra yoxdur, vətəndaş kimi, ictimai xadim kimi heç bir xeyirli işim olmayıb. Yəni bu dünyaya boş gəlib, boş da gedəcəyəm. Aytmatov da təxminən belə xoşagəlməz formada təsvir olunub. Həqiqətən Aldamjarov başqalarının qərəzli və birtərəfli şəkildə tənqid edilməsində böyük sənətkarə çevrilib. Vaxtilə Almatı şəhərinin Medeus rayon məhkəməsi onun xasiyyətindəki qəribəliklərlə əlaqədar B. Aldamjarovun psixoloji vəziyyətini aydınlaşdırmaq üçün Kablukov küçəsində yerləşən şəhər psixoloji sağlamlıq mərkəzinə sorğu göndərmiş. Xəstəxanadan belə cavab gəlib:

“Almatı şəhəri Medeus rayon məhkəməsi
Hakim Sırlıbayev K.K.

Sizin 19.08.2004-cü il tarixli sorğunuza cavab olaraq bildiririk ki, “Orbita” 1-26-9 ünvanında yaşayan 1946-cı il təvəllüdü Aldamjarov Bekdilda Ayqıldayevič 1976-cı ildə MPS Dİ-də “absessiv nevroz” diaqnozu ilə dispanser qeydiyyatında olub. 1998-ci ildə “psixi cəhətdən sağlam” diaqnozu ilə qeydiyyatdan çıxarılıb

Baş həkim İ.F. Xamitov”

Cəmi 22 il Mərkəzi psixoloji xəstəxanada qeydiyyatda olub. Şükür Alaha ki, indi daha sağaltıb.

Amma, buna baxmayaraq o, Ç. Aytmatovun dünya ədəbiyyat inciləri ilə bir sırada duran “Gün var əsrə bərabər” romanının heç bir dəyəri olmadığını deyir:

“...Strukturuna görə “Əlvida, Gülsarı”-ya çox oxşayır, qəhrəmanlar oxucuya tanıtılmır, hətta yalnız onlara məxsus olan xarici görünüşü, xarakter, davranış və ya danışıq tərzini əlamətləri də yoxdur. Kisəyə peyin doldurulan kimi, bu əsər də lazımsız əfsanə, əsatir, pırıclarla doldurulub, dili isə publisistikdir. Kosmos haqqında deyilənlər avam oxucunu çaşdırmaq, heyvətləndirmək üçün romana dürtülüb, daxili möhkəm əlaqəsi yoxdur, bölümlər hərəsi bir mövzudadır. Ona görə də, hər biri başqa əsər təsiri bağışlayır, sanki, silkələsən tökülüb dağılacaq. Bu əsər nailiyyət deyil, əksinə, sırf “kitabçılıqdır”, artıq deyiləni başqa tərzdə təqdim etmək, təkrarçılıqdır! Ən əsası isə bu əsər roman deyil! Ümumiyyətlə Ç. Aytmatovun romanlarında roman təfəkkürü yoxdur!”

(“Juldız”, 2003-cü il № 4)

Ç. Aytmatovla əlaqəli daha bir problem. Bir vaxtlar kimlərsə təşkilatçılıq ilə qazaxıstan qəzetlərindən biri belə bir rəy açıqlamışdı ki, “Aytmatov özünün “Gün var əsrə bərabər” romanında insanın manqurtlaşdırılması üsulunu Abiş Kekilbayevdən ögürəlib”. Bu əsassız ehtimalı heç kim açıq şəkildə təkzib etmədiyi üçün, tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar isə susduğundan, bu ədalətsiz mülahizə oxucuların şüuruna həkk olunaraq həqiqət kimi qəbul edilib.

Aytmatov məşhur “Manas” eposundan bu misraları misal gətirir:

Uşağı tutaq,
Başını boyunduruğa salaq,
Evə aparacaq, zülm verək:
Altı kalmık nəslini
Biz bir yerə toplayacaq

...Və yazır ki, insanın manqurtlaşdırılması barədə məlumatları Sayakbay Karalayevdən alıb və bunu mətbuatda və "Uçurum üzərində ovçu fəryadı"-nda danışıb.

2003-cü ildə "Jas Alaş" qəzetinin 15 mart tarixli sayında xüsusi olaraq bu məqsədlə Bişkekə getmiş istedadlı jurnalist, indi mərhum Torexan Ramberdinin Ç.Aytmatovla müsahibəsi dərc olunmuşdu. Yuxarıda qeyd olunmuş məsələ ilə bağlı suala Aytmatov belə cavab verir:

Bunun arxasında ağı qara, qaranı ağ göstərmək niyyəti durur. Məkrli niyyətdir... Ədəbiyyatda bir mövzu ilə bağlı yüzlərlə insan yazı yaza bilər. Bir-biriləri ilə yarışa girərək, kimsə yaxşı, kimsə pis... Hər kəs özü kimi yazır, imkanı daxilində hərəkət edir. Buna maneə yoxdur. Mən "Qaçqını" çox illər əvvəl yazmışam və ilk dəfə bu problema toxunmuşam. Amma, mən V.Rasputinə nifrət etməliyəm ki, o, məndən sonra "Yaşa və unutma"-nı yazdı? "Manqurtluq" terminini isə məhz mənim dünya ədəbiyyatına çıxardığımı heç kim dana bilməz. Ola bilər ki, bizim haqqında heç nə eşitmədiyimiz ölkələrdə artıq çoxdan belə hadisələr barədə yazılıb. Amma, mən məgər bu mövzuya tam başqa tərəfdən yanaşmamışam? Mənim versiyam – insana qismət olan müxtəlif talelər və zorən qul olmanın faciəsi... Kiçik qardaşım Abış Kekilbayevin yaradıcılığını daim izləyirəm. Onun dolğun dili, fəlsəfi ruhu mənim xoşuma gəlir. Elə olub ki, xoş sözlərimi də bildirmişəm. Amma, bu povesti heç oxumamışam. Düən sənin telefon zəngindən

sonra tapıb diqqətlə oxudum. Onda gördüm ki, birincisi Kekilbayevin əsərində "manqurd" sözünə heç yerdə rast gəlinmir, ikincisi isə povestdə bu hadisə barədə cəmi 25 sətirdə danışılır. Mənim sözlərimi əsaslandırmaq üçün "Mart qarı" toplusundakı (1988-ci il) əsərdən bu məsələ ilə bağlı üç parça verək, səh - 273, 274:

"Qocalar ağ dəvənin dərisi üzərində ayini bitirdilər. Onun hissələrini qollarını çırmalamış vəziyyətdə altı əsirin yanında dayanan kişilərə verdilər. İsti, yaş dərilər qırılmış başlara keçirildi. Cavanlar başa düşmürdülər ki, bunu niyə belə edirlər. Türkmənlərin donuq sifətlərindən də heç nə oxuya bilmirdilər.

Kişilər barmaqlarını sürtərək dərilərin qıraqlarını hamarladılar və onları kəmərlə sıxaraq halqa formasında bağladılar. Gənclərin başı sanki qurğuşuna döndü, gicgahlarından küt ağrı başladı".

"Maraqdan lap səbirsizləşən atlılar əsirlərin ətrafına toplaşmışdılar. Əsirlər isə artıq heç nə görmürdülər. Tərsiymələri göynədirdi. Bədəndə elə bir yer qalmamışdı ki, ağrıdan qırılmasın. Gün yaş dəriləri qurudurdu. Balacaşaraq onlar kəlləni sıxdılar. Sanki bu dəqiqə başları çatlayacaqdı".

"Düz bir həftə gənc oğlanlar səhrada ağrıdan qırılaraq inildədilər. Sonra ağrı azaldı. Saçlar dərinin qalın, bərkimləş divarlarını deşə bilmədikləri üçün içəriyə doğru uzanırdı. Hər gün bir az da dərinə. Onlar böyüdükcə əsirlər kim olduqlarını, haradan gəldiklərini unudur, danışmaq qabiliyyətlərini itirirdilər. Onlar əqli cəhətdən heyvanlarla eyniləşən dərilərə çevrilirdilər. Gündüz onlar dəvələrlə birlikdə gəzir, axşamlar isə dəvələrlə birlikdə aula qayırdılar".

Vəssalam, elə bu qədər. Qəzet informasiyasından çox deyil.

Əgər “ədalət carçıları” haqlıdırlarsa bu rus ədəbiyyatçıları harda “manqurd” ifadəsi görüblər? Əminəm ki, Abiş qardaş özü də onlarla razılaşmaz. Mənə pis təsir edən budur ki, kimsə mənə oğru kimi qələmə vermək istəyir. Amma, mən anlayıram ki, bu bəzi adamların fitnəsidir. Buna görə də kiçik bir qrupun təzibatları bir qədər narahat etsə də, üzərimə kölgə sala bilməzlər... Aynalayın, sizin qəlbiniz ucsuz-bucaqsız çölləriniz kimidir. Mənim mehriban qazax qardaşlarım, mən həmişə sizinləyəm!”

Aytmatovun bu müsahibəsindən daha bir hissəni təqdim edirik:

“Axı M.Şaxanovun “Cəzalandıran yaddaşın kosmofornulu” əsərindən sonra bu didişmə başladı, düzdür? Bu heç şübhəsiz ki, dünya səviyyəli, yüksək dəyərə malik bir əsərdir. Orada Çingizxan necə təsvir olunur – bu çox qabiliyyətli sərkərdə, bütün gücünü, bacarığını və istedadını qəsbkarlığa həsr edən şəxsiyyətdir. Onun bir çox insani dəyərləri dağıtdığını da gizlətmək olmaz. Amma, hətta bununla yanaşı deyə bilərəm ki, bu günkü mübahisələr – lazımsız hay-küydür. Uzaq tarixin bir qəhrəmanının bunlara ehtiyacı yoxdur. Bizim onun gördüyü işlərin mədəniyyətin, sivilizasiyanın inkişafına kömək edə biləcəyini düşünməyimiz pis olardı məgər? Kor-koranə sitayiş etməkdənsə, yəqin həqiqəti bilmək daha yaxşı olar. Tiran elə tiran olaraq qalır...”

– Muxtar Maqauindən incikliyiniz varmı? Onun sizin barənizdə məqaləsini oxumusunuzmu?

– Oxumamışam, oxumaq istəmirəm. Bu məqalə haqqında mənə tanışlarım məlumat verdi. Maqauin isə qoy inciməsin, amma indiyə kimi onun barəsində heç nə eşitməmişdim və belə adamın mövcudluğundan xəbərim

də yox idi. Qazaxıstanda ola bilər ki, tanınır, xaricdə isə belə yazıçı tanınırlar. Mən məəttəl qalmışam ki, o niyə birdən-birə mənə belə diş qıçıtmağa başlayıb...”

Qayıdaq Çingizxanla bağlı mübahisələrə. 2002-ci ildə, Rusiyanın Populyar “Trud” qəzetində Aytmatovla mənim “Çingizxanın təhlükəli feitişi” tarixi essemizin böyük bir hissəsi dərc olunduqdan sonra elə o ərəfədə böyük xaqana 20 metrlik abidə qurulmasına başlanılan Məngolustan Xalq Respublikasından, həmçinin Buryatiya və Kalmıkiyadan olan alimlər və ictimai xadimlərin arasına çaxnaşma düşdü. Rusiya Federasiyası ərazisində keçirilən böyük forum zamanı Çingizxanla bağlı səslənən iki kiçik bəyanata və başqa fikirlərə diqqət yetirək.

“Bu Çingizxanın 840 illiyinə həsr olunan ilk elmi konfrans idi. Ulan-Udeyə qonşu sibir şəhərləri – İrkutsk, Çita, Novosibirskdən, həmçinin Moskvadan, Vladivostokdan, Məngolustandan, Çindən, Koreyadan, Yaponiyadan, Türkiyədən tarixçilər, alimlər – təxminən 100 nəfər gəlmişdi. Təşkilatçılar – Buryatiya dövlət universiteti və onların məngol həmkarları idi. Çıxış edənlərin hücum xarakterli nitqləri bununla izah edilirdi ki, bir neçə ay əvvəl mərkəzi qəzetlərdən birində yazıçı Çingiz Aytmatov və Qazax şairi Muxtar Şaxanov bəzi ölkələrdə Çingizxanın həddən artıq göylərə qaldırılmasını tənqid etmişdilər...”

Yuriy Drize

(«İstilaçı, yoxsa sülh keşikçisi?»,
«Axtarış» internet qəzeti,
25 oktyabr 2002 ci il.)

“Tanış bir tarixçi-professor Ulan_Udedə keçirilən konfrans barədə eşidib hövsələsiz şəkildə dedi: “Vəssalam, bir

azdan Hitlerə həsr olunmuş konfranslar da keçiriləcək”, və uzun müddət monqol-tatar basqımının dəhşətlərindən danışıdı”.

Natalya Olxova

(«KoMok» internet qəzeti,
10 yanvar 2003-cü il.)

“Əgər Şaxanov “Qanıçənlərə qarşılırsa”, “ümumiyyətlə qan tökülməsinə qarşılırsa”, bəs niyə dinc çəçen xalqını, Əfqanıstanı, İraqı müdafiə eləmir?!”

Sabah Monqolustan Səfirliyi etiraz notası versə, beynəlxalq qalmaqal baş verməyəcəkmi?”

[(“Kazaxbay amili-2”)

(Meyrxan Akdaulet. – Red.).

«Altın Orda», 29 noyabr 2002-ci il.]

“Çingizxan – şair və müqəddəsdir...

Qazaxlar arasında qalan Çingizxan adı – Asan kəy-qıdır”.

Xamza Koktandı

(«Səma və səhra haqqında dörd unudulmuş rəvayət».

«Kasiyet» nəşriyyatı, 2001)

“...Deyirlər Çingizxan pisdirdi, qanıçəndir, filan qədər şəhəri dağıdıb, nə qədər insanı qırıb. Biz isə deyirik ki, Çingizxanın və onun nəslinin atlarının ayaqları dəyən heç yerdə heç bir xalq itməyib.

Hamısı öz atalarının torpağında böyüyüb, artıb və bu günə kimi gəlib çatıb. Yoxsa öz tabeliyində olan çinliləri qırmaq çətin məsələ idimi? Rusları onların meşələri ilə birlikdə məhv eləməyə qüvvə çatdırdımı? Sərtləri yer üzündən

silmək lap asan idi. Amma, o, bunu etmədi. Böyük xaqanın missiyası – başqalarını məhv etməmək idi...”

Muxtar Maqauin

(«Keçi aparən iki nəfər».

«Altın Orda», 1 noyabr, 2002 ci il.,

«Juldız», № 1, 2003 il.,

«Çingizxan mərhəməti».

«İldan» nəşriyyatı, 2003 il.)

“Orta Asiyanda əhalisi monqol qoşunlarına qəhrəmancasına müqavimət göstərən sonuncu böyük şəhər Merv idi. ...Mühasirədə iştirak edən hər döyüşçü 300 – 400 adamı qılıncdan keçirməli idi!

...Cüveyni məlumat verir ki, İz-ad Din Nassaba adlı bir nəfər başqa bir neçə nəfərin müşayiəti ilə on üç gün, on üç gecə şəhərdə öldürülənləri saymaqla məşğul olub. Yalnız cəsədləri tapılanlar nəzərə alınmaqla və mağaralarda, kəndlərdə, çöllüklərdə öldürülənlər hesaba alınmadıqda 1,3 milyon meyit sayılıb”.

İ. Mussskiy

(“Yüz dahi diktator”.

“Veçe” nəşriyyatı, 2000)

“Bircə nəfər də olsa... ziyalı görmürəm ki, sual versin: “Qazax dili hara yuvarlanır?”

-Bəs Muxtar Şaxanov?

-Muxtar Çingizxan barədə Maqauinlə mübahisə edir. Çingizxandan axı kimə nə?.. Doğrudur ki, Otrar tam dağıdılıb. Doğrudur ki, Çingizxan şəhəri üç-dörd ay mühasirədə saxlayıb. O da doğrudur ki, elçilər də göndərilib. Kayrxanın şəhəri qarət etməsi də tarixdə qeyd olunub.

Mənm üçün Maqauin və ya Şaxanov ikisi də eynidir. Amma bu məsələdə mən Maqauinin tərəfindəyəm. Şaxanov 800 il əvvəl ölənlərin lənətlənməsindən nə qazanacaq?”

Şerxan Murtuza

(«Alataunun adı – Tenqritaudur,

Alatau – qırğızlar deyir».

Müsahibəni Nurjan Baytiles götürüb.

«Almatı akşamı», 6 aprel 2006-cı il.)

“Hörmətli Muxtar Maqauin əmi!

...Siz xoşunuza gəlməyən adlı-sanlı yazıçıları jurnalınızda “asıb-kəsməklə” onlardan qisas almağa adət etmişiniz. Başqalarını demirəm, amma əsərləri dünya ədəbiyyatının inciləri kimi qəbul edilən A.Nurepeisov, Ç.Aytmatov, M.Şaxanovu da “yıxıb-sürümüsünüz”... Siz yalnız özünü tanıtmaq, şöhrətlənmək naminə Çingizxanın ətrafında lazımsız hay-küy yaradaraq insanları da çaş-baş calmışınız.

...Siz ədəbiyyatda öz yolunuzu 1966-cı ildə “Qazax ədəbiyyatı” qəzetindəki dağdıcı tənqidi məqalədən başlamısınız. Bu məqalədə siz “Yaik – ağ çay” trilogiyasını və onun müəllifi, tanınmış yazıçı, stalin repressiyaları cəhənnəmindən salamat çıxıbilməmiş X.Yesenjanovu necə deyərlər – “qılıncdan keçirmisiniz”, “yerlə-yeksan etmişiniz”, “əzişdirmisiniz”, onu az qala bütün günahlarda ittiham edib, böhtan və iftiralarla ləkələmişiniz. Siz hələ də öz çirkin əməllərinizi davam etdirirsiniz”.

Kaldibek Kurmanali,

«Jas Kazak» jurnalının baş redaktoru

(«İttiham, yoxsa hücum?»,

«Ana tili», 12 oktyabr 2006-cı il.)

“Müasirləri yazırlar ki, Çingizxan öz yaxınlarının əhatəsində olarkən fəxrlə deyirmiş ki, saysız-hesabsız insan qırıb, dəryalar qədər qan töküüb, buna görə də əbədi şöhrət qazanıb. Bunu o, düz deyib”.

(«100 böyük dahi».

Moskva. «Veçe» nəşriyyatı, 2005)

“Səkkiz əsrdən sonra qədim şəhər uğrunda müharibə yenidən qızışıb. Bu dəfə - informasiya müharibəsi. Tanınmış adamlar – xalq şairi Muxtar Şaxanov və xalq şairi Muxtar Maqauin söz döyüşündə baş-baş gəliblər. Gərgin mübahisələr ziyalıların yeni-yeni namayəndələrini də öz orbitinə cəlb edir. Hətta Qazaxıstan tirizm və idman akademiyasının rektoru, ixtisasca riyaziyyatçı olan Kayrat Zakıryanov da polemikaya qoşulub. O, həvəskar tarixçi kimi çoxdan Çingizxan mövzusunun araşdırır və onun ehtimalı ən cəsarətlilərindəndir. Araşdırmaçının fikrincə dünyay çaxnaşma salan bu sarkərdə əslində qazaxdır və əlaqə nəslilərinə olan “kiyat”lardandır.

-Mənm düşünürəm ki, Qazaxıstanın elitası iki cəbhəyə bölünüb və bunda heç bir faciə görmürəm, - deyər Otrar ətrafındakı mübahisələri şərh edən Kayrat Zakırov bildirib. – İki nəfərin bu problemə müxtəlif baxışları mövcuddur, vəssalam. Əgər Şaxanov Çingizxanı vəhşi və dağdıcı qəsbkar hesab edirsə, bu onun günahına yazılacaq”.

Kayrat Baltabay

(«İki yüz hektarlıq ədəvət».

«İzvestiya-Qazaxıstan»,

№ 172, sentyabr 2005 ci il.)

“...Çingizxan psixi xəstə olmayıb, əksinə, o dostlarına sadıq, düşmənlərinə qarşı rəhimli olan çox mömin bir insan olub ki, yaşadığı həyatı da bunu sübut edir... Bu böyük insanın dahiliyi qarşısında baş əyirik”.

Amirxan Balkubek

(«Çingizxan – səhrada şəxsiyyət».
«Kazak ədəbiyyatı», 30 noyabr 2001-ci il.)

“Çingizxanı qazax eləməyə nə ehtiyac var? Biz hansı imici qazanırıq?.. Ola bilər ki, Çingizxanın monqol xalqı qarşısında xidmətləri var, amma biz buna qazaxların milli maraqları mövqeyindən yanaşmalıyıq. ...O, nəinki, mavzoley yaratmayıb, heç daşdan bir hasar da tikdirməyib. Əvəzində özündən sonra dağıdılmış şəhərlərdən başqa heç nə qoymayıb. Və bu Çingizxanı indi biz göylərə qaldırmalıyıq? Yoxsa dünyanı yüksək savadımızla yox, paslı qılıncımızla fəth etmək istəyirik?”

Omirzak Akjiqit

(«Alçaq monqol atından
qazax atına necə keçməli?»,
«Jas Alaş», 21 dekabr 2002 –ci il.)

“Monqolların yenisəy qırğızları və tyan-şan torpaqlarına basqınının nəticələri fəlakətli olub. Uzun illər bundan sonra da yaradıcı inkişafın qarşısı alınıb. Amma, məhz tarix ən ali və ədalətli hakimdir. Dünyada monqol imperiyası yoxdur. Xalqımızda həmin dövr barədə xoş xatirələr də qalmayıb”.

Əsgər Akayev,

Qırğızstan Respublikasının prezidenti

(«Qırğızlar Çingizxan dövründə»

«Qırğız dövlətçiliyi və

Manas xalq eposu». 2002 –ci il.)

“...Bəzi cahil araşdırmaçılar Qazax xanlığını Çingizxanın davamçılarının yaratdığı ordalarla bir sırada qoymaq istəyirlər. Şübhəsiz ki, Çingizxanın varisləri qazaxıstan çöllərinə valeh olub və buraları daimi məskənlərinə çeviriblər. Amma, cəmi bir əsr ərzində özlərinin də qıpçaqlara çevrilmələrinin heç fərqi də varmıyblar. XIV əsrin əvvəlində Ak orda qazax xanlığına çevrilməyə başladı (amma, çevrilmədi)...”

Manaş Kozıbayev

(«Örkeniet jəne ült».
«Sözlük» nəşriyyatı, 2001)

“...Misir hökmdarı Sultan Beybars Çingizxanın əsirləri satması nəticəsində hələ uşaq ikən qərrib ölkəyə düşən kəslərdən olub. Bu Beybars 1277-ci ildə Suriyada Albistan adlı yerdə monqollara qarşı döyüşüb və onları darmadağın edib.

...Çingizxan istilasını qazax torpağında inkişafı 300 illiyə saxlayıbsa, cunqar basqını nəticəsində 150 il təkamüldən geri qalmışıq. Rusiya müstəmləkəçiliyi isə inkişafımızın qarşısını 250 illiyə alıb.

...Çingizxanın məqsədi Maquinin yazdığı kimi türklərlə monqolları birləşdirib güclü bir dövlət yaratmaq deyildi. Belə bir fikir onun heç ağına da gəlməyib. O, qarşısına belə məqsəd qoysaydı türkləri və monqolları dünyaya səpələməz və kütləvi surətdə qırmazdı. Onun bütün fəaliyyəti yalnız qəsbkarlığa köklənmişdi. Belə qana susamış bir insana necə pərəstis eləmək olar, bizim dahi əcdadımız Abayla necə bir eləmək olar və onların portretlərinə necə bir yerdə asmaq olar? Bu heç ağılasığan deyil. Bizim ulu babamız Abayın ruhu Maquini bağışlayarmı?

Mən çox təəccüb edirəm ki, yazıçı olsa da, o, bir-birindən yerlə göy qədər fərqli olan bu iki insan arasında təfəvüt görmür...”

Sayden Joldasbayul,
*Tarix elmləri doktoru,
Qazaxıstan Dövlət Universitetinin
Qazax xalqının qədim və orta əsrlər
tarixi kafedrasının professoru*
(«Çingizxan alicənabdır mı?».
«Ana tili», № 24, 06.06.2002)

“Bizim tanınmış şair Muxtar Şaxanov yeni işıq üzü görmüş poemasına görə qərb ölkələrində mükafatlar alıb, laureat olub. Bu sevindirici xəbərdir. Amma, Muxtarın şair kimi istedadlı olması bu gün bəlli olmayıb. Niyə qərb onu bu vaxta kimi görmürdü, amma indi gördü? Çünki, poemada onlara sərf edən sözlər var... Köçürülər və Çingizxan kimi rəhbərlər, ümumiyyətlə Şərq ölkələri Qərb ölkələrinin ürəyinə deyil”.

Dosmuxammed Kişibekov,
professor
(«Akikat», № 11, 2002 –ci il.)

“Qazaxıstanda Şaxanovun romanından sonra Çingizxan ətrafında başlayan mübahisələrə (radio və televiziya nəzərə alınmadan) 63 qəzet və jurnal da (sonradan onların sayı 80-dən yuxarı qalxıb) qatılıb. Ekspert rəyinin olmamasından istifadə edərək və demokratiya pərdəsi arxasında gizlənərək böyük bir qrup böyük xaqana bəraət qazandırmaq və onu təmizə çıxartmaq istəyir. Ola bilər ki, onlar monarxiyadan ötrü nostalji hissləri keçirirlər. Təəccüblənməkdən başqa bizə heç nə qalmır.

Bir acı həqiqəti demək lazımdır. Çingizxan 1219-cu ildə Orta Asiya və qazax torpaqlarına yürüşünü Otrar sivilizasiyasını məhv etməkdən başlayıb. O vaxtdan düz 1917-ci il Oktyabr çevrilişinə kimi, 700 il ərzində nəhəng qazax çöllərinə yalnız Çingizxanın varisləri sahib olublar. Çoxsaylı qazax qəbilələrindən heç biri hakimiyyət olimpinə yaxın buraxılmayıb. Bu nədir? Bu o deməkdir ki, 700 il ərzində qazax xalqının imkanlarından və siyasi qüvvələrindən istifadə edilməyib və onlara tələbat olmayıb. Bizim tarix institutu və bəzi tarixçilər isə monqol hökmdarının bütün insanlığa və bizim əcdadlarımızla qarşı cinayətləri nəzərə almamaları bir tərəfə, hələ bu günə kimi bir suala cavab axtarırlar ki, Çingizxan alicənab adamdır, yoxsa zalım, dağdıcı qüvvələrin hökmdarı? Yəqin ki, hər bir alim ilk növbədə humanist olmalıdır. Yoxsa bu, əsrlər boyu bizim qanımıza və canımıza işləyən güclüyə tabe olmaq psixologiyasıdır?

Kusain Rısalı,
*Abılay xan adına Qazaxıstan
Beynəlxalq əlaqələr və dünya dilləri
universitetinin prorektoru*
(«Ana tili», 14 noyabr 2002-ci il)

“Xalqın hörmət etdiyi tanınmış insanları darma-
dağın etdikdən sonra cənab Maquain kimə hücum et-
məliydi? Şöhrəti və avtoriteti əlçatmaz olan, dünyada
mənəviyyətliyin patriarxı kimi qəbul edilən Aytmat-
ovu ləkələmək və biabır etmək kifayətdir ki, Maquainin
“eqo”-su göylərə pərvazlansın? Maquain planlı şəkildə,
yurulmadan Aytmatovu qaralamaqla məşğuldur”.

Raxımjan Otarbəyev
(«Tarixə düşmək çətindir, çıxmaq asan».
«Jas Alaş», 6 fevral 2003-cü il.)

“Əgər bizim “Çingizşünaslar” xaqanın bioqrafiyası ilə bağlı mövcud salnamələrin heç olmasa beş faizi ilə tanış olsaydılar, bu gün “Çingizxan qazaxdır, onun qurduğu dövlət qazax dövlətidir” kimi gülməli şeylər yaranmazdı. Çingizxan türk faktorunun monqollar üzərində qələbəsinin səbəbkarı yox, əksinə, başa çatdıranı olub...”

Kinayət Zardıxan

*(«Çingizxan mövzusu
fantaziya və fərziyyələrə
tabe olan zirvə deyil».*

«Jas Alaş», 7 fevral 2004-cü il)

“...İndi Muxtar Maqauin Çingizxan barədə növbəti kitabını yazır ki, onun qazax olduğunu sübut etsin. ... Hələ 80-ci illərdə bir qurumuş qoca – riyaziyyatçı-dosent, biz Çokan Valixanovun heykəlinin yanında gəzişərkən mənə demişdi ki, Napoleon da qazax olub. ... Bu nə boş-boş şeylərdir? ...Lap gülməlidir. Amma, öz eyiblərimizə özümüzün gülməyimiz daha yaxşıdır, nəinki başqalarının”.

Qerold Belqer

*(«Bu gün hər şeyi dollar idarə edir».
«Zaman», 13 oktyabr 2010-cu il.)*

Qazax torpağında Çingizxan barədə bu savadsız mübahisə artıq doqquz ildən çoxdur ki, davam edir və hələ də susmaq bilmir. Bu yaxınlarda tanınmış jurnalist Jarılkap Kalıbayın rəhbərlik etdiyi populyar jurnal – “Juldızdar otbası”-nın əlavəsi olan “Anız adam”-ın bütöv bir nömrəsi Çingizxana həsr olunmuşdu. Nəşr tarixinə indiyə kimi geniş auditoriyaya bəlli olmayan bəzi səhifələrini açmışdı. Məddahlar isə jurnalda yer alan əsaslandırılmış fikirlərə

etiraz edərək, monqol hökmdarının ləkələnməməsi üçün dərindən-qabıqdan çıxırlar. Biri yazır ki: “Qazax tarixi Çingizxansız nəql olunmamalıdır”, o biri onun səsinə səs verir: “Böyük xaqanı zalım hesab etmirəm. Ona qəhrəman kimi sitayiş edirəm”. Əgər mənim nəvəm, üçüncü sinif şagirdi belə söz desəydi, mən çox kədərlənərdim: “Sən niyə belə bisavadsan?!”

2005-ci ildə Çingiz Aytmatovun birbaşa rəhbərliyi ilə “Al-danışdan mənəvi təmizlənməyə doğru” adlı açıq məktub hazırlandı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, YUNESKO-ya, dövlət başçılarına və ictimai xadimlərə göndərildi. Susmaq bilməyən mübahisələrə yekun vurmaq üçün bu məktubdan bir parçanı təqdim edirəm:

“...Üçüncü minilliyin mənəvi dəyərlər bələdçisi heç şübhəsiz ki, qarşılıqlı anlaşma, sülh, humanizm ideyaları olmalıdır və bunlara nail ola bilmək üçün bütün dünyaya ictimaiyyətinin məqsədyönlü səy göstərməsi lazımdır. Bəşəriyyətin vahid global taleyinin mövcudluğunun keçmişin və buğunun mənəviyyat və ümumi ədalət mövqeyindən yenidən dəyərləndirilməsi, əsas aspekti zorakılığın istənilən təzahürlərinin rədd edilməsi olan keyfiyyətə yeni təfəkkürün formalaşmasının vacibliyini anlamağa təkan verməlidir. İnsan öz qüsurları üzərində qələbəni yalnız mənəvi özünü təkmilləşdirmə yolu ilə, dağıdıcı mənfə qüvvələrə qarşı xeyirxahlıq göstərməklə qazana bilər. Bu kontekstdə Roma Papası II İohann Pavelin “Allah və insanlar qarşısında uzaq və yaxın keçmişin səhvlərini” etiraf etmək və ruhən təmizlənmək təşəbbüsü, alman bündestaqının faşist konslagerlərinin keçmiş dustaqlarına pul kompensasiyasının ödənməsi barədə qərarı əsl humanizm və yeni təfəkkür matrisasının yüksək mənəviyyətli nümunəsidir.

Biz bütün dövlətlərin rəhbərlərini, dünya mədəniyyətinin və elminin nümayəndələrini, planetin ictimai-

yyətini ilk növbədə keçmişin tiran-hökranlarına haqq qazandırmaq və onları alqışlamaqla zorakılığın və şər in təbliğindən imtina etməyə, müxtəlif sahələrdə korrupsiyanın öhdəsindən gəlməyə, humanizm dəyərlərinin hamılıqla etirafı və təsdiqi yolu ilə ruhən və mənəvi cəhətdən təmizlənmək ideyasını fəal surətdə dəstəkləməyə çağırırıq. Yalnız bu yolla biz mənəviyyat böhranının dağıdıcı nəticələrindən qurtula bilərik”.

Hans-Peter Dyurr, *Nobel mükafatı laureatı, Almaniya*;

Yevgeni Yevtuşenko, *Rusiya*;

Çingiz Aytmatov, *Qırğızıstan*;

Fridrix Xitser, *Almaniya*;

Rəsul Həmzətov, *Dağıstan*;

David Kuqultinov, *Kalmıkiya*;

Oljas Suleymenov, *Qazaxıstan*;

Qenrix Yuşkyaviçyus, *Litva*;

Muxtar Şaxanov, *Kazaxıstan*;

Zadislav Novitski, *Polsa*;

Rustan Raxmanaliev, *Qırğızıstan*;

Rostislav Rıbakov, *Rusiya*;

Mumin Kanoat, *Tacikistan*;

Emin Bilgik, *Türkiyə*;

Elçin, *Azərbaycan*;

Monqol xaqanı ilə bağlı mənim “Cəzalandıran yaddaşın kosmoformulu” (Çingizxanın özü ilə apardığı sirr) əsərim işıq üzü görünəndən sonra başlayan və beynəlxalq debatlarla çevrilən mübahisələrin bütün iştirakçılarının rəylərini çap etsək 20 qalın kitabdan ibarət toplu alınar. Bir dəfə Aytmatov zarafatla dedi: “Yəqin bu günə kimi dünya ədəbiyyatında elə bir şair olmayıb ki, səni kimi bu miqyasda mübahisələrdə şərin, ittihamların və tərifin hədəfinə çevrilsin”.

Nə etməli, deməli taleyimiz beləymiş. Bu yaxınlarda bir əməkdaşım mənə göstərdi ki, internetdə yalnız qazax və rus dillərində mənə tərif deyən və ya qara yaxan yüz mindən çox məqalə yığılıb. Şübhəsiz ki, onların böyük bir qismi Çingizxanla bağlı mübahisələrlə əlaqəlidir.

Əvvəlcə məni dəstəkləyən, sonra isə “xata-bələdan uzaq” olmağa üstünlük verən bəzi “day-daylar” və başqa müasirlərimdən fərqli olaraq, Çingiz Aytmatov adı insani zəifliklərə əyilməyərək, öz mövqeyində möhkəm duraraq, prinsip və anlayışlarını sonadək dəyişməyərək bu mübarizədə də əsl kişi xarakteri göstərdi.

**O, insan övladını qanda boğdu, alçaltdı,
Amma, yenə şöhrətin lap zirvəsində qaldı,
Xalqına canın verən qəhrəman unuduldu.
Nə etmək... qul təfəkkürü bəsərətimizi aldı?**

2006-cı ildə mən öz müsahibəmdə daha Çingizxanla bağlı diskussiyalarda iştirak etməyəcəyimi bildirdim. Öz mövqeyimi isə belə izah etdim ki, bu ilk növbədə səhhətimlə bağlıdır, ikincisi isə mən əvvəlki məqalələrimdə və müsahibələrimdə Çingizxanla bağlı fikirlərimi artıq tam aydın şəkildə açıqlamışam. Biz Çingiz Aytmatovla birgə yazdığımız “Çingizxanın təhlükəli fetişi” tarixi esemizdə bu problemi hərtərəfli analiz etməyə çalışmışıq. Tarix haqqında təsəvvürü olan hər bir kəs bundan noticə çıxarda bilər. Bizim əsas məqsədimiz getdikcə boş yerə “çənə döyməyə” bənzəyən mübahisələrə son qoymaq idi. Çingizxanın müdafiəçiləri mərhum Kəltay Muxamedjanovu öz tərəfdarları sırasına qatmışdılar. Halbuki, hələ sağ ikən o yazırdı: “Otuz il Çingizxan barədə materiallar topladım, amma yazmağa özümü məcbur edə bilmədim. Çünki, o dağıdıcıdır. Şər adam barədə yazmaq – məşəqqətdir”. İndiyə kimi başa düşürəm ki, özlərini müsəlman hesab edən bu tənqidçilərin niyə ağına da gəlməyib ki, günahsız bir insanı öldürməyin bütün bəşəriyyəti öldürməyə bərabər olduğunu bildirən Qurani-kərimə diqqət yetirsinlər. Amma, yəqin cahilliyin sərhəddi yoxdur.

Beləliklə, mən dediyim kimi də Çingizxanla bağlı danışmaqdan imtina etmişdim. Amma, Çingiz Aytmatov barədə xatirələri yazarkən onun mətbuatda “əzişdirilməsinə” səbəb olan problem barədə söz deməmək ümkün deyil. İkincisi, Muxtar Maqauin “Jarmak” adlı bir poman yazıb ki, tərəfdarları onu tərəfləməkdən, “dahiyənə əsar” adlandırmaqdan yorulmurlar. Mən bu romana anormal personajlardan biri – Muştar Məkanov kimi daxil edilmişəm. İstedadlı qazax nəsirlərindən biri – Dulat İsabekov bu romanı ruhu olmayan əsərlər sırasına aid edib. Şair və ədəbi tənqidçi Amanxan Alimuli isə belə rəy bildirib:

“Maqauinin “Jarmak”-ını oxudum. Bədii ədəbiyyat dili və stili qətiyyənlənməyən sıradan bir qəzet informasiyası kimi oxunur. Həm də “acı həqiqət” adı ilə maskalanıb ürəklərə kin salır. Onda bədii əsərə aid heç nə yoxdur. Millətçilik qiyafəsinə bürünüb canavar kimi şübhə ətrafına baxmaq - əsas süjet xətti bundan ibarətdir”. («Ak jelken» jurnalı, № 7, 2009-cu il.)

Üçüncüsü isə bu günlərdə bir qəzetdə yazılmışdı ki, Bekdildə Aldamjarovun özünün şəxsi mətbəəsi var və fərəhlə bildirilir ki, onun əsərlərinin 16 cildlik toplusu nəşr olunacaq. Kitabların üzlüklərinin şəkilləri də dərc olunmuşdu. Düzdür! Kim buna nə deyə bilər ki? Qoy maddi cəhətdən, artsın, möhkəmlənsin, qoy tərəqqi etsin! Kimə lazımdır mətbəə nədir, heç velosipedi də olmayanlar, millət, həqiqət, ölkənin maraqları barədə daim hay-küy salanlar? Əksinə, indi hakimiyyət məni kimilərə qarşı açıq və ya gizli surətdə fəaliyyət göstərənləri dəstəkləyir. Bu 16 cildlik toplusunun məzmununa baxsaq görərik ki, oradakı məqalələrin xeyli hissəsində Çingiz Aytmatov ələ salınaraq saxta puldan da dəyərsiz bir şey kimi qiymətləndirilib, mən isə ümumiyyətlə şairlər siyahısından çıxarılmışam. Bundan başqa A.Nurpeisov, M.Makataev, K.Mırzaliev, O.Bokey və başqa ədəbiyyat xadimlərinin şərafət və ləyaqəti alçaldılıb. Səhv etməmişik. Bu

məlumatları yayan qəzetdə az sonra “Tənqidin dəyənləri” rubrikasında Bekdildə Aldamjarovun “Gözlənilməz həqiqətlər” adlı məqaləsi çıxdı. Məqalədə o, Çingiz Aytmatovun “Cəmilə” povestini – dünya ədəbiyyatının klassikasını qaralamaqdan ötrü əlindən gələni edib.

Bəli, Çingizxan ətrafında başlayan döyüş Çingiz Aytmatov üçün asan keçmədi.

MUSREPOVUN İKİ QƏHRƏMANLIĞI VƏ UĞURSUZ MƏHƏBBƏTI BARƏDƏ.

**Qeyri-adi zövqün bəlası
və ya Hacımukanlar
və bildirçin istedadı
barədə düşüncələr
“Cinayətkarların” DYP əməkdaşları
tərəfindən saxlanışması**

Biz Aytmatovla tez-tez yaxın-uzaq məsafəyə səyahətə çıxırdıq. Bəzən Bişkekdən Almatiya və ya Daşkəndə gedirdik, hərdən bizi qırğız torpağındakı bir-birindən xeyli aralı olan şəhərlərə və aullara qonaq çağırırdılar. Birlikdə yollarda keçirdiyimiz vaxtı hesablamı-aq mümkün deyil. Həmişə də yolun çox hissəsini Aytmatov yataradı. Əvvəllər mən lap inciyirdim də. Bu və ya digər mövzuda söhbətimiz elə təzəcə qızışmağa başlayırdı ki, onu yuxu aparırdı. Onun bu xas-ıyyəti barədə aramızda bir dialoq olmuşdu. “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” kitabımızda da bu mövzuya toxunulub:

“AYTMATOV. Yuxular mənı izləyir. Bilmirəm nə möcüzədir: gözlərimi yuman kimi cazibəli yuxuların əsir-ınə çevrillirəm. Səhərə yaxın gah sevincli, gah da kədərli halda yuxudan oyanıram. Yuxuda mənə doğma olan insan-ları, vaxtilə sevincimi, kədərimi bölüşdüyüm yaxınlarımlı görəndə sevinirəm. Hərdən şəxsən tanış olmadığım, amma ruhən çox yaxşı tanıdığım dahi şəxsiyyətlər yuxuma girir. Gizlətməyəcəyəm, iki dəfə həkimə də müraciət eləmişəm. Onlar deyir ki, psixikam tam qaydasındadır. Buna baxma-yaraq, gözlərimi yuman kimi yenə rəngarəng hadisələrin və xəyalların əhatəsində oluram...

ŞAXANOV. Şike, sizə bir dost kimi deyirəm ki, burda baş sındırmağın mənası yoxdur. Düşünürəm ki, bu güclü fantaziya, dərin hissiyyatla əlaqəlidir. Və bir qədər də eh-

tiyath olmalısınız... Yəqin yuxu görməsəniz, siz bu günkü yaradıcılıq imkanlarınızı itirəcəksiniz...”

Aytmatovun daha bir xüsusiyyəti – o, maşının dəlisovcasına sürülməsini xoşlamasdı. Sürücü sürəti saatda 110-115 kilometrədən yuxarı qaldıranda onu məzəmmət edərdi. Məni bu astagəllik lap özümdən çıxarardı. Aytmatov mürgüləyən kimi sürücüyə deyərdim ki “qazı bas”. Şikən tez yuxudan ayılırdı. Mən sürücü ilə gizli danışıq üçün yeni sözlər fikirləşirdim, amma o, bizim kələyimizin üstünü tez açırdı.

Bir dəfə Daşkənddən Bişkeke gedirdik. Bu dəfə Şikən az yatırdı. Bizim aramızda mənəvi cəhətdən qəliz və vacib problemlər barədə maraqlı söhbət başladı. Tədricon söhbət gəldi çıxdı Qabit Musrep-ovun üstünə.

- Ümumən götürəndə sən də bilirən ki, mənım qazax ədəbi-yyatının klassikləri Muxtar Auezov, Sabit Mukanov, Qabit Musrep-ov və Qabiden Mustafinlə yaxşı münasibətlərim olub, - Aytmatov dedi. – Amma bu şəxsiyyətlər arasında yalnız Muxtar Auezov-la mənəvi yaxınlıq hiss etmişəm. Bana baxmayaraq, bizim söh-bətlərimiz ədəbiyyat, tarix, siyasət çərçivlərindən kənara çıxmazdı. Sən isə Qabit Musrepovla xüsusilə yaxın idin. Ölüm yatağında o, qazax xalqına son vəsiyyətini məhz sənə deyib. Yadıma gəlir, sən cavanlığında deyərdir ki, vətəndaşlıq və dürüstlük cəhətdən Musrep-ovu qazax yazıçıları arasında ən yüksəkədə qoyursan...

- Bəli, və bu mövqeyim dəyişməyib, - mən dedim. – Az qala bütün tanınmış yazıçıların qorxaqlıq nümayiş etdirdiyi bir vaxt, Musrepov iki dəfə qəhrəmanlıq göstərüb. Biri budur. Məgər otuzu-ncu illərin əvvəllərində qazax torpağında süni şəkildə acliq yaradan Qoloşekin deyildi? Qazaxıstanda kollektivləşmə illərində, o cüm-lədən Qoloşekin sakkiz illik idarəetməsi dövründə 4100 000 qazax acından ölüb. Partiya rəhbərinin bu qanlı əməllərini o vaxt Qazax-ıstan Mərkəzi İcraiyyə komitəsinə rəhbərlik edən Yeltay Yernazarov kimi xalqın arasından çıxanlar da dəstəkləyiblər. Öz əməllərinə haqq

qazandırmaq üçün Qoloşekin deyirdi ki, Qazaxıstanda hələ Sovet hakimiyyəti tam qurulmayıb. Ona görə də “kiçik Oktyabr İnqilabı” elmək lazımdır. O, onsuzda güclə dolanan qazax kəndliləri üçün 16 yeni vergi növü təyin eləmişdi. Onlardan biri buynuz vergisi idi. Hər ev 4-5 kiloqram, bəzi yerlərdə isə daha çox buynuz verməliydi. İnsanlar buynuz axtarışında hər yeri ələk-vələk eləmişdilər. Bu vergini ödəmək üçün camaat öz mal-qarasını və ərzağını buynuzla dəyişirdi. Vergi toplayanlar yuxarılardan verilən instruksiyaya uyğun olaraq yığılmış buynuzları aulların və şəhərlərin kənarlarında bir yerdə qalaqlayaraq üstünə neft töküüb yandırardılar. Düşünülənməmiş kollektivləşmə və qarətçi vergi qoyma nəticəsində bir çox aullar tamamilə yox olurdu. Hətta bəzən ölənlərin cəsədlərini torpağa basdırmaq üçün də heç kim tapılmırdı.

Sağ qalanların böyük bir qismi canlarını qurtarmaq üçün Rusiyaya, Qırğızıstana, Türkmənistan, Özbəkistan və Tacikistana, oradan isə Əfqanıstana və İrana qaçırdı. Amma, daha çox adam Şərqi Türkünstan (Çin) qaçırdı. Xeyli adam yollarda ölmüşdü. Sənərlər bu ölkələrdən qaçqınlar Türkiyəyə və başqa Avropa ölkələrinə köçərək orada məskunlaşdılar. Bu hadisələr nəticəsində bu gün qazax xalqının üçdə biri xaricdə yaşayır.

Bəzi araşdırmaçılar hesab edir ki, dünyadakı qazaxların ümumi sayı təxminən 15 milyon nəfərdir. Əgər qazax xalqının məhv edilməsinə yönəlmiş aksiyalar arasında xüsusi yer tutan qoloşekin aclığı olmasaydı bu gün qazaxların sayı 40 milyon nəfəri ötürdü.

Vaxtilə N.S.Xruşov da etiraf edirdi ki, Stalinin təqsiri üzündən Qazaxıstanda dəhşətli aclıq olub. O, guya ki, o vaxt bu barədə Stalinlə danışmış və belə bir cavab alıb: “Bu sarı bələdan ancaq bu cür qurtulmaq olar”. Qazax xalqına üz verən bu fəlakət barədə millətin ziyalıları da yazmağa, danışmağa cürət etmirdilər. Onlar ağzlarına su almış kimi susurdular. Yalnız üç nəfər özünü qurban verərək bu barədə ucadan danışa bildi. Onlardan biri cəsarətlə hakimiyyətin hərkətlərinə qarşı çıxaraq “beşlərin məktubu”-nu təşkil edən Qabit Musrepov idisə, ikincisi Stalin hakimiyyətinə layiqli müqavimət

göstərən Turar Riskulov idi. Bu sırada üçüncü şəxsiyyət isə Oraz Jandosov olub. Qəzəblənmiş Qoloşekin Musrepovu Kostanaya altı ayılığa ezamiyyətə göndərərək hiyləgərcəsinə deyir: “Gördüyün səhvləri özün düzəltməyə kömək elə”. Əgər bu ərəfədə Stalin Qoloşekini vəzifəsindən çıxartmasaydı, məlum deyildi ki, Musrepov Alma-Ataya sağ-salamat qayıdacaq, ya yox...

- Bunu Musrepovun birinci qəhrəmanlığına yazaq, deyər Aytmatov barmağını qatladı. - Keçək ikinci qəhrəmanlığa.

- Musrepovun ikinci qəhrəmanlığı isə ədəbiyyat və icəsənət xadimlərindən heç birinin bacara biləcəyi iş deyildi, - mən həyacanla dedim. - Yəqin qazax ədəbiyyatının klassiki Beimbət Maylin haqqında eşitmişiniz. Vaxtilə onlar Musrepovla ikisi bir yerdə pyes yazmışdılar. Elə həyatda da ruhən bir-birinə yaxın adam olublar. 1937-ci ildə təhlükəsizlik komitəsi Beimbət Maylini xalq düşməni kimi həbs etdikdə, Musrepov qəzəbli halda partiyanın Alma-Ata şəhər komitəsinə gələrək “Beimbət Maylin düşməndirsə, mən də düşmənam, son dərəcə cadiq bir insanı düşmənin hesab edən bu cür kommunist partiyasının sıralarında qalmaq istəmirəm” - deyib və partiya biletini stolun üstünə atıb. Belə igidlik və dost, həmkara qarşı belə dürtüslük ümumiyyətlə o dövürün insanları üçün xarakterik cəhətlər deyildi. Sizin adını çəkdiyiniz o dörd yazıçıdan biri onun evinə zəng edərək deyir: “Qabit, sən daha gedirsən... Bəlkə evini saxlayasan bizə, biz də öz dualarımızda səni tez-tez yad edirik”. Əlbəttə, əgər Musrepov “xalq düşməni” olsaydı, onun arvadı da hökmən ALJİR-ə salınardı. Yəqin rus dilində ALJİR kimi yazılan abreviaturanın mənasını bilirsiniz - bu “Akmola xalq düşmənləri arvadlarının düşərgəsidir (Акмоллинский лагерь жен изменников родины)”. Uşaqları isə yetim uşaqlar üçün uşaq evinə qoyacaqdılar.

- Mən sənə qazax ədəbiyyatı klassiklərindən dörd nəfərin adını çəkdim - Auevov, Mukanov, Musrepov və Mustafin. Onlardan hansı Musrepovdan evi ona saxlamağı istəmişdi? - Aytmatov maraqla soruşdu.

- Bütüb bu hadisələr barədə Musrepov özü mənə ətraflı danışmış, - mən dedim. - O, bunu kim olduğunu da demişdi, amma xahiş

eləmişdi ki, bu sirri heç vaxt açıqlamayım. Bu böyük insanın ruhunu incitməmək üçün mən bunu heç kimə deməmişəm.

-Şəhər komitəsinə gedərək "Maylini düşməni sayan kommunist partiyasında qalmaq istəmirəm" demək və partiya biletini almaq o vaxt intihar etmək kimi bir şey idi, - Aytmatov dedi. – Mən təəccüblənirəm ki, bundan sonra Musrepov necə sağ qalıb və xalq düşməni kimi güllələnməyib.

-Partiya komitəsindən çıxdıqdan sonra, Musrepov işə gedərək Moskva, Yazıçılar ittifaqına zəng edib və onunla dost olan Aleksandr Fadeyevlə danışıb, - deyər mən davam elədim. - Bəzən insanın taleyi bir anda həll olunur. Fadeyev artıq kabinetdən çıxıb Mərkəzi Komitəyə gedirmiş, kandarda katibə bildirir ki, Musrepov təcili işlə bağlı zəng edib. O, təzədən kabinetə qayıdır. Musrepovla danışıb məsələdən tam hali olduqdan sonra Fadeyev Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Musrepovu Qazaxıstan rəhbərliyinə "tapşırmasına" nail olur. Beləliklə Fadeyevin sayəsində Musrepov güllələnmir. Bir dəfə 1989-cu ildə, mən SSRİ xalq deputatı olan vaxt Qabit Musrepovun iki qəhrəmanlığı barədə Andrey Saxarova danışdım və o dedi: "Alma-Atada olanda mənə də bu adamın məzarı üstünə aparın. Mütləq onun qəbri üstünə bir dəstə qırmızı qərənfil qoymaq lazımdır". Amma, bundan bir qədər sonra Saxarov həyatdan köçdü. Mən sonralar bu böyük insanın sözlərini xatırlayaraq qırmızı qərənfillərdən ibarət böyük bir buket düzəldirib üstündə "Andrey Saxarovdan" sözlərini yazdırdım və Musrepovun Kensaydakı məzarı üzərinə qoydum. Elə bil çiyinlərimdə böyük bir yük düşdü və qəlbən rahatlıq tapdım.

Bir qədər susduqdan sonra Aytmatov dedi:

-Bir vaxtlar yazıçılar arasında Musrepovun cavan bir qızla evlənməsi barədə gözən söz-söhbət xatirimdə qalıb. Moskva-da Yazıçılar ittifaqının plenumunda fasilə vaxtı Berdi Kerabayev kənara çəkib dedi: "Qazaxıstanın bəzi yazıçıları şikayət yazıblar ki, Musrepov nəvəsi yaşında olan cavan qızla evlənib. Neyləsin ki, ömtür boyu axtardığı adamı yalnız qocalandan sonra tapıb? Özü də axı bu hələnin öz şəxsi işidir".

- Hə, Qabit Maxmudoviç 62 yaşında 25 yaşlı gözəl bir qız – "Qazaxfilm" kinostudiyasının istehsalı olan "Mahnu çağırır" bədi filmində baş rolun ifaçısı Raisa Muxamedyarovaya vurulmuşdu, – mən dedim. - Qız o dövrün tələblərinə uyğun olaraq rus tərbiyəsi almışdı. Şübhəsiz ki, yalnız Musrepovun sayəsində o, milli mədəniyyətimiz, dilimiz, doğma xalqımızın mənəvi dəyərlərinin ağuşuna qayıtdı. Hiss olunurdu ki, ikisini də əsl məhəbbət hissələri çuğlayıb. Musrepovun Raisaya məhəbbət dolu gözəl məktubları da, onun yaratdığı və sonradan xalq üçün mənəviyyat nümunəsinə çevrilən Ulpan obrazı da bunu sübut edir.

- Heç kim 74 yaşlı alman şairi Höte və gənc qız Ulrika arasında yaranan məhəbbəti qınamır. Musrepovun hissələrinə məhz bu nöqtəyi nəzərdən yanaşmaq lazımdır, - Aytmatov dedi.

- Haqlısız. İndiyə kimi onun sözləri beynimdədir: "Dəlacasinə sevmək, bütün varlığınla, heç nəyə baxmadan, hətta, sevgilini onun üçün ölçətməz olan zirvəyə çağırmaq – ağılsızlıqdır, yoxsa böyüklük?" Bunu o özünə deyirdi. Onun Raisaya gizli məktubu belə başlayır: "Bir nüsxa sənə, biri mənə, üçüncüsü isə o şəxsə ki, ona görə biz bir-birimizə xəyanət edə bilərik və hərəməz bir tərəfə gedər-dik". Bu sözlər təsadüfi deyil. Raisanın gözlənilməz hərəkəti Musrepovun ürəyini sındırdı. Nəticədə onlar boşlandılar. Raisa özü də tanınmış bir jurnalistə müsahibəsində bu barədə danışıb. [Sonradan bu müsahibəni tapıb diqqətlə oxudum. Orada belə sətirlər var:

"Müxbir: Həyatdır. Yaşın elələri olub ki, üz-üzə və ya qiyabi şəkildə öz simpatiyasını bildirib?"

Raisa: Siz lap müstəntiq kimi danışdınız. Vəssalam, bəsdir. Nəyinizə lazımdır? Bir ağ atlı oğlanı sevdim. O da mənə sevdi. Bunu eşitmək istəyirsiniz?"

Müxbir: Onun adını deməzsiniz?

Raisa: Demərəm. Sırrdır.

(Q. Musrepovun 100 illiyi. Yaddaşın əks-sədası. Qazaxıstanın əməkdar artisti R.Muxamedyarovanın indiyə kimi demədikləri. Müsahibəni Zakir Asabaev aparıb. «Parasat» jurnalı, № 3, 2002-ci il.)

Musrepov o vaxt birinci rəhbər olan Kunayevlə danışıb Alma-Atadakı üçotaqlı mənzili də Raisaya və iki balaca qızına verərək onunla bütün əlaqələri kəsir. Amma, çox illər sonra, balaca qızları Gülnar ərə gedəndə Musrepov məndən xahiş elədi: “Muxtar, imkan tap, öz yazdığın “Uçurum üzərində İki nəfər” balladasını bir dəfə Raisaya oxu.

Bu balladada Qafqazda baş verən və xalq arasında “Məhəbbət və məkr” adı ilə tanınan bir hadisə təsvir olunub. Bir qız və igid bir-birini dəli kimi sevirlər. Amma, qızın atası bu ittifaqın qəti əleyhinə olur. Ona görə də cavanlar dağlara qaçırlar. Dallarınca qovan qızın atası və qardaşının onlara çatdığını gören qız sevgilisinə deyir:

**Yox! Yalvarıram, sən əl qaldırma
Mənim ahıl, ağsaç atama!
Bizim taleyimiz kədər və zülm,
Gəl biz tabe olaq onu yazana!
Qanadlarımız çox tez qırıldı,
Qovuşmağımız qismət deyilmiş...
Gəl son dəfə
İkimiz əl-ələ verək -
Qayadan tullanıb bir yerdə ölək!
Arzumuzu biz qoruya bilmədik,
Gəl qaranlıq bir dünyada birləşək.
And içirəm, məqsədimdən dönmərəm!
Zəifliyi özümdən rədd edərəm!
Qaranlıq ömrümə işıq gətirdim,
Bu günsə ölümə sənə gedərəm!**

Onda igid öz sevgilisini sonuncu dəfə qucaqlayıb, sanki ölməyə yox, toya-bayrama gətirmiş kimi özünü dağdan atır. Amma, qızın buna cürəti çatmır. Sevgilisinin arxasınca tullanmağa çox çalışsa da bunu edə bilmir – həyat çox şirindir. Qız öz andına sadıq qalmır.

Bu əlbəttə ki, satqınlıq idi. Atası ilə birlikdə onların dəliyə gələcək qardaşı baş verənlərin təfərratını öyrəndikdən sonra qıza belə deyir:

**...Əgər belədirsə,
Özündən küs sən!
Həyat səndən qisasını alacaq.
Sənə indi elə bir ər taparıq –
Ağzında bir dişə olmayan qoca.
Qoy ölüm də sənə şirin görünsün!
Get onunla uzaqlarda daldalan,
Uzaq gözdən, uzaq bu torpaqlardan!
Vaxt var idi xəyanətdən bixəbər
Göz oxşayardın sən axşam-səhər
Sanki, ətrafına işıq saçardım...
Amma, atam bilirmiş içindəkin,
Ona görə də, lap qoca və çirkin
Səksən yaşlı bir kişiyə vermiş.
Heyf, bu atları sənincün yordum...
Heyf ki, bu atı dalınca qovdum,
Mən bacımı qorumaqçün gəlirdim
Sevirsən oğlanı – elə bilirdim...
Yazıq igid! Öldü sevərək,
Bərbəzəkli, içi boş bir güldanı,
Bilmədi ki, yazıq, bu saxsı qabda
Zir-zibil saxlanılır, amma nə fayda...
Amma, təmiz qəlblər üçün bu uğur,
Məhəbbətin qələbəsin doğurur!
Ona görə cəsur, qoçaq öldü ki,
Yarı yolda xəyanəti görməsin,
Sənin kimi satqınlara yenməsin.**

**İnsanları iki yerə bölürəm:
Sevənlər
Və sevgi bilməyənlər.
Sonuncuya aidsən bil ki, sən də...
Allah görür,
Daşürəkli, hissiyyatı olmayan
Sevgi nədir – bunu heç vax duymayan
Razildir!
Bütün Qafqaz
Sənə tənə və ikrahlə baxır...
Öz həyatın oda çevirib yanmayan
Başqasında yalnız bu hiss yaradır!**

Maraqlısı budur ki, Musrepov bu balladını və “Məhəbbətini möcüzəsi” adlı kiçik bir poemanı oxumağı son il yarım ərzində məndən yəqin 10-12 dəfə xahiş etmişdi.

-Yəqin ona elə gəlirmiş ki, Raisa sənin şeirlərini dinləyib, öz andını pozduğunu başa düşər və etdiyi hərəkətə görə peşiman olar, - Aytmatov fikirli şəkildə dedi. - Amma, insan təbiəti qəribədir. Hər kəs günahı özündə yox, başqasında görür. Buna qadınlar arasında çox rast gəlmək olur. Yəqin “mən onu bütün qəlbimlə sevirəm, o niyə başqa qadının yanına getdi?” sualı hələ uzun müddət səslənəcək. İndi isə davam elə.

-Qızının toyunun ikinci hissəsində Musrepov bərk xəstələndi, xəstəxanaya düşdü və həyatla birdəfəlik vidalaşdı, - mən kədərlə dedim. - Birinci hissədə isə o, camaata müraciət edərək möhkəmdən dedi: “Kim oynayıb şənəlmək istəyirsə burda qalsın, kim Muxtarın şeirlərinə qulaq asıb düşünmək, həyacanlanmaq istəyirsə mənə o biri zala keçək”. Bunu deyib onun arxasıya gələnləri “Juldz” kafesinin ikinci zalına apardı. Yolda mənə “Mənə sənə dediyim balladını oxuyarsan” deməyə də imkan tapdı. Toplaşanların içində Raisa da var idi. Mən özümün “Məhəbbət möcüzəsi” poemamdan şeirləri oxumağa başladım. İkinci şeir “Uçurum üzərində iki nəfər”

idi. Bu vaxt Musrepovun həyat yoldaşı Qaziza-apay (Risadan sonrakı arvadı) Raisaya nəşə pıçıldadı və onlar ikisi çıxdılar. Niyə Qaziza onu apardı, indiyə kimi fikirləşirəm. Raisa axır ki, öz andına sadiq qalmayan satqın qız haqqında balladını eşitmədi. Çox illər sonra, 2002-ci ildə Qabıt Musrepovun YUNESKO çərçivəsində keçirilən 100 illiyində onun doğma Şimali Qazaxıstan vilayətinə Raisa da iki qızı – Qauxar və Qulnarla birgə gəlmişdi. Şam yeməyi zamanı mənə Musrepov barədə həyacanlı çıxışından sonra Raisa gözü yaşlı dedi: “Mənim həyatımın ən işıqlı, ən gözəl anları Qabıtlə keçirdiyim vaxtlardır. Əgər həyatı yenidən başlamaq mümkün olsaydı, mən cavan və sadələvnh olduğum üçün etdiyim səhvləri bir də təkrarlamazdım. Nə etməli, artıq gecdir... İndi Qabən mənə zirvəm və söykənə biləcəyim qayadır”. Bundan hansı nəticəyə gəlmək olar, Şike?

- Gec də olsa açıq şəkildə böyük şəxsiyyətin məhəbbətini layiqincə dəyərləndirib ona cavab verə bilmədiyini etiraf edən Raisaya yəqin çox sağ ol demək lazımdır, - Aytmatov iztirabla dedi. - Bu hadisə bir daha göstərir ki, əsl məhəbbəti yalnız qeyri-adi şəxsiyyətlər duya bilirlər. Sən öz “Qeyri-adi zövqün faciəsi” şeirində böyük insanların xüsusi zövqü mövzusunun dərinədən açılmasını...

- Şeir uzun illər sonra yazıldı, baxmayaraq ki, onun yazılması ilə bağlı ideyalar ətrafında mənəmlə Musrepov arasında mübahisələr də olub. Bir dəfə belə hadisə baş verdi, - deyə danışmağa başladım. - Yazıçılar İttifaqında Musrepovla birlikdə həmkarlarımızla söhbət edirdik. Otağa əlində “Puşkinin qadınları” adlı kitab olan bir yazıçı girdi. Hamıyla salamlaşandan sonra o dedi: “Sən demə Puşkin lap don juan olub. Bu kitabda onun 113 qadını olan münasibətləri barədə yazılıb”.

- Buna tənqidi yanaşmaq olmaz. Puşkin də, Abay da təkrar olunmaz, min ildə bir dəfə doğulan dahi şəxsiyyətlərdir. Buna görə də onlar öz zövqlərinə uyğun qadın axtarıblar. Ola bilər ki, beləsinə Puşkinin 113 işvəkar qadını arasında və ya Abayın bütün aulunda-ki hörüklü utancaq qadınlar arasında da tapmaq mümkün olmasın.

İndi Puşkinin və ya Abayın böyük şəxsiyyət, müstəsna intellektə malik insanlar kimi günahları varmı ki, öz təfəkkürlərinə, düşüncə tərzlərinə, hisslərinə müvafiq qadın axtarırdılar? Onların bu axtarışlarını donjuanlıq adlandırmaq düzdürmü? Bu Muxtarla bizim ümumi fikrimizdir, - deyərək Qaben əlini mənim çiynimə qoydu...

- Onda oxu həmin şeiri, - Aytmatov maraqla dedi. – Məncə bu problemə düzgün cavab verən əsas fikir həmin şeirdədir.

Mən öz əsərimin müxtəlif hissələrindən parçalar oxumağa başladım:

QEYRI ADI ZÖVQÜN FACİƏSİ

Abayın niyə beş arvadı olub?

Ya da Puşkini 113 qadınla

Nə bağlayırmış?

Bu faktlar təbii sual yaradır:

“Bu donjuanlıq deyil, bəs nədir görən?”

Bəli, insanların haqları var ki,

Bu sualı düşünsünlər.

Amma, bir dəfə

Qazax ədəbiyyatının

Klassiklərindən

Qabit Musrepov

Onların haqqında bunu söyləmiş:

Puşkin və Abay –

Min ildə bir dəfə

Doğulan şəxslər.

İkisinin də fikri, düşüncələri

Yalnız özlərinin çıxdığı uca zirvədə.

Onlar da bir qadın axtarırdılar,

Uca tələblərə, zövqlərə uyğun.

Və çox təəssüf ki,

Belə gözəllər,

Yüksək intellektli, ahu yerişli

Onların bəxtindən heç tapılmadı,

Hətta, düz yüz on üç

gözəl içindən.

Doğrusu çətin ki, tapıldılar

Lap yüz on üç min

nəfərin içindən.

Amma, buna görə deyın,

**Onları heç təqsirkar
hesab etmək olarmı?**

**Hə, qeyri-adi zövq –
Dahilərəçün faciədir bəlkə də.**

Puşkinin arvadı –

Gözəl Natalya.

Amma, onun daxili gözəlliyi

Heç əriylə müqayisəyə gələrmə?

Elə Buna görə də o, başqa yerdə

Başqa kişiylə torpağa gömüldü.

Puşkinsə sağ qalıb

Ruhən daim sağ.

**Heç kimə yənməyən igidi yıxmaq,
İnanmaq heç kimin saymadığına –
Bu dahilərə məxsus qəribə kapriz.**

Puşkinlər, Abaylar

Daim tək olur,

Ta o vaxtdək ki,

Ruhən son dərəcə gözəl bir qadın

Onlara incə bir əl uzatmasın...

- Bəli, həqiqətən eruditin yalqızlığı - ən əzablı yalqızlıqdır... Sən Musrepovun iki qəhrəmanlığı haqqında çox gözəl danışdın, - Aytmatov dalğın şəkildə dedi. - Sən demə o məhəbbətdə də qəhrəmanlıq edib. Amma, onun bütün bu rəşadətli uğursuz yekunlaşmış. İndi mən başa düşdüm, niyə sən mədəniyyət və vətəndaş cəmərdliyi baxımından Musrepovu bütün qazax yazıçılarından yüksəkdə tutursan. Belə şəxsiyyətlər olmasaydı, ədəbiyyat indiki yüksəkliyə qalxardı, insanlar da bir millət olaraq bu ucalığa doğru uzanardılar mı?

- Bizim bədbəxtliyimiz ondadır ki, ədəbiyyat və incəsənətin müasir nümayəndələrini 90 faizində Musrepovun vətəndaş təsəvvü-keşliyinin heç cüzi bir hissəsi də yoxdur, - mən dedim. - Əksəriyyə-

ti kosmopolitləşib, millətin maraqlarından və doğma dildən söhbət düşəndə kolluqda gizlənilir. Onlar hakimiyyət tərəfindən qorxudulub və milli qürrurlarını itiriblər. Mənim prinsiplərim isə belədir. Kimsə lap istedadlı aktyor və ya mahir yazıçı olsa da, əgər bu insanın ürəyi millətin maraqları ilə bir döyünmürsə, basqı altında olan və ən böyük faciəmiz ola biləcək - itmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalan dilimizin və mənəvi dəyərlərimizin qorunması üçün barmağını da tərətmirsə, o, yaradıcı şəxs deyil, yazıçı deyil. Axı öz qorxaqlığı ilə, mənəvi satqınlığı ilə o öz xalqının qəbrini qazır. Buna görə, bizim zəmanəmizin Musrepovlara böyük ehtiyacı var.

- Bizim bir problemin üzərində də dayanmağımız yaxşı olardı, - Aytmatov dedi. - Sənin bir şeirin var – “Hacımukanlar və bildiriçin istedadı”. Bu balaca şeirdə müasir dövrümüzün böyük bir problemi həll olunur. Deyirsən ki, bildiriçinin çəkisi təxminən 90-100 qramdır. İnsan onun əti ilə doymur. Bu quş çox nadir hallarda, amma gözəl oxuyur. Deməli sən istedadı, qabiliyyəti az olan elm, ədəbiyyat, incəsənət adamlarını bildiriçinə bənzədirsən. Hacımukan isə dünyada tanınmış, qeyri-adi gücə malik görkəmli qazax peşəkar güləşçisidir. O, nəinki qazaxlar və qırğızlar arasında, nəinki Orta Asiyada və Rusiyada, hətta dünyada keçirilən yarışlarda kürəyini yərə vurmayıb. Və fiziki cəhətdən yox, mənəvi gücü ilə ona bənzəyən, xüsusi vətəndaşlıq cəsarətinə malik insanları sən Hacımukanlara aid edirsən. Buna görə də, Musrepovu da Hacımukana bənzədirsən. Əlbəttə, şübhəsiz ki, Musrepovun istedadı hacımukan istedadıdır. Biz isə bu sahəyə heç yaxın da düşə bilmərik.

- Niyə? Siz ən azı ona görə buna layiqsiniz ki, dünya ədəbiyyatında bu gün xalqların ən mürəkkəb problemi – insanın manqurtlaşdırılması faciəsini qaldırmışınız. Siz Hacımukanlar siyahısının lap mərkəzində qərarlaşmağı haqq etmişiniz. Çünki, manqurtlaşma siyasətinə qarşı mübarizə insan cəmiyyətinin ən vacib işlərindəndir.

- Bilirəm, amma sən bunu dedin ki, mənim əhvalımı düzəldəsən, - Çingiz Torekuloviç gülürək dedi. - İndi səndən bir xahişim var. Bu şeiri bütöv, ixtisar etmədən oxu. Mən əzbərdən dedim:

HACIMUKANLAR VƏ BİLDİRÇİN İSTEDADİ

Nurlan Yeskaliyeva

Hər gün dahiliyə can atan
Billdirçin istedadlardan
Cəmiyyət də yorulub...

.....
Amma, yəni doğrudanmı
Lap qabaqda işıq yanmır
Bu xalqın ümidi yox?..
Hacımukan doğulandan
Düz yüz qırx il keçib daha.
O vaxtdan bu vaxta kimi
Bütün qazax qadınları
Doğuşda bərk ağrıları,
Keçirərək çalışsa da
Doğa bilmir yeni igid,
Hacımukan doğa bilmir.
Onlar da bu məslədə
Ərlərinə ümidlidir,
Və əslində ürəklərində
Onlardan bərk inciklidir.

Özünkülər arasında,
Ən yüngüllər arasında çempionluq?..
Yox, yox belə igid
Xalq üçün qəhrəman deyil.

Neçə min bildirçin rəis,
Bidirçin ideyalarla
Hacımukan ruhlu səhraları
Guya ki, idarə edir.
Xalq yorulub

Marionet nazirlərdən, hakimlərdən,
Onların düşüdükləri
yalnız maddi marağıdır,
Pul onların dayağıdır.
Öz doğma dilini bilmək
Onlar üçün ayıb sayılır.

Marionet hüquqşünas,
Polislər və biznesmenlər...
Özlərindən razı halda
Doğma dili, şəiriyyəti
Qəbul etmir, alçaldırlar.
Bu çıxılmaz vəziyyətdən
Çıxmaq üçün hər sahədə
Sinəsində alovlu qəlb,
Hacımukan lazım bizə.

Cılız bildirçin istedad
Gələcəyə çata bilməz.
Bəs hardadır elmdəki,
Təhsildə, siyasətdəki
Bizim yeni Hacımukanlar?

Tulparı – qaçağan at doğan madyanları
Ətliyə verməzdilər bizim xalqda heç zaman.
Bunun dərin
Mənası var –
Yaxşını yamandan ayıra bilmək...
Xalqı qanadlandıran,
İdeyalar doğuran
Öz oğullarını
Xalq da qorumalıdır.

**Əgər haqqın üzərində
Nahaqq gülüb əylənsə,
Bildirçinlər qalib gələr
Hər sahədə tez törəyar.
Bu tikanı kim çıxaracaq
Mənəviyyat ürəyindən?
Məcrasına kim yönəldər
Yalançı demokratları,
və ya vəhşi kapitalizmi?
Mənəviyyat zirvəsində
Xalq heç vax yüksələ bilməz
Əgər o öz dahilərin,
Öz hacımukanların
Qoruyub uca tutmasa.**

- Çox dəqiq müşahidədir. Bizə bütün sahələrdə hacımukansayağı güclü istedadlar lazımdır, - Aytmatov dedi. - Başqa ölkələri bir kənara qoyaraq yalnız Qırğızıstan və Qazaxıstanı götürsək, təhsildə, elmdə, siyasətdə, kənd təsərrüfatı sahələrində birca nəfər də hacımukansayağı istedadlı şəxsiyyət meydana gəlməyib – bizim ümumi bəlamız.

- Amma, siyasət sahəsində özünü dünya səviyyəsində tərifləmək, milçəkdən fil düzəltmək işində Qırğızıstan heç Qazaxıstanın tozuna da çatmaz. Buna görə yəqin məndən inciməzsiniz, - mən zarafatla dedim. - Nə isə, bu nailiyyətlərimizi bir tərəfə qoyaq... Bizdə çox-çox əvvəl kənd təsərrüfatı sahəsində Nurmolda Aldaberqenov adlı hacımukansayağı bir istedadımız var idi. O, Taldıkorqan şəhəri (indi Almatı vilayətinin administrativ mərkəzi) yaxınlığında bir təsərrüfatə başçılıq edirdi. Nurmolda-ağa ötən əsrin 50-60-cı illərində rəhbərlik etdiyi kolxozda ikimərtəbəli evlər tikib, iki istiqamətli yollar çəkdirib, gözəl bir mədəniyyət sarayı ucaltırmışdı. O vaxt kənd yerlərində belə cah-cəlal olmurdu. O, həm də mənəvi cəhətdən inkişaf etmiş insan imiş. Baurjan Momişulı və sabit Mukanov

kimi şəxsiyyətlərlə ünsiyyətdə olar, dostluq edərmiş. Ən qəribəsi isə budur ki, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adını almasına baxmayaraq, öz təsərrüfatında daha 20 zəhmətkeşin belə adla mükafatlandırılmasına nail olmuşdu. Başqası deyərdi ki, bir aulda bir qəhrəman olar. Həm də xaricdə olanda o, başqalarından fərqli olaraq, özünü dartmırdı, vaxtını boş yerə itirmirdi. Xaricdən təkə Qazaxıstanda yox, bütün İttifaq ərazisində indiyədək bitməyən 39 müxtəlif meyvə və gül növləri gətirmişdi. Bizim paxıllıq edən, özgonin şan-şöhrətini gözləri götürməyən qardaşlarımız isə lap Xruşovun özünə şikayət məktubları yazmaqdan yorulmurdular. Nəticədə vəzifəsindən getməyə məcbur oldu və onu ən geridə qalmış bir təsərrüfatə göndərməyi xahiş etdi. İki-üç il ərzində isə bu təsərrüfatı da öncüllər sırasına çıxartdı. Bax bu əsl hacımukansayağı təsərrüfatçı istedadıdır.

- Məncə Xruşovun vaxtında siyasətdəki yumşalmalar səbəbindən hakimiyyət özü də bilmədən bu cür hacımukansayağı istedadla malik Nurmoldıların meydana çıxmasına imkan verib, - Aytmatov dalğın-dalğın dedi. - Keçən il öz sahəsində böyük bir elmi kəşf etmiş alim yanıma gəlmişdi. Bu kəşfin nəinki tətbiq edilməsi, hətta faydalılığının sübut olunması üçün də milyon dollara yaxın vəsait tələb olunurdu. Hamı isə qorxur ki, birdən sübut edə bilmədi? Problemlər çoxdur. Bizim zamanədə nədir hallarda olsa da təsərrüfatda, siyasətdə, təhsildə, elmdə ayağa qalxıb səsinə çıxartmaq istəyən hacımukansayağı istedadlı insanların yolları çox daraldılıb. Onları yerə yıxmaq, kürəklərini yerə vurmaq isə bildirçin istedadların əsas işidir. Amma, bu ədalətsizlik çox vaxt nadanlıqdan doğur. Ona görə də yadda saxlamaq lazımdır ki, hacımukansayağı istedadlar olmadan, siyasət, elm və texnika, istehsalat və təsərrüfat, ədəbiyyat və incəsənət inkişaf edə bilməz. Hacımukanlarsız dövlətin və millətin gələcəyi çox dumanlı və şübhəlidir.

Biz bir müddət hərə öz düşüncələrinə qərq olaraq susduq. Jambıl şəhərindən keçəndə, Aytmatov yəqin çox yorulduğu üçün mürgülləyirdi. O saat sürücüyə "qazı bas" işarəsi verib mən də gözlərimi yumdum. Çingiz Torekuloviçin qabaqda oturan yaxın qohumu, uzun yol-

un darıxdırdığı Dauletbek Şadıbekov da “sürəti artır” dedi və maşın saatda 160 km saat sürətlə şütüməyə başladı. DYP əməkdaşları bizi saxlamaq istəyəndə isə sürücü Dauletbekin göstərişi ilə saxlamadı. Maşını saxlamaq istəyən isə DYP-nin Jambıl vilayəti üzrə rəis müavini imiş. Bərk qəzəblənərək o, xüsusilə təhlükəli canını saxlamaq üçün qarşıdakı postların hamısına yolu bağlamaq barədə tapşırıq verir. İyirmi-otuz kilometrədən sonra növbəti posta çatdıq. Yol çəpəki saxlanılmış bir neçə yük maşını ilə kəsilmişdi. Haras keçmək və ya dönüb yolu dəyişmək mümkün deyildi. Dalımızca gələn DYP maşını toz-torpağı qaldıraraq düz yanımızda aylacı basdı. Maşından iki polis tullandı. Biri əlində tapança ildırım sürəti ilə maşının qapısını açıb Aytmatovu gördü və donub qaldı. Tez əlini cibinə salıb bir vərəq çıxartdı və: “Ağa! Sizi görməyimə çox şadam!” – deyərək avtoqraf istədi. Sonra isə bizi postda çay içməyə dəvət elədi.

İKİ NƏFƏRİN DOSTLUĞU

**SSRİ Prezidentinin Konstitutsiya
Məhkəməsinə iddiası və
Qorbaçov qazax xalqından
neçə üzr istədi
Raisa Maksimovna ilə söhbət
və Yeltsin haqqında xatirələr**

**(“1986-cı il Dekabr salnaməsi”
sənədi romanından parçalar)**

2001-ci ildə SoviəKP MK-nın keçmiş baş katibi, Nobel mükafatı laureatı M.S.Qorbaçov Almatıya gəlmişdi. O vaxt mən Qırğızistan Respublikasında səfir işləyirdim. Amma, məhz həmin vaxt bir işlə bağlı mən Çingiz Aytmatovla birlikdə Almatıdaydım. Mədəniyyət və informasiya naziri Muxtar Kul-Muxamed mənə zəng edərək bildirdi ki, Qorbaçov Almatıya prezidentin dəvəti ilə gəlib və onu müşayiət edən respublikanın baş nazirinin müavini İmanqali Tasmaqambetov təklif edib ki, Aytmatovla mən də Qorbaçovla görüşüb bir yerdə nahar edək. Aytmatov əvvəldən Qorbaçovla yaxşı münasibətlərdə olub. Mixail Serqeyeviç Aytmatov yaradıcılığına böyük hörmətlə yanaşırdı. Məlumdur ki, o, hakimiyyətə gəlişini ilk günlərindən Aytmatova təkcə Sovet İttifaqının deyil, bütün dünya ədəbiyyatının klassiki kimi böyük hörmət göstərirdi. Yalan niyə deyim, mən özüm də əmin olmuşdum ki, Qorbaçov o vaxtkı və indiki bəzi rəhbərlərdən fərqli olaraq ədəbiyyata münasibətdə öz fikri, formalaşmış rəyi olan bir insan idi.

1998-ci il. Çingiz Aytmatovla mən Moskvadan dəvət almışdıq. Moskvanın bir neçə ictimai təşkilatı üçüncü minillik ərəfəsində bu tarixə həsr olunmuş birgə konfrans keçirməyə qərar vermişdi. Biz Moskvaya uçmaq üçün Bişkek aeroportuna gedəndə Aytmatov qayğılı ifadə ilə dedi:

- İcazə versəydin, səndən bir xahiş edərdim.

- Buyurun.

- Belə deyim... – Aytmatov fikirli-fikirli bir qədər susdu. – dörd-beş saatdan sonra biz Moskva çatacağıq. Bizə, 5-6 nəfəri bir yerə aparacaqlar. Onların arasında Qorbaçov da olacaq. Bilirəm ki, sənin çoxdan onu görməyə gözün yoxdur. Sənin iki il yarım bundan əvvəl, Qorbaçov İssikkul forumunda iştirak edəndə hamının gözü qarşısında öz çətin suallarınla onun üstünə necə hücum etməyin yadımdan çıxmayıb. Bilirəm, 1986-cı ilin Dekabr hadisələri ilə bağlı sənənin ona qarşı olan hirsin soyumayıb... Bir dost kimi səndən xahiş edirəm – bu dəfə onunla işin olmasın! Qorbaçovun intellektual, mənəvi tərəflərinə fikir ver. Yaxşı olar ki, sən siyasi yox, mənəviyyata və elmə həsr olunmuş şeirlərini oxuyasan. Razısan mənimlə?

- Razıyam, - dedim.

Aytmatov dedi ki, bizi “Moskva” mehmanxanasında yerləşdirib, o saat da dövlət xadimləri üçün nəzərdə tutulmuş otağa apardılar. Elə təzə oturmuşduq ki, Qorbaçov daxil oldu. Onlar Aytmatovla görüşüb-qucaqlaşdılar. Məni görəndə Mixail Serqeyeviç elə bil bir az özünü yığırdı. Amma, özünü o yerə qoymayaraq zarafata keçdi:

- Köhnə dostum Aytmatovun yanında Şaxanovu da görməyimə şadam, - deyərək əlimi sıxdı.

Masa arxasında müxtəlif mövzularda sakit söhbət gedirdi. Aytmatov mənim “Sivilizasiyanın yanlışlığı” mənzum romanım barədə danışırdı və bu əsərdən bir parça oxumağı xahiş elədi. Mən romanın “Jeltoksan meydanı və ya dörd ananın müdafiəsinə” adlı hissəsindən “Kompüterbaş yarımadaqlar” şeirinin rus dilində olan variantını əzbərdən dedim.

Mixail Serqeyeviç yerindən qalxaraq şeirin onun xoşuna gəldiyini dedi. Sonra isə uzun-uzadı bu şeirdə dünyanın çox vacib bir probleminin qabardılmasından danışırdı. İndi doğrudan da kompüterbaş yarımadaqlar xeyli çoxalıb, hətta hakimiyyət strukturları da belələri ilə doludur. Onların əksəriyyəti mənəvi əsaslara söykənməkdənsə,

onlara ümumiyyətlə etinasızlıq göstərirlər. Hitlerin dövründən başlayaraq xalqın mənəviyyətsizləşdirilməsinə hesablanan xüsusi planın icrasına start verilib. Bütün bunlar barədə o, on beş dəqiqə danışırdı. Mən gördüm ki, Aytmatov nahaq yerə deməyib, mən Qorbaçovun intellektual tərəflərinə diqqət yetirim.

Fasilə vaxtı Qorbaçovun köməkçisi məni kənara çağırıb, çəkinəcəkinə dedi:

“Siz 1992-ci ildə Konstitusiyaya məhkəməsində Qorbaçovla bağlı iddia qaldırmısınız”.

- Bəli, qaldırmışam. Amma, Konstitusiyaya məhkəməsi mənim iddiamı qəbul etmədi. Çünki, bizim hakimiyyət məhkəməyə bu barədə göstəriş vermişdi. Siz bunu haradan bilirsiniz?

- Bilirəm, - o gülümsədi.

- Mixail Serqeyeviç də bilir?

- Əlbəttə...

1992-ci ildə Qazaxıstan Respublikasının Konstitusiyaya məhkəməsi 1986-cı il Dekabr hadisələrinin araşdırılmasına başladı. Əvvəlcə məni bir fikir narahat edirdi ki: “Yəqin hakimiyyət bu məsələyə Konstitusiyaya Məhkəməsini qoşmaqla, mənim rəhbərlik etdiyim komissiyanın işini heçə endirmək istəyir”. Bu narahatlıq üçün əsaslar da var idi. Amma, Konstitusiyaya məhkəməsinin sədri M. Baymaxanov və Məhkəmənin tərkibinə daxil olan Sabir Kasimovla dəfələrlə söhbət etdikdən sonra mənim şübhələrim yox oldu.

Vaxtilə biz hakimiyyətin müxtəlif strukturlarından 50-yə yaxın adamı sorğu-sual etmişdik. Onların arasında Qazaxıstan Kommunist partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi D.Kunayev, Qazaxıstan SSR Ali Sovetinin sədri S.Mukaşev, Qazaxıstan KP Mərkəzi Komitəsinin katibi Z.Kamalidenov, Qazaxıstan SSR daxili işlər nazirinin müavini A.Loqinov, Qazaxıstan SSR daxili qoşunlar idarəsinin rəisi A.Pariduxa, Qazaxıstan SSR dövlət təhlükəsizliyi komitəsinin sədri V.Miroşnik, Kommunist partiyası Alma-Ata şəhər komitəsinin birinci katibi Q.Şuliko, Qazaxıstan SSR-nin prokuroru Q.Yelemesov, Dövlət təhlükəsizliyinin Alma-Ata vilayət komitəsinin rəisi A.Terentyev və başqaları da var idi.

Bundan başqa 1990-cı il noyabrın 23-də mən Moskvada, Kömür Sənayesi Nazirliyinin konfrans zalında Sovet İttifaqının və xarici jurnalistlərin iştirakı ilə xüsusi müşavirə keçirdim. SovİKP MK-nın Siyasi Bürosunun üzvü M.Solomentsev, Qazaxıstan KP MK-nın keçmiş birinci katibi Q.Kolbin, SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin keçmiş sədri V.Şebrikov da yazılı dəvət almışdılar. Amma, onlar müşavirədə iştirakdan imtina etmişdilər.

Buna görə də mən 1986-cı ilin dekabrında Alma-Ata şəhərində üsyançıların dağıdılması zamanı yol verilən sui-istifadə halları və səlahiyyətin aşılmasına görə Qorbaçovun və Solomentsevın məsuliyyətdə cəlb edilməsi barədə məhkəməyə iddia verdim. Əvvəlcə hər şey yağ kimi gedirdi. Konstitusiyaya məhkəməsi mənim iddiamı qəbul etdi. Amma, sonra hakimiyyət məsələyə qarışdı və məhkəmə belə bir qərar verdi.

QAZAXISTAN RESPUBLİKASI KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNİN QƏRARI

«8» yanvar 1993-cü il. Alma-Ata şəhəri

Qazaxıstan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi sədr M.T.Baymaxanov, sədrin müavini İ.İ.Roqov, katib A.M.Nurmaqambetov, hakimlər J.N.Baişev, K.D.Calmuxambetov, U.K.İxсанov, Q.V.Kim, V.A.Malinovski, S.F.Udartsevдән ibarət tərkibdə olmaqla “Qazaxıstan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” qanunun 24-cü maddəsinə uyğun olaraq vətəndaş M.Ş.Şaxanovun “Qazaxıstan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” qanunun 20-ci maddəsinə uyğun surətdə qaldırdığı vəsatətə əsasən “Qazaxıstan SSR dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları, həmçinin administrativ, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları, onların səlahiyyətli şəxslərinin Alma-ata şəhərində dekabr (1986) hadisələri ərafəsində qəbul etdikləri qərarların konstitusiyaya uyğunluğu barədə” məsələyə baxaraq

Qərara alıb:

M. Şaxanov öz vəsatətində işlə bağlı qərar və hərəkətlərinin konstitusiyaya uyğun olmadığı iddia edilən tərəflərqismindəSovİKPMK-nınBaşkatibiM.Qorbaçovun, SovİKP MK-nın Siyasi Bürosunun üzvü, Partiya nəzarəti Komitəsinin sədri M.Solomentsevın məhkəməyə cəlb edilməsini istəyib və bunu dekabr hadisələri zamanı cəza tədbirləri siyasətinin onlar tərəfindən müəyyənləşdirilməsi ilə izah edib.

M.Şaxanov onun fikrincə işə bilavasitə aidiyyəti olan bir sıra sənədləri sadalayaraq onların tələb edilməsini və işə əlavə olunmasını xahiş edib. Bundan başqa o, dekabr hadisələri ilə bağlı Qazaxıstan Respublikasının Baş Prokuroru J.Tuyakbayevin dindirilməsində təkid edir.

Konstitusiyə Məhkəməsi “Qazaxıstan Respublikasının Konstitusiyə Məhkəməsi haqqında” qanunun 25-ci maddəsini rəhbər tutaraq

Qərara alır:

1. Sadalanan sənədlərin tələb olunması və onların işə əlavə olunması barədə iddiaçının vəsatəti təmin edilsin.

2. M.Qorbaçovun və M.Solomentsevin qərar və hərəkətləri konstitusiyaya uyğun olmayan tərəflər qismində məhkəməyə cəlb edilməsi barədə vəsatət təmin edilməsin, beləki, keçmiş SSRİ-nin vəzifəli şəxslərinin qərar və hərəkətləri Qazaxıstan Respublikası Konstitusiyə məhkəməsinin səlahiyyətləri çərçivəsinə daxil deyil.

3. Baş prokuror J.Tuyakbayevin dindirilməsi barədə vəsatət məhkəmə araşdırmasının müvafiq mərhələsinə qədər açıq saxlanılsın.

Qərar qətidir və şikayət qəbul edilmir.

Qazaxıstan Respublikası

Konstitusiyə Məhkəməsinin Sədri

M. BAYMAXANOV

Qazaxıstan Respublikası

Konstitusiyə Məhkəməsinin katibi

A.NURMAQAMBETOV

Biz Aytmatovla birlikdə İmanqalının dəvəti ilə Qazaxıstan Respublikasının Medeo yaxınlığındakı istirahət zonasında yerləşən

keçmiş iqamətgahına gedərkən yuxarıda haqqında danışılan hadisələr bir-bir gözümün qarşısından keçdi.

Bizim qabağımızca iqamətgahdan Dariqa Nazarbayevanın “Xəbər” televiziya agentliyindəki müavinlərindən biri, saçlarını Kotovskisayağı qırxdırmış Vladimir Rerix çıxdı. Başa düşdüm ki, o, Qorbaçovla müsahibədən qayıdır. Elə bu vaxt mənim mobil telefonum zəng çaldı. Berlindən Qırğızıstan Respublikasının keçmiş baş naziri, indi Almaniyada səfir işləyən Apas Jumaqulov zəng eləmişdi. İşarə ilə Aytmatova bildirdim ki, məni gözləməsənlər və iqamətgahın holunda qaldım.

Apas Jumaqulov hakimiyət nümayəndələri arasında züsusi hörmət bəslədiyim şəxs idi. Onunla uzun söhbətdən sonra mən otağa girdim və İmanqalı Tasmaqambetov, Muxtar Kul-Muxamed və Almatının akimi Biktor Xrapunovun Mixail Serqeyeviç və Çingiz Torekuloviçlə qızğın söhbət etdiklərini gördüm. Məni görəndə Qorbaçov: “Ooo, mənim köhnə dostum!” – deyərək yerindən durdu və məni qucaqladı. İmanqalı təklif verdi:

- Hə, indi deyəsən hamı burdadır. Qoy bu gün, xüsusi, yaddaqalan bir gün olsun. Şəhərdən kənarda Turqen adlı bir yer var. Mixail Serqeyeviç və Çingiz Torekuloviçə bu yerləri göstərək. Balıq tutarıq, rahat dincələrik, - üzünü mənə tərəf tutub – Muke, balstukunuz çox gözəldir. Amma, yaxşı olarki, onu çıxarıb cibinizə qoyasınız. Bu gün qalstuksuz, səmimi bir ünsiyyət quraq! Necədir, dəstəkləyirsiniz?

Mixail Serqeyeviç və masa arxasında əyləşən Kul-Muxamedlə Xrapunov qalstuk taxmamışdılar. Onlar əvvəldən artıq bu səfərə hazır idilər. Aytmatovla mən də dinməzəcə qalstuklarımızı çıxarıb cibimizə qoyduq.

40-50 dəqiqədən sonra Turqenə çatdıq. Sözsüz ki, burda təbiət bir başqadır. Yazın ortaları idi, amma hava tutqun idi. Hərçayə bir fufayka geyindirib böyük gölün yanına gətirdilər. Göldə əl boyda, bəlkə bir az da balaca balıqlar üzürdü. Bizə tilov və qarmağa keçirtmək üçün qurd verildilər. O saat hiss olunurdu ki, Mixail

Sergeyevin bu işdə yaxşı təcrübəsi var. Qısa müddət ərzində o, beş balıq, Aytmatov üçün, Tasmaqambetov isə dördünü tutdu. Mən iki balıqla kifayətlənməli oldum...

Bir qədər sonra bizi uxa yeməyə çağırdılar. Müxtəlif mövzularda söhbət etdik. Masabəyi İmanqalı idi. Mən fikir verdim ki, o, Mixail Sergeyevin tam rəğbətini qazanıb. Onlar tez-tez bir-birləri ilə zarafatlaşırdılar.

Bir neçə saatdan sonra fasilə elan etdik və gəzirməyə çıxdıq. Mən Qorbaçova dedim: "Sizinlə şəxsi söhbətim var", - və kənara çəkilməyi təklif etdim.

- Mixail Sergeyev, - mən qısa pauzadan sonra dedim, - mən siyasəti deyiləm. Amma, məcbur olmuşdum ki, müvəqqəti olaraq poeziyadan siyasətə keçim... Siz bir neçə il Sovet İttifaqı kimi nəhəng bir ölkəyə rəhbərlik etmişiniz. Mən sizin iki nailiyyətinizi yüksək qiymətləndirirəm. Siz sovet totalitar sistemini demokratiyaya tərəf çevirdiniz. Bunu dəyərləndirməmək ədalətsizlik olardı. Təəssüf ki, siz qarşısını özünü açdığınız demokratik axının idarəetməsini itirdiniz. Bu mənada həm nailiyyətlər, həm də səhvlər çox olub. Bu barədə çox danışıq, çox yazırlar. İkinci böyük xidmətinizə o olub ki, şəxsiyyətə pərəstişə imkan vermədiniz. Siz hakimiyyətin ən incə və ən zəif tərəfinin təsirindən qoruna bildiniz. Amma, demokratiya yolunda sizin yol verdiyiniz səhvlərdən biri də 1986-cı ilin dekabr hadisələridir. Bütün qazax xalqı, bütöv respublika birinci il deyildi ki, əziyyət çəkirdi. O faciənin vurduğu yaralar hələ də sızıldayırlar. Uzaq 60-cı illərin Novoçerkassk hadisələri və o zaman çoxlu insanın həlak olması barədə məlumatlar ictimaiyyətə yalnız 30 ildən sonra açıqlandı. Dekabr hadisələri də məxfiləşdirilib (bu zaman Mixail Sergeyevin üzünün ifadəsi dəyişdi, amma mən davam elədim). Nə isə, sizin bilavasitə rəhbərliyiniz vaxtı baş verən o hadisələrdən sonra ilk dəfədir ki, Qazaxıstana gəlmisiniz. Sizin qazax xalqından üzr istəmək niyyətiniz yoxdurmu?

Mixail Sergeyev özünü itirmiş kimiydi.

- Yoldaş Şaxanov, - uzun sükkütdən sonra o, dedi. - Düzdür, səhvə yol verilib, amma mən axı Dekabr hadisələrində tək iştirak etmirdim. Siz niyə Siyasi büronun digər üzvlərini nəzərə almırsınız?

Bu an mənim cib telefonum zəng çaldı. Yayınmaq istəməsəm də, telefon susmadan "qışqırdı". Üzr istəyib mən cavab verdim - bu Dekabr hadisələrinin araşdırılması ilə məşğul olan fəallardan biri Amanjol Nalibayev idi.

- Muke, - o dedi, - biz eşitmişik ki, Qorbaçov Qazaxıstana gəlib. Bir neçə dekabr istəməsinin bir plakat hazırlayıblar: "Qorbaçov, Qazaxıstandan rədd ol!". Amma, onu axtarmaqdan yorulmuşuq. Siz bilmirsiniz o harda olar?

- Bu dəqiqə elə həmin adamla danışıram, - dedim.

Və Qorbaçovun məni anlaması üçün həmin sözləri rus dilində də təkrarladım. Telefonu Qorbaçova göstərib dedim:

- Mixail Sergeyev, dekabr üsyanının iştirakçıları zəng ediblər. Əgər qazax xalqından üzr istəməsiniz onlar "Qorbaçov, Qazaxıstandan rədd ol!" şüarları ilə küçəyə sıxacaqlar.

Mixail Sergeyev qışqırmızı oldu. Bir müddət sonra dedi:

- Yaxşı, səhvimizi etiraf edirəm. Və əgər istəyirsinizsə üzr istəyirəm, istəyəram.

Piknikdən sonra Almatıya qayıdan kimi Muxtar Kul-Muxamedin jurnalistlər üçün təşkil etdiyi mətbuat konfransında Qorbaçov qazax xalqından üzr istədi. Qorbaçovun bu vətəndaş məsuliyyətinə dəyər verməmək düz olmazdı. Buna görə sağ olsun. Amma, o danışıqdan günahın böyük bir hissəsini Kunayevin üzünə atdı..

Hələ 1985-ci ildə SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi və Daxili İşlər Nazirliyi "yerlərdə demokratiya bəhanəsi ilə hakimiyyətə təbə olmanın qarşısının tez və hay-küylü alınması üçün" "Çovğun" adlı əməliyyatın ssenarisini hazırlamışdılar. Amma, bu yeniliyin müəllifləri "məhsullarını" sınaqdan keçirmək üçün yer tapa bilmirdilər. Buna görə də "Çovğun" düz bir il iki ay siyirmədə qaldı. Demokratiya ruhu ilə qanadlanmış gənc oğlan və qızlar Alma-Ata küçələrinə çıxdıqda isə əməliyyatın müəllifləri öz

aralarında məsləhətləşirlər. Nəticədə SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri V.M.Çebrikov SovİKP MK-nın baş katibi Qorbaçovun qəbuluna gəlir və “Çovğun” əməliyyatının Alma-Ata meydanında toplaşan gənclərin üzərində sınaqdan keçirilməsi barədə şifahi razılıq alır. Əlbəttə, bu xalqa qarşı cinayətə bərabər olan bir addımdır. Novosibirsk, Çelyabinsk, Daşkənddən ordu hissələri cəlb edilməsəydi, silahsız gənclərə qarşı güc tətbiq edilməsəydi, 1986-cı ilin Dekabr hadisələri də olmayacaqdı. Buna görə də bu cinayətə görə məsuliyyət bütünüklə ali hakimiyyətin üzərindədir.

2007-ci ildə Moskvada Aleksandr Şevyakinin Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinini sirlərinin üstünü açan “Lubyankanın 17 siri” adlı kitabı işıq üzü gördü. Bu sırada 13-cü sirr – 1986-cı ilin Dekabr hadisələridir. Bu kitabı, çapdan çıxan kimi mənə tanınmış jurnalist Ermək Zəncirov bağışladı. Kitabdan bu sətirlərə diqqət yetirik:

“1986-cı ilin sənədlərinin əsilləri deputat Şaxanovun Komissiyası işə başlayandan sonra məhv edilib. Komissiya işə demək olar ki, 1989-cu il iyunun 6-da SSRİ xalq deputatlarının I qurultayındakı çıxışdan sonra fəaliyyətə başlayıb. De-yure işə komissiya Qazaxıstan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə 1989-cu il iyunun 1-dən yaradılıb. Onun işinə DTK-nın keçmiş işçiləri cəlb edilmişdilər...”

Bütün vasitələrlə respublikada belə rəy yaratmağa çalışırdılar ki, Dekabr hadisələri iştirakçılarına Vətənlərini satan adamlar kimi yanaşılıns[13.02.C33.]”.

Əgər digər tərəfdə minlərlə məhv edilmiş talelər olmasaydı, bu cinayətlər silsiləsinin bu tərəfində duranların hazırcavablılıqları və fərəsətlərinə yalnız heyran qalmaq olardı.

Hərdən müxtəlif illərdə mövcud olmuş rəhbərlərin hərəkətlərini və fəaliyyətini analiz edərkən, belə bir fikrə gəlirsən ki, müasir

dövrdəki rəhbərlərin böyük əksəriyyətində yüksək insani keyfiyyətlər yoxdur. Vəcdan və ləyaqət əvəzinə onlarda başqa xüsusiyyətlər formalaşmış. Onlar üçün əsas məsələ - kreslosunu qorumaq, avtoritetini itirməmək, yıxdığı var-dövlətdən məhrum olmamaqdır. Bunun üçün onlar hər cürə satqınlığa getməyə hazırdırlar. Onlar zəngin biliyə, güclü intellektə malik ola bilərlər. Amma, mənim “Kompüterbaş yarımadamlar” şeirimdə deyildiyi kimi, öz xalqlarının mənəvi zənginliyindən bəhrələnmədikləri üçün, milli qürur hissindən məhrum olduqları üçün xarici qüvvələrin təsirinə tez düşürlər. Əlbəttə, bu müasir dövrün faciəsidir...

Qayıdaq M.S.Qorbaçovun taleyinə. 1989-cu ildə SSRİ xalq deputatları qurultayında mənə Mixail Sergeyeviçin həyat yoldaşı Raisa Maksimovna ilə tanış olmaq və hətta söhbət etmək də nəsib olmuşdu. SSRİ Ali Soveti üzvlərinin seçilməsi gecə yarsına kimi uzanırdı.

Çingiz Aytmatovla mən tez səs verə bildiyimiz üçün nəticələri bayırda gözləmək qərarına gəldik. Çıxışda öz cangüdəni ilə gələn Raisa Maksimovna ilə qarşılaşdıq. Çingiz Torekuloviç artıq mənə demişdi ki, həyat yoldaşı Məryəmlə birlikdə Qorbaçovun evində qonaq olub. Onlar salamlaşdıqdan sonra Aytmatov mənə Raisa Maksimovnaya təqdim etdi. O vaxt mənim Qorbaçova çox xoşagəlməz anlar yaşadan Dekabr üsyanı ilə bağlı çıxışım hələ olmamışdı. Həmin gecə mən SSRİ Ali Sovetinin üzvü seçildim. Baxmayaraq ki, 41 səs “əleyhimə” olmuşdu. Əlbəttə, aydın məsələ idi ki, bu səsələrin böyük əksəriyyəti 99 qazaxıstanlı deputatların arasında olan bəzi yoldaşların əməyinin nəticəsi idi. Biz Raisa Maksimovna ilə Qurultaylar Sarayının yaxınlığında gəzişərək söhbət edirdik. Əmin oldum ki, bu çox oxumuş, erudisiyalı bir qadındır. O, bizə bu Kremlin divarları arasında Nadejda Krupskayanın başına gələn hadisələrdən danışdı: “1939-cu ildə Nadejda Konstantinovna partiyanın XVII qurultayında (bir neçə gündən sonra başlamalı olan) Stalinin ünvanına sət tənqidlə çıxış etməyə və onu qanlı repressiyalarda ittihamlamağa hazırlaşmış. NKVD (Daxili İşlər

Xalq Komissarlığı xəfiyyələri bunu Stalinə Çatdırırlar. Stalinin göstərişi ilə dünya proletariyatının rəhbəri Leninin həyat yoldaşını ev dustağı kimi saxlayır və onu qurultayda çıxış etmək hüququndan məhrum edirlər. Bundan qısa müddət sonra Stalin Nadejda Konstantonovnanın doğum gününə böyük bir tort göndərir. Amma, təsadüfən o vaxt Krupskaya yoğun bağırsağının iltihabı üzündən özünü yaxşı hiss etməmiş. Ad gününə toplaşan qonaqların qarşısında o, birdən özünü lap pis hiss etdikdə həkim çağırırlar. Amma, həkim əvəzinə NKVD əməkdaşı gəlir. Əgər onu o saat xəstəxanaya aparsaydılar və cərrahi əməliyyat edilsəydi, o sağ qalardı. Amma, Krupskaya vaxtında tibbi yardım almadığına görə, çox məşəqqətli ağrılarla həyatdan köçdü. Belə bir şeyə yayılmışdı ki, o, Stalinin göndərdiyi tordən zəhərlənərək ölüb. Amma, bunu çətin ki, kimsə sübut edə biləydi...”

Raisa Maksimovna söhbət əsnasında Aytmatovla mənə daha bir hadisə - gözəl rus şairi Osip Mandelştamın sədaqətli ömür-gün yoldaşı Nadejda Yakovlevnanın başına gələnləri də danışdı. Belə qadın öz qələmini silaha çevirən yaradıcı təbiətli kişi üçün onun qismətinə çıxan çox böyük bir uğurdur. Maraqlıdır ki, mən Nadejda Mandelştamla Nobel mükafatı laureatı İosif Brodskinin müəllimi, tanınmış rus şairi Yegeni Reynin evundə rastlaşmışdım. Reyn mənə “Tanakoz” poemamı rus dilinə tərcümə edirdi. Reynin anası çox erudisiyalı, ağıllı qadın idi. Vaxtilə o, böyük rus şairəsi Anna Axmatovanın əqidə yoldaşı olmuşdu. Ərinin yanında olmaq üçün onun sürgün edildiyi yerə gələn Nadejda Yakovlevna isə o dövürün bütün ağır-acısını çəkməli olmuşdu. Əgər o dövürün məntiqi ilə desək, onun əri – Osip Mandelştam özü özü qəbir qazmışdı. Osip elə bir şeir yazmışdı ki, nəinki XX əsrin tiranı Stalinin heysiyyətinə toxunmuşdu, həm də onu azgınlıq dərəcəsinə çatacaq qədər qəzəbləndirmişdi:

**Yaşayırıq, ayaq altıda ölkəmizi hiss etmirik,
Danışıraq, on addımdan eşitmirik,
Yarım kəlmə bəs etdiyi yerdəyə**

Üstümüzə Kremldəki

dağ adamının kölgəsi.

**Onun gombul barmaqları yağlı qurda oxşayır,
Sözlərisə bir pudluq daş kimi ağır –
Tarakan bığları elə bil güllür
Çəkməsinin boğazısa sanki bərq vurur.**

**Ətrafına yığıb cılız rəhbərlər,
Bu yarımadaqları istədiyi kimi hərlər –
Kimi fit çalar, kimi miyoldar, kimi zırlıdar,
Və yalnız o, hökm edər, yıxar, öldürər.**

Bu şeir onun taleyini həll etdi. Bu həqiqət şairinin çap olunmayan şeirlərini gələcək nəsillərə çatdırmaq mümkün olmadığı üçün Nadejda Yakovlevna ərinin əsərlərini hamısını yaddaşında saxlamağa çalışırdı. Çünki, əlyazmalar NKVD əməkdaşları tərəfindən müsadirə edilə bilirdi.

Beləliklə Mandelştam yaradıcılığının canlı arxivi yaradılmışdı. Nəcə güclü yaddaş, nəcə güclü məhəbbət! Təsadüfi deyil ki, Osip Mandelştam sürgündən Boris Pasternaka yazmış ki, ikinci dəfə yenidən həyata qayıtmağına görə yalnız sədaqətli dostu – sevimli arvadına minnətdardır.

Çay süfrəsi arxasında Reynin anasının xahişi ilə bu dahi qadına özümün Yevtuşenkonun tərcüməsində olan “Qızıl, gümüş və qalay” şeirimini oxuyarkən heç ağılıma da gəlməzdi ki, onun insanı valeh edən belə mənəvi qəhrəmanlıqları var.

Raisa Maksimovnanın bu hekayətindən sonra qərara gəldim ki, Mandelştamın yaradıcılığını, onun həyat yoldaşı Nadejda Yakovlevnanın həyat yolunu daha dərindən öyrənməliyəm...

Tezliklə bizə hündür bir oğlan yaxınlaşdı (heç şübhəsiz ki, o, partiya Mərkəzi Komitəsinin işçisi idi) və Raisa Qorbaçovanın qulağına pıçıldadı:

- Deputatlar arasında böyük iş aparılıb. Bu gün Yeltsinin əməllərinin sonudur. O, Ali Sovetin üzvləri tərkibinə keçə bilməyəcək.

Müəyyən vaxtdan sonra hamını zala dəvət elədilər və səsvermənin nəticələrini elan etdilər. Yeltsinin əleyhinə 940 səs olduğundan o Ali Sovetin üzvü ola bilmədi. Onun yerinə mən də pis oldum... Amma, mən nə edə bilərdim ki?

Bəli, nə deyirlər, desinlər, Raisa Maksimovna öz ərinə son dərəcə sadıq bir insan idi. Buna görə də Qorbaçovun səhvləri və yanlışlıqlarında heç şübhəsiz ki, onun da günahı var idi...

Məcburi dönüş:

YELTSIN VƏ KİÇİK XALQLARIN KÜNCƏ SIXIŞDIRILMIŞ DILLƏRİ

Rusiya kimi güclü bir dövlətə bir neçə il rəhbərlik etmiş Boris Yeltsin barədə kiçik xatirələrimi bir gülməli hadisəni danışmaqla başlamaq istəyirəm.

Mən parlamentin toplantısında iştirak etmək üçün Almatıdan Astanaya uçmalıydım. Aeroportun deputat otağına mənim yeddi-səkkiz kiloqramlıq balaca çemodanımı böyük oğlum Kuanış gətirdi. Amma, uçuş meydanına onu təbii ki, buraxmazdılar. Onun aeroport növbətçisi ilə söhbətini eşitdim ki, mənə infarkt keçirməyimlə əlaqədar üç kiloqramdan artıq yük qaldırmaq olmaz. Onda mənim yanımda əyləşən, yenicə nazir vəzifəsinə təyin edilmiş cavan adam qazax dilində güclə danışı-danışa dedi ki: “Mukenin çemodanın mən apararam”.

Biz uçuş meydanına tərəf gedəndə naziri müşayiət edən köməkçisi ya da yoldaşı zarafatla dedi:

- Muke, siz çox xoşbəxt şairsiniz. Bu gündən sizin hər bir işiniz uğurlu olacaq, inanın, çünki, sizin yükünüzü Qazaxıstanın ən nüfuzlu naziri daşıyır.

- Bu çemodan mənə artıq 17 ildir ki, xidmət edir, bunun da bir neçə səbəbi var, - mən dedim. - Üçünü deyəcəyəm. Bir dəfə SSRİ Ali Sovetinin üzvü olarkən mən Kremlədən Boris Yeltsinlə birlikdə çıxdım. Mənim əllərimdə iki bağlama kağız, kitablar və bu çemodan var idi. “Moskva” mehmanxanasına kimi çemodanı aparmağa Yeltsin kömək elədi. Çox keçmədi ki, o, Rusiyanın prezidenti oldu. Əskər Akayev də bu çemodanı aparıb, sonra Qırğızıstan Respublikasına başçılıq edib. Bir dəfə də Ayətulla Xameneinin dəvəti ilə İrana getmişdim. Sarayın qarşısında məni ölkənin informasiya naziri Məhəmməd Xatəmi qarşıladı və çemodanımı əlimdən alıb özü apardı. Bir qədər sonra o, İran İslam Respublikasının prezidenti oldu. İndi

mən sənin nazirindən ehtiyat edirəm... Nə gizlədim, əvvəlcə çəmodanımı ona vermək istəmirdim.

- Niyə? – oğlan təəccüblə soruşdu.

- Adətən əhalinin əksəriyyəti prezidentləri təqlid edir, çünki, onlar ölkədə ən nüfuzlu şəxslərdir. Bəs bu halə YSQ deyil?

- YSQ nədir?

- Yalnız sifətdən qazax. Əgər əhali də özünü ona oxşadaraq doğma dilimizə saymazyanə münasibət göstərsə nə olar?

- Yox, o halə öyrənəcək axı, - deyə naziri müşayiət edən şəxs onu müdafiə etməyə çalışdı.

- Hə, Muke, mən öyrənəcəyəm, - nazir gülərək aksentlə dedi.

- Prezident olandan sonra öyrənməyə qətiyyəv vaxtın olmayacaq. Ona görə də, dili öyrənməmiş sənə bu çəmodanı tutmaq olmaz, - bunu deyib çəmodanı şələ qazax nazirin əlindən aldı.

Əlbəttə, zarafat zarafatdır. Amma, doğrudan da mən həyatım boyu dünyanın bir çox tanınmış şəxsiyyətləri ilə görüşmüşəm, onlarla yaxın olmuşam, bir yerdə yemək yemişik, bəziləri ilə həmfikir olmuşam.

Əgər cəmiyyətin inkişafının tarixi mərhələlərini analiz etsək, belə qənaətə gəlmək olar ki, bütöv dövlətlərin taleləri bəzən bir insanın şəxsiyyətidən asılı olur – və bu şübhəsiz ki, həqiqətdir.

Məlumdur ki, Boris Yeltsin Sovet İttifaqının - dünya tarix arenasında 75 illik zəfər yürüşünə çıxan, tərkibində təxminən 200 xalq olan, ən böyük əraziyə malik, Lenin, Stalin, Brejnev, Qorbaçov kimi dünyaya səs salan rəhbərləri olmuş bir dövlətin dağılmasında baş rolunu oynayan unikal şəxsiyyətdir.

SSRİ xalq deputatlarının I qurultayında Ali Sovetin üzvlərinin seçilməsi, məlum olduğu kimi, xeyli söz-söhbət və mübahisələrə səbəb oldu.

Bir qazax partiya xadimi bizə məxfi surətdə yuxarıların tapşırığını çatdırdı ki, “Yeltsini silmək lazımdır” sonra mənə baxıb güldü: “Amma axı siz hər şeyi tərsinə edən adamsınız”.

Beləliklə birinci seçkilərdə Yeltsin Ali Sovetə üzv keçə bilmədi.

Aydın idi ki, hər şey Qorbaçovun birbaşa göstərişi ilə edilirdi. Amma, belə tədbirlər əhalinin böyük bir qisminin hakimiyyətdən narazılığını artırır. Və əgər SSRİ Ali Sovetinə Omskdan seçilmiş Ukrayna millətindən olan deputat Aleksey Kazannik öz yerini deputat Yeltsinə təklif etməsəydi, Sovet İttifaqı bəlkə də belə sürətlə dağılmazdı...

SSRİ Ali Soveti 1986-cı ildə İma-Atada baş verən dekabr hadisələrinin araşdırılması üçün deputat komissiyasının yaradılması təklifinə və SovİKP MK Siyasi Bürosunun qazax xalqına ədalətsiz olaraq millətçi damğasının vurulması barədə qətnaməsinin ləğvi tələbimə açıq biganəlik nümayiş etdirəndən sonra mən uzun müddət Ali Sovetin foyesində Andrey Saxarovla oturub məsləhətləşirdim.

- Bu işə Yeltsini də cəlb edərək, - o dedi. – Gedək, əvvəlcə onu tapaq.

Çox axtarmaq lazım gəlmədi. Yeltsin iclas zahnın girişində dayanaraq Qalina Starovoytova ilə söhbət edirdi. Bir az gözləməli olduq.

Sonra Saxarov məsələni ətrafı şəkildə Yeltsinə başa salmağa başladı:

- Mən düşünürəm ki, - o dedi, bu işin arxasında böyük cinayət var. Meydanda silahsız gənclərə qarşı hərbi gücdən istifadə edilir. İstəhcamçı belləri işə salınıb. Şaxanov bu məsələni qurultayda qaldıranda, istifadə olan bir polkovnik

mənə gizləncə dedi ki, Dekabr hadisələrinin səhəri günü Moskvadan Alma-Ataya təcili olaraq DTK-nın 60 təcrübəli müstəntiqi göndərilib. Onlar həmin günlərdə hakimiyyətin tapşırığı ilə törədilən cinayətlərin izlərini ört-basdır etməli idilər...

- Aydındır ki, Dekabr faciəsi Qorbaçovun boğazına ilişib. – Yeltsin dedi. – Belə edək. Yaxın günlərdə Lujniki stadionunda biz böyük bir yığılacaq keçirəcəyik. Elə orada səs çoxluğu ilə biz SovİKP MK və SSRİ Ali Soveti qarşısında bir neçə tələb qoyacağıq. Əsas tələblərdən biri də Alma-Atada Dekabr hadisələrinin araşdırılması üçün SSRİ Ali Soveti deputatlarından ibarət xüsusi komissiyaın yaradılması barədə olacaq. Bunun üçün qoy Muxtar toplantıya xüsusi məktub ünvanlasın. Danışdıq!

Boris Nikolayeviç sözünün üstündə durdu. Lujniki stadionunda 35 min insan yekdilliklə Dekabr hadisələri ilə bağlı həqiqətlərin açılmasına səs verdi.

Ali Sovetin sessiyası zamanı fasilədə mən bufetə düşdüm və burda Yeltsini gördüm. Biz kənara çəkildik.

- Boris Nikolayeviç, bilmək istəyirsiniz, niyə ittifaq respublikalarının nümayəndələri Ali Sovet üzvlərinin seçimi vaxtı sizin əleyhinizə səs verdilər?

- Əlbəttə, - o maraqla dedi. – Bu mənim üçün çox qiymətli informasiyadır.

Biz hərəyə bir qəhvə və yeməyə bəzi şeylər götürüb oturduq.

- Bunun iki səbəbi var, - mən Boris Nikolayeviçə dedim. – Birincisi yuxarıdan xüsusi göstəriş gəlmişdi və siz bunu çox yaxşı bilirsiniz. İkincisi isə bu gün hər bir milli respublika müstəqilliyə can ataraq öz doğma dilinə dövlət dili statusu verilməsini istəyir. Sovet hakimiyyəti illərində xüsusi sıxıntılara məruz qalan kiçik xalqlar həm məişət, həm də sosial cəhətdən müdafiəyə ehtiyac duyur

və bu da ədalətli tələbdir. Hakimiyyət strukturlarında dilin itməsinin millətin məhvinə bərabər olduğunu başa düşənlər çox deyil. Başa düşənlərsə, buna dəstək göstərmək istəmirlər. Qurultaydakı çıxışında mən Dekabr hadisələri ilə yanaşı, ittifaq respublikaları, muxtar respublikalar, milli dairələrin yerli əhalisinin dilinə dövlət statusu verilməsi məsələsinə də qaldırılmışdım. Bunu yaqin siz xatırlayırsınız. Bu sahədə hələ də stalin siyasəti davam edir. Bəlkə də xətrinizə dəyəcək, amma, mən deyəcəyəm ki, siz çıxışlarınızda, müsahibələrinizdə heç vaxt azsaylı xalqların dili, mədəniyyəti ilə bağlı problemlərə toxunmursunuz. Siz əsasən yalnız rus xalqına aid olan problemlərdən danışırırsınız...

Yeltsin bir qədər vurnuxdu və dedi:

- Amma, mən Baltıyanı xalqların bəzi problemlərinin həllinə kömək elədim. Düzdür, bunu az adam bilir, çünki bu barədə yalnız Baltıyanı ölkələrin qəzetlərində məlumat yayılıb.

- Milli respublikaların aşkar maraqlarını nəzərə almamaq olmaz, - mən davam elədim. Sizin siyasi istiqamətinizə baxanda fikirləşmək olar ki: “Yeltsin hakimiyyət arenasına çıxaraq Qorbaçovu əvəz etsə, hər millətin aktual problemləri ilə əvvəlki kimi həllini tapmamış qalacaq. Belə rəhbər nəyimizə gərəkdir? Qoy elə əvvəlki lider qalsın, o az da olsa, hərdən azsaylı xalqların xeyrinə nəşə danışır”. Bu fikirlər mütləq olacaq. Sizə qarşı 940 deputat səs verdi. Heç şübhə etməyə bilərsiniz ki, onların əksəriyyəti ittifaq respublikalarından olanlardır. Buna görə də əgər öz istiqamətinizi və prinsiplərinizi korrekt etməsəniz, bundan sonra da məğlubiyyətə uğrayacaqsınız. Əlbəttə, mən sizin digər millətlərin nümayəndələrinə anlayışla və rəğbətlə yanaşdığınızı qətiyyənlə şübhə etmirəm, - dedim – amma, nəzərə alın ki, əhalinin sizin rəğbətinizdən xəbəri yoxdur.

- Bu fikirlə tam razıyam, - o dərindən nəfəs alaraq dedi. - Siz mənə çox vacib və strateji cəhətdən qiymətli bir fikir bildirdiniz.

Qısa pauzadan sonra:

- Siz regional deputatlar qrupuna daxilsiniz? - soruşdu.

- Daxiləm.

- Lap yaxşı, - o sevincək dedi. - Yaxın günlərdə bu qrupun böyük toplantısı olacaq.

- Bilirəm, onu da bilirəm ki, əsas məruzəçi sizsiniz.

- Deməli, - Yeltsin gülümsədi, - öz məruzəmdə çıxışımın böyük hissəsini sizin sadaladığınız problemlərə həsr edəcəyəm. Siz də mümkün olsa kömək edin.

Mən bütün gecəni oturub əzəzlə xalqların dilinin, mənəvi dəyərlərinin qorunmasına aid bildiyim problemlərin hamısını qeyd etdim, səhər isə Yeltsinə verdim.

Regional deputatlar qrupunun növbəti toplantısına yığışanlar Yeltsinin məruzəsinə diqqətlə qulaq asdılar. O, öz çıxışını tamam başqa, yeni axarda qurmuşdu. Hər respublikada yerli dilə dövlət statusu verilməsinin vacibliyi məsələsini xüsusilə vurğuladı. Krım tatarları, almanlar və məhsəti türklərinin taleyindən narahatlığını bildirərək ittifaq respublikalarının həllini gözləyən problemlərinə keçdi...

Fasilədə məni uzaqdan görərək, Yeltsin yaxınlaşdı və xüsusi mehribanlıqla əlimi sıxaraq:

- Hə, necədir, sizin tapşırığınızı yerinə yetirdim?

- Bax bu gün Yeltsin ümumxalq humanist obrazını nümayiş etdirdi, - mən dedim. - Sizin bu nitqiniz televiziya ilə yayılısaydı, daha yaxşı olardı.

- Çətin ki, hakimiyyət zirvəsində olan yoldaşlar buna imkan versinlər, - o cavab verdi. - Amma, məni 200 deputat dinləyib, elə deyil? Hələlik bununla kifayətlənməliyik...

4-5 gün sonra Kremldə Yeltsinlə bir də görüşdüm.

- Siz bu şənbə boşsunuz? - o, soruşdu.

- Boşam.

- Elə isə lap əla. Mən sizi evimə qonaq çağırmaq istəyirdim. Özgə heç kim olmayacaq. İkimiz rahat oturarıq, söhbətləşərik. Buna necə baxırsınız?

- Siz necə istəyirsiniz...

O vaxt başqa respublikalardan gələn Ali Sovetin üzvləri "Moskva" mehmanxanasında qaldılar. Hərəyə bir otaq ayrılmışdı. İstənilən vaxt, lap gecə saat üçdə, dörrdə də xüsusi maşını çağırtdura bilərdik. İstəsəydik Sovet İttifaqının istənilən nöqtəsinə, hətta Vladivostoka da havayı uça bilərdik. Vəsiqəni göstərən kimi bileti təqdim edirdilər.

Cümə günü axşam Yeltsin zəng elədi:

- Muxtar, planlarımızı korrekktiv etməliyik. Naina İosifovna xəstələnib. Həkimlər hətta xəstəxanada yatmağı məsləhət görürlər. Ona görə də sabah saat birdə sizin mehmanxananın restoranında görüşməyimizə etiraz etməsiniz?

- Belə olsun. Amma, Boris Nikolayeviç, mən sizdən kəçiyəm. Sizi restorana mən dəvət edirəm...

-Yox-yox, - o dedi. - Kim böyükdirsə, onun hüquqları da çoxdur. Sabah saat birdə girişdə gözləyirəm.

- Danışdıq.

Təyin olunmuş vaxt Boris Nikolayeviç məni gözləyirdi. Biz birlikdə restoranın zalına qalxdıq və camaatdan kənarda bir stol seçib oturdurduq.

O saat da söhbət Dekabr hadisələrindən düşdü. Mən özümə məlum olanları qısa formada Yeltsinə danışdım.

- Mən düşünürəm ki, - o dedi, ilk növbədə komissiyanın Qazaxıstandakı işini dayandırmaq lazımdır. Çünki, o sizin qurultayda çıxışınızdan sonra gözdən pərdə asmaq üçün yaradılıb və yerli hakimiyyətdən asılı olan insanlardan ibarətdir. Burda əsas hiyləgər məqsəd odur ki, SSRİ xalq

deputatları komissiyanın işindən kənarda qalsın. Aydırdır ki, bu Qorbaçovun birbaşa göstərişi ilə edilib.

- Bu yaxınlarda Qorbaçov mənə açıq dedi ki: "Bu məsələni yenidən qaldırısanız, millətlərarası nifaq ocağına neft töksəniz biz sizin ağzınızı yummağın çarəsini taparıq".

- Ondan nə desən gözləmək olar. Onunla çox ehtiyatlı olun, - Yeltsin dedi.

Keçən dəfə iclaslararası fasilə vaxtı Yeltsin və Albert Lixanovla söhbət zamanı mən Boris Nikolayeviçə rus dilində 50 000 tirajla çıxan öz "Yaddaş kitabı"-mı vermişdim. Kitaba ön sözü Aytmatov yazmışdı. "Maraqlıdır, görəsən oxuyub? Bədii ədəbiyyat, xüsusən poeziya haqqında təsəvvürü var, ya yox?" – deyə düşünürdüm.

Elə bu vaxt: "Sizin şeirlər toplusunu oxudum. Heç şübhəsiz ki, siz güclü şairsiniz. Axı Yevtuşenko hər şeiri tərcümə etməz, - deyə məni təriflədi. – Lixanovun haqqında danışdığı poemaya da baxdım. Otrarin qəhrəmanlığına həsr olunmuş Çingizxan haqqındakı əfsanə də mənim çox xoşuma gəldi. Nə gizlədim, mən poetik kitabları çox oxumuram. Amma, o poemadan bir neçə misrəni mən kitabçama köçürmüşəm, - o, döş cibindən qara üzlü balaca bir kitabça çıxarıb səhifələdi və oxumağa başladı: - "Tərəddüd etmədən vətəni satan, sabah, ya başqa gün məni də satar", "Yaddaş əsrlərə kök atıbdısa, bilək daha güclü, söz etibarlı"... Bu gözəl afirizmlərə görə çox sağ olun".

Ordan-burdan danışa-danışa restoranda üç saatata yaxın oturduq. Bu görüşə sanki bizi əqidəcə bir-birimizə daha da yaxınlaşdırdı.

Bir dəfə SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında böyük fasilə vaxtı mən birinci mərtəbədəki qəzet köşkünə düşdüm. "Komsomolskaya pravda", "İzvestiya" və "Literaturnaya gazeta" ilə bərabər tanınmış şairə Yuliya Drunininin şeirlər toplusunu da aldım. Bu vaxt arxamdan səs gəldi:

- Şaxanov yoldaşın qız poeziyası ilə maraqlanması əsl kişi xarakterindən xəbər verir. – Baxıb gördüm ki, bu Boris Yeltsindir.

- Əksinə, - onunla görüşüb hal-əhval tutandan sonra mən dedim, - Drunina stalin dövrünün övladıdır. Ona görə də "Şaxanov üzünü nənələrin poeziyasına tərəf çevirib" desək daha düz olar. Onun sonuncu əri Aleksey Kapler isə bir vaxtlar yalnız Stalinin qızına vurulduğuna görə, düz on il həyata dəmir barmaqlıq arxasından baxıb.

- Stalinin qızı Svetlana Alliluyevanı sevən kinodramaturq Kapler barədə eşitmişəm. Amma, bu barədə tam dolğun məlumatım yoxdur, - Yeltsin dedi.

- Elə isə mən o adamam ki, iki gün ərzində Yuliya Drunina və onun əri Kapleri müşayiət etmək şərəfinə nail olmuşam...

- Deməli Drunininin yaradıcılığı ilə maraqlanmağınızın da sirri var.

- Bəli. 60-ci illərin əvvəllərində - mən danışmağa başladım, - Qazaxıstanda rusiya ədəbiyyatı dekadası keçirilirdi. Bu tədbirdə iştirak edən Sergey Sartakov – yazıçı, SSRİ yazıçılar ittifaqı idarə heyətinin katibi, Yuriy Kazakov – yazıçı, Abdijamil Nurpeisovun "Qan və tər" romanını tərcümə edən şəxs və Yuliya Drunina əri Aleksey Kaplərlə birlikdə mənim doğma diyarım – Çimkent vilayətinə gəlmişdilər. O vaxt mən 20 yaş təzəcə tamam olmuş gənc şair idim. Qonaqlar vilayəti gəzərkən mən, şeirlərini rus dilində yazan Liza Bayankulova və başqa yaşlı yazıçılar onları müşayiət edirdik. Əlbəttə, Kapler Stalinin qızı ilə özünün kədərli məhəbbət macərası barədə o qətiyyətlə danışmışdı. Həmdə ki, burda lovğalanası bir şey yoxdur axı. Bir dəfə yolda ikən maşında Y. Drunininin bir şeirini qazax dilinə tərcümə etdim. Bu mənim həyatımda ilk tərcüməm idi. Bilmirəm onlar qazax dilində bu şeirin səslənməsini,

ahəngdarlığını necə dəyərləndirə bilməmişdilər, amma Kapler məni təriflədi və dedi ki, ritm və musiqi yerindədir. Sonra yadımdadır ki, Qızılqum səhrasından keçəndə sıx yulğun kollarının arasında dayandıq. Kapler və Drunina ilə birlikdə biz təbiətə heyranlığımızı bildirirdik. Mən gördüm ki, Kapler xüsusilə incə təbiətə malikdir. O, Drunininin hər hərəkətinə, sözüna, əhvalına və hətta fikirlərinə diqqət yetirirdi. Yulğunların arası ilə gəzərkən biz balaca bir ölmüş arıquşu tapdıq. Kapler sürücünün yanına qayıdaraq ondan bıçaq almağa və balaca xəndək qazaraq quşuğazı basdırmağa tənbəllik etmədi. “Baxmayaraq ki, bu quşdur, amma torpaqdan yaranıb. Dünyada canlı nə varsa hamısı anamız-torpaqdan əmələ gəlib. Qoy bu yaradılmış da yenidən anasının qoynuna qayıtsın. Buna görə də, Leninə əzab vermək – onu ana torpağa basdırmamaq təbiətin bütün qanunlarına ziddir”, - o dedi. Sergey Sartakov həmin günün axşamı Yuriy Kazakovla birlikdə bizə bunları danışmışdı: “Kapleri Stalinin evinə rəhbərin oğlu Vasiliy gətiribmiş. Kaplerin o vaxt qırxa yaxın yaşı olub. Həmin dövrdə o xalq arasında sevilən “Lenin oktyabrda”, “Lenin 1918-ci ildə”, “Kotovskiy” filmlərinin ssenari müəllifi, tanınmış yazıçı, birinci dərəcəli Stalin mükafatı laureatı idi. Stalinin özü də həmin filmlərə bir neçə dəfə baxmışdı və Kapler haqqında müsbət fikirdə imiş. Amma, öz şəxsi həyatına müdaxiləni o, əlbəttə ki, bağışlamadı. Svetlana o vaxt çox gənc idi – onun 17 yaşı təzə olmuşdu. Kaplerlə Svetlana arasında eşq macərası başlayır. Amma, Svetlananın hər bir hərəkəti nəzarət altındadır. Dərsə cəngüdənlə gedir, onların telefon danışqlarına isə NKVD qulaq asır. Stalin Kaplerin yəhudi olması da çox qorxutmuşdu. Nəhayət, Stalin qızını ağır sözlərlə danlayır: “Sən beşikdən təzə çıxmısan, amma gör kimə qoşulmusan? Sənin Kaplerin ingilis şpionudur”. Bədbəxt Kapleri beş illiyə azadlıqdan məhrum edirlər.

Beş ildən sonra isə Moskvaya gəlməyə ixtiyarı olmasa da, paytaxta gələrək telefonla Svetlanaya zəng edir. NKVD Kapleri tutub ona yenidən beş il iş verir. O vaxt Svetlana artıq ərddə olur. Sonradan əri ilə boşanaraq xaricə gedir (1967-ci il). 1954-cü ildə Kremldə sovet yazıçılarının qurultayı keçirilir. Kremldəki həmin qurultayda Kapler Svetlana ilə rastlaşır. Onlar gözləri yaşlı şəkildə uzun müddət ikilikdə söhbət edirlər. Bu, sevgililərin sonuncu görüşü olur”. Tarixdə hökmdar qızına aşiq olanların sonunun faciə ilə nəticələnməsi hadisələri çox olub. Boris Nikolayeviç siz xoşbəxtsiniz, ona görə ki, öz taleyinizi hansısa tiranın qızı ilə yox, təvazökar Naina İosifovna ilə bağlamısınız!

Yeltsin qəhqəhə çəkib ürəkdən güldü. Bir az sonra, adi əhvalına qayıdıb soruşdu:

- Hə, vəziyyət nə yerdədir? Hakimiyyət Dekabr hadisələrinin arasdırılması üçün deputat komissiyasının yaradılmasına razılıq verir? Mən prezidiumda sizinlə Qorbaçovun əl-qol ata-ata bir-birinizin üstünüzə qışqırmağınızı gördüm.

- Mən 110 deputatın imzası olan kağızları ona verəndə, onları bir-bir vərəqləməyə başladı. Sizinlə Saxarovun imzasını görəndə sifəti dayışdı. Bundan bir az əvvəl isə mən ona demişdim: “Mixail Sergeyeviç, siz bunu istəsəniz də, istəməsəniz də, komissiya yaradılacaq”. Prezident olsa da onun rəqlamenti pozmağa ixtiyarı yoxdu axı, düz deyil? – mən hirsli dedim.

- Düz olmağına düzdür, - Boris Nikolayeviç köks ötürdü. – Amma, bilmək olmaz onlar nə hiylə quracaqlar... Sizin Dekabr hadisələri ilə bağlı ikinci çıxışınızın qəzetlərdə və televiziya işıqlandırılmasını qadağan edən Qorbaçov deyildi? Bahana də belə olmuşdu ki, bu “millətlərarası nifaqın qarşısını almaq üçündür”. Beləliklə sizin demokratiyaya inamla dolu olan sözləriniz sonradan

demokratik hərəkətin qarşısını almaq üçün istifadə edilmədimi? Və bundan sonra istənilən deputatın çıxışı prezidium tərəfindən millətlərarası münasibətlərə xələl gətirən kimi qiymətləndirilərsə, deməli onun televiziya və qəzetlərdə işıqlandırılması da qadağan ediləcək. Bax, biz buna nail olmuşuq...

- Qorbaçov bu gün mənə bir təklif elədi və mən onu qəbul etdim, - gülümsəyərək dedim. - Alma-Atada yaradılmış və tanınmış şair Kadir Mirzaliyevin başlıq etdiyi komissiyaya yalnız Qazaxıstandan seçilmiş səkkiz deputat da daxil edilir və mən bu komissiyanın həmsədri kimi təsdiqlənirəm. O, dedi: "Nazarbayevə belə tapşırıq verərəm". Bu axşam Alma-Ataya uçuram. Siz bu barədə nə düşünürsünüz?

- Burda ən böyük qələbə odur ki, siz həmsədr olacaqsınız, - Yeltsin düşünərək dedi. - İndi Ali Sovetdə imkanlar məhdudlaşır. Artıq sizin uğurlarınız, ümidlərinizin doğrulması yalnız öz qətiyyətinizdən, tərəfinizə daha çox həmfikir toplaya bilmək bacarığınızdan asılıdır. DTK-da öz etibarlı adamımdan eşitmişəm ki, Alma-Atada Dekabr hadisələri günlərində xeyli insan itkisi olub. Bunun üstü DTK-nın əliylə ört-basdır edilib. Hakimiyyətdə bunu hamı yaxşı bilir. Amma, gizli saxlayırlar. Bunun üstünü indi açmaq cəhdi sizin həyatınız üçün böyük təhlükə ola bilər. Yalnız başqa işlərinizi qurtarandan sonra bu problemin üstünə qayıdın. Mən də öz adamlarım vasitəsilə sizin təhlükəsizliyinizin təmin edilməsinə kömək edəcəyəm.

Biz qucaqlaşaraq vıdalaşdıq.

...Bizim evdə son görüşlərimizdən birində Aytmatov mənim məsamın üstündə olan Leonid Mləçinin Boris Yeltsin haqqındakı kitabımı vərəqləyərək pauzadan sonra dedi:

-SSRİ xalq deputatlarının II qurultayında böyük fasilə vaxtı Boris Yeltsin deputatların əhatəsində portfelindən sənin rus dilində

çap olunmuş, ön sözünü mən yazdığım "Yaddaş kitabı" şeirlər toplusu çıxarıb dedi: "Bu kitabın müəllifi Muxtar Şaxanovla mən dəfələrlə söhbət etmişəm. Hətta söhbət üçün onu restorana da dəvət eləmişəm. Onun ölkəmizdəki azsaylı xalqların dili, mədəni dəyərləri ilə bağlı fikirləri, bu sahədə səhvlərin və çatışmaslıqların aradan qaldırılması ilə bağlı təklifləri mənim bununla bağlı təsəvvürlərimin dəyişməsinə güclü təkan verib. Başqa xalqların dili və mənaiviyyatını müdafiə etmədən biz ədalətli dövlət ola bilmərik!" Mən onun sənininlə bağlı fikirlərini dəstəklədim.

- Hə, o vaxt mən bu adamları tez-tez söhbət edirdim. 1986-cı ildə Alma-Atadakı Dekabr üsyanının araşdırılması və o hadisələrə yekun qiymət verilməsi ilə bağlı yeni komissiyanın yaradılmasında Boris Yeltsinin də böyük əməyi olub, - mən dedim. - Qorbaçov isə mənə deyirdi ki, bu məsələni təkrarən qaldırmayım, yoxsa ağzımı yummağın çarəsini tapar. Saxarovun təklifi ilə mən SSRİ xalq deputatlarından 110 nəfərin imzasını topladım. Onlardan 92 nəfər Ali Sovetin üzvü idi. Siz də bu sırada idiniz. Ali Sovetin üzvlərinin dördü birindən çoxu 1986-cı il Dekabr hadisələri üzrə xüsusi komissiyanın yaradılması təklifinə imza atdılar üçün, məsələni müzakirəş SSRİ Ali Sovetinin gündəliyinə saldılar. Qorbaçov Yeltsin və Saxarovun da komissiyanın tərkibinə daxil olmağa razılıq verdiklərini eşidəndə əməlli başlı qorxmışdı.

- Zənnimcə, mənim dostum Qorbaçovun ən böyük strateji səhvlərindən biri bu idi ki, sənə komissiyanın həmsədri kimi təsdiqlədi. Hardan biləydi ki, belə prinsipial, fədakar oğlanları öz yollarından traktorla da döndərmək olmur, - deyə Çingiz Torekuloviç hiyləgərcəsinə gülümsədi.

- Çünki, mən özüm də traktorçuyam, "çək", "itələ", "dart" ifadələrini çox eşitmişəm, - zarafatla dedim. - Amma, o pərdəarxası döyüşdə Yeltsin və Saxarov məni dəstəkləməyəydilər və komissiyaya daxil olmağa razılıq verməyəydilər, Qorbaçov da bunu öyrənərək onlardan, xüsusən də Yeltsindən ehtiyatlanmasaydı, Dekabr üsyanı tarixə Kunayev və onun əlaltılarının təşkil etdiyi fars

kimi düşərdi. Qazaxıstan hakimiyyəti artıq məxfi surətdə belə bir sənəd hazırlamışdı. Bu gün “dildən pərgar”, o dövrdəki şəraitdən xəbərsiz olanlar fantastik fikirlər söyləyirlər. Əgər mən Yeltsini – Qorbaçovun əsas düşməninə öz müttəfiqinə çevirməseydim, mənim kremlə tənqidi çıxışından sonra yaradılan və Kadır Mırzaliyevin rəhbərlik etdiyi, tərkibində qanlı divanın iştirakçıları da olan komissiya bu qırğında təqsiri onların üzə çıxarda bilməyəcəkdi. Bu da Qorbaçov – Kolbinin tam reabilitasiyası və qanlı qələbəsi olardı. Bundan sonra isə, hətta ölkə suverenlik qazansa da, hadisələrin qiymətləndirilməsində heç nə dəyişməyəcəkdi. Budur acı həqiqət.

- Burdan belə nəticə çıxır ki, qazax xalqı müəyyən mənada sənə və Yeltsinə borcludur! – Aytmatov dedi. – Mən hələ «Uçurum üzərində ovçu fəryadı» kitabına yazdığım müqəddimədə və mətbuata müsahibələrimdə, telekanallarda çıxışlarımda sənə xalqın qəhrəmanı kimi təqdim eləmişəm...

- Dekabr hadisələrinin bu günkü traktovkasına görə xalq Yeltsinə borcludur və bu həqiqətdir. Mənə isə həmvətənlərim borclu deyillər! Mənim hərəkətlərimdə heç bir qəhrəmanlıq yoxdur!

- Niyə? Mingiz Torekuloviç həyacanla soruşdu.

- Mən sadəcə olaraq öz vətəndaşlıq borcumu yerinə yetirmişəm. Mənim yerimdə olsaydı ölkəmizin istənilən vətəndaşı da belə etməliyi, - dedim. – Amma, söhbət qəhrəman adının verilməsindən gedirsə, mən bütün dövlət mükafatları, həmçinin “Xalq Kaharmanı” (Xalq qəhrəmanı) adından imtina edə birm insanam. Burada şəxsi prinsip məsələsi var: Vətən bizim müqəddəs anamızdır. Öz anasına xidmət göstərən şəxs isə vəzifə, rütbə, şən-şövkət gözləməməlidir. Düzdür, Vətən də xüsusi fədakarlıq, sadiqlik nümayiş etdirən oğullarının haqqını verməlidir. Bunu heç kim inkar etmir. Amma, burda hər şey son dərəcə ədalətli olmalıdır. Təəssüf ki, bu gün Qazaxıstanda hər bir qanuni və ya qanundan kənar oğrunun iki ordeni və üç medalı var. Onların arasında olmaq istəmirəm.

- Sən bununla hamıya əsl nümunə göstərirsən. Heyif ki, biz əməlli başlı gecikmişik... – deyə Aytmatov zarafat etdi və peysərini qaşdı.

- Amma mənim ədəbi yaradıcılığımı, ictimai işlərimi qiymətləndirən xarici ölkələrin mükafatlarını qəbul edirəm, - dedim. – Bu günə kimi artıq iyirmidən çox dövlətin mükafatını almışam. Amma, sizə çatmağıma hələ çox var...

- Yeri gəlmişkən, ad-san və mükafatlar barədə... Bir dəfə tanınmış biznesmen Bolat Abilov mənə zəng etdi, - Aytmatov dedi. – Onun bu günkü hakimiyyətin yalançı demokratiyaya istiqamət almış kölgədə qalan tərəfi ilə bağlı mülahizələri mənəmə xoşuma gəlirdi. Söhbət əsasən sənədən gedirdi. Bir qrup iş adamı birləşərək ədəbiyyat və incəsənətin qabaqcıl nümayəndələrinə verilmək üçün “Tərli” adlı mükafat təsis etmişdilər. Sən isə mükafatı qəbul etməyərək şübhə ilə soruşdun: “Mükafatın mənbəyi təmizdirmi?” Mən onda Bolatın təşəbbüsü ilə sənədən xahiş elədim ki, “yaradıcı insanları dəstəkləyən biznesmenlərin əlini işdən soyutmayasan”.

- Sizin xahişinizdən sonra Bolat Abilov mənimlə əlaqə saxladı. Mən ona dedim: “Bir sual verəcəyəm. Doğru cavab versən mükafatı götürəcəyəm, əks halda – incimə. Siz bir neçə iş adamı mükafat təsis etmişiniz. Bunu xeyirxah əməl kimi qiymətləndirirəm. Amma, sizin qazandıqlarınız və ədəbiyyat, incəsənət xadimlərinə ayrılan mükafatların heç olmasa beş faizi halal zəhmətlə, alın təri ilə qazanılıbmı?” Bolat Abilov düşünmədən cavab verdi: “Yox”. Mən də “Sağ ol, sən həqiqəti deməyi bacarırsan” – deyərək mükafatı götürməyə razılaşdım.

Vaxtilə Qazaxıstanın 150 kosmopolit iş adamı qazax millətinin, başqa azsaylı xalqların dili və ruhu üzərindən qalın bir xətt çəkmək üçün birləşərək, “amerika milləti” kimi “qazaxıstan milləti” məfhumunun da yaradılması ideyasını dəstəkləyən müraciət qəbul etmişdilər. Sonralar 150 iş adamdan yalnız Bolat Abilov etiraz etdi ki, bu müraciət yuxarıdan göstəriş əsasında təşkil olunmuşdu. O, bu müraciəti imzalamağına peşiman olduğunu bildirdi və qazax xalqından üzr istədi. Yəqin onun bu hərəkətini əsl vətəndaşa layiq bir addım da adlandıрмаq olar.

- Təkcə vətəndaşa yox, əsl kişiyyə layiq bir addım, - Aytmatov dedi. - Sənin tez-tez haqqında danışdığın kosmopolitizmin təsirindən

çıxaraq öz milli kökünə qaydanları həvəsləndirmək lazımdır... İndi isə sənə daha bir sualım var. Sonralar sənin Yeltsinlə münasibətlərin necə oldu?

- Sonra Boris Nikolayeviç Rusiyanın – çox güclü və çətin bir dövlətin prezidenti elan olundu. SSRİ Ali Soveti hələ buraxılmamışdı. Kremlin Qurultaylar sarayında bir təntənəli toplantıda Yeltsin böyük səhnə ilə prezidiuma tərəf gedirdi. Hamı ayaq üstə Rusiyanın yeni seçilmiş prezidentinə əl çalırdı. Birdən o birinci sırada məni görüb, səhnənin pilləkənləri ilə aşağı düşdü, mənə yaxınlaşıb qucaqlayıb öpdü və başqa heç kimə əl uzatmayaraq dönmə yənəndən prezidiuma qaldı. Sonra qazaxıstanlı deputatlardan biri məndən soruşdu: “İşə bax, Muke, Yeltsin deyəsən heç kimə belə ehtiramla yanaşmayıb. Sən onun tərs damarını necə tutmusan?”

“Bu Yeltsinin özlərinə çətinliklə bəraət qazanmış Alma-Ata Dekabr üyənə iştirakçılarında hörmətinin nümayişi idi”, - mən fikirləşdim.

Bu çox qətiyyətli, səmimi, mərd xarakteri olan təvazökar rus kişisini hakimiyyət, yüksək vəzifə bir qədər dəyişdi. Cəmi bi neçə ilə Rusiyada mənaviyyət çox böyük tənəzzülə uğradı. Əsas məqsəd yalnız maddi cəhətdən varlanmaq oldu. Keçmiş ittifaqın müstəqilliklərini elan etmiş başqa respublikalarında da bu istiqamət əsas götürüldü. Mənavi zənginlik yaradılan və onların təbliğatçılarına cəmiyyət ehtiyac duymadı. Cibləri dolu olanları alqışlayan, hətta ağa – qara, qaraya - ağ deyərəkən də onları haqlı çıxaran vəhşi kapitalizm qapımızı döydü. Moskvaya səfərlərim zamanı şəir, yazıçı, alim dostlarımla görüşərəkən onların Yeltsinlə bağlı mənfə fikirlerini, şikayətlərini eşitməli olurdu.

Bir neçə dəfə mən ona xüsusi məktub yazaraq “xalqın mənavi dəyərlərini ayaqlar altına atmaq, onları heçə döndərmək olmaz” – deyərək xatırlatmaq istəmişəm. Amma, yenə qərara gələ bilməmişəm ki, o, yaqın artıq məni eşidəcək vəziyyətdə deyil.

Hətta Rusiyanın indiki prezidenti, Yeltsindən daha enerjili və müstəqil hesab edilən Vladimir Putin barədə də “Svoboda slova”

qəzetində (6 aprel 2006-cı il) məşhur inhisarçı Deripaska belə bir fikir söyləmişdi: “Rusiyanı Putin yox, biz, bizim pullarımız idarə edir. Putin bizim top-menecerimizdir”.

Rüşvayçılıq. Bəs elə isə bizim demokratiya hardadır? Biz nəyin uğrunda mübarizə aparmışıq? Bəli, əsl demokratiya həmişə arzu olaraq qalır... Amma, bu əlbəttə ki, çox uzun məsələdir.

...Bununla belə biz bir məsələ ilə bağlı həqiqəti deməliyik. Yeltsin prezident seçildikdən sonra muxtar respublikalar və muxtar dairələrin yerli xalqlarının dilinə dövlət statusu verilməsini qətiyyətlə dəstəkləyərək imkan daxilində onlara şərait yaradırdı.

Əgər Rusiyanın bu günkü hakimiyyəti açıq şəkildə rus dilindən başqa bütün digər milli dillərin sıxışdırılması siyasəti yürüdürsə, Yeltsin əksinə, bu cür şovinizm hallarına yol verməməyə çalışırdı. Heç kim deyər bilməz ki, onun başqa yaxşı işləri də olmayıb. Amma, azsaylı xalqların dili və mənavi dəyərlərinin qorunması işində nümayiş etdiriyi vətəndaş mövqeyi və demokratiyaya sadiqliyinə görə o xüsusilə hörmətə layiqdir.

1993-cü ildə mən Nazarbayevlə birlikdə Helsinkiyə beynəlxalq foruma getmişdim. Məlum oldu ki, Yeltsin də ora gəlib. Fasilə vaxtı biz ikimiz, çətinliklə kütlədən, bizi əhatə edən jurnalistlərdən ayrılıb kənara çəkildik ki, bir-iki dəqiqə söhbətlaşək. Mən ona Dekabr üyəninin öz miqyası və ideyasına görə keçmiş Sovet İttifaqı ərazisində demokratik hərəkatın ilk təzahürü olduğunu deyərək, bu mürəkkəb siyasi hadisənin dünya səviyyəsində qiymətləndirilməsi üçün beynəlxalq konfrans keçirilməsini vacibliyini bildirdim. “Yaxşı fikirdir, amma, indiki hakimiyyət bunu dəstəkləyərmi? Problem budur!” – dedi və gülmədi.

Bizim Yeltsinlə birinci söhbətimiz Jeltoksanla (dekabr hadisələri) bağlı olmuşdu, Helsinkidəki söhbət də Jeltoksanla yekunlaşdı.

Bu mənim Yeltsinlə sonuncu görüşüm oldu...

İNFARKT. AYTMATOVUN, DƏMİRTAŞIN VƏ TÜRKİYƏ HÖKUMƏTİNİN KÖMƏYİ

**Mariya Urmatovnanın
Bübüsara barədə fikri**

2005-ci il yanvarın 23-də mən ikinci dəfə infarkt oldum. Mən yüksək qan təzyiqindən damarlarımın necə partladığını hiss edirdim. “Heyif, uzun ilər yazdıqlarımı toplayıb səlqiyyə sala bilmədim”, - fikrimdən belə sözlər keçdi. Yaşda məndən böyük olan dostum Rəsul Həmzətovun vaxtilə necə kədərləndiyi yadıma düşdü... Amma, sən demə uca tanrının mənə ayırdığı vaxt hələ bitməyib. Təcili yardım məşinində məni xəstəxanaya çatdıran həkimin bacarığı sayəsində tibb işçiləri mənim “o dünyaya” yolumu kəsdilər. Gecə saat 12-də, özümə gələndə mobil telefonumun var-gücü ilə səs-küy salmışdı. Belçikadan Çingiz Aytmatov zəng etmişdi.

- Bilmirəm niyə, amma nəse narahət idim, dedim sənə zəng edim. Hər şey yaxşıdır? Səhhətin necədir? – o soruşdu.

Mənim infarkt keçirdiyimi, ölümün bir addımlığında olduğumu biləndə, Şiken həyacanla dedi:

- Möcüzəyə bax, elə bil kimsə mənə dedi ki, sənin halın pisdir! Aytmatov məndən əvvəl infarkt keçirmişdi. O, tez-tez onu sağaldan məşhur alim, Süleyman Dəmirəl və Heydər Əliyevin həkimli olmuş kardioloq Ertan Demirtaş haqqında danışdı.

İkinci gün, təxminən nahar vaxtı Aytmatov bildirdi ki, Ertan Demirtaş tezliklə mənim yanına gələcək.

Xəstəxanada mən təklidə reanimasiyanın bir palatasında qalırdım. Bir gün sonra məni təcili olaraq qonşuluqdakı heç nə ilə fərqlənməyən başqa otağa keçirdilər. Tanış bir həkim qulağuma pıçıldadı: “Bu palatada sizdən əvvəl müxalifətçi Serikbolsın Abdildin yatırdı. Məncə palatada gizli qulaq asmaq üçün qurğular var, ona görə sizi ora keçirirlər”.

Bir neçə gündən sonra Türkiyədən Ertan Demirtaş gəldi. O bildirdi ki, Türkiyə hökuməti mənim pulsuz müalicəm barədə xüsusi qərar qəbul edib, buna görə də məni təyyarə ilə İstanbula aparacaqlar.

Amma, Nazirlər Şurasının xəstəxanasının rəhbərliyi (elmlər doktorları, akademiklər) 13 nəfər tərəfindən imzalanmış sənəd – arayış hazırlamışdı. Bu arayışda deyilirdi: “Şaxanov miokard infarktının mürəkkəb formasını keçirdiyinə görə, ona təyyarəyə minmək olmaz və o bundan sonra da xəstəxananın həkimlərinin ciddi nəzarəti altında qalmalıdır”.

Aytmatov növbəti dəfə zəng edəndə mən xəstəxana rəhbərliyinin narazılığını çatdırdım. O, dedi:

- Mən telefonla Ertan bəylə danışmışam. Deyir bunun heç bir təhlükəsi yoxdur. Infarktdan sonra məni də təyyarə ilə Türkiyəyə aparmışdılar. Həkimlərin etirazını başa düşürəm, axı bilirlər ki, Qazaxıstanda sənin üzərində cərrahi əməliyyat aparmaq üçün heç bir şərait yoxdur...

- Buna görə narahət olmayın, - mən dedim. – Ürəyin sahibi mənəm, yoxsa onlar? Mən özüm qərar verirəm. Əgər Qazaxıstan rəhbərliyi mənim qeydimə qalırsa, mən birinci dəfə infarkt olanda bəs harda idi? Mənim göndərdiyim məktubu niyə cavabsız qoydular? Bunun arxasında nələr durur, siz özünüz də bilərsiniz.

Ertan Demirtaş Nazirlər Sovetinin xəstəxanasının rəhbərliyinə bu məzmununda yazılı iltimas verdi: “Şaxanovun səhhətinə görə bütün məsuliyyəti öz üzərimə götürürəm”.

Bələcə məni bir başa çarpayandan təyyarə ilə Türkiyəyə apardılar. İstanbulda xəstəxanada uzananda da Aytmatov gündə bir və ya iki dəfə zəng edirdi. Hətta Brüsseldən gəlmək istəyirdi ki, mənə dəysin, amma, mənimlə Ertan Demirtaş buna etiraz etdik. Çünki, Aytmatovda törək şatışmazlığı ilə yanaşı şəkərli diabet də kəskinləşmişdi.

Türk oxucuları arasında Aytmatovun əsərləri ən populyar imiş. İstənilən türk vətəndaşı Aytmatovu çox sevirdi. Buna görə də Harun Tokakın rəhbərlik etdiyi “DA” (Dialog Avrasiya) nəşriyyatında bizim “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” kitabımız bir neçə dəfə təkrar nəşr edilmişdi. Mənim romanlarım - “Sivilizasiyanın yanlışlığı” və “Cəzalandıran yaddaşın kosmoformulu” da bu ölkədə populyarlıq qazanmışdı. Bir müddət sonra Qebze şəhərində Ç.Aytmatova türk

xalqları içində “Dünyanın əm yaxşı yazıçısı”, mənə isə türk xalqları içində “Dünyanın əm yaxşı şairi” adının verilməsi qardaş ölkədə Aytmatovla mənim səmimi dost münasibətlərimizə murağı daha da artırdı. Mən xəstəxanada olanda Qazaxıstan səfirliyinin məsul işçisi Bakıtjan Ordabayev də öz qayğısı və qardaşlıq münasibəti ilə xüsusi vətəndaş təəssübkeşliyi göstərdi. Bir çox tanınmış türk qardaşlarımız mənim yanında idilər. Bir dəfə İstanbulu keçmiş meri, sonradan bizneslə məşğul olan Bedretdin Dalan da gəlmişdi. Tərcüməçi vasitəsilə biz üç saata yaxın söhbət etdik. Onun mənim əsərlərimi analiz etməsi, qaldırdığım milli və dünya problemlərinə baxışı və məni Aytmatovla daha yaxın edən mənaviyyatla bağlı fikirlərə münasibəti çox maraqlandırdı. Düzünü desəm, öz ölkəmdə iş adamları arasında ədəbiyyata, mənəvi dəyərlərə belə maraq hiss etməmişdim.

O vaxt Qazaxıstan xəstəxanalarında infarkt keçirmiş xəstələrin əməliyat olunması mümkün deyildi. Türkiyə hökumətinin xüsusi diqqəti və pulsuz müalicə edilməyim məndə və mənim pərəstişkarlarımda dərin minnətdarlıq hissi yaratdı.

Almatiya qayıtmazdan öncə Qazaxıstan səfirliyinin nümayəndəsi ilə İstanbul apteklərindən birinə daxil olduq. Demirtaş o qədər dərman resepti yazmışdı ki, bunlar evdə də mənə iki-üç ay bəs etsin. Növbədə adam çox olduğundan, yanımdakı cavan oğlan məni yormamaq üçün aptek işçisinə mənim kim olduğumu dedi. O saat türk aptekçinin üzü güldü, sevincək yaxınlaşaraq mehribancasına əlimi sıxdı. O, Aytmatovla mənim birgə yazdığımız kitabı necə maraqla oxuduğunu dedi. Sonra reseptdəki dərmanların hamısını tez yığıb verdi, amma pul götürməkdən imtina etdi. “Qoy bu mənim oxucu hədiyyəm olsun”, - dedi. Güclə bu oğlanı heç olmasa dərmanların qiymətinin yarısını götürməyə məcbur etdik. Elə həmin gün paltar mağazasına getdik. Mənim 300 dollara olan bir kostyum xoşuma gəldi. Amma, bir az balaca oldu. Tərcüməçi bunu satıcıya deyəndə o bizim haradan olduğumuzu soruşdu. Mənim adımla eşidəndə qadının gözləri parıldadı və o dedi: “Bu adamın anası 13 uşağ doğub, amma onlardan yalnız biri – bu şair sağ qalıb”. Bu mənim “Dörd ana”

şeirimin məzmunu idi. Sonra tez mənim əynimə olan kostyum tapdı və bir qədər sonra bizi hazır qonşu otağa çağırdı. Orada artıq bir neçə nəfər yığılmışdı. Bizi hazır süfrəyə dəvət etdilər. Süfrə arxasında hər kəs mənə və Aytmatova öz böyük rəğbətini ifadə edirdi. Sağollaşanda bizdən kostyumun pulunu da götürmədilər və deilər ki, bu oxuculardan hədiyyədir. Mən çox təəccübləndim. Vətənimdə mağaza sahiblərindən heç vaxt belə münasibət görməmişdim.

Sonralar mən bu hadisəni Aytmatova danışanda o dedi:

- Türk qardaşlarımızın belə səxavətilliyi var. Mən də dəfələrlə onlardan belə xoş münasibət görmüşəm.

İstanbulun bir televiziya kanalı Ç. Aytmatovla məni «Uçurum üzərində ovçu fəryad» kitabına həsr olunmuş canlı efirə çağırdı. Aytmatov da elə həyat yoldaşı Məryəmlə Belçikadan təza gəlmişdi. O da bizimlə bərabər telestudiyaya getmək istədi. O vaxt Çingizlə «Uçurum üzərində ovçu fəryad» kitabında haqqında danışılan Bübüsara arasında məhəbbət barədə çoxlu söz-söhbət var idi. Mən Aytmatova dedim: “Arvadınız da bizimlə gedir? Axı bəzi çoxbilmiş oxucular sizin Bübüsara ilə münasibətləriniz barədə sual verə bilələr”. Amma o, sakit tərdə dedi: “Gəlmək istəyir, qoy gəlsin. Studiyadan kənarda bizə qulaq asar”.

Bir sözlə, canlı efir başladı. Jurnalistlərin və oxucuların suallarının əksəriyyəti Bübüsara ilə Çingizin məhəbbəti barədə idi. Verilişi aparən jurnalist Aytmatova sual verdi: “Bəs indi buna sizin arvadınızın münasibəti necədir?” Onda mən dedim:

-Çingiz bəyin arvadının adı – Məryəmdir. Çox savadlı, erudisiyalı bir insandır. O, ərinin bütün kitablarını oxuyub. Aytmatovun son otuz ildə yazdığı bütün əsərlərin ilk oxucusu və hətta ilk tənqidçisi olub. O, bizimlə birlikdə bura gəlib və indi tamaşaçı kimi efirdən kənardə bizə baxır. İstəsəniz onu da bura dəvət edə bilərəm. Bəlkə Məryəm özlü sizin bu suala cavab versin?

Jurnalist müsbət cavab verdi. Məryəm Urmatovnanı bizim yanımızda oturmağa dəvət etdilər. O, həyacanlı bildirdi ki, Çingizlə Bübüsara arasında məhəbbət onun cavanlığı dövründə olub.

Bübüsaraya, ümumiyyətlə onun ərinə müəyyən hisslər oyada bilən başqa qadınlara da hörmətlə yanaşır. Qadının həyat yoldaşı kimi əsas vəzifələrindən biri isə insani zəif cəhətlərdən uca ola bilməkdir. Jurnalistlər və tamaşaçılar ona minnətdarlıqlarını bildirdilər.

AYTMATOVUN BÖYÜK MƏHƏBBƏTİ

Hələ cavan vaxtlarımda yazdığım bir əsərdə belə misralar var idi:

**Məhəbbətlə keçən günlər həyatdır...
Məhəbbətsiz günlər – sadəcə günlər...**

Bir başqa şeirimə belə başlayır:

**Arzuların oduna çevirərək inamı,
Gözlə güclə görünən Everestin başına
Çıxdı bir neçə qoçaq
On minlərin içindən -
yarandığı ilk gündən**

**Məğrur Everestə məhəbbət bənzər:
Başı buludlara dəyər,
Günəşin yanında gəzər,
Onun zirvəsinə
Tərflan tək yənər...**

Bəli, əgər biz məhəbbəti Everestin zirvəsinə bənzədiriksə, dünyada bu günə kimi bu hündürlüyə çıxan insanların sayı çox azdır. Bəziləri artıq bu həbəng uralığın ətklərində yığılır, dağın ortasına kimi və ya ondan bir qədər yuxarıya çıxanlar da var. Amma, öz qarşısında bu işıqlı zirvəyə çıxmaq və bu istiqamətdə irəliləmək artıq özü-özlüyündə insan üçün böyük nailiyyətdir.

Bəziləri məhəbbəti evlənmə kimi, nəsil artırma kimi, iki nəfərin bu həyat yolunda qoşa addımlaması kimi qəbul edir. Düzdür. Amma, bunlar məhəbbətin ayrı-ayrı tərkib hissələridir.

Çox illər bundan əvvəl Parisdə, YUNESKO-nun mənzil-qərargahında mən öz məruzəmdə demokratiyanı Everestin zirvəsinə bənzətmişdim. Deyəsən bu məfhumu həddən artıq qəlizləşdirmişdim.

Təəssüf ki, özlərini demokratik adlandıran ölkələrin əksəriyyətində demokratiyanın heç iyi də gəlmir. Demokratiyanın parlaq zirvəsine yalnız qanunlar hesabına yüksəlmək mümkün deyil. Hətta bəzi qərb ölkələrində olduğu kimi bu qanunlara şərtsiz əməl edilsə də belə...

Demokratiyada da Everestin zirvəsini fəth etməyə qadir olan və "əsl məhəbbət yalnız böyük insanları və böyük qəlbləri ilhamlandıra bilər" ideyasına müvafiq dəyərlərə sahib olan şəxsiyyətlərin keyfiyyətləri olmalıdır.

Bizim azğın zamanəmizdə yalnız "qarın" maraqları önə keçib. İnsanı əsl insanıyyət ucalığına qaldıran ruhi qida, mənəvi dəyərlər prestij cədvəlinin sonuncu pillələrinə sıxışdırılıb. "Siyasətlə, maddi sərvətlərin artırılması ilə, elmlə və ya bizneslə məşğul olanlar da insanıyyət, dostluq və məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmalıdır" fikri deyəsən heç hakimiyyətdə olanların ağına da gəlmir. Ölkənin bəzi rəhbərləri "əvvəlcə iqtisadiyyat, qalanlarına sonra baxarıq" kimi eybəcər bir əqidə ilə fəaliyyət göstərirlər. Elə buna görə də məkr, satqınlıq, yalan, fırıldaqçılıq ön sıralarda başını uca tutub yeriyyir. Ən təəccüblüsü isə budur ki, dünyanın bir çox ölkələrinin rəhbərləri də fırıldaqçılardır. Biz bax bu həddə gəlib çatmışıq. Hər bir ölkə özünü nə qədər demokratik kimi təqdim etməyə çalışsa da, bu günə kimi əsl demokratiya zirvəsinə yüksələ bilən ölkə yoxdur. Bu acı həqiqətdir.

Doğrusu mən Aytmatova həsr olunmuş bu kitabda onun Bübüsarayaya qarşı yüksək hissləri ilə bağlı mövzuya toxunmaq istəmədim. Çünki, bizim müştərək kitabımızın "Bizim taleyimizin qadınları" bölümündə Çingiz Aytmatov özü indiyədək heç kimə ballı olmayan sirin üstünü açaraq Bübüsara barədə danışır. Bundan başqa sonralar Janibek Januzakanın qırğız oxucusu tərəfindən birmənalı qarşılanmayan "Çingiz Aytmatovun qadınları" kitabı da işıq üzü görmüşdü. 2009-cu ildə isə teatr tənqidçisi, dramaturq Janış Kulmambetov "Çingiz və Bübüsara" adlı bədii film də çəkmişdi.

Amma, iki səbəb məni Çingizlə Bübüsaranın məhəbbəti mövzusunda qayıtmağa məcbur etdi. Aytmatovun ölümündən sonra, 2008-ci ilin sonunda Muxtar Ablaşovun sənəvət nümayiş etdirərək

yazığının əsərlərinin rus dilində 8 cildlik toplusunu nəşr elətdirdi. Həm də xüsusi tərtibatda, hər kitab üçün əlavə qovluq ilə. Əlbəttə, 9500-lük tiraj indiki zamanə üçün kifayət qədər ciddi göstəricidir. İndi bu sakkiz cildlik Qazaxıstanda, Qırğızıstanda və Rusiyada satılır. Nadir qələm ustasının əsərləri toplusuna Çingiz Torekuloviçin mənimlə birgə yazdığı «Uçurum üzərində ovçu fəryadı» (Əsrin sonunda etiraf) əsərlər kitabı və "Sokrat haqqında xatirələr gecəsi"-dramı da daxil edilib.

Son ilər biz Aytmatovla birlikdə "Sokrat haqqında xatirələr gecəsi"-dramına xeyli dəyişikliklər etmişdik ki, bunlar dərc olunmamış qalmışdı. Buna görə də topluya dramın sonuncu yox, ilkin variantı salınıb.

«Uçurum üzərində ovçu fəryadı» əsərinin başına qərribə iş gəlmişdi. "Bizim taleyimizin qadınları" fəslindən Aytmatovun Bübüsara Beyşenaliyeva haqqında dediyi çox vacib ifadələr yoxa çıxmışdı.

Bu günə batmağa kim cəsarət etmişdi?

Mənim Bübüsara barədə dediklərim də silinmişdi. Bunu mən yalnız oxucuların Bişkekdən, Astanadan və Tarazadan gələn məktublarından öyrəndim. Bu yaxınlarda Ust-Kamenoqorskdan aldığım məktub məni çox təsirləndirdi: "«Uçurum üzərində ovçu fəryadı» Aytmatovun əsərləri toplusuna daxil edilsə də, bu ümumi əsərdir və onun olduğu kimi sizə də məxsusdur. Sizin böyük dostunuz başqa dünyaya köçüb. İndi bu əsərin müəllif hüquqlarının yeganə sahibi sizsiniz. Əgər bu belədirsə, siz niyə topludan onun Bübüsarayaya olan böyük məhəbbəti barədə ürəkləri sızladan düşüncələrini çıxartmısınız?" – məktubda yazılmışdı. Mən kitabın nəşri "BTA Bank" SC ilə əlaqə saxladım, amma belə cavab aldım: "Ablaşov xaricə getdiyi üçün mətbəə işləmir". Əsəri kim ixtisar edib? Bəlkə Aytmatovun yaxın qohumlarından kimsə nəşriyyəyə təzyiq göstərib? Bu indiyə kimi də mənə məlum deyil.

Bübüsara barədə mövzuya qayıtmağımın ikinci səbəbi – Bişkekdən gələn məktub oldu.

Məktubun müəllifi Bermet Mambetaliyev özünün Bübüsara Beyşenaliyeva barədə kitabını göndərmişdi. Kitab aktrisanın Çingiz Aytmatova qarşı son dərəcə saf və işıqlı məhəbbəti və dahi yazıçının Bübüsaraya yazdığı məktubları barədə oxucuya indiyədək məlum olmayan faktlar üzərində qurulmuşdu. Kitab “İtməyən məktublar və ya Dzerjinskada söhbət” adlanırdı.

Kitabda əsas qəhrəman Elmira Abdqulovadır. O, Bübüsara Beyşenaliyevadan 26 yaş balaca olsa da onların arasında xüsusi dostluq münasibətləri yaranır. Evləri yanaşı olduqlarından onlar üçün hər gün görüşmək adi hal almışdı. Elmiranın atası Mederbek Abdqulov Qırğızistan Respublikasında məsul vəzifədə idi, SSRİ Ali Sovetinə deputat seçilmişdi. Onun ədəbiyyat və incəsənət sahəsində yaxşı biliyi var idi və qədim yunan, hindistan, misir və çin fəlsəfəsini dərinədən öyrənmişdi. Vaxtilə Qırğızistan Kommunist partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi İsxak Razzakovla yaxın münasibətlərə malik imiş. Qırğızistana səfərləri zamanı SovKP MK-nın baş katibi N.S.Xruşov da Abdqulovların evində qonaq olmuş. Elmiranın anası Burmakan Bübüsaraya böyük hörmətlə yanaşarmış və qızı ilə böyük aktrisa arasında baş qaldıran dostluq münasibətlərini dəstəkləyərmiş.

Cəmi 47 il yaşayan Bübüsara isə sağalmaz xəstəlik səbəbundən uzun müddət Moskvanın Kuntsevo xəstəxanasında yatıb. Elmira üç ay xəstənin, ona ana qədər yaxın olan bu insanın yanında qalmışdı. Bübüsara Çingiz Aytmatovun məktublarını və öz təsirli xatirələrini Elmiraya saxlamışdı. Bübüsara və Elmira arasında qadınlarda çox nadir hallarda olan möhkəm dostluq münasibətlərinin yaranmasını mənə Çingiz Aytmatov da demişdi. Amma, mən Qırğızistanda Elmira ilə görüşə bilmədim.

Bermet Mambetaliyevin bədii-publisistik kitabı bütünlüklə Elmira Abdqulovanın müsahibəsi üzərində qurulmuşdu. Bübüsara sağ qalsaydı bu il, yəni 2011-ci il mayın 17-də onun 85 yaşı tamam olacaqdı.

“Əsl məhəbbət yalnız böyük insanları və böyük qəlbləri ilhamlandıra bilər” ideyasından çıxış edərək iki böyük şəxsiyyətin

öz məhəbbətlərinin Everestinə necə yüksəldiklərini analiz etməyə çalışaq. Bübüsara barədə Aytmatovla aramızda olan və kiminsə 8 cildlik topludan çıxardığı söhbətə 16 ildən sonra bir də nəzər salaraq, onların bu məhəbbətinin tarixçəsini və sevgi haqqında Çingizlə aramızda olan söhbətin məzmununu sizə təqdim edirəm:

«ŞAXANOV. ...bir kiçik qardaş kimi sizin yanınızda olduğum uzun illər ərzində şəxsi məsələlərlə bağlı hissələriniz barədə bircə dəfə də söhbət açmamışam. İndi ümid edirəm ki, soruşsam inciməzsiniz: “Elə bir hiss keçirimsinizmi sizin bütün varlığını silkələsin, qəlbinizi həyacanlanla dolub-daşmağa vadar etsin, səhərə kimi gözlərinizi qörpəməyə qoymasın?”

AYTMATOV. Hər kəsin öz taleyi var – sonsuz, mürəkkəb bir sirr. Öz həyat yolunda hər bir kəs onun taleyinə yazılımsız insanla rastlaşır. Görüşdükdən sonra onlar xoşbəxtlik axtarışında yol boyu birgə addımlayırlar... Mən də istisna deyiləm...

Mənim də həyatımda indiyədək yaddaşımdan silinməyən və qəlbimi sızıldamağa vadar edən unudulmaz anlar olub. Nə gizlədim, tələbəlik illərində gənclərin yığıncaqlarında, rəqs meydançalarında mən çox qızla tanış olmuşam. Yuxusuz gecələrdə onlara məktub yazmışam, ən təsirli etiraf sözlərini tapmaq üçün əziyyət çəkmişəm, bu məktublardan cavabı olaraq qalın zərflər almışam. Mənə üstü venzelli çoxlu al-əlvan dəsmallar hədiyyə edilib. Bu xəyala dalmış gülməməyindən hiss olunur ki, sən də bu dəsmallardan çox almısan...

Amma, bütün bu hissələr tez alındığı kimi, tez də söndüdü. Bu, kəpənəyin bir gülün üstündən digərinin üstünə uçmasına bənzəyirdi. Onlar ürəyimdə iz qoymurdular. Amma, həyatımda məni başdan-ayağa çuglayan, xoşbəxt, unudulmaz sevgi də olub! Biz bir-birimizi axtarmırdıq.

Hər şey sanki, öz-özünə baş verdi. Və bu gözlənilməz görüş taleyin mənə ən əziz, ən qiymətli hədiyyəsi oldu. Mənim həyatıma işıq saçan qadın – qırğız mədəniyyətinin ulduzu, tanınmış balerina Bübüsara Beyşenaliyevadır.

Bu əziz sima hələ də mənim yuxularımda dolanır, qəlbimi həyacanlandırır, göylərə qaldırır, keçmişə qaytarır... 50-ci illərin axırı. Mən Moskvada Ədəbiyyat institutunu bitirmişdim, əsərlərim mərkəzi mətbuatda çap olunurdu, haqqımda danışmağa başlamışdılar. Bu vaxt Baltik donanmasında xidmət aparan qırğız uşaqlara kömək göstərilməsi üçün nümayəndə heyəti formalaşdırılmışdı. Məni partiyanın Frunze şəhər komitəsinin birinci katibi Turdakun Usubaliyev dəvət elədi və nümayəndə heyəti ilə birlikdə Leninqrada uçmağı təklif etdi.

Həmin günlərdə Qırğızıstan opera və balet teatrının truppası Leninqradda idi. “Lenfilm” kinostudiyasında “Çolpon” film-baletinin çəkilişləri gedirdi. Mən əsas partiyanın ifaçısı Bübüsara Beyşenaliyeva ilə orada görüşdüm. Sonradan mən başa düşdüm - bu tale yazısı idi. Mən katerdə bir neçə matrosun müşayiəti ilə “Avrora” kreyserinə yaxınlaşanda bizim nümayəndə heyəti göyərtədə dayanmışdı. Onların arasında ağbəniz, gözləri sevinclə parıldayan Bübüsara da var idi. Onun şux qamətinə və tünd saçlarına yüngül dəniz mehi sığal çəkirdi. O, gülümsəyərək bizə əl elədi. Əvvəllər biz bir-birimiz haqqında eşitmişdik, amma şəxsən tanış deyildik. Nəşə çox asancasına və tez bir zamanda biz yaxınlaşdıq, qarşılıqlı simpatiya hiss elədik. Bunu sözlərlə ifadə etmək mümkün deyil. Desəm ki, bizim hissələrimiz birdən alovlandı və güclü atəşlə yanmağa başladı, sən bəlkə də inanmazsan. Biz çox təəccüblənirdik, necə olub ki, bu vaxta kimi qarşılaşmamışıq.

Ətrafdakı insanlar, quşların oxuması, yarpaqların xışiltısı, dəniz ləpələrinin uğultusu – hər şey tamam başqa cür

təsir bağışlayırdı. Dünyanı tanıya bilmirdim – o daha parlaq və gözəl idi... Leninqradın bəyaz gecələrində yorulmadan Neva sahillərində gəzərək sonsuz söhbətlərdə necə xəşbəxt saatlar keçirmişdik! Bütün əvvəlki həyatım sanki arxa plana keçmişdi. Dünyada yalnız mən və o var idi. O və mən...

Bir neçə gün göz qırpmında keçdi, nümayəndə heyəti Qırğızıstana qayıtmalıydı. Mən öz ürəyimin yarısını Neva sahillərində qoymaq istəmirdim. Nəhayət bəzi işlərlə bağlı Moskvaya getməli olduğumu deyərək Leninqradda qaldım. İki-üç gündən sonra paytaxta getdim. Mənim arımda Bübüsara da qaçaraq gəldi. Biz ikimiz “Moskva” mehmanxanasında yalnız bir gün və bir gecə keçirdik. Amma, bu mənəvi ünsiyyətin unudulmaz saatları idi. Biz təkrar-təkrar vidalaşır və ayrılı bilmirdik. Nəhayət mən Bübüsaranı elektrik qatırı ilə düz Leninqrada kimi ötürdüm. Sonra isə o, məni təzədən Moskvaya ötürməyə can atsa da birtəhər onu fikrindən daşındırdım.

Həmin vaxtdan düz Bübüsaranın ölümünə kimi, 14 il ərzində mənim qəlbimdəki alov bir dəqiqə də olsa sönməyib.

Əlbəttə, bu illər ərzində bizi qınayanlar da, şayiələr də bol idi və bizə çox xoşagəlməz anlar yaşadırdı...

Bübüsara təhsilini Leninqradda almışdı, teatr, kino, ədəbiyyat sahəsində bilikləri çox idi. Onun incəsənət barəsində fikirləri, mülahizələri orijinal və çox dərin idi. Bu son dərəcə gözəl və istedadlı qadının mənim bütün həyat və yaradıcılığımıza göstərdiyi təsiri sözlərlə ifadə etmək çətindir.

Kimdəsə belə bir sual yarana bilər ki, bəs bir birini “Mən bir gecə” nağıllarında kimi sevən bu iki nəfər niyə öz talelərini birləşdirməyiblər? Mən hər dəfə bu barədə danışmağa başlayanda, Bübüsara söhbətin mövzunu dəyişir və ya tələsməməyə çağırırdı. Təsəffüförmü, amma yeni aldığımız mənzilərimiz də Dzerjinski bulvarındakı bir binanın qonşu bloklarında oldu.

Bir dəfə Bübüsara dedi:

-Açınov, (o bu müraciət formasını soyadım və adımın baş hərflərindən qondarmışdı), mən başa düşürəm, sən nə demək istəyirsən. Deyirlər bir-birini həqiqətən sevən insanlar heç vaxt birləşə bilmirlər, - onun üzündə kədər qarışıq təbəssüm yarandı. – Bəlkə bu elə belə də olmalıdır. Ailə həyatının yeknesəqliyi istənilən böyük hissləri məhv edir. Niyə öz məhəbbətimizi nigah zəncirləri ilə bağlamalıyıq?

Hansı qadın sevdiyi insana ərə getmək istəmir? Sonralar mən başa düşdüm ki, Bübüsaranın evlənməyimizə razılıq verməməsi onun məni (o, özü barədə düşünmürdü) partiya “yoldaşlarımın” amansız divanından, ədəbiyyat sahəsindəki həmkarlarımın təqiblərindən qorumaq məqsədi daşıyırmış. Axə sən bilirsən o vaxtlar boşanmaq nə demək idi? Ondan bu qurbanı qəbul etməkdə mən haqlı idimmi? Bu sual mənə ömrümün sonuna kimi əzab verəcək.

SAXANOV. Bəli, bu qazaxlar arasında da belə idi. Ədəbiyyatımızın klassiki Qabit Musrepov, məşhur qəhrəman yazıçı Baurjan Momişulı, tanınmış müğənni Ermek Serkebayev yalnız ikinci dəfə evləndiklərinə görə uzun müddət qınaq obyektinə oldular, felyetonların qəhrəmanlarına çevrildilər.

AYTMATOV. Bəli, Bübüsara mənim ulduzumun parlamaşı naminə öz xoşbəxtliyini qurban verdi. Düşünmək – ağılın funksiyasıdır, hisslər – ürəyin imtiyazındadır. Yalnız böyük şəxsiyyət bu iki bir-biri ilə barışmaz keyfiyyətləri özündə birləşdirməklə yanaşı, həm də sevdiyi adama ziyan gəlməməsi üçün fədakarcasına ondan imtina edə bilər.

Bir dəfə Bübüsara ilə birlikdə sürət qatarı ilə Moskvadan Frunzeyə qayıdırdıq. İki nəfərlik rahat kupədə. Heç kim telefonla narahat etmir, qapını döymür. Üç gün və üç gecə möcüzəli, sonu olmayan nağıla çevrildi. Sanki

zaman dayanmışdı. Biz başqa bir dünyaya düşmüşdük. Bizim müxtəlif məsələlərlə bağlı söhbətlərimiz, başqa vaxt heç kimə açə bilməyəcəyimiz ən gizli düşüncələrlə bağlı etiraflar, ədəbiyyat və incəsənət barədə mübahisələr bir birini tamamlayıp və inkişaf etdirirdi. Onda mən ilk dəfə anladım ki, təbiəti, xasiyyəti, ruhu və fikirləri ilə sənə yaxın olan insanı tapmaqdan böyük xoşbəxtlik yoxdur.

“Elə gün var ki, bir əsrə də dəyişmərsən. Bu gün mənim həyatımın ən xoşbəxt günüdür”.

Mən Bübüsaranın bu həyacan dolu sözlərini unuda bilərəmmi?

Qatar isə bizi yorğa at kimi rəvan şəkildə və ehtiyatla aparırdı. Biz hərdən vaqonun pəncərəsindən çölə baxaraq təbiəti seyr edirdik. Rusiyanın xalqın qəlbi kimi ucsuz-bucaqsız yaşıl düzləri, Qazaxıstanın səhraları. Aral şəhərində dayananda biz təmiz dəniz havası ilə nəfəs almaq üçün qatardan düşdük. O vaxt Aral dənizinin suları düz şəhərin ətəklərində idi. Oynaq dalğalar günəşin altında bərk vururdu. Sonra Kızıl Orda, Arıs, Çimkent, Tülkübas...

Yadımdadır, bir dəfə biz ikimiz sənin məşinində Daşkənddən Bişkekə qayıdırdıq? Al günəş səmanın yarısını çəhrayı rəngə boyayaraq yavaş-yavaş üfünün arxasına keçirdi. Qeyri-adi mənzərə idi. Tülkübasə yaxınlaşanda dəmir yolu hündür təpənin başına fırlanaraq böyük bir halqa yaradır. Yazda və yayda bu yer gük-çiçək içində itirək tam başqa görünüşdə olur. Mən səndən xahiş elədim ki, saxlayasan və məşindən düşdüm. Aman Allah! 25 il əvvəl olduğu kimi uca təpənin ətəyi ilə Almatıya tərəf qatar gedirdi. Hətta, qışda qarın dəmir yolunun üstünə tökülməsinin qarşısını almaq üçün yamac boyu iki-üç sırada düzülmüş hasar da olduğu kimi qalmışdı. Ürəyim əsdi. Burdan keçəndə məhz bu mənzərə Bübüsaranı heyran etmişdi. Böyük sevinclə o, bu yerin təbii quruluşuna

heyranlığını bildirirdi. Xatirələr məni çugladı. Nə qədər maraqlı məkanlar, şəhərlər, tarixi yerləri biz Bübüsara ilə birlikdə gəzməmişik! Götürək Frunzeni. Bəzi binaların, küçələrin, mədəniyyət məkanlarının yanından keçərkən mən o saat bu yerdə nə danışdığımı nöqtəsinə, vergülünə qədər xatırlayıram, necə gülməyimiz, sevinməyimiz, kədərlənməyimiz gözümün önündə canlanır.

Biz səninlə bu yaxınlarda Qırğızıstan dövlət opera və balet teatrında hansısa toplantıya getmişdik, yadımdadır? Mən orda nədən danışıldığını eşitmirdim, öz xəyallarında idim. Bübüsaranın təkrarsız istedadı məhz bu səhnədə üzə çıxmışdı. Mənim gözüm önündə onunla bağlı səhnələr kino kimi canlanırdı. Səhnədə onun Ağ qu quşusunu görürdüm. Bübüsara xatirimdə daha çox belə qalıb. Mən demək olar ki, bütövlüklə onun daim gənc qalan ruhuna canlı abidəyəm.

Hansısa gastroldan o, xəstə qayıtdı. Diaqnoz – döşündə bədxəssəli şiş. Bübüsaranı Kuntsevo xəstəxanasına qoydular. O, il yarım əzab çəkdi. Bütün bunlar barədə danışmaq çox çətindir. Xəstəxana ərazisinə yalnız xüsusi buraxılışla düşmək olardı. Bübüsara ilə eyni palatada, həmin diaqnozla Sovet İttifaqının xalq artisti Olqa Nikolayevna Androvskaaya da yatırdı. Həmin vaxt Kuntsevoda bu dəhşətli xəstəlikdən Aleksandr Trifonoviç Tvardovski də müalicə olunurdu. Məhz o, mənə yazıçı fəaliyyətimdə xeyir-dua verən ilk şəxslərdən idi. Mənim ilk povestlərimi özünün “Noviy mir” jurnalında dərc etmişdi. Hər dəfə xəstəxanaya gedəndə mən ona da baş çəkirdim. Həkimlərin səyinə baxmayaraq o, sürətlə zəifləyirdi. Tezliklə Tvardovski dünyasını dəyişdi.

Bübüsara da hər gün sanki əriyirdi. O, artıq özü yataqdan qalxa bilmirdi. Çox dəyişmişdi, o mehriban gözlərindəki işıq get-gedə zəifləyib sönmürdü. Onda mən ilk dəfə anladım ki, onun xəstəliyi sağalmazdır və yer sanki ayaqlarımın altından qaçdı...

Və... artıq ən kiçik hərəkət də Bübüsaraya əzab verməyə başlayanda onu Frunzeyə apardılar. Mən işdə otura bilmirdim. Tam yalnız və qərarsız şəkildə təkrar-təkrar xəstəxananın başına fırlanırdım. Həyatın sonuna sayılı günlərin qaldığını anlayan və artıq bununla barışan Bübüsara məni görəndə xəlif təbəssümlə ürək-dirək verməyə çalışırdı. Hətta bu sonuncu dəqiqələrində də o, mənim qeydimə qalan mələk olaraq qalırdı.

1973-cü il mayın 11-də Bübüsara həyatla vidalaşdı.

ŞAXANOV: Şahidlər deyir ki, Opera və balet teatrındakı mətəm mərasimində siz hönkür-hönkür ağlayırdınız. Respublikanın o vaxtkı rəhbərlərindən biri hövsələdən çıxaraq yanındakılara qışqırır: “Əşi, onu sakitləşdirində...” Öz avtoritetlərini itirməmək üçün hətta ömür boyu bir yerdə yaşadıqları arvadlarını dəfn edərəkən də göz yaşını axıtmaq qorxan bu adamlar üçün məns dərdinin, kədərinin açıq şəkildə təzahürü qəribə və hətta anormal bir hal idi. Əgər siz – tanınmış insan, yüksək vəzifə sahibi, evli kommunist totalitar sistem dövründə hamının gözü qabağında sevimli qadını itirdiyinizə görə öz dərdinizi, kədərinizi izhar etməkdən çəkinməmisinizsə deməli hissləriniz çox böyük olub.

Yadımdadır ki, böyük qırğız şairi Suyunbay Eraliyevlə bizim səmimi söhbətlərimizdən birində o, bu barədə belə dedi: “Bübüsara gözəllik, ağıl və əsl qırğız qızlarının ən yaxşı keyfiyyətlərini özündə birləşdirən fəvqəladə bir şəxsiyyət idi. Vaxtilə mən də bir çox başqa şairlər kimi ona şeir həsr etmişəm. Bübüsaranın vaxtsiz ölümü bütün qırğız xalqını və onun istedadının vurğunlarını sarsıtdı. Mən eşitməşəm ki, onları böyük saf məhəbbət birləşdirirdi. Bübüsaranın dəfninə Çingiz başdan ayağa qara paltarda, gözləri şişmiş vəziyyətdə gəlmişdi. Heç göz yaşlarını gizlətmirdi də... Bu, orda olanların bəzilərinin xoşuna gəlmirdi. Hər yerdən

pıçıldı eşidilirdi: “Heç olmasa bir utanaydı, evli adamdı, ailə başçısıdır!” Mən isə yerimdə dayanaraq düşünürdüm: “Çingiz ədəbiyyatda nəhəng olduğu kimi, kişi kimi də öz nəhəngliyini göstərir və sevimli qadını son mənzilə layiqincə yola salır!”

AYTMATOV. Sağ olsun, Suyeke xoş sözlərə görə. İnsanlar hardan biləydi ki, Bübüsaranı itirməklə mən özümü itirirəm?

ŞAXANOV. “Manas” eposunun 1000 illiyinə həsr edilmiş tədbirlər çərçivəsində Bişkekin mərkəzində Turqunbay Sadıkovun “El kutu” abidəsinin açılışı oldu. Bu abidə qırğız xalqının görkəmli oğul və qızlarını göylərə qaldıran qartal formasında düzəldilib. Abidənin bir tərəfində dərın fikirlərə qərq olmuş şəkildə siz dayanmışımız, digər tərəfdə isə ağ qu quşu kimi qırğız incəsənətinin səmasında süzən təkrarolunmaz Bübüsara.

Təsədüfdürmə, yoxsa heykəltarəşın fantaziyası belə imiş, bilmirəm. Amma, bu dünyada tələyin birləşdirmədiyi iki insan bu dəfə də ayrı-ayrı durmağa, sevdikləri dağlara, bərəkətli düzlərə və sehrli İssik-Kula başqa-başqa nöqtələrdən baxmağa məcbur olublar...

Respublikanın mədəni həyatında böyük hadisə olan abidənin açılışında mən sizin yanınızda durmuşdum və onun tunc heykəlinə uzun müddət necə sevgi ilə baxdığınızı gördüm...

AYTMATOV. Bübüsaranın ölümündən az müddət sonra mən İtaliyaya dəvət edildim. Gecə biz teploxodla Sitsiliyaya getdik. Açıq dəniz. Işıqlı gecə. Sərin yüngül külək.

Uzaqda böyük şəhərin rəngarəng işıqları bərq vururdu. Birdən haradansa bizim Bübüsara ilə sevdiyimiz musiqinin səsi gəldi. Ətrafdakılar göyərtədə rəqs etməyə

başladılar. Mənsə kənarda sürəhiyə söykənib durmuşdum və gözlərimdən axan yaşın qarşısını kəsə bilmirdim. Amma, buna elə ehtiyac da yox idi... Dəniz, gecə, ay, boş adalar və ruhən tənhalıq...

İndi də, bu musiqini eşidəndə mən Bübüsaranı xatırlayıram və çox həyacanlanıram. Amma, bunu sənə izah etməyə mənim çətin ki, sözlərim çatır.

“Kasandrının Tavrosu” romanında belə bir epizod var ki, mənim qəhrəmanım nümayəndə heyəti ilə Yaponiyada olanda gecə paraxodda üzür – yapon musiqisinin gətirdiyi eyni xatirələr və hisslər, eyni mənzərə. Bu mənzərə mənim İtaliyaya həmin səfərimdən sonra tənhalığın və Bübüsara xiffətimin rəmzi kimi yaddaşıma həkk olunub.

ŞAXANOV. Bir dəfə Rəsul Həmzətovla piyada Kremldən “Moskva” mehmanxanasına gedirdik.

-Ay allah, bu sizsiniz – Rəsul Həmzətov? – qadın səsi gəldi. Baxıb gördük ki, yanında balaca oğlu olan gözəl bir rus qadındır. Simasından heyranlıq və sevinc yağdı. Sonra yaxınlıqdakı uzun növbədən kimisə çağırırdı:

-Petya! Tez bura gəl. Gör bir kimlə rastlaşmışıq!

Növbədən ucaboy sarışın bir oğlan ayrılıb tələsik bizə yaxınlaşdı.

-Sizin şeirlərinizlə məni ilk dəfə Petya tanış edib, - qadın ərini göstərdi. – Hər görüşümdə o ürəkdən gələn, incə və sirlə şeirlər oxuyurdu. Elə sevinirdim ki, şair arvadı alacağam. Toydan sonra məlum oldu ki, mənim Petyam sizin şeirlərinizi oxuyurmuş. Qəlbimi ovsunlayan bu şeirlər olmasaydı, çətin ki, bizvlənərdik... Ona görə də, biz ömür boyu sizə borcluyuq, Rəsul Həmzətoviç. Biz sizi görüb öz minnətdarlığımızı və ehtiramımızı bildirmək istəyirdik...

Həmzətov utana-utana saata baxmağa başladı.

- Yox-yox, xahiş edirəm bizə iki-üç dəqiqə də ayırın, -
cavan ər-arvad xahiş elədi və bizi kanara çəkdi.
Birinci qadın başladı:

- Xoşbəxtlik, hardasan, ey nurlu sima?
- Mən, sən çıxmadığın ucalıqdayam!
- Xoşbəxtlik, bəs harda, zirvəyə çıxdım.
- Heç vaxt üzmədiyin çaydayam indi!
- Hardasan, min dənə çaydan keçmişəm.
- Sabah nəğmələrin yurdum olacaq!
- Bəs indi? Bütün nəğmələri sənə həsr etdim.
- Qabağda, qabağda! Tut, tuta bilsən!

Petya həvəslə davam etdi:

Hamı deyir, məhəbbətdə zirəkəm,
Deyirlər ki, gözəyanəm guya mən.
Gah biri, gah biriylə görüblər hətta mənə
Günahkaram deyirlər, düzəlmərəm deyirlər.
Sən heç kimə inanma, günah edə bilmərəm
Səni tanıyan gündən, sən mənim əzizimsən.
Təkcə səni sevirəm, təkcə səni istərəm.
Bu neçə vaxtda tanıya bilməsəm də...

Ətrafımıza artıq camaat yığılmışdı. Rəsul ər-arvada
minnətdarlıq etdi. Amma, bu vaxt üzü tüklü, sərxoş bir kişi
sınasına vura-vura:

-Sevgi yoxdur! Vaxtilə mən də sevmişəm. Amma, se-
vdiyim qadın mənə satdı. Sevgi haqqında bütün deyilənlər
boş şeydir! – O, Rəsul Həməzətovun qolundan tutmaq istədi,
amma Petya onu tez kənara itələdi.

-Hər şeyə görə çox sağ olun, - qadın Rəsula gülümsədi.
Mehmanxananın girişində Rəsul Həməzətov zarafatla
dedi:

- Məhəbbətin iki qütbünü biz bir yerdə gördük...
...Yadımdadır ki, gəncliyimdə qızların birinin gündəliyi-
ində belə sözlər oxumuşdum: “Əgər sevən kişinin sənə qarşı
marağı tədricən azalırsa, unutma – bunda sənəin də təqsirin
var!”

Əsl qadın olmaq – böyük bir incəsənətdir. Təkcə in-
cəsənət yox, həm də adi gözəl görünməyən, ucu-bucağı
bilinməyən bütöv bir elmdir. Ərinin sevincini və kədərini,
qələbələrini və məğlubiyyətini onunla bölüşməkdən başqa
hər bir qadının əlavə öhdəlikləri də var ki, bunları o, yed-
dinci hissi ilə müəyyənləşdirməlidir. Bunlar hansılardır?
Sevmək çox gözəldir, amma sevilmək də vacibdir. Hörmət
etməkdən başqa həm də hörmət qazanmaq lazımdır. Tez-tez
eşitmək olar ki, qadınlar bir-birilərinə şikayət edirlər: “Mən
onu dünyalar qədər sevirəm. O mənə niyə eyni hisslərlə
yanaşmır?”

Qadın kimi doğulmuşsan – şükür elə. Çünki sən kişidən
öz incəliyinlə, hisslərinin, duyğularının dərinliyi ilə, bağışla-
maq bacarığınla və nəhayət zəifliyinlə fərqlənirsən. Kişilər
yazılmamış, amma əməl edilməsi vacib olan kişilik qanun-
ları ilə yaşayırlar – qadına yol vermək, kömək etmək və
onu qorumaq. Buna görə də sən qadın kimi təkcə gözəl
olmamalısan, həm də xalqın zamanın sınaqlarından
keçən mənəvi zənginliyini, adət-ənənəsini, tarixini, əsrlərin
müddətliyini özündə daşmalısan. Sənəin yerləşin, duruşun,
gülüşün, yumor hissini, sevincin və kədərin, geyim tərzin,
yaxın adamlarla münasibətlərin, hətta qəzəbin də kökü qa-
dının milli davranış mədəniyyətindən qidalanan gözəlliyi
və incəliyi qabartmalıdır. Kişinin diqqətini, hörmətini və
məhəbbətini saxlamaq üçün sən daim axtarışda olmalısan.
Spüzün həqiqi mənasında qadın səviyyəsinə qalxmaq sən
dərəcə çatındır. Bi yol çox mürəkkəbdir, amma, ona alter-
nativ yoxdur. Sənəin hər bir hərəkətin görünür və nəticəsi

olur. Məgər gözəl geyinsə də, müxtəlif bər-bəzəklər taxsa da özündə əsl qadın keyfiyyətləri yaratmağa çalışmayanlar azdır? Qadınlar arasında “dildən pərgar” olan, yalnız başqaları barədə qeybət etməyi xoşlayanlar da var.

Amma, Allaha şükürlər olsun ki, əsl qadınlar da az deyil. Təəssük ki, onlar da çox vaxt zər qədrini bilməyənlərə qismət olur...

Mənimlə söhbət zamanı bir dəfə Yevgeni Yevtuşenko dedi:

-Muxtar, mənə qadınlar məhəbbətdə biz kişilərdən daha üstüdürlər. Allah göstərməsin, birdən kimisə haqiqətən sevsələr, elə bil ki, dünyanın axırıdır. Dünyanın altı üstünə çevrilə - bunların xəbəri olmaz.

AYTMATOV. Hə, dünyanın axırı, ya da... yeni dünyanın doğulması. Mən Yevtuşenko ilə razıyam.

SAXANOV. Öz şeirimlə deyilənləri təsdiqləyim:

...”Bu da son.

...”Всему конец.

Güclü külək

Ümidi kökündən çıxarıb atdı qara zülmətə.

Qorxudan özümü itirib

İnsanların gülünc yeri olmayacam”, -

Tranzey düşünürdü belə.

O, sərt qanunlara görə

Özünü öldürməliydi.

Neronun zamanəsində

Tale yaman dəyişkəndi

Budur, xəncər –

Parıltısı ilə cəlb edər,

Sanki deyər:

“Hə, dostum axır ki, tale
Bu gün birləşdirdi bizi..”

Ətrafdasa –

Pəncərənin arxasında, kandarda –

Camaat yığılır

Sanki deyirlər:

“Roma qanunu naminə

Sən özünü öldürməlisən!

Neron qanunu müqəddəsdir”.

Divarlar boz,

Həyat ölümlə çarpışır

Əli qalxmır

Xəncərin dəstəsin tuta...

Həyat elə istidir ki, şirindir ki,

Onun incə ağuşunda elə sıxıb ki...

Guya elə indi, bu an gül açacaq...

Qorxu isə at oynadır,

Ləyaqəti alçaldaraq.

Elə bu an ağ paltarda

Arriya içəri girdi. Necə də o qamətlidir!

Gözlərindən işıq gəlir...

Tranzeyə belə dedi:

-Səni tanrı kişi yaradıb,

Bol sərvət, xoşbəxtlik verib.

Amma, indi vaxtdır –

Nəyin varsa, vidalaş sən.

Qorxaqlıq sənə yaraşmaz.

İndiyədək daşdığıın

Kişi adını qorusan

Nədən qorxursan?

Ayl, əzizim.

Rüsvaqqılıq və rixşənd ölümdən pisdir.

İnan ki, ölüm o qədər pis deyil.

Götür xəncəri.
Əlin əsməsin.
Smaqlar olmadan
Ruhun qüvvəsi hardan bilinər.
Məyər xoşbəxtlik
Özü gəlirsə,
Gedərkən bizi xəbərdar edir?
Bu sənin son qəhrəmanlığın.
Hə, ardınca gəl təkrar elə...
Bir!..
Sevgi dolu gözlərini
Tranzeydən çəkmədən,
Üzündəki təbəssümü itmədən
Arriya xəncəri döşünə sancdı...
Bax beləcə qorxu, şübhəni
Özlərindən birgə uzaq edərək
Bir-birinin əlindən tutub
İki nəfər birdəfəlik uyudu.
Hətta qorxaq bir ürəyi
Rəzillikdən qoruyan
O uca sevgiyə min alqış olsun!

AYTMATOV. Stendal belə bir fikir söyləyib: “Öz məhəbbəti uğrunda mübarizə aparan qadın igidliyindən daha əzəmətli nə var?!” Sənin şeirində düz deyilir ki, ruhun ucalığı tərifi ehtiyac duymur...

...Məhəbbətə bizim hər birimiz onun barəsindəki təsəvvürlərimiz və dünyagörüşümüzdən asılı olaraq yanaşıırıq. Amma, insan elə qurulub ki, öləri vurğunluğu və təsadüfi ehtirasları çox vaxt əsl Sevgi ilə səhv salır. Əsl sevgi isə - əzablı bir şeydir.

Çox nadir hallarda zəngin daxili aləmləri olan sağlam düşüncəli insanlar bir-birini taparaq qovuşur. Mən istəyirəm dünyanın “Məhəbbət ensiklopediyası”nın yaradıl-

masını təklif edim. Bu ensiklopediyaya məhəbbətin səbəb olduğu maraqlı hadisələr, qəhrəmanlıqlar və gözəl insani keyfiyyətlər salına bilərdi.

ŞAXANOV. İnsanlar ona görə bədbəxt deyillər ki, axmaqdırlar.

AYTMATOV. Sənin diqqətini iki-üç əhvalata yönəltmək istəyirəm. Mən bunları uşaq vaxtı oxumuşam, amma indiyə kimi yaxşı yadımdadır. Böyük mütəfəkkir Yeremiya Bentamın məhəbbəti və sədaqəti barədə hekayət özü özlüyündə bir poemadır. Gəncliyində o, bir qızı sevdi, ona evlənmək təklif edir və rədd cavabı alır. İllər ötür. Bentam öz sevdiiyi qızı sevməkdə davam edir və evlənmir. Altmış yaşında o, sevdiiyi qadına məktub yazaraq, ona qarşı olan hissələrinin ölmədiyini bildirir. Amma, yenə də rədd edilir.

Deyirlər söhbət hər dəfə sevgidən düşəndə Bentam bu barədə həyacansız və gözləri yaşarmadan danışa bilməzmiş.

Səksən yaşında ikən o, sevgilisinə son vida məktubunu yazır: “Mən hələ sağam, canım mənim. On altı yaşında sənə ilk dəfə gül bağışlayarkən keçirdiyim hisslər bu gün də qəlbimdə alovlanmaqda davam edir. Mən səni sevirəm və taleyimə minnətdaram ki, mənə belə sevgi bəxş edib. Əlvida!”

Məşhur ingilis sərkərdəsi, hersoq Vellington da gözəl, amma eyni zamanda kədərli sevgi yaşayıb. Çox əsil-nəcabətli insanların nail olmaq istədikləri gözəl Katerina yalnız hersoqun sevgisinə müsbət cavab verir. Onlar xoşbəxt günlər keçirir və bir-birilərini əbədi olaraq sevcəklərinə and içirlər. Amma, Katerinanın atası lord Lonqford bu nigahın əleyhinə çıxır. Vellingtonu hərbi işlərlə əlaqədar Hindistana göndərirlər. Gözəl Katerina öz sevgilisini gözləyir. Doqquz ildən sonra qayıdan ser Vellington, gecə-gündüz arzuladığı öz Katerinasını tanıya bilmir. Katerina hönkürə-hönkürə

nəhayət ki, nə vaxtsa çox gözəl olan üzündən örpəyi qaldırmağa razılıq verir. Su çiçəyi onun üzünü eybəcər hala salıbmış. Amma, bu Vellinqtonu fikrindən daşındırmır. O, dəbdəbəli bir toy edərək sevgilisi ilə xoşbəxt yaşayır.

ŞAXANOV. İnsanlar müxtəlif dillərdə danışırlar, amma, hamı eyni dildə kədərlənir, sevinir, sevir – bu qəlbin dilidir. Səhv etməməsə Amazonka sahillərində yaşayan bir qəbilədə üz-üzə oturub yemək yemək böyük ədəbsizlik hesab edilir. Qalan başqa məsələlərdə heç bir qadağa yoxdur. Bəlkə seksual inqilab ideoloqları bu ideyanı elə amazon qəbiləsindən oğurlayıblar? Hər nədirsə, insan həyatından mənəviyyat və utancaqlıq hissini yox etməyə çalışmaq – zamanəmizin ən böyük günahlarındanandır.

İndi araşdırmaçılar iki əks fikir söyləyirlər. Bəziləri böyük məhəbbət zamanəsinin çoxdan keçmişdə qaldığını və qayıtmayacağını deyir, digərləri isə gələcəyə nikbin baxır və bildirirlər ki, insan tezliklə yenidən öz qüdrətinin əsas mənəbəyini - Sevgini tapacaq...

AYTMATOV. “Dostluq itən yerdə cəmiyyət də pozulur, sevgi itən yerdə isə gələcək nəsillər azab çəkir”, - Məhəmməd peyğəmbər belə deyib. Dahiyanə sözlərdir!..

...Bizim aramızca bu dünyaya yeni, uçmağa qadir bir nəsil gələcək ki, öz gəmilərinin burnunu Həyat adlı dənizin coşub-çağlayan dalğalarına qarşı çevirəcək. Allah eləsin, bizə keçilməz qədər uca görünən qayalar onlar üçün alçaq olsun, qoy onların gəmisini şübhə və təlaş dumanında saylara, sualtı qayalara dəyməsin, qoy bizim doğrulmayan ümidlərimiz onların həyatında rallaşsın!”

İndi isə diqqətinizi Elmirada qalan və nə vaxtsa Aytmatovun Bübüsaraya yazdığı iki məktuba yönəltmək istəyirəm. Mən onları olduğu kimi dərc etməyi özümə borc bildim:

**Бүкөн, татынам, карачы,
кандай сонун болуп турасың
бул сүрөттө!*

*Кайта-кайта карап
сагынып жатам.*

*Мəнə nəqədər çətin olsa da,
yənə taleyimə minnətdaram ki,
mənə sənə olan sevgimi bəxş edib.
Həyatın mənə ən böyük hədiyyəsi
– sənə olan daimi sevgindir.
Buna görə də mən ona, həyatıma
təşəkkür edirəm.*

*Bəs sən? Sən isə o qədər də
yox...*

** Buken, əzizim, bax gör bu
şəkildə sən necə gözəlsən!*

Yorulmadan ona baxıb, yənə sənin üçün darıxıram.

Бүкөн, таткнам, карогм,
Кандай сонуну болду буралы,
бул суратта!

Кайта-кайта карап сөггөнөм тагын
К кан бн мене не было гытало, =
бсе редисо благодарю сурду, 2-го
она кошала мене любово к
себе. Самое главное, чем
недрина моя жизнь - это
неограниченна любово к себе. И з
это я благодарен ей, жизни.
Аги! Аги не огені...

З. Аманжол

*Бүкөн асылтайым!

Сүйүүгө айла жок экен – сенден бир барак жооп албасам да, мына: дагы өзүм жазып жатам. Ушуну ойлоп, кээде сенин сүйлөм деп айткандарыңа ишенбей да кетем. Мейлин, өзүң бил, бирок менин ушунум – ушул, сенден бир кадам да бура тартып кете албайм. Менин тагдырым ушул экен, мен ага абдан раазымын.

Өзім мөнім, мөн сөнін янана гөлөсөйүм, сәни гөрөсөйүм гүнү сәбирсизликлө гөзлөйирәм. Мөн сөнін хаққанда чөх дүшүнүрәм, даим дүшүнүрәм вә дүшүнмәкдән йорулмурам. Сән мөнім үчүн һәйатин өзү kimi түкәнмәз, sonsuz bir duyğusan. Бу, сәни һәр zaman, әsrlər boyu sevəcəyimin ilk nişanәsidir.

Бу сүр sonsuzluğa qədər sevilә bilән vә adamın sevmәkdән doymadığı qadınlara чөх аз rast гәlinir, o da yalnız ән xoşbәt insanlara nәsib olur. Bax мән һәмин xoşbәxtәm ki, әsl sevgini duya bilmişәм. Buna гөрә дә мән сәнин сағалмаğın үчүн Allaha yalvarıram. Әгәр сән сағлам, nikbin olarsansa vә мәни sevәrsәnsә, мөнім үчүн bundan yaxşı һеç нә ola bilmәз. Тәки сән сағлам ol, çün ki, һәр şey bir тәрәфә, biz сәнинлә bir yerdә һәлә 50-60 il дә yaşamalıyıq. Yalnız onda мән һесаb edәрәм ki, әsl dolğun ömür yaşamışәм.

Rejim riayәt elә, сағалмақ үчүн һәр şey et. Bununla сән һәм дә мөнім, bizim ümumi xoşbәxtliyimiz үчүн çalısmış olarsan.

Tezlikлә гөрүшәnәdәk, Bukentay. Hәmişәki kimi Ç.A., мән bunu үчүн necә дә darıxmışәм.

Өзім, sevimlim, misli-bәrabәri olmayanım мөнім.

Buken, uncim mənim!

Сүңүзүб айна ток экен - сөздөн бир баган
тоон анбасам да, мени: даңк оңчо маңын
жаган. Уңуңу айман, кәтгә сенин
сүбәң деп айткан дараңга мәнбәң да
кәбәң. Мәнбәң, оңуң, сөн, сүбәң мәнбәң
уңуңуңи - уңуң, сөздөн бир каган да
бура даңкын кәтгә анбасам. Мәнбәң даңкың
уңуңу экен, мон ага анбасам ~~араңдым~~.

➢ Рағанз маң, я мансуу гәт үнү, кәтгә
уңуңу к сөбә, маңа уңуңу сөбә. Я оған
уңуңу маңа о сөбә, маңа маңа маңа маңа
не уңуңу маңа маңа. Маңа маңа маңа маңа
үгә-үгә маңа маңа маңа, маңа маңа маңа
маңа маңа маңа маңа. Маңа маңа маңа маңа
маңа маңа маңа маңа. Маңа маңа маңа маңа.
А маңа маңа маңа, маңа маңа маңа маңа.

* *Buken, uncim mənim!*

Görürəm ki, məhəbbət heç nəyə baxmur və bu da deyilənin təsdiqi: yenə sənə məktub yazıram, baxmayaraq ki, səndən heç bir xəbər, heç olmasa adi bir kağız da almamışam. Bu barədə düşündə bəzən sənin məni sevdiyin barədə dediyin sözlərin səmimiyyətinə də şübhə etməyə başlayıram.

Qoy lap belə olsun – sənin öz işindir, amma vəziyyətim də çıxılmazdır və mən buna məhkumam ki, üzümü çevirib gedə bilmərəm və sənə tərک edə bilmərəm! Görünür mənim taleyim belədir və buna görə mən ona sonsuzluğa qədər minnatdaram.

Bir dəfə Qırğızıstan akademik opera və balet teatrında mənimlə və Çingiz Torekuloviçlə görüş təşkil edilmişdi. Siyasət, ədəbiyyat, incəsənət, elm barədə, “Uçuğun üzərində ovçu fəryadı” haqqında, həmçinin şəxsi həyatımızla bağlı suallar verilirdi. Bübüsara barədə Aytmatova iki sual verildi... Görüşün sonunda teatrın artistləri konsert verdilər. Biz onunla birinci sırada oturmuşduq.

“Muxtar, - bir qədər sonra Aytmatov dedi, - bu teatra gələndə və səhnəyə baxanda mənə elə gəlir ki, bu dəqiqə səhnənin ya sağ, ya da sol küncündən qəmli, kədərli ifadə ilə rəqs edən Bübüsara çıxacaq.

İşə bir bax. Neçə il keçib...

Əgər bütün gündəlik görüşləri, camaatla ünsiyyəti hesaba alsaq, onda mən minlərlə, on minlərlə, hətta yüzminlərlə qadınlarla görüşüb danışmışam, bəziləri ilə hətta səmimi söhbət də etmişəm (onların arasında mənim yaradıcılığımın vürğunları da olub). Amma, onlardan biri də, nə gülüşü, nə təbəssümü, nə kədəri ilə mənim şüurumda Bübüsara qədər təəssürat yarada bilməyib.

Haqiqi sevgini itirməkdən dəhşətli əzab yoxdur. Amma, Bübüsara bu günə qədər məni mənəvi əzablardan əsl həzz almağı öyrədir”.

Ona baxanda gözlərimdə yaş gördüm. Mən də kədərlənmişdim və həyacanlı idim... Mənim cüzi də olsa şübhəm qalmadı ki, o, bu dünyada milyonların, hətta milyardların həsrində olduğu əsl sevginin Everestinə qalxa bilən şəxsdir...

HƏQİQƏT VƏ MANQURTLAŞDIRMANIN SİRLƏRİ

*(Manqurtlaşdırma siyasətində Rusiya, Çin
və dünyadakı başqa istiqamətlər və ya
Allah öz millətini, dilini satanları,
onlara biganə yaşayanları cəzalandıracaq)*

2007-ci ildə Çingiz Aytmatovla mənim Türkiyənin televiziya tamaşaçıları ilə canlı efirdə ikinci görüşümüz oldu. Aparıcı Rusiya dövlətinin ərazisində yaşayan əzsaylı xalqların, xüsusən də türkdilli xalqların problemləri, hakimiyyətin buna göz yumması və hətta gizli razılığı ilə onların mənəvi dəyərlərinə, dillərinə xələl gətirilməsi barədə danışmağı və BMT-nin, YUNESKO-nun bu sahədəki səhvlərini konkret misallarla sadalamağı xahiş etdi.

Mən əmin oldum ki, aparıcı əzsaylı türk xalqlarının bu günkü problemləri barədə çoxlu informasiyaya malikdir. Buna görə də cavabımı müasir dövrün mənəvi problemlərinə həsr olunmuş “Öz dilində danışmamağın, düşünməməyin fəsadları və kosmopolit axınıla qarşısı alınmış taleyi” traktatım əsasında qurdum. Bu problemi oxucunun tam və hərtərəfli anlaması üçün traktatın məzmununu barədə daha ətraflı danışmağı özümə borc bilirəm.

Onlarla səhifədə xülasə edilmiş bu acı həqiqəti təkcə şovinizm məngənəsində sıxılan əzsaylı xalqlar yox, həm də rus, çin, ingilis millətinin nümayəndələri bilməlidirlər. Mən tam əminəm ki, onların arasında humanist ideyalardan ilham alanlar da var və onlar bizimlə bərabər düşünəcək və kədərlənəcəklər.

Məcburi dönüş:

KOSMOPOLİTİZMİN METAMORFOZASI

“Kosmopolit” sözünün mənasını araşdırsaq, görürük ki, bu “dünya vətəndaşı” deməkdir. Düzdür, bu gün kosmopolitlər bir şeyi anlamırlar ki, bütün həyatı proseslər kökdən qidalanma əsasında bış verir. Heç olmasa bircə ağac və ya başqa bitkinin adını çəkmək olarmı ki, kökü olmadan böyüsün və çiçəkləsin? Xeyr. Ən azından ona görə ki, indiyə kimi hələ heç kəs möhkəm əsasları olan dünya quruluşunu və həyatın çox sərt qanunlarını dəyişə bilməyib. Buna görə insan da görünməyən köklər vasitəsilə öz keçmiş və əcdadlarına bağlanmış. Kosmopolitlərin əksəriyyəti isə öz milləti, dili, mənəvi dəyərlərinə biganə yanaşır, onların öyrənilməsinə çox vaxt sərf etmək istəmir, bir göz qırpımında və əziyyət çəkmədən dünya vətəndaşı olmağı arzulayır. **Onların hər biri lazım gələrsə istənilən dili bir-iki aya öyrənə bilər.** Öz doğma dillərini öyrənmək üçün isə bu insanların nə istəyi, nə də həvəsi çatır. Həm də onlar bir faktı çox gözəl bilirirlər ki, hakimiyyətin sükanı arxasında olan qaxaxların qaxax dilini inkişaf etdirmək üçün ürəkləri getmir. Onlar istənilən başqa bir dili daha tez öyrənə bilərlər, nəinki öz doğma dillərini. Tacik xalqının belə bir müdrik deyimini var: “Öz dilini bilməyəndən sonra, yüz dili öyrənməyin nə faydası?”

Adəm və Həvvadan bu günümüzdə kimi insana işgəncə verməyin, onu alçaltmağın yüzdən çox növü icad olunub və tətbiq edilib. Bunların arasında insanı başqasına iradəsinə tabe etdirmək, onu qula çevirmək üçün onun özünüdərk etmə duyğusunun məhv edilməsi də var. Anıma, cunqarlar tərəfindən icad edilən və manqurtlaşdırma adlanan metodla heç bir işgəncə növü müqayisə də edilə bilməz. Orta Asiyada xüsusi ustalıqla tətbiq edilən bu metod insanı yaddaşdan elə məhrum edir ki, bədbəxt hətta öz doğma anasını belə tanıya bilmir. Afrikanın quldarları cunqarlardan geri qalmırdılar. Onların üsul-

ları belə idi. İki diş balığın belindəki zəhərli üzgəcləri kəsərək gizlicə qurban seçilən adamın yeməyinə atırlar. Bir müddət sonra həmin adamın nəfəsi kəsilir, rəngi göyərir və o dünyasını dəyişir. Təbii ki, mərhumun yaxınları onu torpağa tapşırır və yasını saxlayırlar. Üç-dörd gündən sonra isə onu zəhərləyənlər gecə qaranlıqda qəbri qazıb meyidi çıxarı və tərkibi yalnız özlərinə bəlli olan dava-dərmanla onu dirildirlər. Amma, yeni dirilənin bütün bədən üzvləri yerində olsa da, beyninin bir hissəsi artıq ölüb. O, hansı xalqa mənsub olduğunu, əcdadlarının, valideynlərinin kim olduğunu, hətta öz adını da bilmir. Eyni zamanda bu məxluq istənilən işi görməyə, bütün əmrlərə sözsüz tabe olmağa hazırdır. O, müti qula, zombiyə çevrilib. Buna baxmayaraq zombiləşdirmə prosesi nə qədər dəhşətli və mürəkkəb olsa da, insana yaşatdığı dözülməz əzablar baxımından manqurtlaşdırma ilə müqayisə edilə bilməz.

Çingiz Aytmatov özünün "Gün var əsrə bərabər" romanında aydın göstərir ki, müasir dövrümüzdə manqurtlaşdırma yeni formalarda daha dağıdıcı xarakter almağa başlayıb. Əgər Aytmatov bu əsərdən başqa əsər yazmasaydı belə, təkcə "Gün var əsrə bərabər"-lə dünya ədəbiyyatının unikal klassiklərindən biri olaraq qalardı.

Aytmatov bizim 1996-cı ildə yazdığımız və mənəvi-fəlsəfi, tarixi-marifləndirici və məhəbbət əfsanələrindən ibarət "Uçurum üzərində ovçu fəryadı" (Əsrin sonunda etiraf) adlı esselər kitabımızda haqqında danışılan məsələ barədə belə deyir:

"Gün var əsrə bərabər" romanını yazmamışdan əvvəl manqurtluq mövzusu çox diqqətlə öyrəndim. Uşaqlıqda dəfələrlə eşitmişdim ki, sözü gec anlayanlara "sən manqurtsan?" deyər müraciət edirdilər. Onlar insanın manqurta necə çevrildiyini bilməsələr də bi sözlün necə dəhşətli ağır yükə malik olduğunu hiss edirdilər.

Təxminən altmışıncı illərdə mən məşhur Sayakbay Karalayevdən "manqurt" və "şirə" (dəvə hörgücündən təzə soyulmuş dəri) sözlərinin mənasını soruşmuşdum. Onda hörmətli ağısaqqal uzun düşüncələrdən sonra danışımağa başladı:

"...Əvvəlcə əsirin başındakı tükləri təmiz qırxırlar, təzə kəsilmiş inəyin və ya dəvənin güvəncinin dərisini tarıma çəkilməmiş formada bədbəxtin başına keçirirlər. Buna qırğızlar "şirə" deyirdilər. Aşılınmış xam göndən qaytanlar kəsib "şirə"-nin ətrafına bağlayırdılar. Sonra bu qaytanları gigahın yanında bərk sıxıb bağlayırdılar. Əli-ayağı bağlanmış binəvanı qızmar günəşin altına atırdılar. Əsir bu zaman ikiqat əzab çəkir. Əvvəlcə dəri istidə quruyaraq sıxılır və başı sıxaraq az qala kəlləni çatladır, sonra isə uzanan saçlar quru, bərkimiş dərinə deşə bilmədiyi üçün içəriyə doğru büyüməyə başlayır və sanki iynə ilə başın dərisini deşir, kəllənin içinə yeriyir. Bununla da bütün düşünmə qabiliyyətini, yaddaşı məhv edir. Bədbəxt bir həftə və ya on günə manqurta çevrilir. Əgər ölsə - demək zülmədən qurtulur. Sağ qalsa - adını, nəslini-kökünü, keçmişini unudur və sahibinin bütün əmrlərinə müntəzir dilsiz-ağızsız işçi qüvvəsinə çevrilir... İnsanlar o qədər yaramazlıqlar kəşf ediblər ki, lap dəhşətə gəlirsən. Amma, bu bəlaya bərabər heç nə yoxdur".

Bəs bizim dövrümüzdə manqurtluq var? Məncə manqurtluğun ən yüksək həddinə elə indi nail olunub. Müasir manqurtluq kollektiv manqurtluğa çevrilib. Aytmatov qlobal nəticələrə səbəb olan bu faciə barədə yazır:

"Totalitar sistem öz dövründə bütün cəmiyyətə, həmçinin sənə, mənə - bizim şüurumuza, aqlımıza,

təfəkkürümüzə bir növ ideoloji “şirə” formasında ümumi bir şablon geyindirib. Bu, rejimə tabe etmə və hamını noxtalamaq məqsədilə həyata keçirilirdi...”

“Manqurt” sözü Rusiya elmlər akademiyası dilçilik araşdırmaları İnstitutu tərəfindən nəşr edilən “Böyük rus dili izahlı lüğəti”-ndə (*Sankt-Peterburq: Norint, 1998*) belə izah olunur:

“MANQURT, - a; m. Publis. Keçmiş unudan, milli ənənələrdən, adətlərdən imtina edən, mənəvi dəyərləri, oriyentirləri itirən insan, Ç. Aytmatovun “Buran yarım-dəzğahı” romanından.

MANQURTLUQ, - a; m. Publis. Tarixi, varislik əlaqələrinin unudulması, mənəvi oriyentirlərin itirilməsi”.

Mənə göndərilən və Qazaxıstan mətbuatında yayılan əqç məktubda Qırğızıstanın xalq şairi Suyunbay Eraliyev “müasir manqurtlar barədə” yazır:

“Qardaşım Muxtar, sənin böyük dostun Çingiz Aytmatov əsrlər boyu təbii edilən, yaddaşı, ağılı, şüuru məhv edən, doğma ananı unutmağa vadar edən manqurtlaşdırma məfhumunu dünyə ədəbiyyatına gətirib. O, bu üsulu ürəkəğridən rənglərlə təsvir edib. Hazırda geneoloji və mənəvi-fizioloji mutasiyalara məruz qalmış, simasızlaşdırma qazanından yenidən çıxmış, milli özünüdərk hissindən məhrum olan yeni manqurtlar məgər qazaxların və qırğızların bütün hakimiyyət strukturlarına zəbt etməyiblərimi? Əgər hesab etsək ki, millətin anası onun dilidir, onda bu anaya ikrahla baxanlar, istənilən vaxt ona daş atmağa da

hazır olanlar (onların sayı artmaqda davam edir) qırğızların və qazaxların ümumi bəlasıdır. Aytmatovun təsvir etdiyi manqurtlar düşünmə qabiliyyəti və yaddaşdan bərdəfəlik məhrum olublarsa, müasir manqurtlar əksinə, savadlıdır, elm və texnikanın, dünya mədəniyyətinin son nailiyyətlərindən yararlanırlar, amma təbii qanunlarına zidd olaraq öz analarını – doğma dillərini və millətlərini ikrahla inkar edirlər. Yalnız hakimiyyətin tapşırığı ilə hərəkətə keçən bu qrup, bizim xalqlarımız üçün qədim manqurtlardan daha təhlükəlidir...”

Bişkekdə həmin Suyunbay Eraliyevin 85 iliyinə həsr edilmiş yubiley mərasimində bir neçə əsr ərzində Rusiyaya məxsus olan altay xalqının tanınmış şairi Brontay Bedyurov millətinin bu günkü dərdlərindən danışarkən belə dedi:

“Bu gün altay xalqı belə vəziyyətə çatıb ki, 75-80 faizi küçədə, işdə, hətta evdə öz uşaqları və nəvələri ilə də yalnız rus dilində danışır. Dilin itməsi, məlum olduğu kimi, millətin məhvinə aparır. Vaxtilə Sovet İttifaqında 93 millət necə yoxa çıxdısa, bir neçə ildən sonra altay xalqı da bir etnos kimi mövcudluğuna son qoyacaq”.

Təkcə azsaylı altay xalqı yox, 10 milyon qazax da uçurumun lap kənarında gəzirmiş kimi həyat və ölüm arasında var-gəl edir. Çar Rusiyası və sovet totalitar sisteminin yüzilliklərlə davam edən müstəmləkəçilik siyasəti nəticəsində biz elə bir vəziyyətə gəlmişik ki, deklarativ olaraq suveren dövlət hesab edilən Qazaxıstan ruhən Rusiyanın tabeliyində qalmağa davam edir. Milli və dil maraqları baxımından qazax xalqının gələcəyi dumanlıdır. Əgər üzərində məxfilik möhürü vurulmuş bir çox tarixi sənədlərə nəzər salsaq Rusiya dövlətinin başqa millətləri, o cümlədən qazaxları dilindən, dinindən məhrum edərkən

onları tədricən böyük rus xalqının bir parçasına çevirmək planları ilə bağlı çoxlu faktlar görmək olar.

Tarixdən bəllidir ki, böyük xalqlar daim azsaylı xalqları sıxışdırıblar. Bəlkə bu, çaylarda, dənizlərdə, okeanlarda böyük balıqların balacaları yeməsinə bənzəyən bir qanunauyğunluqdur? Bəs onda bu tərifli humanizm hardadır? Böyük və kiçik xalqların qarşılıqlı münasibətlərinin sivil meyarları hardadır?

Biz bəşəriyyətə A.Puşkin, L.Tolstoy, F.Dostoyevski, A.Qertsen və başqa dahiləri vermiş rus xalqına xüsusi hörmətlə yanaşırıq. Onların insan təbiətinin qorunması və müdafiəsi, millət və dil barədə humanist ideyaları indiyə kimi də yol göstəricisi kimi əldə rəhbər tutulur. Rus ruhunun, rus dilinin doğduğu dahi şəxsiyyət İvan Turqenev bizim bu gün müzakirə etdiyimiz problem barədə hələ XIX əsrdə yazırdı: “Kosmopolitizm – boş şeydir, kosmopolit – sıfırdır, sıfırdan da pisdir...” Sovet İttifaqı vaxtında isə Konstantin Paustovski belə yazırdı:

“Öz vətəninə qarşı həqiqi məhəbbət, öz dilinə qarşı məhəbbətsiz mümkün deyil.

Doğma dilinə biganə olan insan vəhşidir. O, öz mahiyyətinə görə ziyanvericidir, çünki, onun dilə qarşı biganəliyi xalqının keçmişi, bu günü və gələcəyinə olan tam biganəliyindən irəli gəlir”.

Bütün dövrlərdə böyük rus şəxsiyyətləri azsaylı xalqları, onların dilini, mədəniyyətini müdafiə ediblər, yəni əsl rusa xas olan mehriban qonşuluq münasibətlərini saxlayıblar.

*Yarımcıq dil – dil deyil,
Murdarlanmış bulaqdır.*

*Dil – bu xalqın özüdür,
Dil ölsə - xalq da ölər. –*

Sağ ikən rus ədəbiyyatının klassikinə çevrilmiş Yevgeni Yevtushenko belə hesab edirdi.

Təəssüf ki, son illər V.Jirinovski, A.Duqin kimilərin təzyiqi ilə Rusiya Federasiyası öz humanist kursundan yayınmağa başlayıb. Rusiya hökuməti referendum vasitəsi ilə milli muxtar dairələri “sayına görə rus əhalisi qat-qat çoxluq təşkil edən vilayətlərlə” birləşdirir. “Arqumentı i faktı” həftəliyinin 2006-cı il 15-ci sayında Tatyana Netroba və Vitali Tseplyayevin “Milli regionlar – biçəq altına?” adlı məqaləsində deyilir:

“Milli respublikaların ləğv edilməsi ideyası çoxdan ayrı-ayrı siyasətçilərin düşüncəsinə hakim kəsilmişdi. “Pioner” ölkədə 15 yoxsa 30 quberniya saxlamağı təklif edən V.Jirinovskidir. Və heç bir bolşekiksayağı “milli-ərazi bölgüsü”ndən söhbət gedə bilməz. “Rusiyanın yeni quruluşunu təsbit edən yeni konstitusiyaya qəbul etmək lazımdır, – öz şəfinin səsinə səs verərək Dövlət Dumasının liberal demokrat deputatı Aleksey Mitrofanov deyir. – Yoxsa biz 50 il dairələri, sonra isə yavaş-yavaş respublikaları yığışdıracağıq”.

Şübhəsiz ki, Rusiya dövlət Duması sədrinin müavini Vladimir Jirinovskinin 2003-cü il aprelin 18-də söylədiyi nitqi bu ölkədə azsaylı xalqlar üçün ölümcül olan belə qərarın qəbul edilməsinin səbəblərindən biridir:

“... “Milliyyəti” sözünü biz işlətmək istəmirik, gəlin onu ümumiyyətlə ləğv edək. Bizim bir Rusiya xalqımız, bir prezidentimiz var. Bütün milli regionları

ləğv edin, Başkiriya yoxdur, Tataristan yoxdur, Yakutiya yoxdur, Dağıstan, Çeçenistan və s... Bir Rusiya respublikası var, bir dövlət dili – rus dili var və bir prezident Kremlə...”

Əlbəttə, elə məsələlər var ki, humanistlik mövqeyindən yanaşsaq onların müzakirəyə çıxarılması özü mənəviyyatsızlıqdır. Məsələn, “biz anamızı sevməyə borclu-yuqmu?” sualını referendum çıxarmaq olarmı? Məncə bu əsl mənəviyyatsızlıqdır. Çünki, öz anasını sevmək hamının borcudur. Burda kənardan təzyiqlə yolverilməzdir. Dil isə bizim millətimizin anasıdır.

Yeri gəlmişkən, əgər altay xalqının ruslaşdırılmış 75-80 faizi arasında “Sizə doğma diliniz lazımdır, ya yox?” sualı ilə referendum keçirilsə iştirakçıların 65-70 faizi bir qayda olaraq “yox, lazım deyil” cavabını verir. Uzun illər boyunca milli özünüdərk hissənin məhv edilməsinə yönəlmiş dövlət siyasəti altında əzələn, özünü məhv etmə istiqamətində irəliləyən kiçik xalqların gücsüzlüyündən istifadə etmək humanizm prinsiplərinə qətiyyənlə uyğun deyil.

Şəxsən mənim rus dilinin dünya səviyyəsində yayılması istiqamətindəki söylərinə görə Putinə böyük rəğbət var. Milli maraqlar baxımından o, doğma dilinə dəstək göstərməyə cəhd edir ki, bu da nə bizim prezidentimizdə, nə də baş nazirimizdə yoxdur. Yalnız bu təəssüfləndirir ki, onun təbəələri olan, zərən kəmpolitizmin təsiri altına düşən əzsaylı xalqlara o, yüksək humanistlik mövqeyindən yanaşmır və Jirinovski, Duqin kimilərin fikri ilə oturub durur.

15 il əvvəl biz Çingiz Aytmatovla “Sokrat haqqında xatirələr gecəsi və ya axmağın dərisi üzərində məhkəmə”-dramını yazmışdıq. Bu dramın bir çox ölkələrin teatrlarında səhnələşdirilən birinci hissəsi bu günkü türklərin

uzaq əcdadlarından olan hunların əzəmətli vaxtlarında hadisələr üzərində qurulub. Hunlar Çində Xuanxe çayı ətrafındakı torpaqları istila edirlər. Darmadağın edilən çinlilərə gizli bir qərar qəbul edirlər. Onlar kişilərin qadınlara qarşı olan şəhəvət hissindən istifadə edərək 20-25 il ərzində hun ordusunu çin ordusuna çevirməyi planlaşdırırlar. Hər bir hun döyüşçüsünə gözəl bir çinli qız hədiyyə edilir. Belə səxavətliyyə çox sevinən, ehtiraslanan hunlar çin qızlarının gözəlliyinə aldanıb hamılıqla onlara evlənilirlər. Bir-iki ildən sonra elə bir hun olmur ki, evindən körpə səsi gəlməsin. Hətta, hun ordusunun başçısı Tanirkut da ən gözəl çinli qıza evlənərək çinliləşməyə məruz qalır və doğma hun dilində danışmağa utanmağa başlayır. O, yalnız çin dilinə tərif deyən döyüşçülərə yüksək vəzifələr paylayır.

Beləliklə çin müdrikliyi cəmi 22 ilə hun ordusuna qalib gəlir. Hunlar nəinki, çinliləşir, həm də Çin dövlətinə xidmət etməyə başlayırlar.

Hunluları belə kədərki sonluğa gətirən üç səbəb var idi.

Birinci səbəb – hunların bəyəndiyi və dünyaya onların sevimli övladını gətirən qadınlar çin qızları idi. İkinci – milli ünsiyyət mühitinin tam çinliləşdirilməsi. Üçüncü və ən əsas səbəb – hunların başçısı özü də doğma dilə əhəmiyyət verməyərək milli maraqları satır. Bu yolla müdrik çinlilər öz məğlubiyyətlərini tam qələbəyə çevirirlər.

Niyə bu gün Qazaxıstan hakimiyyəti istənilən vaxt öz millətinə qarşı çıxmağa hazırdır? Bunu necə izah etmək olar?

Burda Stalinin faciəvi kosmopolit taleyi bizim üçün misal ola bilər.

İ.V.Stalin gürcü xalqının nümayəndəsi olsa da, ağıl kəsəndən rus mühitində yaşamışdı. Rus təhsili alıb, rus dilində yazıb, yuxularını rus dilində görüb... Öz doğma xalqının dilinə isə ikrahla yanaşıb...

Stalinin oğlu Vasilij uşaq vaxtı bacısına deyirmiş: “Sən demə bizim atamız bir vaxtlar gürcü olub”. Svetlana Alliluyeva isə öz atası haqqında belə danışıq:

“Bircə gürcü də tanımıram ki, atam kimi öz milli cəhətlərini bu dərəcədə unutsun və rusa aid olan hər şeyə bu qədər güclü sevgisi olsun” (L. Taraxova, “Krem-lin girovları”. Moskva: AST-Press, 1988).

Vaxtilə V.İ. Lenin həddən artıq ruslaşmaya məruz qalmış, yəni Rusiya böyük dövlətçiliyi naminə öz millətinin maraqlarını qurban verməyə hazır olan insanlarda böyük təhlükə olduğunu deyirmiş. “Məlumdur ki, başqa xalqların ruslaşmış nümayəndələri əsl rus əhvalına yanaşma baxımından həmişə “ağrı çıxarırlar.” (V.İ. Lenin. Millətlər və ya “muxtariyyət”-lə bağlı məsələ barədə. Əsərlərinin tam külliyyatı, 45-ci cild, 356-cı səhifə).

Robert Taker isə özünün “Stalin. Hakimiyyətə doğru” kitabında “Milliyyətin dəyişdirilməsi” hissəsində onun haqqında belə deyir:

“...Cuqşvili bolşevizm vasitəsilə rus millətinə qarışır. Özünün inqilabçı, Leninin tərəfdarı və “əsl rus” fraksiyasının üzvü kimi qəbul edilməsinin arduca rus millətinə mənsubluq hissi də yaranır. Bəlkə də o, buna görə partiya təxəllüsü kimi özünə İvanoviç soyadını seçir və bu soyadla da Stokholmda (1906) və Londonda (1907) keçirilən partiya qurultaylarında iştirak edir (Onun London qurultayı barədə “Bakinskiy proletariy”-də dərc olunmuş qeydləri Koba İvanoviç imzası ilədir. İvanoviç – atanın adını bildirir və Rusiyada geniş yayılmış soyad-dır. Qeyd etmək lazımdır ki, o, rəsmi olaraq Vissarion İvanoviç Cuqşvili kimi göstərilirdi, çünki atasının adı

Vano idi). Özünə təxəllüs kimi Stalin soyadı (bu soyad-la da o məşhurlaşır) seçərkən Cuqşvili heç şübhəsiz ki, bu təxəllüsün poladdan olan insan təsəvvürü yaratması, Lenin soyadına oxşaması ilə yanaşı onun tam rus soyadı kimi səslənməsini də nəzərə almışdı.

...Cuqşvili sadəcə olaraq öz milli mənsubiyyətini kənara atmayıb, ondan qətiyyətlə imtina edib...”

Buna görə biz İ.V. Stalinin taleyini araşdırmağa qərar verdik. Özünü əsl rus ruhunun daşıyıcısı kimi göstərmək üçün o, çoxmillətli Sovet İttifaqının xalqlarının dillərinə və özünüdərk etmə hisslərinə saysız hesabsız zərbələr vurur. İlk növbədə isə öz xalqının düşməninə çevrilir. Stalinin hakimiyyəti illərində hər səkkiz gürcüdən biri güllələnmiş, həbs edilmiş və ya sürgün edilmişdi. O, öz doğma anasının dəfnində iştirak etməmiş, məzarına bir ovuc torpaq atmamış, oğul kimi son borcunu yerinə yetirməmişdi. “Bütün millətlərin atası” “vahid sovet xalqı olmalı və vahid dövlət dili – rus dili olmalıdır” kursunu bəyan etməsi əksər azsaylı xalqların taleyini müəyyənləşdirdi. Əlbəttə, onun bu ideyası sonralar “hamımız rus dilində danışmağı nə qədər tez öyrənsək, kommunizm də bir o qədər tez çatırıq” deyən Xruşov da inkişaf etdirdi.

Bu gün Qazaxıstanın geniş düzlərində stalin prinsipləri hökm sürür. Hakimiyyətdə olanların demək olar ki, hamısı Stalin kimi öz millətinin dilinə və ruhuna ikrahla yanaşır, bunu yazılmayan qanunun əsas prinsipi hesab edirlər. Milli ruhun və dilin bütün təəssübkeşləri Sovet İttifaqının hakim strukturlarında qəbul edilən və hətta suverenliyə nail olunduqdan sonra da qeyri millətçilərin (və ya nasional-nigillistlərin) birbaşa dəstəyi ilə təsir qüvvəsini saxlayan məxfi qanundan xəbərdar olmalıdırlar:

“On ədəd dəmir çəlləyin hər birinin içinə altı-yeddi ədəd (əgər çəlləklər böyükdürsə on ədəd) siçovul atıb bağlayır və həftələrlə yemləmirlər. Aclıqdan üzülmək həddinə çatan siçovullar bir-birilərini yeməyə başlayırlar. Onlardan hansısa ehtiyatı əldən verib mürgüləyən kimi yoldaşları onun üstünə cumub ülgüc kimi iti dişləri ilə yazığı parçalayır və hamılıqla yeyirlər. Yaşamaq uğrunda bu mübarizə uzun müddət davam edir. Nəticədə hər çəlləkdə yalnız bir qalib siçovul qalır. Bundan sonra psixoloji və fizioloji cəhətdən dəyişikliyin onları təhlükəli yırtıcıya çevirən, bütün başqa yemlərlə müqayisədə öz həmcinslərinin ətinə üstünlük verən bu qalibləri azadlığa buraxırlar. Beləliklə işgəncə çəlləyindən salamat çıxıb bilməmiş belə yırtıcı onlarla, yüzlərlə siçovulu məhv etməyə qadirdir.

Ziyanverici siçovulların populyasiyasının azaldılması üçün nə vaxtsa icad edilən bu metoddan Sovet İttifaqı dövründə başqa millətlərin ruslaşdırılması siyasətinin həyata keçirilməsində müvəffəqiyyətlə istifadə edilib. Məsələn, qazax, qırğız, özbək, tatar, ukraynalı, yakut, buryat, tacik, eston və başqa millətləri elə həmin millətdən olan, amma tam ruslaşaraq doğma dilində danışmağa utanan insanların əli ilə məhv edirdilər. Bu kosmopolitlər vasitəsilə bütün ölkənin ruslaşdırılması prosesi avtomatlaşdırılır. Necədir? Öz doğma mənəvi dəyərləri ilə yaşayan qazaxdilli bir yerə öz mədəniyyətini qəbul etməyən, xalqının mənəvi dəyərlərinə saymazana, ikrahla yanaşan insanlar rəis təyin edildirdi ki, onlar da mənəvi inkişafın bundan sonrakı istiqamətini müəyyən edirdilər. Bu Sovet İttifaqında ənənəyə, məxfi səviyyədə isə yazılmamış qanuna çevrilmişdi” (M.Ş. «1986-cı il dekabr epopeyası». Almatı, 2006).

Bu məkrlilik deyilmi?

Bizim qardaşımız Oljas Suleymenovun (onun geri çəkilmədiyi vaxtlar) 1978-ci ildə Daşkənddə Asiya və Afrika ölkələri Assosiasiyasının simpoziumundakı məruzəsində acı həqiqət dolu belə etiraflar var idi:

“Amerikalı sosioloqlar yaqın birinci olaraq diqqət yetirib və təsvir ediblər ki, marjinal insan asanlıqla kosmopolit dünyagörüşünə malik qeyri-sabit şəxsiyyətə çevrilir, onu öz xalqı, doğma mədəniyyəti, tarixi ənənələri ilə bağlayan hiss olmur. Buna görə də marjinal insan etnosun və onun mədəniyyətinin inkişafında heç bir müsbət rol oynaya bilməz”.

Parlamentin deputatı olarkən mən kosmopolit və marjinal kursa dövlət səviyyəsində qiymət verilməsini təklif etmişdim. Amma, prezident də, başqa rəhbər şəxslər də süməqlə məndən canlarını qurtarmağa üstünlük verdilər...

Məncə bundan sonra da qazax xalqı məhz öz içindən çıxanların – öz millətindən iyrenən və soydaşlarına qarşı çıxan, siçovulyemə virusuna yoluxmuş şələ qazaxlar və kosmopolitlərin zülmündən əziyyət çəkəcək. Allah eləsin ki, mən yanılıım. Amma, heç kim millətin başı üzərini alan bu təhlükəni dana bilməz.

Burkitbay Ayaqan, tarix elmləri doktoru: “1920-ci ildə amerikalı sosioloq R.Park yeni mühitə uyğunlaşmağa məcbur olan immiqrantların mədəniyyəti və düşüncə səviyyəsinin göstərilməsi üçün “marjinal şəxs” məfhumundan istifadə etmişdi. Belə marjinal qruplar öz əcdadlarının ruhundan ayrılaraq, köklərinin sosial-mədəni dəyərləri və anlayışlarından uzaqlaşaraq keçmişə hörmət hissini də itirməyə məhkumdurlar. Qeyd olunurdu ki, onların arzu və istəkləri utopik hissələrlə formalaşır. Bəzi marjinal qruplar siyasətə

qarışmasalar da, digərləri çox enerjili olaraq özlərini ən yaxşı tərəfdən dəqdim edə bilirdilər. Marjinalar arasında elələri də az deyildi ki, ölkənin əsas millətini müdafiə edərək əsl vətənpərvərə çevrilirdilər. Bu yolla korsikalı Napoleon Bonapart fransızların rəğbətini qazanır. Avstriyalı olmasına baxmayaraq Adolf Hitler alman nasistinə çevrilir. Gürcü kimi doğulan İosif Stalin isə əsl rusa dönə bilir. Bir çox başqa talelər də bunu sübut edir.

Rus filosofu Nikolay Berdyayev özünün "Rus kommunizminin mənbələri və mənası" əsərində bu barədə yazır:

"Nə qədər paradoksalsə səslənsə də, bolşevizm rus fəvqəldövlətçiliyinin, rus imperializminin üçüncü təzahürüdür: birinci təzahür Moskva çarlığı idi, ikinci təzahür isə Pyotr imperiyası. Bolşevizm güclü mərkəzləşdirilmiş dövlətin tərəfdarıdır... Və onlar idarəetmə üsullarına görə köhnə rus dövlətinə çox bənzəyən polis dövləti yaratdılar".

Hətta V.İ.Lenin də vaxtilə deyirdi ki: "Bəzi kommunistlərin üstünü yaxşı-yaxşı qaşısan altından böyük rusiya şovinisti çıxar".

Bir çox başqa xalqlar kimi qazaxlar da məhz bu amillə aldadılmışdılar: SSRİ formal olaraq çoxmillətli dövlət hesab edilsə də, əslində rus imperiyası, rusların dövləti olub. Gözləru dumanlanmayan qərb alimləri sovet ölkəsini "rus ölkəsi", "rus dövləti" adlandırır və bizi də rus hesab edirdilər...

İndi bizim ölkəmizdə 100 il, və ya heç olmasa 50 il bundan əvvəlki milli özünüdərk hisslərindən nəse qaldığını sübut etmək çox çətinidir. Bu günkü qazaxlar bir millət olaraq həm xarici görünüşü, həm şüuru və

təfəkkür, həm də danışıq tərzii ilə tam dəyişiblər. Buna görə də qazaxları təkcə varlı, kasıb və ortabablar kimi yox, həm də belə qruplara bölmək lazımdır: təmiz qazaxlar, yarımqazaxlar, manqurt qazaxlar, xaçpərəst (və ya baptist, krişnait və s.) qazaxlar, şəhərli qazaxlar, səhra qazaxları.

Niyə bizdə kosmopolit dünyagörüşü əsasında milli hissləri, milli adətləri, mədəniyyəti və vətənpərvərliyi ikinci dərəcəli hesab edən, hətta ümumiyyətlə rədd edənlərin, dilimizi və dinimizi, ənənələrimizi bilməyən, buna etinasız yanaşan niqilistlərin sayı artır? Onlar hələ bir üstəlik millətin və vətənin maraqlarının müdafiə edilməsini milli məhdudiyət hesab edirlər. Özlərini isə dünya sivilizasiyasının ən gözəl mədəniyyət nümunələri əsasında tərbiyə almış insanlar sayırlar..."

Keçən il bir maraqlı hadisə diqqətimi cəlb etdi:

"Almatı vilayətinin aullarından birində yaşayan rus ailəsinə qazax qonşusu bir kiçük bağışlayır. Bir neçə ildən sonra bu kiçük böyüyərək yekə itə çevrilir. Rus ailəsi təcili olaraq Rusiya şəhərlərindən birinə köçəndə isə iti onların evini almış qazaxa saxlayırlar. Balaca vaxtdan bizim rus qardaşlarımızın himayəsi altında olan, onların uşaqları ilə oynaya-oynaya böyüyən və rus danışığına öyrənən it bir müddət sonra rus sozləri üçün darıxmağa başlayır. Aulun mərkəzində quraşdırılmış reproduktordan hər gün müəyyən saatlarda rus dilində veriliş yayımlanır. İt hər gün bu veriliş başlamamış o yerə qaçaraq radioda rus nitqinə qulaq qasır. Ardınca qazax dilində veriliş başlayan kimi isə tez dönüb geriye qaçır. İtin bu davranışına aul camaatı məəttəl qalmışdı".

Bu hadisəni mən “Jalın” jurnalının redaksiyasında işləyən Şakizadə Suleymenovadan eşitmişəm. O deyir ki, bu hadisə eyni ilə bu cür Almatı vilayəti Keçen rayonu Julısay aulunda, Fəridə Kapezovanın evində baş verib. İndi isə məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışaq. Hətta kiçik vaxtlarından rus dilinin səs ahənginə öyrəşən, böyüdükcə səs və söz birləşmələrinin quruluşunu daha yaxşı yadda saxlayan it də rus dili üçün darıxmağa başlayır. Radionun yenidən qazax dilində verilişlərə keçməsi isə ona evə qayıtmaq üçün signal kimi təsir edir. Təbii ki, burda itdən inciməyə əsasımız yoxdur.

Nə vaxtsa Taylandın “Şriraça” zooparkının işçiləri mənə çox təhlükəli bir yırtıcı - benqal pələngi ilə adi donuzun bir yerdə saxlandığı qəfəsi göstərmişdilər. Onlar mehribancasına yanaşı uzanaraq bir-birlərinə dəyir və özlərindən razı halda dincəldirdilər. Zooparkın əməkdaşları və alimlər birgə eksperiment apardılar və nəticələr onları heyrətə gətirdi. Onlar donuz südünün tərkibində “sin.toksin” adlı maddə tapdılar. Bu maddə təhlükəli yırtıcılarda qorxu və təcavüz hissləri yaradan vəzilərin işini nizamlamaq qabiliyyətinə malikdir. Pələnglərə sistemli şəkildə donuz südü verilməsi orqanizmdə hüceyrələrin qıcıqlandırıcılarını öldürür və onlar dostu düşməndən ayıra bilməyən manqurtlara çevrilirlər. Belə assimilyasiyaya məruz qalmış dişi pələnglərə balaca donuz balaları gətirirdilər ki, onları əmizdirsin, və pələng də bu çuşqalara əsl ana nəvazişi ilə yanaşaraq heç bir aqressiya göstərməyib.

Rusiya alimləri isə sirk işçiləri ilə birlikdə yenicə doğulmuş pələng balasını qadının döş südü ilə yemləməyə başlayırlar. Bir neçə gün körpə pələng qadının qucağında yatır və onun döşünü əmir. Tədricən o, qadına elə öyrəşir ki, uzaqdan iyini hiss edir, olmayanda isə darıxır. Sonra-

dan bu pələng qamçının gücü ilə istənilən əmri yerinə yetirən köləyə, manqurta çevrilir.

Sirkın əməkdaşları bu metodla bir neçə pələng böyüdərək özlərinə uyğun əhliləşdirirlər. Öz təbii bacarıqlarından məhrum edilmiş, hazır yemə öyrənmiş, süst vəziyyətdə olan manqurt pələnglər təbii mühitdə yaşamaq qabiliyyətlərini itirərək köməkəz vəziyyətdə düşürlər. Belə pələnglərdən birini eksperiment üçün təbiətin qoynuna – meşəyə buraxırlar. Kolun arxasından birdən palaz qulaq dovşan çıxanda isə diksinərək qorxan pələng qaçmağa başlayır. Manqurtlaşdırılan yazıq heyvan bax bu dərəcədə dəyişilir!

Və əgər indi bu heyvanların taleyini öz millətinə qarşı etinasız olan, qazax dilinin iyirmi ildən çoxdur dövlət dili elan edilməsinə baxmayaraq öz doğma dilində danışmağa və düşünməyə utanan manqurtlaşmış qazaxlarla müqayisə etsək görürük ki, təkə heyvanı yox, insanı da özünün təbii mühitinə qaytarmaq necə çətinidir.

Məsələn, Yaponiyada doğma mədəniyyətin özünəməxsusluğunun, mənəvi gücünün uşağın canına hopması üçün onun 12 yaş tamam olmayana qədər yalnız öz doğma dilində tərbiyə edilməsi qanundur. Onların təsəvvürlərinə görə dil millətin anasıdır. Ananın xeyirxahlığı, mənəvi gücünü duymayan, onun böyüklüyünü dərk etməyən uşaqların gələcəyi təhlükəli hesab edilir.

Çox təəssüflər olsun ki, bizim təhsil və elm nazirliyi ətrafında möhkəmlənən, kosmopolitizm axınına düşüklərindən xəbəri olmayan bəzi yalançı alimlər belə sivil, öncül və inkişaf etmiş ölkə olan Yaponiyanın mənəvi təcrübəsindən yararlanmaq istəmirlər.

Müasir gənclik rus dilini də, ingilis dilini də, başqa dilləri də bilməlidir. Heç kim bunun əleyhinə deyil. Hətta bizim əcdadımız, qazax səhralarının dahisi Əbu Nəsr əl-Fəra-

bi də 76 dildə danışmış. Yaponiyanın təcrübəsindən çıxış etsək, uşaq yalnız 12 yaşından sonra, doğma dilini tam qavradıqdan sonra, öz söylərini başqa dillərin öyrənilməsinə yönəltməlidir.

Qazaxıstan hakimiyyəti bu “dillərin üçlük vəhdəti” ideyasını niyə ortaya atıb? Bununla o, qazax üçün birdən birə üç dili dövlət dili və doğma dil etmək istəyir. Çünki, hakimiyyətdə olan qazaxların 70-75 faizi öz doğma dilini bilmir və heç onu öyrənmək də istəmir. Heç kim də doğma dillərini bilmədiklərini onlara irad tuta bilməz. Çünki, şələ qazaxlar “dillərin üçlük vəhdəti”-ndən ikisini yaxşı bilirlər: ingilis və rus dillərini. Onlar tələm-tələsik bütün məktəbəqədər təhsil müəssisələrində “dillərin üçlük vəhdəti” programının tətbiqinə başlayıblar. Hələ sağ soldan ayıra bilməyən iki yaşlı uşaqların beyninə birdən birə üç dili necə “soxuşduracaqlar”? Bu, dünya pedaqoji elminin bütün prinsip və qanunauyğunluqlarına ziddir. Amma, hakimiyyət üçün öz maraqları daha üstündür.

Bir şeirimdə mən qazaxları dörd tipə bölmüşəm. Bu sinfi bölgüyə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır, çünki, bunun arxasında millətimizin ən əsas problemi gizlənilir.

Birinci tip – doğma dilimiz, adət-ənənəmiz, mənəvi dəyərlərimizə, tariximizə dərin kök buraxanlar, başqa sözlə əsl qazaxlar. Amma, hakimiyyət onları “xalq düşməni” kimi qəbul edir.

İkinci tip – yarı rus, yarı qazaxlar. Rus dilində təhsil alan, amma buna baxmayaraq öz xalqının keçmişi və müasir taleyi barədə təsəvvürü olanlar. Hakimiyyət tərəfdən millətə, dilə müsbət münasibət olsa və onlar doğma mənəviyyət mühitinə qayıtmağa hazırdırlar. Dövlət səviyyəsində müvafiq siyasət aparılmasa onlar ruslaşmaqda və deqradasiyaya uğramaqda davam edəcəklər.

Üçüncü tip – başdan ayağa kimi ruslaşanlar. Onlar üçün milli mənsubiyyətin, doğma dilin qara qəpik qədər dəyəri yoxdur. YSQ – yalnız sifətdən qazax. Təəssüf ki, onlar yalnız xaricən qazaxdırlar. Əsl rus insanı bizə dəfələrlə daha yaxındır, nəinki YSQ. Çünki, əsl ruslar öz milləti, öz dilinə böyük məhəbbətlə yanaşır. Əgər onlar şovinizm virusuna yoluxmayıblarsa, humanizm ideyaları ilə böyüyüblərsə, başqa xalqların dili, ənənəsi və digər dəyərlərini də səmimi hörmət hissi ilə yanaşacaqlar. Bizim kosmopolitlər isə qazax dilinə və öz millətlərinə nifrət edirlər. Vətəndaşlıq və mənəvi keyfiyyətlərin çətin sınağa çəkildiyi məqamlarda bu adamlar onlara tam inanan rus dostlarını da sata bilirlər. Çünki, onların varlıqlarının kökündə böyük satqınlıq – doğma xalqı, doğma dili - deməli həm də anasına qarşı satqınlıq var.

Dördüncü tip – qazax xalqı üçün ən təhlükəli olanlardır. Onlar həm, qazax, həm də rus dillərini yaxşı bilirlər. Özlərini qazax dilinin təəssübkeşləri kimi göstərirlər, amma öz uşaqlarının heç birinə qazax dilini öyrətmirlər. Onların əsas məqsədi doğma millətlərini kökü “amerika milləti” anlayışından gələn “qazaxıstan milləti” obrazına dəyişməkdir. Onların fəaliyyəti ucuz rəğbət qazanmağa hesablanıb: beynəlmiləl xarakter nümayiş etdirməklə xalqın yerə yıxıb başqalarının qarşısında diz çökməyə vadar etmək.

Bizim millətin müasir vəziyyəti belədir və bu hala hakimiyyətin buna açıq və ya gizli şəkildə razılıq verməsi və milli təəssübkeşliyi olmayan qazaxların günahı üzündən düşüb.

Burda qeyd edilməsi vacib olan daha bir məsələ: biz heç vaxt rus dili və ya hər hansı başqa bir dilin respublikamızda inkişaf etdirilməsinin əleyhinə olmamışıq. Amma, rusdilli qazax-kosmopolitlər indiyə kimi heç vaxt

demədiyimiz, yazmadığımızı boynumuza qoymaqla bizi “millətçilər”, “vurub yıxanlar” kimi təqdim etməyə çalışırlar. Çünki, doğma qazax dilində danışa bilməyən və onu öyrənmək istəməyənlər dövlət dilinin – qazax dilinin təntənəsi nəticəsində öz isti yerlərini itirməkdən qorxurlar. Belə olarsa, əlbəttə ki, onlar iş başında qala bilməyəcəklər. Bizim respublikada qazax dilinin dövlət dili taxtına çıxmasına başqa millətlər, ruslar deyil, qanı qanımdan olan öz manqurtlarımız, kosmopolitlərimiz mane olur. Bu tamamilə gözlənilməz bir haldır. Sözlərimə qüvvət vermək üçün mətbuatda yayılan bəzi fikirlərdən misal gətirirəm:

“Mən qazaxam – amma, qazax dilində danışa bilmirəm. Bundan qətiyyənlə utanmıram. Vaxtilə dövlət xidmətində yüksək vəzifələrdə olan valideynlərim və qazax dilini arxa plana keçirən zamanəmiz məni belə təربiyə ediblər.

... Bilmirəm inanırsınız yoxsa yox, amma mən qazax dilində danışa bilmədiyimə görə heç çətinlik də hiss etmirəm. Mən niyə dövlətdə tələbat duyulmayan bir dildə danışmalıyam?”

İliyas Aşınov

(«Sənin “kalbit” dilin kimə lazımdır».

«Altın orda», № 15, 2005 il.)

“Respublikada bütün sənədləşmə işlərinin qazax dilində aparılması, məjilisdə yalnız qazax dilində çıxış etmək və hətta qazax dilini öyrənmə bilməyənləri vətəndaşlıqdan məhrum etmək təkliflərinə gəldikdə isə onların müəllifləri özləri də bilmədən dilimizə, xalqımıza böyük zərər yetirə bilərlər”.

Oljas Suleymenov

(«Arqument i faktı», № 7, 2005 il.)

300

“Bizim fikrimizcə bu nə az, nə çox – təxribatdır. Qoy O. Suleymenov konkret ad çəksin, hansı partiyalar və onların liderləri, deputatlardan hansı biri dövlət dilini bilməyənlərin Qazaxıstan vətəndaşlığından məhrum edilməsini tələb edib? Belələri sadəcə olaraq yoxdur. Onlar Qazaxıstan və Rusiya ictimaiyyətini qorxutmaq istəyirlər ki, guya bizim ölkəmizdə rus dilinin itməsi təhlükəsi var (hələ sovet dövründə bu şübhəli metodlarla akademik Smet Kenesbayev Moskvanın rəğbətini qazanmağa çalışırdı). Bununla da onlar bizim hökumətimizə, prezident Nazarbayevə təzyiq göstərmək istəyirlər ki, onlar dövlət dilinin tətbiqi üzrə təsirli tədbirlər görməsinlər. Bundan başqı həmin şəxslər hökumətin “2001-2010-cu illərdə dillərin funksiyaları və inkişafı proqramı”-nın icrasına mane olmağa çalışırlar.

Saylau Batırşa-ulu, Abdijalil Bakir,

Seydin Bizakov, Qabbas Kabışulu,

Ernest Torexanov

(«Oljas Suleymenovun təhlükəli kosmopolitizmi və ya

“Arqument i faktı” həftəliyindəki

müsahibəyə cavab».

“Central Asia Monitor”, 29 aprel 2005 il.)

“Almatıda yanvarın 1-dən bütün sənədləşmənin qazax dilində aparılacağı barədə şayiələr bir çox mütəxəssisləri çəmodanlarını yığmağa vadar edir... Belə tələsik fərmanlar isə (mən onları kağız üzərində görməmişəm) boşalan mənzilləri tutmağa hazır olan (belə deyirlər!) oralmanların rəğbətini qazanmaq üçün verilsə də çox qısa bir fitili alışdır. Onlar – antiqazax yönümlüdür, mahiyyətcə bizim gənc dövlətçiliyimizə təhdiddir...”

...İdealda gələcəkdə hər bir gənc qazax üç dilli olmalıdır – qazax, rus, ingilis dilləri. Düzülmüş başqa da ola

301

bilər: rus, qazax, ingilis. Əgər biz Avrasiya regionu və dünya iqtisadiyyatı, mədəniyyətində layiqincə təmsil olunmaq istəyiriksə...”

Oljas Suleymenov

(«Seçki – demokratiya imtahanı».
«Zaman», 22 sentyabr 2005 il.)

“Türk sözlərinin əsasları və etimologiyasını öyrənən, amma, bu günə kimi öz doğma dilində mənalı bir cümlə tərtib edə bilməyən O.Suleymenov ilk dəfə deyil ki, dövlət dilinin tətbiqi sahələrinin genişləndirilməsinə qarşı çıxır... Milliyətsiz inkişaf ideyası tərəfdarlarının başında duran O.Suleymenovun geniş publika qarşısında meydan oxuyan bir pozada - “Axı bu dövlət dilinə keçid deyilən şeyi kim ortaya atıb?” – deməsi aytıdır. Xəbərdarlıq edirik ki, respublikamızın tədricən dövlət dilinə keçidi prosesini hay-küyə çevirmək cəhdləri heç kimə şərəf gətirməyəcək”.

K.Kaysenov, yazıçı, Qazaxıstan Respublikasının
«Xalq Kaharmanı» (Xalq qəhrəmanı);

S.Şaymerdenov, Qazaxıstan Respublikasının xalq
yazıçısı, Dövlət mükafatı laureatı;

A.Nurşaxov, Qazaxıstan Respublikasının xalq yazıçısı,
Dövlət mükafatı laureatı;

T.Medetbek, Dövlət mükafatı laureatı,
«Akikat» jurnalının baş redaktoru;

T.Axmetjan, Qazaxıstan yazıçılar ittifaqı idarə heyə-
tinin katibi...

(Cəmi 35 imza)

“Mən o fikirdə deyiləm ki, qazax dili rus dilini sıx-
sıdırıb... Nahaq yerə ruspərəstlər inciyirlər. Axı rus dilini
Qazaxıstanda hamı bilir. O necə əsas dil idisə, elə də qa-
lib”.

Saqin-Qirey Baymenov

(«Qazaxıstanda qazax və rus dilləri:
Paritet yoxsa qarşısürmə?»)

«Bazar ertəsinə kimi sağ qalaq»,
21 oktyabr 2005 il.)

“...Bu gün müasir Qazaxıstanda yaşayan qazaxlar,
başqa etnoslar arasında elə bir adam tapmaq çətindir ki,
o rus dilini bilməsin. Qazaxıstan MDB ölkələri içərisində
birinci olaraq rus dilinə dövlət dili ilə yanaşı tətbiq edilə
bilən rəsmi status verib.

Rus dilində yüzlərlə dövrü nəşrlər çap olunur, bütün
elektron kütləvi informasiya vasitələri yayımlanır.

Bütün ali təhsil müəssisələrində rus dilində dərslər
keçirilir.

Qazaxıstanın orta təhsil müəssisələrində isə rus dili
məcburi fənlərdən biridir. Bundan başqa, Qazaxıstanda
şagirdlərin 40 faizindən çoxu təhsilin yalnız rus dilində
aparıldığı məktəblərdə oxuyur. Həm də, çoxmillətli Qa-
zaxıstanda əhali arasında etnik rusların cəmi 26 faiz ol-
masına baxmayaraq. Əminliklə bildirirəm ki, rus mədəni-
yyətinə, rus dilinə belə qayğı MDB-nin başqa heç bir
dövlətində yoxdur...”

Nursultan Nazarbayev
(Rusiya Dövlət dumasının
deputatları qarşısındakı çıxışdan.
Moskva, 5 aprel 2006 il.)

“Bir vətənpərvər insan kimi Şaxanov hesab edir ki,
ölkədə dövlət dili sıxıdırılır və bunda ilk növbədə rus-
dilli qazaxları ütühə edir. Amma, yalnız sözlə ürəkləri
alovlandırılmalı olan şair hesab edir ki, burda söz kifayət
deyil və repressiv metodlara ehtiyac var. Məsələn, doğ-

ma dilini bilməyən qazaxların vətəndaşlıqdan məhrum edilməsi təklif olunur...

Esen Tairov

*(«İlin dilşünası». «Moskovskiy komsomoles Qazaxıstan»,
29.12.05–04.01.06 il.)*

“...Mənə böhtan atan cənab Esen Tairova bir sualım var. Hansı qəzetdə və ya hansı telekanalda mən demişəm ki, “qazax dilini bilməyənləri vətəndaşlıqdan məhrum etmək lazımdır”? Mən belə təkliflə heç vaxt çıxış etməmişəm. Demədiyim şeyi mənim boynuma qoymaq isə şər atmaq deməkdir! Belə həyasız yalana görə məqalənin müəllifi və qəzetin redaksiyası mənim qarşımda və dövlət dilinin tərəfdarları qarşısında üzr istəməlidirlər. Əks halda “Dövlət dili” ictimai hərəkəti iddia ilə məhkəməyə müraciət edəcək”.

M.Şaxanov

*(«Dillər üzrə komitəyə ayrıca otaq lazımdır»,
Parlamentin palatalarının
birgə toplantısında edilmiş
deputat bəyanatından
3 yanvar 2006 il.)*

“...Əminik ki, siz belə bir şeyi heç ağıltızdan da keçirməmişiniz və buna görə “MK Qazaxıstan” qəzetinin rüsullii oxucuları adından sizə ürəkdən təşəkkürümüzü bildirir və üzr istəyirik...”

...Biz azad söz tərəfdarıyıq və oxucumuzun ölkəmizdə dövlət dilinin necə inkişaf etməli olduğu barədə sizin fikirlərinizlə tanış ola bilməsi üçün qəzetimizin səhifəsini sizə ayırmağa hazırıq”.

Esen Tairov

*(«Şair və deputata cavab».
«Moskovskiy komsomoles Qazaxıstan»,
05.01.06 –11.01.06 il.)*

“İKEDA: Bir tərəfdən aydındır ki, insan süpürüm bitkisi kimi kökü olmadan, öz şəcərəsindən, etnik göbəyindən qoparılmış vəziyyətdə, haradan gəlməsini, əcdadlarının kim olduğunu bilmədən yaşaya bilməz. Etnik mənsubiyyətin bəlli olması bu mənada əlbəttə ki, insanın mənliyinin bir hissəsidir...”

QORBAÇOV: Kommunist kosmopolitizmi ona görə uğur qazana bilmədi ki, onun özülündə utopiya dururdu. Belə düşünmək üçün əsaslarımız da var. Biz bu barədə artıq danışdığımız kimi, milli hisslər də, mülkiyyətçilik hissləri kimi insanın qəlbində dərin köklərə malikdir. İnamlı demək olar ki, əgər sən öz ölkənin vətəndaşı olmamınsansa, dünyanın vətəndaşı ola bilbəzsən...

Arzulamaq olmazdı ki, ruslar rus olduqlarını unutsunlar, qazaxlar qazax olduqlarını unutsunlar, gürcülərsə unutsunlar ki, onlar gürcüdürlər. Kommunist eksperimentinin səhvi də elə bunda idi”.

**Daysaku İkeda,
Mixail Qorbaçov**

*(«XX əsrin mənəviyyət dərsləri».
Moskva, 2000 il.)*

“Mən dünyanın 141 ölkəsində olmuş adamam. Onların arasında öz dövlətlərində fəaliyyətlərini doğma dillərində həyata keçirə bilməyən bir bədbəxt xalq gördüm. Bu qazax xalqı idi”.

Renaldo Qasparini,
İtaliyanın «Renko» şirkətinin prezidenti
(«Aykın», 25 noyabr 2005 il.)

“Bizi kreollar, yəni şələ qazaxlar məhv edəcək. Belə presedent varmı? Bəli. Elə Latın Amerikasına doğma dili olmadan yaşayırsınız. Yaxud suverenlik alan, amma doğma dillərini itirən irlandlar. Bizdə də belə təhlükə var. Burda əsas təhlükə rəspərastlardan gəlir”.

Azimbay Qali
(«Qazaxıstan milləti – təhlükəli ideya».)
(«Jas kazak», 26 dekabr 2008 il.)

İmkan yaranıb ki, kosmopolitləşdirilmiş insanların az bir hissəsini deyil, böyük əksəriyyətini dövlət dilini öyrənməyə qanunla məcbur edək. Məsələn, Rusiyada dövlət dilini, yəni rus dilini bilməyən insana bu ölkənin vətəndaşlığı verilmir. Aydın ki, dövlət dilini bilmədən o, heç süpürgəçi işi də tapa bilməz. Bizim ölkəmizdə isə dövlət qulluğunda çalışan qazaxların 70 faizi dövlət dilini bilmir, həm də onların çoxu öz millətinə etinasız yaşayan manqurtlardır. Onlar uşaqlarına da çalışırırlar ki, qazax dilini öyrətməsinlər. Çünki, dövlət dilini nə qədər az bilsən, vəzifəcə bir o qədər də yuxarı yüksələ bilərsən. İkincisi isə onlar çox gözəl bilirlər ki, hakimiyyət ancaq sözdə dövlət dilinin təbii sahələrinin genişləndirilməsini arzulayırsa, əslində isə qətiyyənlə bunu istəmir. Ona görə də, hazırda ölkənin əsas şəhəri Astanada qazax uşaqlarının 47 faizi rus məktəblərində təhsil alır. Əlbəttə, millətin və dilimizin taleyini uçuruma sürükləyən belə biabırçı halları hakimiyyət gizli saxlamağa çalışır.

Bəli, insanlar indiyədək hakimiyyətin yuxarı pillələrindəki rəhbərlərin bu məsələ ilə bağlı fəaliyyətinin

qeyri-müəyyənliyi üzündən çəş-baş vəziyyətdə qalıblar və nə edəcəklərini bilmirlər. Onların mühitində yayılmış bəzi informasiyalara görə hakimiyyətdə olanların böyük hissəsi islamdan imtina edərək başqa dinə keçiblər. Əlbəttə, əgər din dəyişilsə, doğma dilə qarşı olan təəssübkeşlik hissi də yoxa çıxır. Bəlkə dövlət dili ətrafında oynanılan bu oyunun bu qədər uzanması elə bununla əlaqədardır?

Müasir qazaxlar yalnız o vaxt doğma dillərini öyrənməyə başlayacaqlar ki, dövlət dilini bilməyənlərin dövlət qulluğunda işləməsinə qadağan edən qanun qəbul olunsun. Sivil ölkələrin təcrübəsi də göstərir ki, yalnız məcburi tədbirlər manqurt-kosmopolitləri öz köklərinə qayıtmağa vadar edə bilər.

Əgər müəyyən şərtlər daxilində yuxarıda haqqında danışdığımız itin və pələnglərin davranışında meydana çıxan qanunauyğunluq və formalaşmış instiqləri nəzərə alsaq, onda bu günkü qazax kosmopolitlərinə yazığımız gəlməlidir. Çünki, qazax-kosmopolitlər rus dilində sevinir, rus dilində ağlayır, rus dilində yuxular görürlər. Onların bütün varlıqlarına bu böyük dil hakim kəsilib. Hətta, sən demə rus dilində danışmaq manerası, bu dildə tələffüz edilən sözlər və səslərin titrəyişi nəticəsində ümumi sima və sifət azaları ciddi dəyişikliyə məruz qalır. Mən özüm xarici görünüşə baxıb, öz doğma dilindən uzaqlaşan kosmopolitləri asanlıqla tanıya bilirəm. Bununla belə onların arasında öz şüurlarına təhsil, elm, iqtisadiyyat, texnika ilə bağlı dünyalar yerləşdirə bilən, mənəvi intellektə malik istedadlı adamlar da az deyil. Böyük say göstərilməlidir ki, dövlətimizin və millətimizin rifahı naminə bu qrupu öz təbii inkişaf istiqamətinə yönəltmək mümkün olsun. Biz bu adamları özümüzə uzaqlaşdırmamalı, amma, tez-tez xatırlatmalıyıq ki, öz millətinə etinasız yaşamaq, doğma dilini qəbul etməmək insanın öz anasını unutmasına

bərabərdir. Bu qrupu qollarımız arasına almaq müasir vətəndaşlıq borcumuzdur və bunu qətiyyənlə unutmaq olmaz.

İvan İlyinin qızıl sözləri: *“Kosmopolit dövlət – amorf, formasız kütlədir. İnsan da belə... Milliyəti olmayan insan nəvü bilinməyən ağac kimidir”* – bizim beynimizdə daim qalmalıdır. Qurani-kərimdə isə belə sözlər var: *“Aranızda qarşılıqlı münasibətlər qurmanız üçün sizi millətlərə və soyalara böldük”*. Daha bir yerdə belə yazılıb: *“Allah hər şeyi yaradıb, 18 min kainatdan tutmuş, dərilərin müxtəlif rənginə və fərqli dillərə kimi”*. Oxşar fikirlərə başqa dinlər də də rast gəlirik.

“Ksenoqlosiya” – XX əsrin əvvəlində fransız filoloqu və parapsixoloqu, Nobel mükafatı laureatı Şarl Rişe tərəfindən tətbiq edilən termindir. Qədim yunan dilində “ksenon” – özgə, “qlossos” isə dil deməkdir.

1930-cu ildə Nyu-Yorkda tanınmış həkim-terapevtin üç yaşlı əkiz oğulları bir-birləri ilə hər gün əcnəbi dilində danışır. Buna mat qalan valideynlər baş sındırırlar – nə edək? Nəhayət uşaqları Kolumbiya universitetinin xarici dillər fakültəsinin mütəxəssislərinə göstərirlər. Amma, onlar da balacaların sırrını açə bilmirlər. Sonda yalnız qədim dillər üzrə mütəxəssis, professor Makdafiya müəyyən edə bilir: uşaqlar öz aralarında İsa Məsih dövründə mövcud olmuş aramey dilində danışır.

Dünyada yuxarıdakına bənzər qəribə hadisələr çox olur. Onlardan biri – 1979-cu ildə anadan olmuş rusiyalı Natalya Beketova 120 dildə danışa və yazə bilir. Həmçinin yer üzündən çoxdan itmiş dillərdə də... Bütün dünyanın alimləri belə möcüzələri izah etməkdə acizdirlər.

Bizim dövrümüzdə, maddiyyatın ön plana keçdiyi, böyük xalqların kiçikləri əzdiyi, hər il yer üzündən 24 dilin silindiyi bir zəmanədə kim bilir, bəlkə Uca Yaradan özün-

utqan insana yaddan çıxmış dillərin forma və məzmununu xatırladır...

Böyük dövlətlərin müstəmləkələr ələ keçirmək məqsədilə yeritdikləri təcavüzkar siyasət nəticəsində başqa xalqın dilinin, dininin və məna və dəyərlərinin məhv edilməsi faktları azdırmı? Tarixə nəzər salsaq insanı heyrətdən donmağa vadar edən çoxlu hadisələr görürük. Müstəmləkəçi millətçiliyin əsasını qoyanlar ingilislərdir. 1559-cu ildə Londonun gələcək yepiskopu C.Eyomer bütün dünyanı təcübləndirən bir kəşf edir. O, Allahın ingilis millətinin nümayəndəsi olduğunu elan edir. Uzun illər ərzində ingilislər Allahla soydaş olmaları ilə fəxr ediblər. Yepiskop Eyomer isə onları italyan, alman, fransız kimi yox, öz soydaşı kimi yaratdığı üçün, ingilisləri Allaha döna-döna şükr etməyə çağırırdı. Belə şarlatanlıq ingilisləri müstəmləkələrindəki xalqlara zülm verməyə, onların ruhunu əzməyə ruhlandırdı. Bir irqi qrupun digəri üzərində zorakılığın geridə qalmış xalqlara qayğı, sivilizasiya daşıyıcısı missiyası kimi təqdim edilməyə başladı. Bir vaxtlar Rusiyanın kansleri Qorçakov da Qazaxıstanın və Orta Asiyanın işğalını bu ölkələrin mədəniyyətsizlik və vəhşilkdən qurtarmaq üçün məcburi addım adlandırmışdı. Təəssüf ki, bir millətin digəri üzərində zorakılığın hələ də davam edir.

Alimlərin proqnozlarına görə qloballaşma şəraitində yalnız o dillər itməyəcək ki, onda bir milyondan çox insan danışır. Əgər nəzərə alsaq ki, dünyada mövcud olan dillərin 90 faizi sayı 100 000-dən çox olmayan xalqlara məxsusdur, bu kiçik xalqları necə böyük təhlükə gözlədiyini təsəvvür etmək çətin deyil.

...Qloballaşma prosesi artıq boğazə dirənib. Artıq neçə ildir ki, müstəqillik, amma, Qazaxıstan hələ də milli ideologiyasız yaşayır. Əgər belə mürəkkəb bir zəmanədə hələ də qazax millətinin qorunması ilə bağlı strateji plan tətbiq

edilməyibse buna nə demək olar? Əgər Rusiyaya baxsaq görürük ki, orda rus millətinin, onun dilinin və ruhunun inkişafı məqsədilə çoxlu layihələr, planlar qəbul edilib.

Bizim rəhbərlərin fikrincə isə qazax xalqına diqqət ayırmaq millətçilikdir, yanlışlıqdır. Halbu ki, biz qanı qanımızdan olan şələ qazaxların və kosmopolitlərin nəyin bahasına olursa olsun ulu kökümüzə, milli ruhumuza qayıtmayı üçün tam yeni plan tərtib etməliyik. Estoniya insan haqları institutu Rusiyanın düzgün olmayan milli kursu ilə bağlı belə bir bəyanat yayıb: *"Bu məqsədlər üçün qəbul edilmiş metodlar sovet rejimində olduğu kimi demokratiyanın məhdudlaşdırılmasıdır. Dillə bağlı, mədəniyyətlə bağlı hüquqların pozulmaqda davam etməsi göstərir ki, çoxmillətli ölkənin "sıx birləşməsinə" onun xalqlarının assimilyasiyası yolu ilə nail olmaq istəyirlər.*

Bu siyasəti yürütməklə Rusiya hakimiyyəti qeyri rus xalqların öz iqtisadi, sosial və mədəni inkişaflarını sərbəst seçə bilmək hüququnu məhdudlaşdırır. Belə siyasət İnsan Haqları üzrə Deklarasiyanın 1, 19 və 26-cı maddələrini, Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar barədə Beynəlxalq Paktın 1 və 2-ci maddələrini və İqtisadi, Sosial və Mədəniyyət Hüquqları üzrə Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsini pozur".

Azsaylıxalqların hüquqlarının belə kobudcasına pozulduğu bir vaxtda BMT və YUNESKO-nun susmasını anlamaq olmur.

...Biz hesab edirik ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və YUNESKO nəhayət laqeydlilik yuxusundan ayılıraq keçmiş Sovet İttifaqının tərkibində olan və öz kosmopolitlərinin əlindən məhv olmaq təhlükəsi ilə üzlənən xalqların tərkibində baş qaldırmış manqurtluq hərəkətinə humanizmə baxımından lazımı qiymət verməlidirlər. Yalnız o zaman vaxtilə cunqarların və afrikalıların icad etdiyi üsuldən

daha mürəkkəb müasir manqurtlaşdırma, milliyyətdən məhrum etmə mexanizminin sirri (alimlər bu günə kimi bu barədə danışımaqdan və ya yazmaqdan qorxurlar) açılış olar.

Burda qeyd olunan fikirlərin əksəriyyətini Aytmatov da canlı efrədəki çıxışında dəstəklədi. Sonradan məlum oldu ki, Rusiya Federasiyasının Türkiyədəki səfiri mənim milli məsələlərlə bağlı Rusiyanın ünvanına kəskin tənqidlərlə dolu olan çıxışımı rus dilinə tərcümə etdirərək birbaşa prezident Vladimir Putinə göndərmiş. Rusiya rəhbərliyinin mənim barəmdə xoşagəlməz sözləri də qulağıma çıtıb. Bundan hələ xeyli əvvəl Qazaxıstan Respublikası Parlamentinin məclisində mən Rusiya Federasiyasının əzsaylı xalqlara təzyiqini tənqid edərək hətta Stalin, Xruşov və Brejnevin də xalqın etirazlarından çəkinərək bu cür özbaşınalıqlara yol vermədiyini demişdim.

Təzliklə Astanada Qazaxıstan Respublikasının 15 illiyinə həsr olunmuş təntənəli ziyafətdə ölkəmizin prezidenti Nursultan Nazarbayev məni kənara çəkərək Rusiya prezidenti Vladimir Putinə ona zəng etdiyini və mənim barəmdə danışdığını dedi.

Vladimir Putinlə Rəsul Həməzətovu və məni "Moskva" mehmanxanasının kafesində Anatoli Sobçak tanış etmişdi. Mən o vaxt SSRİ-nin xalq deputatı idim və SSRİ Ali Sovetinin üzvü kimi Kremldə işləyirdim. Bizim aramızda ruhi-mənavi dəyərlər məzmununda söhbət oldu. Anatoli Sobçak Boris Yeltsinin xahişi ilə bir nüfuzlu hüquqşünas kimi mənə Alma-Atadakı 1986-cı il dekabr üsyanı ilə bağlı məsləhətlərlə böyük köməklik göstərmişdi. Sonradan Sobçak Leninqradın meri seçildikdən sonra isə Vladimir Putinin onun müavini olmuşdu. "Moskva" mehmanxanasındakı görüşdən sonra bizim yollarımız kəsişməmişdi.

İndi Rusiya dövləti keçmiş Sovet İttifaqının Qorbaçovla Yeltsinin qarşdırması vaxtı itirilmiş ərazilərini yenidən vahid məkanda birləşdirmək istəyir. Bunu artıq suveren olan ölkələrin bəzi rəhbərləri də arzulayırlar ki, bu da geniş ictimaiyyətə bəllidir. Bu oyun

necə bitəcək, nəticə necə olacaq? Bunu bu gün bütün dünya diqqətlə izləyir.

13 may 2008-ci ildə Çingiz Aytmatov zəng etdi və bildirdi ki, oğlu Eldarla birlikdə Bişkekdən gəlib ki, onun “Əlvida Gülsarı” əsəri əsasında çəkilməmiş yeni adlı bədii filmə musiqi yazan Kuat Şildebayevın yeni albomunun təqdimat mərasimində iştirak etsin. “Mümkün qədər tez gəl. Mən səni girişdə gözləyirəm”, - dedi. Mən cavab verdim ki, heç cür gələ bilmirəm, çünki, dünən yol qəzasında “Jalın” jurnalının əməkdaşı Jibek Bakirovanın qardaşı həlak olub və biz bütün kollektivlə ona başsağlığı verməyə gedirik. Bir qədər sonra Aytmatov yenə zəng vurdu. “Muke, - dedi, - sən bir qədər sonra, ya da axşam gedə bilmərsən yasa? Xahiş edirəm... Həm də bir problem var, danışmalıyıq”.

Mən razılaşdım. “AlemArt” ictimai fondunun qarşısında Çingiz Torekuloviç, Eldar və daha bir neçə nəfər məni gözləyirdilər. İçəriyə daxil olduq.

Mən bildirdim ki, Kuat Şildebayev “Mustafa Çokay”, “Otrarin süqutu”, “Stalinə hədiyyə”, “Uljan” və “Əlvida Gülsarı” filmlərinə musiqi yazmış istedadlı bəstəkardır. O, həm də Aytmatovun “Manqurt haqqında əfsanə” romanının motivləri əsasında rok musiqi də yazmışdı. Bu dəfə “AlemArt” ictimai fondunun dəstəyi ilə bəstəkarın “Adam”, “Emşan”, “ProtoAdam” və bəzi başqa əsərlərindən ibarət olan üç albomun təqdimatı nəzərdə tutulmuşdu. Çıxış edənlərin hamısı qaxaxlar idi, amma Bolat Atabayevdən başqa hamısı dövlət dilimizə necə ikrah hissi ilə yanaşdıqlarını göstərdilər. Mən elə təzəcə bununla bağlı narazılığımı bildirməyə başlamışdım ki, mənim öz dilinə hörmət etməyən kosmopolitlərə münasibətimi yaxşı bulən Aytmatov dedi:

- Deyəsən albomla bu tanışlıq uzun çəkəcək. Bəlkə çıxacaq küçədə bir az danışacaq?

Çıxışa doğru getdik. Heç kim demədi ki: “Hara gedirsiniz?” Sakitləş girişindəki meydançada gəzişməyə başladıq.

- Muxtar, - bir az sonra Aytmatov dedi, - sənin Türkiyədə canlı yayımda “doğma dildə danışmamaq və düşünməməyin zərəri”

barədə dediklərin məni də dərinəndən düşünməyə vadar edib. İndi də səni əsəbiləşdirdi ki, qaxaxlar bir yerə toplaşmış, amma heç biri öz doğma dilində danışmır. Əlbəttə, mən səni busu düşürəm. Amma, niyə sənin qaldırtdığın problem müstəqillik əldə edilən kimi, ya da heç olmasa on il bundan əvvəl qaldırılmamışdı? Ən acınacaqlısı isə budur ki, Orta Asiyanın görkəmli elm və ədəbiyyat xadimləri, lap elə sizin klassiklər Muxtar Auezov, Sabit Mukanov, Qapit Musrepov da belə ağlabatan təkliflərlə çıxış etməyiblər. Axı o vaxt insanlar daha tez ayrıldılar. İndi, iş işdən keçəndən sonra sən bu məsələni qabardarsın.

- Hə, amma bunun arxasında axı simasızlaşdırma, milliyətdən məhrum etmə, ruslaşdırma siyasəti durur, və siz bunu yaxşı bilirsiniz, - mən dedim. Başqa xalqları bizim ədəbiyyatımızla tanış etmə işində rus dilinin böyük xidmətləri olub. Siz axı qırğız dilində gözəl yazırdınız, sonradan rus dilində yazdığınız əsərləriniz isə dünya tərəfindən qəbul edildi. Əlbəttə, məsələnin bu yaxşı tərəfini də biz qətiyyənlə unutmalıyıq. Amma, əgər əsrlərdən-əsrlərə və bu gün də qırğız dili, qaxax dili sıxışdırılırsa buna necə əhəmiyyət verməmək olar? Bizim buna haqqımız varmı? Doğma dilimizə hörmət etməmək, ona qarşı biganə olmaq doğma anamızdan üz çevirməyə bərabər deyilmi? Doğma dildə danışmamaq və düşünməmək – bu sizin də indi dediyiniz kimi özümüzə təhqirdir. Amma, bunu hətta, sizin adlarını çəkdiyiniz klassiklərimiz də dərinəndən dərk etmirdilər. Auezov da, Mukanov da, Musrepov da, Mustafin də, Tajibayev də, Esenberlin də öz uşaqlarına rus dilində təhsil veriblər. Öz milli adət-ənənələrindən, xalqının yaşam tərzindən ayrı düşən bu uşaqların çoxu nəinki, öz atalarının yazdıqları kitabları doğma dildə oxumayıblar, hətta başqa dillərin maraqlarını müdafiə edib, başqalarının xeyri üçün çalışıblar. Bəziləri isə milli adətlərə görə öz rəhmətə gedən valideynlərinə dulalar oxumaqdansa, başqa dini qəbul ediblər.

- Sənin bu dediklərinlə razılaşmamaq mümkün deyil. Amma, siyasət belə idi. Əgər rus dilində təhsil almırdınsa, rus dilini mükəmməl bilmirdinsə, sən nəinki, böyük karyera qurmurdun, heç adı xid-

mətçi də işləyə bilmirdin, - Aytmatov dedi və fikrə getdi. – Sənin indi qaldırdığın bu problemlər isə nə gizlədək, heç kimin ağına gəlmirdi. Bir neçə ölkənin qabaqcıl şəxsləri sənin şeirlərdən ibarət “Köksüzləşmə təhlükəsi konsepsiyası” traktatını həvəslə dəstəkləyiblər. Berlində Fridrix Xitser bir qrup alman aliminin qarşısında sənin bu konsepsiyanı yeni mövqelərdən sərh edib. Sən isə bir daha mənim üçün “Doğma dildə danışmamaq və düşünməməyin zərəri”-ni izah et. Qismət olsa, istəyirəm sənə dəstək vermək üçün bu barədə bir məqalə yazım.

Mən fikrimi toplayaraq, məsələnin məğzini Aytmatova izah etməyə başladım. Oxuculara hər şeyin aydın olması üçün müasir dövrümüzün mənəviyyat problemlərinə həsr olunmuş “Doğma dildə danışmamaq və düşünməməyin zərəri və kosmopolit axınla qarşısı kəsilən dillərin taleyi” adlı traktatdan bir hissəni təqdim edirəm:

“Təbiətdə köksüz bircə ağac və ya bütünlük dənə olmadığı kimi, insan da öz əcdadları ilə görünməyən köklərlə bağlıdır. Alman alimləri belə bir eksperiment keçiriblər.

Doğulandan dərhal sonra hələ bircə söz də eşitməmiş 10 alman, 10 ingilis və 10 fransız körpəni bir palatada yerləşdirib və ağızlarına əmzik veriblər. Əvvəlcə alman dilində danışaraq xoş sözlər işlədib, həyatda yaxşı yol arzulayıblar. Bu vaxt ingilis və fransız körpələr deyilənlərə reaksiya verməyiblər. Alman uşaqlar isə canlanıb, üzlərində müsbət emosiyalar yaranıb və onlar həvəslə əmzیکlərini sormağa başlayıblar. Həmin sözlər ingilis, fransız dillərində səsləndiriləndə isə bu millətdən olan körpələr alman uşaqların hərəkətlərini təkrarlayıb.

Bu nədir? Hər bir kəsin valideynləri, əcdadları var. Çoxdan bu dünyadan köçmüş əcdadlar və onların bu gündəki xələfləri arasında fikir-duyğuların informasiya-genetik axını vasitəsilə gözə görünməyən əlaqə yaranır. Əgər kimsə öz doğma dilində danışmağa, düşünməyə son qoyursa, bu əlaqə

dərhal kəsilir. Bu insanın taleyində köklü dəyişikliklər baş verir. Bunu qazax millətinin öz doğma dilində danışmayan, milli xüsusiyyətlərdən ayrı düşən bu gündəki nümayəndələrini simasında da müşahidə etmək olar.

İnformasiya-genetik məkanda hər xalq, etnos və ayrı-ayrı fərdlərin öz enerji kodu var və bu da elmi cəhətdən təsdiqlənib. Əgər öz fikir və arzularınızı başqa dildə bildirirsinizsə, deməli dilini doğma dil kimi qəbul etdiyiniz özge millətin bəxt ulduzunu daha da şölələndirirsiniz.

2007-ci ildə mən dünyanın 20 dilinə tərcümə edilmiş və planetimizin humanist yönümlü qabaqcıl şəxsiyyətləri tərəfindən dəstəklənən konsepsiyayı dərc etləndirdim. “Köksüzləşmə təhlükəsi konsepsiyası”-ni rus ədəbiyyatının 95 yaşlı patriarxı, artıq başqa dünyaya köçmüş S.Mixalkov, məşhur şair – klassik Y.Yevtuşenko, Rusiya Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru R.Rıbakov, Qırğızıstandan Çingiz Aytmatov, Azərbaycan parlamentinin deputatı, tanınmış yazıçı Anar, Almaniyadan Fridrix Xitser, Rumıniya parlamentinin senatoru, Avropa Parlamenti Assambleyasının üzvü A.Paunesku, Yaponiyanın Qazaxıstanda Fövqəladə və Səlahiyyətli səfiri İ.Tetso, Ukraynanın xalq şairi, deputat İ.Draç və daha 34 ölkənin görkəmli simaları:

**Qloballaşma dövründə
Çoxları düşünür ki,
Başımı niyə ağrıdım
Adi məsələ ətrafında?
Hansı dildə
Düşünə bilirsən,
Bilikləri qavramaq üçün
Ünsiyyət, ya işləmək üçün
Hansı dil rahatdırsa
O dildə də danışaram.**

Amma, insan
Təbiətən
Bir prinsipə tabedir.
Bir nəfəri biz sevməsək
Hamını sevə bilmərik.
Yalnız öz anasını
Bütün qəlbi ilə sevən
Başqa anaların da
Hissini, dərđini anlaya bilər.
Kim öz dilini,
Xalqının min illik
Adət- ənənəsini,
Ruhunu sevirsə,
Yalnız o,
Başqa dillərə də
Başqa torpağa da,
Bir millətə də
Hörmət edə bilər
Özgə mədəniyyətə
Dəyər verir.
Bu adi həqiqətin
Hesaba alınmaması
Həyatın çox vacib
Əsaslarını laxladır.

Həm də şübhəsiz ki,
Şəxsi azadlıq zamanı
İnsanlara qarşı laqeydlilik
Çox vaxt eqoizm doğurur.
Müstəqilliyi məhdud xalqın
Başqa millətlərə hörmətsizliyi isə
Daha təhlükəli və faciəvidir.
Çünki, qaynayıb-qarışmamaq

Axarı olmayan suyun
Taleyini yaşamaq deməkdir.

Cəmiyyətin iqtisadi inkişafı
Milli mənliliyi saxlamaqla
Mənəvi dəyərlərə söykənməlidir.
Bu hər sivil bir ölkənin
Şüarına çevrilməlidir.
Proqressiv təcrübə ilə
Bölişmək də çox vacibdir.
Və nə qədər çox dil bilsək
Xalqları birləşdirərik,
Fikirlər üçün məkanı genişləndirərik.
Amma, bütün bunlar qətiyyət
Öz dilimizə kölgə salmamalıdır.

Bizim xoşbəxtliyimiz
Əcdadlarımızın
Qanı-təri bahasına qazanılıb.
Doğma dildən
İmtina etsən
Bu dildə düşünməsən,
Danışmasan
Öz kökünə
Ruhən, mənən əlaqəni itirərsən.
Öz dilini bəyənməmək,
Doğma anadan imtina etməyə bərabərdir.
Bu tarixi satqınlıqdır.
Mənəviyyəti pozar,
gələcəyimizi şübhəyə alar.

Lap on dil, qüz dil bilirsən,
Daxili zəifliyini bu heç tür azlda bilməz

Əgər öz xalqının dili,
Ruhu və mənəviyyəti
Sənin köməyin olmasa.

Təbiət misal göstərir:
Qızılqumda jantak bitir,
Dəvə tikanı deyirlər,
Bu bitki suya çatmaq üçün
Düz otuz metrəyədək
Dərinliyə kök buraxır.

Toz tufanları qalxanda,
Qum təpələri yaradanda,
Səhrələrdə hər şey yerin dəyişəndə
Yalnız onlar – dəvə tikanı
Öz yerində qala bilir.
Öz kökü üstə dura bilir.

Kanbaq isə - süpürüm
Lap balaca kökü ilə
Azacıq yel əsən kimi
Qopur yerdən
Külək onu hara qovsa, ora gedər.

Dərin mənəvi kökü olmayan insanlar
Cəmiyyətə təhlükədir, problemdir...”

2007-ci il mayın 7-də “Köksüzləşmə təhlükəsi konsepsiyası” Qazaxıstanın Parlament evində, deputatlarla yanaşı bəzi başqa dövlətlərin nümayəndələrinin də iştirak etdiyi toplantıda müzakirə edildi. Qazaxıstan Respublikası Parlamentinin sədri O.Muxamedjanov, Təhsil və Elm naziri J.Tuymebayev konsepsiyaya dəstək ifadə etdilər. Səs

çoxluğu ilə konsepsiya qəbul olundu, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və YUNESKO-ya ünvanlanan müraciətdə isə belə fikirlər var:

“XXI əsr bizim qarşımızda əvvəllər əhəmiyyət vermədiyimiz və ya müxtəlif səbəblərdən haqqında danışmadığımız yeni mənəviyyət problemlərini qabardıb. Onlardan biri - əcdadları əsrlər boyu müstəmləkə boyunduruğu altında olan xalqların taleyidir. Müxtəlif formasıyaların təsiri altında onlar assimilyasiyaya məruz qalaraq öz dillərini və mədəniyyətlərini tədricən itirirlər.

Linqvistlərin hesablamalarına görə 2004-cü ilin noyabr ayına dünyada 6809 dil qalıb. Yer kürəsində ən çox dil 8 dövlətdə toplanıb. Bunlar İndoneziya, Braziliya, Meksika, Kamerun, Hindistan, Rusiya, Çin və ABŞ-dır. Birinci yerdə isə sərhədləri daxilində 845 dil mövcud olan Hindistandır. Sonrakı yeri tutan Papua-Yeni Qvineyada əhali 600 dildə danışır. Dünyadakı dillərin 90 faizi əhalisinin sayı 100 000-dən çox olmayan xalqlara məxsusdur, 357 dildən istifadə edənlərin sayı isə 50 nəfərdən də azdır. 46 dil var ki, bunların da hərəsində yalnız bir nəfər danışır. Əlbəttə bu dilləri ölü dillər hesab etmək olar, çünki artıq hansısa xalqın, etnosun, dövlətin ünsiyyət vasitəsi kimi funksiyalarını itiriblər. Kiçik millətlərin əksəriyyəti qloballaşma əleyhinə birgə mübarizə etmək əvəzinə, hər biri ayrı-ayrılıqda maddi maraqlarının ödənməsi üçün çalışır. Alimlərin fikrincə sayı ən azı bir milyon olan xalq öz mövcudluğu uğrunda mübarizə apararsa, doğma dilini müdafiə edərək qoruya bilər.

Əgər qazax xalqı kimi assimilyasiyaya məruz qalan xalqların talelərini araşdırsa qorur ki, 300 il

ərzində əvvəlcə çar Rusiyası rejimi, sonra isə Sovet İttifaqı totalitar sistemi tərəfindən həyata keçirilən millətin simasızlaşdırılması siyasətinin nəticələri hələ də aradan qaldırılmayıb. İndiyədək bu burulğandan çıxma bilməyən qazaxlar elə bir vəziyyətdə gəlib çatıblar ki, onların təxminən 60 faizi bir-biri ilə nə küçədə, nə işdə, nə də ailəsində öz doğma dilində danışa bilmir. Məlumdur ki, hər bir millət üçün doğma dil həm də anadır, bu dili itirmək isə doğma anadan imtina etmək qədər faciəvidir. Anaya qarşı hörmətsizlik, etinasızlıq, ondan imtina edilməsi çox mənfi nəticələrə səbəb olur və alimlər bunu inkar etmirlər”.

Ən qəribəsi isə budur. Uzaq və yaxın tariximizdə doğma dilimizə, milli ruhumuza etinasız münasibəti ilə öz xalqına çox bəlalılar gətirən, açıq şəkildə bu iki böyük dəyərə qarşı çıxan satqın qazaxlar olub. Əgər onların həyat yoluna nəzər salsaq aydın olar ki, bu insanların hamısının sonu faciəvi olub. Bunu təsadüf hesab etmək düzgün deyil.

- Bu adamların həyatının faciəvi sonluqla bitməsi, onları Allahın cəzalandırması barədə dediklərinin sübutları var? – Aytmatov soruşdu.

- Oktyabr inqilabından sonra sovet hakimiyyətinin qurulduğu vaxtlarda Alibi Cangildin adlı bir fəal-ağsaqqal var imiş, - mən dedim. – Bu adam rus qardaşlarımızın yanında özünü yaxşı eləmək və Sovet İttifaqının siyasətinə son dərəcə sadıq bir beynəlmilləli olduğunu göstərmək üçün soyadını dəyişərək “Stepnov” edir. O, doğma dili və millətinə qarşı çıxmağı özü üçün adətə çevirir. Alixan Bokayxanov bu ağsaqqalın müsəlmanlıqdan xristian dininə keçdiyini də deyir. Doğma dilimizin tarixini öyrənən, “Dövlət dili” ictimai hərəkatı ilə əməkdaşlıq edən tədqiqatçı-alimlər öz sözləri, əməlləri ilə xalqına böyük ziyan vuran və həyatları faciə ilə nəticələnən

qazaxların siyahısını tərtib edib. Öz xalqına “daş atan” insanların talelərini araşdırarkən biz heyrət doğuran faktlara rast gəldik. Daha iki misal. Toktasın Berkimbayev adlı bir fəlsəfə elmləri namizədinin yaxşı “iti qələmi” var idi. Həm də mənim yerlim idi – Otrar rayonundan. Arada bir-birimizi qonaq çağırır və dərdləşirdik. Amma, sonra bu yerlim mənə xeyli ziyan vurdu. O, silsilə məqalələr yazaraq 1986-cı ilin dekabr üsyanını bacardığı qədər bəlağətlə tənqid edir, hadisələrin qurbanı olmuş Kayrat Riskulbekov, Ləzzət Asanova və başqalarının xətrəsinə hörmətsizlik ifadə edirdi. Milli dirçəliş və doğma dilimizin qorunması kimi ümumxalq dəstəyi qazanmış ideyanın qara qəpik qədər faydası olmadığını bildirirdi. Hakimiyyətdəki rəhbərlərdən birinin sifarişi ilə yazılan bu məqalələr seriyası ardıcıl olaraq “Akikat” jurnalının 17 nömrəsində çıxdı. Toktasının bu əməli Dekabr üsyanının araşdırılması üzrə xüsusi komissiyanın hadisələrə yekun qiymət verərək öz işini yekunlaşdırmasından 10 il sonra həyata keçirildi. Çox az adamlar oldu ki, alimin bu əməlinə təəccüblənməsinlər. Bir dəfə Otrarda olanda mənə müşayiət edən yoldaşların az qala zorla bir fəlcinin yanına apardılar. Gələcəkdən danışan fəlcə dedi: “Sizin bir yerliniz hakimiyyətdən kiminsə fitnəsi ilə çoxlu qan axıdılan mürəkkəb və müqəddəs hadisə barədə pis söz-lər yazıb. O, həmin hadisələrin ölmüş və diri iştirakçıları tərəfindən lənətlənib. Aydın görürəm ki, o iki aydan sonra torpaq altında olacaq”. Ən təəccüblüsü isə budur ki, qarının dedikləri düz çıxdı. Başqa bir misal kimi kosmopolit Nurbolat Masanov barədə danışım (Aytmatovla söhbət zamanı mənə dilimizin qatı düşməni olan Nurbolatın dediklərinin yalnız qısa məzmununu danışmışdım). Həyatdan çox tez keçən bizim bu qan qardaşımızın vaxtilə mətbuatda çap olunan və mənim “Dilsizləşdirmənin anatomiyası” kitabıma daxil etdiyim nitqi belə səslənirdi:

“Qazax dili ölüb. Əgər siz onu saxlamaq istəyirsinizsə, onda o, ya muzey eksponatı, ya da kommunikasiya dili ola bilər. Sonuncu üçün dünyanın bütün biliklərini qazax dilinə tərcümə etmək lazım-

dir ki, bu da maliyyə baxımından mümkün deyil. Qazaxistanın bu qədər pulu yoxdur. Nəticə belədir – xilas edilməsi mümkün olmayan bir şeyi xilas etməyə çalışmaq lazım deyil”.

Başqa kosmopolit soydaşımız bir az da irəli getmək istəyib:

“Qazax dili – qonaqlıq, mahnu və ayts (deyişmə) dilidir. O, həmişə mətbəxlərdə olub, elə orada da qalacaq. Qurumuş ağaca bayram çiçəkləri bağlamazlar. Orda matəm çəlgisi olmalıdır...” (Vladimir Nusipxanov. «İzvestiya-Qazaxistan», 15 oktyabr 2002 il.).

Bundan böyük dərd olarmı ki, mənəviyyatımıza tuşlanan daşı başqa millətlərin nümayəndələri yox, öz qazax-kosmopolitlərimiz atınsınlar? Ötən il mətbuatda bir alimin fikirlərini oxuyub çox təəcübəndim. Məlum olub ki, 110-150 il arası yaşayan uzunömürlülərin hamısı ancaq doğma dillərində düşünüb-danışmışlar. Onların arasında kosmopolit olmayıb.

– Şıke, bununla bağlı sizə bir sual vermək olar?

– Ver.

– Rus kimi doğulan, sonradan isə öz millətinin dilinə və ruhuna qarşı çıxış edən adam tanıyırsınız mı? – sakit tərzdə soruşdum.

–Yox, belə bir rusun olması barədə heç nə eşitməmişəm. Həm də belə rusun başına ruslar özləri oyun açardılar. Belə mənəviyyatsız, əqidəsiz manqurtları təkcə Baltıqyanı ölkələrdə yox, heç qonşu Özbəkistanda da tapmaq mümkün deyil, - o, gülümsədi.

– Hakimi mütləqlər üçün milliyətsizliyin və mənəviyyatsızlığın qürur mənbəyinə çevrildiyi Qazaxistanda isə öz dilinə nifrət edən milyonlarla adam var, - mən kədərlə dedim. – Gələn “millətçi” sözlünün mənasını araşdırıq.

– Adətən öz millətini başqalarından üstün tutanları millətçi adlandırırırlar, elə deyil? – Aytmatov soruşdu.

(Bu suala cavab olaraq o gecə mən 1998-ci ildə Sankt-Peterburqda nəşr olunan “Rus dilinin böyük məna lüğəti”-ndə növbəti sətirləri oxudum:

“MİLLƏTÇİ... millətçiliyin tərəfdarı.

MİLLƏTÇİLİK, - a; m. 1. Milli üstünlük və öz millətini başqaları ilə müqayisə etməkdən irəli gələn, ümum-bəşəri maraqları və dəyərləri milli maraqlara qurban verən ideologiya və siyasət. Faşist ideologiyası millətçilik üzərində qurulmuşdu...

2. Milli üstünlük hissələrinin, milli antaqonizm, milli özünə qapanma ideyalarının təzahürü...”)

– Şıke, belə bir hadisə olmuşdu. Dövlət dili təəssübkeşləri böyük toplantı keçirdilər, - mən söhbətə davam etdim. – İkinci gün bir şələ qazax rus dili qəzetdə yazmışdı: **“Qazax dilinin problemləri barədə qatı millətçi Muxtar Şaxanov danışdı”.** Ötən əsrin otuzuncu illərində Axmet Baytursinov, Jusipbek Aymantov, Maqjan Jumabayev və ədəbiyyatımızın başqa klassikləri yalnız doğma dilimizlə bağlı problemləri qabartdıqları üçün, başqa sözlə, doğma dilimizi müdafiə etdiklərinə, qoruduqlarına görə “qatı millətçi” elan edilərək güllələnmişdilər. Vaxtilə onların damğalandığı ittihamlar indi mənim üstümə yönəldilib. Bu komediyyaya fikir vrin. Növbəti böyük toplantıda (iştirakçılar arasında mənə “qatı millətçi” damğası yapışdıran həmin jurnalist də var idi) mən söz alıb dedim: “Burda olan bir şələ qazax məni “qatı millətçi” adlandırıb. Əgər məhkəməyə müraciət etsəm onu darmadağın edərdəm. Bundan başqa mənəvi zərəri görə onun boynuna bir neçə milyon tenge da qoymaq olar. Çünki mən heç bir mətbu orqanda, heç bir telekanalda, heç bir toplantıda, heç bir görüşdə öz millətini başqalarından üstün tutmamışam və “qatı millətçilik” nümayiş etdirməmişəm. Məgər mən nə vaxtsa rus dili və ya hansısa başqa dilə qarşı çıxmışam mı? Mən heç vaxt yaradıcılığımnda, məqalələrimdə, çıxışlarımda humanizm istiqamətindən dönməmişəm. Vaxtilə dilimiz və millətimizlə bağlı problemləri mən rus xalqının böyük şəxsiyyətləri: Nobel mükafatı laureatı Andrey Saxarov, Rusiya Federasiyasının birinci prezidenti Boris Yeltsin, şairlər, rus ədəbiyyatının klassikləri Yevgeni Yevtuşenko və Andrey Voznesenski ilə müzakirə etmişəm və onların hamısı mənə dəstək veriblər. Rusiyanın Yekaterinburq şəhərində isə gənclər “Muxtar Şaxanov klubu” açıblar və mənim “Sivilizasiyanın yan-

lışığı” və “Cəzalandıran yaddaşın kosmoformulu” adlı əsərlərimdəki humanizm ideyaları ətrafında diskussiyalar, məktəbli konfransları və başqa tədbirlər keçirirlər. Amma, öz ölkəmdə bəzi rəhbərlərin fikirləri əleyhinə çıxaraq qazax dilinin problemləri barədə danışan kimi, bir çox rusdilli nəşrlər məsələnin mahiyyətinə varmadan mənə “qatı millətçi” damğası yapışdırırlar. Rusiyada dövlət dilinin müdafiəsi uğrunda mübarizə apararlara əsl vətənpərvər kimi ehtiram bəsləyirlərsə, bizdə rəzil hala düşən dilimizi qorumaq istəyənləri qazax-kosmopolitlərin çoxu “qatı millətçi” adlandırır. Qazaxıstandan başqa harda belə ədalətsizlik var?”

Bütün toplaşanlar mənim sözlərimi coşqun alqışlarla qarşıladılar. Mənə “qatı millətçi” deyən kosmopolit-qazax camaat qarşısında məndən üzr istədi.

– Rəqiblərin nə qədər çalışsalar da “qatı millətçi” adını heç vaxt sənə yapışdıra bilməyiblər. Heç vaxt ruhdan düşmə! – Aytmatov əlini çiyinə vuraraq dedi.

Və budur, bizim gözlərimiz qarşısında vaxtilə Çingiz Aytmatovun haqqında həyacan təbili çaldığı manqurtlaşdırma faciəsinin, müasir qloballaşmanın quruluş verdiyi yeni versiyası oynanılır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və YUNESKO nə vaxtdək susmaqda davam edəcək? Yoxsa bu təşkilatların rəhbərlərinin də ağızı nə yolla isə yumulub? Əsas məsələ - bu tələlərdən yan keçən yol haradadır?

AYTMATOVLA VİDA

**Qırğızıstan prezidenti K.Bakiyevlə
“qırğızıstan milləti” barədə söhbət**

**Akayevin telefon zəngi və Qırğız Everestinin
“Ata-Beit” qəbiristanlığında dəfni**

Aytmatovlar – ata və oğul 2008-ci il mayın 14-də səhər Moskva-yə istiqamət almış təyyarənin göyertəsində oturmuşdular. Orda bəzi işləri yoluna qoyduqdan sonra tatar qardaşlarımızın dəvəti ilə Kazana uçmalı idilər. Axı Aytmatovun anası Naqıma Xamzayevna tatar idi. Bəlkə də Aytmatov Eldarı anası tərəfdən olan qohumlarla yaxından tanış etmək istəyirmiş. Kazanda Aytmatovun qanında şəkərin səviyyəsi kəskin yüksəlir (o şəkərli diabetdən əziyyət çəkirdi) və o, huşunu itirir. Sonra onu təyyarə ilə Nürberqə (Almaniya) aparırlar. Bunu biləndə mən özüm də Prezidentin İşlər İdarəsinin xəstəxanasında müalicə olunurdum. Böyük oğlum Kuanışı çağırıb Nürberqə bilet almağı tapşırıdım. İki gündən sonra uçmalı idim. Amma, həkimlər səhhətim pis olduğu üçün və uçuş vaxtının uzunluğunu nəzərə alıb bunu qatı qadağan etdilər. Buna görə də telefon vasitəsilə onun həyat yoldaşı Məryəm və oğlu Eldarla tez-tez əlaqə saxlamadan başqa çarəm qalmadı. Aytmatovun tam huşsuz vəziyyətdə olduğu və yalnız nəfəsinin qaldığını eşidəndə qəhər məni boğdu, öz köməksizliyimdən bilmədim nə edim.

10 iyun 2008-ci il. Ruhən mənə yaxın olan yazıçılardan və silahdaşlarımdan biri Kudiyar Bilal, oğlu Rauan və gəlini Gülnar palataya daxil oldular. Çarpayından durub onları qarşıladım. Sonra yerimə oturan kimi taxta çarpayı sınıb yerə çırpıldı. Ürəyim sanki nəyinsə baş verəcəyini hiss edib sancdı... Bir müddət sonra Çingiz Aytmatovun artıq aramızda olmadığını xəbər verən iki nəfərdən mobil telefonuma zəng gəldi... Bu təsadüf idimi? Yoxsa təbiətün hansısa sirli qüvvələri bu yolla mənə xəbər yollayırdılar? İndiyədək bu dərdin ağırlığından özümə gələ bilmirəm və Dost, Qardaş, Dahi Yazıçı tükəsinin dəhşətini sanki sonadək dərk etməmişəm...

Tələm-tələsik xəstəxanadan çıxaraq Kanşaim, Kuanış və Aysoreklə birlikdə Aytmatovun dəfninə bir gün qalmış Bişkekə getdik. Qazaxıstanın Qırğızıstandakı səfirliyində işləyən Boranbek Albergenov bizi sərhəddə qarşıladı. Yollüstü onun evinə gedərək öz şeylərimizi ora qoyduq və birbaşa Aytmatovun evinə - Ala-Arşaya yollandıq. Aytmatovun ailəsinə, doğmalarına və yaxınlarına başsağlığı verən Qırğızıstan Respublikasının prezidenti Kurmanbek Bakiyev mənə yaxınlaşaraq dedi: "Hesab edirəm ki, sizə də Çingiz Torekuloviçin ən yaxın dostu kimi ayrıca olaraq başsağlığı vermək lazımdır". Mən ona minnətdarlığımı bildirdim. Biz ikimiz gedib Qırğız ədəbiyyatı və incəsənətinin korifeylərinin yanında oturuq. Onların arasında Qazaxıstan Yazıçıları İttifaqının sədri, şair Nurlan Orazalini də gördüm. Söhbət vaxtı Qırğızıstan prezidentinə dedim:

- Kurmanbek qardaş, Qazaxıstan Respublikasında kökü "amerika milləti" məfhumundan gələn "qazaxıstan milləti" ideyası yetişib. İndi qazax xalqı öz ölkəsindəki 140 millətdən birinə çevrilib. Əgər belə qanun qəbul olunsaydı və kimsə desə ki, "mən qazaxam", məsuliyyətə cəlb olunacaq. Bu addım tədricən bütün qazax məktəbləri və başqa millətlərin məktəblərinin ləğvi ilə nəticələncək. Bundan başqa milli dillərdə olan bütün nəşrlərin bağlanması üçün şərait yaranacaq. Bu ideya "Qazaxıstan Respublikasının 2030-cu ilə kimi olan inkişaf strategiyası"- na daxil edilib. Respublikanın ictimai təşkilatları birləşərək "qazaxıstan milləti" ideyasına etirazını bildirib. "Qazaxıstan milləti" ideyası yoluxucu ola bilər və biz məsələn, "qırğızıstan milləti"-nin yaranmasının şahidi ola bilərik. Bir prezident kimi bu məsələ barədə nə fikirdəsiniz?

- Muxtar Şaxanoviç, - Qırğızıstan Respublikasının prezidenti dedi, - mənim arvadım rus olduğu üçün insanlar elə bilir ki, mən milli maraqlara qarşı biganəyəm. Əminəm ki, "qazaxıstan milləti" ideyası millətin və onun dilinin məhvinə yönələn bir istiqamətdir. Buna görə də mən heç vaxt bu ideyanı dəstəkləməzəm!

- Kurmanbek Salimoviç, - mənim səsimi bir qədər qaldırıb dedim. - Burda başda xalq qəhrəmanı Suyunbay Eraliyev olmaqla

tanınmış adamlar, qırğız ədəbiyyatı və incəsənəti, həmçinin siyasətinin qaymaqları yığılıb. Siz indicə dediyiniz sözləri bir and kimi bi cəmiyyətin qarşısında təkrar edə bilərsinizmi?

- Deyə bilərəm ki, Qırğızıstan Respublikası heç vaxt "qırğızıstan milləti" ideyasını qəbul etməyəcək, - prezident əminliklə dedi.

- Çox gözəl. Siz əsl vətəndaş mövqeyi nümayiş etdirdiniz. Siz-in haqqınızda bir qədər mənfəi rəyimə yenidən baxmalı olacağam, - deyə mən minnətdarlıqla onun əlini sıxdım.

Bu vaxt Qırğızıstanın "Müstəqil hərəkat"-ının sədri Toktayım Umetaliyeva mənə pıçıldadı: "Bir dəqiqəlik kənara çəkilə bilərsinizmi?" Bizim yaratdığımız "Müstəqilliyin müdafiəsi" ictimai hərəkatının prezidium üzvü Baretta Erqaliyeva da onun yanında idi. Baretta mənə danışmışdı ki, onun anası Kulan Xasenova Jambıl baytarlıq texnikumunda Çingiz Aytmatova qazax dili və ədəbiyyatından dərs deyib. Yadımdadır ki, Respublika Sarayında keçirilən yaradıcılıq axşamında o, mənə anası ilə tanış etmişdi. Toktayım və Baretta bildirdilər ki, Əskər Akayev iki dəfə zəng edərək Çingiz Aytmatovun dəfnində iştirak etmək istədiyini bildirib, amma Kurmanbek Bakiyev buna razılıq vermir. Əskər Akayev məndən xahiş edir ki, Bakiyevin buna icazə verməsinə nail olum. Qazaxıstan səfirliyinin məni müşayiət edən müşaviri Boranbek Albergenov mənə pıçıldadı: "Hakimiyyət öz qərarını dəyişməyəcək, boş yerə əziyyət çəkib Akayev üçün xahiş etməyin!"

Mənim Bakiyevlə görüşümdən az əvvəl elə həmin həyətdə ağsaqqalların arasında Akayev barədə söhbət gedirdi. "Hakimiyyət Akayevə bura gəlməyə icazə versə, Aytmatovun dəfn mərasimi üsyana çevrilə bilər", - bir alim dedi. Akayevin halına yəmanəm da, anlayırdım ki, heç bir müsbət nəticə almaq mümkün deyil, buna görə də susdum. ("Qırğızıstan milləti" məsələsinə gəldikdə isə, Aytmatovun həyatında bu söhbətdən təxminən bir il sonra Ankarada beynəlxalq simpoziumda bir qırğız siyasətçi "qırğızıstan milləti" ideyasının Bakiyev hakimiyyəti tərəfindən perspektiv dövlət planına salınması barədə sənədin surətini mənə göstərdi. Mən sanki ildırım

vurmuş adam kimi halsız vəziyyətdə yerimə oturdum. Yəni doğrudanmı Bakiyevin xalqın qarşısında mənə verdiyi söz gözdən pərdə asmaqdan başqa bir şey deyilmiş?

Əvvəlcə gözlənilirdi ki, Aytmatovun dəfninə Rusiyadan Putin, Qazaxıstandan Nəzarbayev, Özbəkistandan Kərimov, Tatarıstandan Şaymiyev gələcək. Amma, sonra məlum oldu ki, prezidentlər öz nümayəndələrini göndəriblər. Qazaxıstandan otuzə yaxın ədəbiyyat, incəsənət, elm və siyasət adamı gəlmişdi. Onların arasında Abiş Kəkilbayev, Şerxan Murtuza, Tursunbek Kəkişev, Rımqalı Nurqalı, Mərike Kulkenov, Akim Tarazi, Bolat abilov, Oraz Jandosov, Qalım Jaylıbay, Raxımjan Otərbayev, Jarılkap Kalıbay, Taləptan Axmetjan, Uluqbek Esdəulet, Səutbek Abdərxəmanov, Uteqen Oralbayev, Alimjan Kurtayev, Nəsipbek Dəutayev, Diyar Kunayev, Borıbay Jeksenbin, Askar Kəresov, Toleubek Mukaşev və başqaları da var idi. Onlar hamısı Aytmatova ünsiyyətdə olub, süfrə arxasında görüşüb, əsərlərini qazax dilinə tərcümə edib və ondan öz qəzetləri, jurnalları üçün müsahibə alıblar. Aydın dır ki, onların hər birinin Aytmatovun xatirəsinə həsr olunmuş matəm mitinqində nitq söyləməyə haqqı var idi. Amma, onların arasında bir tanınmış yazıçı, həm Aytmatov, həm də mənim üçün əqidə qardaşına çevrilmiş Raxımjan Otərbayev xüsusi yer tuturdu. Neçə il ardıcıl olaraq Qazaxıstanın Qırğızıstandakı səfirliyində mədəniyyət attəsesi kimi çalışıb bu şəxs iki ölkənin mədəni əlaqələrinin inkişafına əhəmiyyətli töhfə vermişdi. Onun iki dramı – “Əfəndi Abutalıb” və “Abay - hakim” Qırğız akademik dram teatrında səhnələşdirilmiş və böyük tamaşaçı rəğbəti qazanmışdı. “Abay - hakim” dramının premyerasında Aytmatov sıxış edərək istedadlı dramaturqun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdi. Sonra Şiken onun hekayələr kitabına ön söz də yazmışdı. Həmin matəm mitinqində hiss olunurdu ki, Raxımjan böyük yazıçının ölümü ilə barışa bilmir. O, ağlamaqdan gözləri şişmiş vəziyyətdə, dərin kədər içində dayanmışdı. Rusiyadan, Özbəkistandan, Tatarıstandan da xeyli yazıçı və alimlər gəlmişdilər. Danışmaq istəyənlər çox olduğu üçün Qırğızıstan rəhbərliyi qərar verir: “Hər respublikadan bir

nəfər danışıacaq”. Qazaxıstan prezidenti adından yalnız dövlət katibi Kanat Səudəbayev danışmalı idi. Amma, qırğız qardaşlar “Aytmatovun yaxın dostları adından” danışmaq üçün mənə də söz verdilər. Mən Aytmatovun ölümünə həsr etdiyim “İki Çingiz və manqurtluq faciəsi” şeirimə oxudum:

**İki Çingiz ömür sürdü bu unutqan ələmdə
İki xaqan möhür basdı zamana.
İkisi də hünəriylə atəşiyə parladı
Birinini əlində qılınc, biri ruhlar fatehi.
İkisi də milyonlarla insanların övladı,
İkisini də unutmaz ulu qırğız dağları.**

**Biri şöhrət zirvəsinə qılıncıyla dırmanan,
Yer üzünü qana boğan ulu xaqan – Çingiz xan.
Digərinin tək silahı könülləri fəth edən,
Zülmə qarşı mədəniyyət sənəti.
Hər ürəkdə inci kimi parlayan,
Çağdaş Manas, böyük ədib Çingiz can.**

**Onun ucadadır “manqurt” masalı,
Buna görə könülümüz çox təsəli.
Manqurtlaşmaq günümüzdə yenilik,
Bütün xalqa yayıldı bu dəlilik.
Necə qurtularıq biz bu zillətdən?
Nə gözlənir manqurtlaşan millətdən?**

**Dil ulu anadır, unutmaq olmaz!
Unudanlar gec-tez anlar suçunu.
Bu anlamazların heç nəyi qalmaz,
İnsan oğlu dildən alır gücünü.
Dilini unudan millət yox olur,
Aytmatovlar bunun üçün savaşırlar.**

Sən ölmədin, Çingiz ağam, ölmədin!
Hər əsərin ölkəmizdə minarə.
Yeddinci ruh alov-alov bağrında,
Dostum, ağam getdi, qaldım biçarə.
Ovulmaz könlümdə açılan yara!..
Sən xalqları birləşdirən körpüsan...
Sən Manassan, Mana kimi bəxtlisən,
Dərman oldun mañqurtların dərdinə.
Torpaqda əbədi yuxuya daldın,
Tanrı dağlarında Çingiz dağ oldun!

Aytmatovun dəfnində olduğu qədər böyük insan kütləsini mən nə Qırğızıstanda səfir kimi çalışdığım on il ərzində, nə də sonralar iştirak etdiyim başqa böyük toplantılarda görməmişəm. Hamının gözləri yaşlı idi. İndiyə kimi “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” kitabını sinəsinə sıxmış bir rus qatısının sözləri yadımdan çıxmır. Böyük yazıçını dəfn etmək üçün “Ata-Beit” qəbristanlığına tərəf gedən insan selinin içərisində o, hönkür-hönkür ağlayırdı. Mənə baxıb o ucadan dedi: “Allah sizə can sağlığı versin. İndi Aytmətovun sağ qalan ən yaxın mənəvi dostu sizsiniz. Ona görə də baş sağlığımızı qəbul edin...”

Çingiz Torekuloviçin atasının da dəfn edildiyi “Ata-beit” qəbristanlığının mürəkkəb tarixi var...

Güllələnmiş 137 insanın qalıqları arasında 53 ildən sonra yalnız Torekul Aytmətov, Çingizin atasının güllələnmə yolu ilə ölüm hökmünə məhkum edilməsi barədə kağız parçaları çürüməmiş qalıb. Bunun arxasında nə sirr gizlədir? Əgər bu kağız parçaları tapılmasaydı heç kim, heç vaxt güllələnmiş digər 136 nəfər haqqında da heç nə bilməyəcəkdi. Bu hadisənin təfərratlarını bilmək üçün bu mövzuda “Uçurum üzərində ovçu fəryadı” kitabındakı söhbətimizə müraciət edəək:

“ŞAXANOV. ...1938-ci ilin soyuq payızında Bişkek yaxınlığında, Çon-Taşın dağətəyi hissəsində yerləşən NK-VD-nin (DİXX - Daxili İşlər üzrə Xalq Komissarlığı) istirahət evinin yanına bir neçə yük maşınında çoxlu insan gətirib güllələdilər və cinayətin izini itirmək üçün əvvəlcədən qazılmış xəndəklərdə basdırdılar. Amma, İstirahət evinin qarovulçusu Abikan Kızıraliyev kənardan bunu görmüşdü. Uzun illər ərzində ağsaqqal günahsız insanların öldürüldüyü yerə gedərək dualar oxuyurdu. Qocanın Bübürə adında qızı var idi ki, 1928-ci ildə doğulmuşdu, yəni sizinlə yaşlı idi. Atası Bübürəyə bərk-bərk tapşırırdı: “Yadımda saxla, qızım, bu yerdə çoxlu insan basdırıblar. Vaxt gələ bunu hamıya danışarsan. Hələlik sən heç kimə bir kəlmə də...” Qırğızıstan müstəqillik əldə edib demokratiya yoluna qədəm qoyduqda isə Bübürəyə xala həmin hadisə barədə Dövlət Təhkükəsizliyi Komitəsinə məktub yazır. Komitədə şöbə müdiri olan Bolot Abdraxmanov peşə ləyaqətlərinin ləkələnməsini istəməyən bəzi həmkarlarının müqavimətinə baxmayaraq ərazinin qazılmasına nail olur. Fəciə yerində 137 nəfərin qalıqları aşkarlanır. Onların arasında üzərində sizin atanız Torekul Aytmətovun da güllələnməsi hökmünün qeyd olunduğu üç vərəq yarıçürümüş kağız tapılır. Arxiv sənədlərinin müəyyənləşdirməyə imkan verdi ki, həmin gün sizin atanızla bərabər qırğız xalqının tanınmış simaları Cusup Abdraxmanov, Kasım Tıstanov, Erkinbek Esenamanov, İmanalı Aydarbekov, Bayalı İsakeyev, Asanbay Camansarıyev, Osmonkul Aliyev, Sıdık Çonbaşev də qətlə yetiriləblər.

Bu dərd və kədər məkanına “Ata-Beit” (“Əcdadların müqəddəs məkanı”) adı verildilər. Qalıqların yenidən dəfn edilməsi üzrə təntənəli matəm mərasimində respublika prezidenti Əskər Akayev də iştirak edirdi. Xüsusi olaraq

bu mərasimdə iştirak etmək üçün siz də Lüksemburqdan gəlmişdiniz və nitq söylədiniz. İştirakçıların sözlərinə görə, bu hadisəyə biganə qala bilən bir nəfər də yox idi. Prezidentin xüsusi fərmanı ilə 1995-ci ildən başlayaraq noyabrın 25-i repressiya qurbanlarının anım günü elan edildi. Mərasimdə biz bir yerdə idik. Sonu görünməyən insan axını var idi. Sizin bacılarınız – Lüsiya və Roza əllərində matəm çəlengi, ağlamaqdan gözləri qızarmış şəkildə bizə tərəf gəlirdilər. Gənclər isə qürurla əllərində cavan, əbədi olaraq 35 yaşında qalmış qara saç, gözlərindən sanki ətrafdakı bütün insan kütləsini ovunduracaq qədər mehribanlıq yağan bir insanın portretini aparırdılar. Bu Torekul Aytmatovun şəkli idi. Öldürüləndə o, sizdən - ağ saç, həyatın bütün sınaqlarından ləyaqətlə çıxmış, şöhrətin zirvəsinə yüksəlmiş, atasının fəxr edə biləcəyi oğuldan iki dəfə cavan idi.

AYTMATOV. Hə, 53 ildən sonra 137 nəfərin qalıqları arasından tapılan atamın ölüm hökmü məni sarsıtmışdı. Məcəzədir ki, atamın döş cibində olan bu üç kağız parçası insan sümüklərinin, dəmirin də yoxa çıxdığı bir müddət - yarım əsrdən də çox keçməsinə baxmayaraq çürüməmişdi. Allah böyükdür! Gec də olsa ədalət yerini tapdı. Qoy bir də heç kimə bizim o illərdə keçirdiyimiz yuxusuz gecələr qismət olmasın, heç kim bizim kimi alçaldılmasın, Allah heç kimə bizim keçirdiyimiz hissləri - ədalətsizliyə qarşı gücsüzlüyünün anladığın üçün içəridən ürəyi dağlayan ağrı-acını yaşamağı nəsib etməsin”.

Bir dəfə “Ata-Beit”-ə gedərkən yolda Aytmatov dedi: “Muxtar, bilmirəm niyə, amma sanki hansısa sehrli qüvvə məni “Ata-Beit”-ə çəkir, bəlkə ona görə ki, mənim atam burda dəfn olunub?”

Üç-dörd aydan sonra o, bu sözləri təkrarən dedi. Yəqin bu intuisiya imiş... Budur, indi də biz onun nəşini “Ata-Beit”-ə, vaxtilə onun atasının da əbədi məskunlaşdığı məkana aparırıq...

Bu yaşımə kimi yüzlərlə, minlərlə, hətta on minlərlə adamla söhbət eləmişəm, dövlət işləri və ya ictimai işlərlə bağlı məsləhətləşmişəm, onların çoxu ilə bir yerdə yeyib-içmişəm, sevinmişəm, kədərlənmişəm... Mənavi silahdaşlarım da çox olub. Amma, qırğız xalqının bu böyük oğlundan başqa heç kimlə qəlbimin, şüurum dörinliklərində gizlənən, yeddinci hiss səviyyəsində duyduğum məsələlər barədə çox məzmunlu söhbətlər aparmamışam. Biz bir-birimizin üzərinə heç vaxt yazmadığımız, amma düşüncələrimizə hakim kəsilən o qədər fikirlər, ideyalar və sirlər axıdırdıq ki... Onu qara torpağın ağuşuna verərkən qəlbimə kədərli, ilahi bir sakitlik çökdü. Elə bir hiss keçirirdim ki, sanki kimsə məni ucsuz-bucaqsız səhralıqda tək-tənha qoyaraq gedib.

Qırğız Everesti... və onun qarşısını kəsmək istəyən qara buludlar, - biz bu xatirələrdə bunlar barədə danışırdıq. İndi əzəmətini bütün dünyanın etiraf etdiyi bu Qırğız Everestinin heç kimin ləkələyə bilməyəcəyi başqa həyatı başlayıb. İnanırıq ki, bu gün təkcə qırğız dağları və qazax çöllərində deyil, bütün dünyada maddi sərvətlər, yəni “qarın” maraqlarının ön plana keçdiyi, insanı insan edən mənavi dəyərlərin isə arxa sıralara sıxışdırıldığı bir dövrün sonu çatacaq. Və onda heç şübhəsiz ki, Qırğız Everestinin yeni erası başlayacaq. Hələliklə o, fəth etdiyi mənaviyyat və intellekt zirvəsindən qayğılı və fikirli halda bizi seyr edir...

Avqust 2010 – may 2011.

İÇİNDƏKİLƏR

Vəli Əkbər. Özünə baxış üçün güzgü. (<i>Muxtar Şaxanovun «Həqiqət formulu və sevgi everestinin fəthi» kitabı barədə»</i>).	3
Unikal xasiyyət.	6
Brejnevə 73 alqış. Sov.IKP MK Siyasi Bürosunun taqətsiz qocaları və Suslovun qazəbi.	8
«...Allah saxladı, az qala Qırğızıstanın prezidenti olacaqdım».	14
Saykal.	17
AY - ayaqqabı yalayanlar, Xruşov və Kim İr Sen, Aytmatovun Türkmənbaşıya zəng etməsi, Səddam Hüseyinin portretləri, adamyeyən prezidentlərvə ya bizdə Türkmənbaşını Allahla bir edən Jutdiyev kimilər çoxdur.	18
Qopmuş düymə.	55
İki prezidentlə birlikdə və ya Jambılın bayramında kədər.	57
Çingiz Aytmatovun “Çingizxan” rok qrupu ilə səhv salınması. 20 dəqiqənin 8 dəqiqə ilə əvəzlənməsi, YUNESKO-nun forumlarında mənzum hesabatlar və alman torpağında “azarkeşlər”	59
Etjemes Eşimov	73
Yevtuşenkonun poeziya axşamı. Aytmatovla mən “Yat, sevgilim” və “Hər görkəmsiz olan – mənasız deyil” şeirləri söylənərkən necə yuxuladıq.	75
“Literaturnaya qazeta”- da təqdimat. Moskva biznesmenlərinin bağışladığı iki mənzil. Almatıda A.Voznesenski, C.Eşberi və mənim keçirdiyimiz, amma camaatın gəlmədiyi poeziya gecəsi.	85
Yaltaqlığın acısı barədə Heydər Əliyevlə söhbət.	90
«Bacarsan, bağışla...»	99

Süleyman Dəmirəllə açıq söhbət və Aytmatovun layiq görülmədiyi Nobel mükafatı.....	101
Almatıda yaradıcılıq axşamı... Baurjan Momişub barədə xatirələr və aşiq qadınların məktubları	107
Şimkentdə Aytmatov adına məktəb. Niyə at insandan daha mərd-dir?.....	117
İslam Kərimov və qohum qan genofondu.	133
Stokholmdan gətirilmiş ilan əti.	137
Corc Sorosla görüş. Tükənməz var-dövlətin problemi. 28 milyardın sahibi piyada gəzir və ya həqiqi xoşbəxtlik zirvəsinə aparan yeganə yol.	139
Kral və onun xanımı. Səksənbayların və Doxsənbayların doğulması halları. Dekabr üsyanını yatırmaq üçün yetimlərdən təşkil olunan hərbi dəstə	151
Çingiz Aytmatov Çingizxanla bağlı mübahisələrdə.	165
Musreponun iki qəhrəmanlığı və uğursuz məhəbbəti barədə. Qeyri-adi zövqün bəlası və ya Hacımukanlar və bildirçin istedadı barədə düşüncələr. “Cinayətkarların” DYP əməkdaşları tərəfindən saxlanılması.	200
İki nəfərin dostluğu. SSRİ prezidentindən Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət və Qorbaçov qazax xalqından necə üzr istədi. Raisa Maksimovna ilə söhbət və Yeltsin haqqında xatirələr	219
İnfarkt. Aytmatovun, Dəmirtaşın və Türkiyə hökumətinin köməyi. Mariya Urmatovnanın Bübüsara barədə fikirləri	250
Aytmatovun böyük məhəbbəti.	255
Həqiqət və manqurtlaşdırmanın sirri.	280
Aytmatovla vida. Qırğızıstan prezidenti K.Bakiyevlə “qırğızıstan milləti” barədə söhbət. Akayevin telefon zəngi və qırğız Everestinin “Ata-Beit” qəbristanlığında dəfni.....	325

Muxtar Şaxanov

**HƏQIQƏT FORMULU
VƏ MƏHƏBBƏTİN
EVEREST ZİRVƏSİ**

Dostum-qardaşım Ç.Aytmatov barədə esse

Компьютердик калыпка салган
Алтынбек Кадыров

Басууга 12.09.2014-ж. берилди. Форматы 60x84 $\frac{1}{16}$,
Көлөмү 21,25 б.т. Заказ № 59 Нускасы 500 даана

«Улуу Тоолор» басмасы
720040. Бишкек шаары,
Ю. Абдрахманов көчөсү 170а,
Тел. 62-02-13.

